

CHILD AND CHILDHOOD

EDITORIAL

- 7 **Katarina Majerhold, Teja Močnik and Barbara Turk Niskač:** Child and Childhood – Contemporary Social and Humanistic Perspectives
- 15 **Myra Bluebond, Jill Korbin:** Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods – An Introduction to »Children, Childhoods, and Childhood Studies«
- 23 **Katarina Majerhold:** Children and childhood – Between compassion, reparation and love for one's self and other
- 33 **Barbara Turk Niskač:** Preschool children as co-participants in research – The visual anthropology approach
- 45 **Teja Močnik:** From School of Rock to the 2000 generation – Reproductive and innovative aspects of the functioning of children in the process of socialisation
- 53 **Michael Boylan:** Duties to Children
- 67 **Ana Lampret:** *Rdeči noski* – Including humour in the Slovenian health-care system (specifically at the Pediatric Clinic of Ljubljana)
- 82 **Julie Delaland:** Recreation
- 89 **Katarina Majerhold:** Cultural Enrichment of the Youngest – An Interview with dr. Robi Kroflič and Darja Štirn
- 101 **Tina Palaić:** Violence in Families – Institutional Intervention
- 116 **Andrej Naterer:** Street Children and Life Outside the Traditional Framework of Socialisation
- 128 **Alenka Oblak:** Children and the Street in a Brazilian City
- 137 **Ana M. Sobočan:** Children Under the Rainbow – Research, Discussions and Family Realities
- 149 **Lilijana Burcar:** Adhering to the Innocence of Childhood – Neoconservatism and Social Gender Ideology in Globally Distributed Youth Literature
- 165 **Bor Kirn:** Sezam's project *Ulica je naša*
- 169 **Urša Kikelj:** Children's Playgrounds as an Expression of the Dominant Concepts of Childhood
- 186 **SUMMARIES**

OTROK IN OTROŠTVO

UVODNIK

- 7 **Katarina Majerhold, Teja Močnik in Barbara Turk Niskač:** Otrok in otroštvo – sodobne družboslovno humanistične perspektive
- 15 **Myra Bluebond, Jill Korbin:** Izzivi in možnosti v antropologiji otroštev – uvod v otroke, otroštva in študije otroštev
- 23 **Katarina Majerhold:** Otroci in otroštvo – med sočutjem, reparacijo in ljubeznijo do sebe in Drugega
- 33 **Barbara Turk Niskač:** Predšolski otroci kot soudeleženci v raziskavi – pristop vizualne antropologije
- 45 **Teja Močnik:** Od šole rocka do generacije 2000 – Reprodukivni in inovativni vidiki delovanja otrok v procesu socializacij
- 53 **Michael Boylan:** Dolžnosti do otrok
- 67 **Ana Lampret:** Rdeči noski – Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem (zlasti na pediatrični kliniki Ljubljana)
- 82 **Julie Delaland:** Rekreatija
- 89 **Katarina Majerhold:** 'Kulturno žlahtnjenje najmlajših' – intervju z dr. Robijem Krofličem in Darjo Štirn
- 101 **Tina Palaić:** Nasilje v družinah – institucionalna intervencija
- 116 **Andrej Naterer:** Cestni otroci in življenje zunaj tradicionalnih okvirov socializacije
- 128 **Alenka Oblak:** Otroci in ulica v brazilskem mestu
- 137 **Ana M. Sobočan:** Otroštvo pod mavrico – razprave in družinske realnosti
- 149 **Lilijana Burcar:** Vztrajanje na nedolžnosti otroštva – neokonservativizem in družbenospolna ideologija v globalno tržni mladinski književnosti
- 165 **Bor Kirn:** Sezamov projekt 'Ulica je naša'
- 169 **Urša Kikelj:** Otroška igrišča kot odraz prevladujočih konceptov otroštva. (Analiza na primeru razvoja ljubljanskih otroških igrišč od druge polovice 19. stoletja do leta 1945)
- 181 **POVZETKI**

UVODNIK

2975

Otrok in otroštvo

Sodobne družboslovno humanistične perspektive

Številka, ki je pred vami, se je začela rojevati pred dvema letoma. Najprej je bila spodbuda zanjo predvsem želja predstaviti slovenske avtorice in avtorje, ki ustvarjajo na področju sodobnih antropoloških raziskav otrok¹ in otroštva. Tematska številka naj bi tako vsaj nekoliko odtehtala manko, s katerim se sooča kul-

turna antropologija na slovenskem, kajti kljub pomembnosti otroškega sveta, »ki je poleg sveta žensk in moških ter starcev eden bistvenih delov človeškega sveta; antropološko gledano je 'učlovečevalno' okolje *par excellence*« [Muršič, 1994: 28], v Sloveniji ni antropološkega predmeta ali študija, ki bi se ukvarjal izključno s tem specifičnim področjem. Zato smo želeli zbrati antropološke drobce ter osvetliti sodobne poglede na način življenja otrok – tudi s prevodom člankov treh tujih avtoric. A snovanje tematske številke vendarle ni ostalo zgolj pri tem. Obravnava otroštva je nadvse zanimiva in aktualna, zato menimo, da je k tej tematiki najbolj plodno pristopati na širši, bolj interdisciplinaren način. Antropološkim pogledom so se tako pridružili še drugi družboslovno humanistični vidiki, vsem pa je skupno, da bodisi kritično preizprašujejo vlogo otrok in otroštva v družbi bodisi otroke vidijo kot subjekte in dejavne soustvarjalce svojih življenj in družbenih okolij ter upoštevajo njihove glasove v kontekstu raziskovalnega procesa.

Raziskovanje otrok in otroštva je bistveno za razumevanje vsake družbe, širših družbenih kognitivnih shem in analize družbenih sprememb [Scheper-Hughes in Sargent, 1998; Toren, 2007; Montgomery, 2009]. V 70. letih prejšnjega stoletja so se različne humanistične in družboslovne vede, kot so zgodovina, antropologija, sociologija, psihologija, pedagogika, ekonomija, filozofija in umetnost, združile v enotno raziskovalno področje, ki so ga v anglosaškem svetu poimenovali študij otroštva. Različni pogledi na otroke in otroštvo so se zedinili v izhodišču, ki izhaja iz otrokovega lastnega razumevanja sveta in upoštevanja družbeno kulturnega konteksta, v katerem se otrok nahaja [James in James, 2008: 2]. Čeprav je študij otroštva najbolj razvit v angleško govorečih državah, jim sledijo številne druge, od Portugalske do Norveške, od

¹ Čeprav starostna opredelitev otroka ni univerzalna, se pridružujemo Konvenciji o otrokovih pravicah in mednarodnemu pravu, ki opredelujeta, da so otroci vsi posamezniki do osemnajstega leta starosti.

Brazilije do Japonske. S pričujočo številko pa smo skušali začrtati še nekoliko drugačno linijo od tiste, ki temelji na prevladujočem psihološko-pedagoškem diskurzu, ter združiti različne poglede, ki nam otroke in otroštvo odstirajo kot kompleksno družbeno kategorijo, tudi zunaj razvojnih in vzgojnih okvirov.

V prevodu uvoda Myre Bluebond-Langner in Jill E. Korbin, s katerim sta pospremili tematsko številko revije *American Anthropologists* o antropologiji otroštva, se bomo tako seznanili z nekaterimi ključnimi vprašanji, s katerimi se sooča študij otrok. Avtorici poudarjata perspektivo bolj inkluzivne družbe, družbe, v kateri otrok ne nastopa kot privilegirano bitje, temveč kot njen multikulturni segment. Pozornost namenjata otroškemu razvoju in družbeno kulturnemu kontekstu, različnim družbenim, političnim, ekonomskim in moralnim okoliščinam, v katerih otroke vidita kot bitja z zmožnostjo lastnega delovanja, hkrati pa kot ranljiva bitja, kar določa tudi raziskovalčevo etično odgovornost do otrok. Poudarjata pomen etnografskih raziskav, ki so pripomogle k zanikanju uniformne podobe o 'normalnem' otroškem razvoju, kakršna se je v proučevanju in razumevanju otrok vzpostavila na podlagi nekaterih razvojnih usmeritev postindustrijskih družb.

Drugi prevod nas bo popeljal v svet francoske etnologije. Julie Delalande v svojem prispevku na podlagi etnografskega opazovanja interakcij pet- in šestletnih otrok obravnava njihovo avtonomijo v družbenem in kulturnem učenju. Če želimo razumeti otroke, moramo poudarek nameniti interakcijam med otroki samimi in ne zgolj med odraslimi in otroki. Avtorica tako nakaže, kako otroci med odmori najdejo svoje mesto znotraj skupine, se v medsebojnih interakcijah učijo družbenih vrednot ter si skozi igro izmenjujejo svoja znanja.

Z etnografskim pristopom se bomo seznanili tudi v člankih Andreja Natererja, Alenke Oblak in Teje Močnik. Andrej Naterer in Alenka Oblak sta ga uporabila v raziskovanju fenomena cestnih otrok v Ukrajini in Braziliji. Na podlagi svoje terenske izkušnje v brazilskem mestu Corumbá Alenka Oblak izpostavlja zagonetko med konceptualnimi shemami in nativnimi pogledi. Statusi otrok in razlogi za njihov odhod na cesto so zelo raznoliki in medtem ko so v strokovnem miljeju razdeljeni v različne kategorije, domačini kot cestne otroke obravnavajo vse, ki niso pod primernim nadzorom odraslih. Andrej Naterer jih vidi v luči subkultur, saj je značilnost cestnih otrok, da ne nastopajo kot posamezniki, temveč v skupinah. Te skupine delujejo afirmativno na vrstnike, obenem pa nadomeščajo družino oziroma otrokom dajejo tisto, česar jim družinsko okolje ni zmoglo dati, ter tako nastopajo kot pomemben socializacijski dejavnik. Gre za zelo kompetentne otroke, ki so dobro integrirani v življenje na cesti. Kot je avtor pokazal na podlagi etnografske raziskave v ukrajinski Makejevki, stanje otrok, ki živijo na cesti, ni nujno slabše od tistih otrok, ki živijo doma. Subkultura jim pomeni dobro nadomestilo za družino, njene čustvene in socialne preference, bolje imajo urejeno tudi prehrano, težava pa sta obleka in prenočevanje, pogosto so izpostavljeni tudi nasilju, ki pa ga dojemajo blaže, kakor če bi šlo za torture znotraj svoje primarne družine. Presenetljivo do potankosti izdelane imajo tudi svoje predstave o prihodnosti, ki jo v večini vidijo kot zelo pozitivno, čeprav njihova resocializacija in reintegracija v glavnem nista učinkoviti.

Vrstniške skupnosti in morebitno novo porajanje subkulture so prav tako v ospredju članka Teje Močnik, ki temelji na etnografski raziskavi lokalne skupine reteških otrok. Pri tem se opira na pojem interpretativne reprodukcije, ki ga je razvil William Corsaro. Zanj otroci niso le sprejemniki družbenih informacij, temveč imajo pri obdelavi teh informacij sposobnost interpretiranja, reproduciranja in inoviranja. Avtorica to prikaže na primeru vrstniške skupnosti, oblikovane okrog jedra, ki ga tvori glasba. Glasba je osišče vrstniške ustvarjalnosti in delovalnosti. Je posrednik, skozi katerega otroci privzemajo družbene prvine, in hkrati oddajnik, s katerim te

preoblikovane družbene elemente pošljejo nazaj v širši družbeni kontekst. Tako otroke izpostavi kot družbene akterje z možnostjo vplivanja na svoje socialno okolje.

Klasičnim etnografskim pristopom se zaradi specifične narave raziskovanja otrok pridružujejo nove, alternativne metode. Barbara Turk Niskač v svojem prispevku s poudarkom na uporabi vizualnih metod preizprašuje sodobne metodološke trende v raziskovanju z otroki, ki se osredinjajo na njihovo delovalnost ter na predstavljanje perspektiv in glasov otrok. Avtorica prikaže, kako lahko na podlagi fotografij, ki so jih naredili otroci, pridobimo vpogled v perspektive otrok ter v odnose, v katere so vpeti. Iz analize interakcij otrok z ljudmi, ki jih obdajajo, ter iz interakcij otrok s samim fotoaparatom lahko pridobimo vpogled v razumevanje ustvarjalnih, inovativnih in produktivnih sposobnosti otrok ter hkrati njihove vpetosti v družbeno in kulturno reprodukcijo.

Eno nadvse aktualnih vprašanj v sodobnem študiju otrok se nanaša na otroške prostore. Sodobni avtorji jih obravnavajo predvsem v smislu pomenov, ki jih otroci puščajo v njih ter s katerimi prostore zasedajo nasproti odraslim [prim. Fog Olwig in Gulløv, 2003]. Otroški prostori prinašajo tudi izhodišča za razpravo Urše Kikelj, ki proučuje, kako se na tej podlagi oblikujejo koncepti otroštva. V zgodovinski analizi razvoja ljubljanskih otroških igrišč od druge polovice 19. stoletja do leta 1945 avtorica otroška igrišča obravnava kot odraz spreminjajočih se konceptov otroštva. Odkritje otroštva in miselnost o vzgojnem pomenu igre, oziroma ločnice otrok/odrasli in igra/delo, predstavi kot temeljni pogoj za nastanek otroških igrišč, ki nam kot taka več povedo o svetu odraslih in družbenem razumevanju otroštva kot o otroku samem. Avtorica zaključí, da se koncepti o otroštvu, ki se preslikajo v prostor, materializirajo kot igralni otoki ter tako reproducirajo ločnico med sfero otrok in odraslih. Medtem ko Urša Kikelj piše o razvoju otroških igrišč v preteklosti, pa nas Bor Kirn s projektom Ulica je naša postavi nazaj v sodoben čas. Avtor na primeru otroške zasedbe prostora problematizira javni prostor kot tak. Po vsebini je javni prostor kraj, kjer se odvija [uresničuje] naše javno življenje, pa tudi vsaka oblika urbanosti. Je območje, ki je dostopno vsem, ne glede na raso, spol, socialni status, starost ... Zanj ni treba plačati vstopnine, niti niso tisti, ki vstopajo, izpostavljeni kakršnikoli segregaciji. S projektom Ulica je naša so si njegovi ustvarjalci namenoma izbrali prostor na ljubljanskem Cankarjevem nabrežju, ki so ga z uporabo različnih materialov [predvsem tekstila in drugih mobilnih, lahkih materialov] označili ter ga za nekaj časa spremenili v prostor igre in zabave, ki je namenjen vsem in vsakomur, ne zgolj uporabnikom blaga, ki ga ponujajo restavracije in lokali na tem najbolj atraktivnem prostoru Ljubljane.

V vrtincu družbenih sprememb, ki jih lahko trenutno spremljamo, je aktualen prispevek Lilijske Burcar. Iz njega lahko razberemo, kako se spreminja in vzpostavlja kolektivni imaginarij otroštva. Na primeru mladinske serialke Harry Potter Burcarjeva prikaže težnje po ponovnem obujanju in vzpostavljanju romantične ideologije o nedolžnosti otrok in otroštva. Medtem ko smo na eni strani priča vedno večjemu poudarjanju otroka kot subjekta, pa komercialno naravnane mladinske uspešnice delujejo prav nasprotno. Z imaginarijem nedolžnega otroštva namreč otroka postavljajo v območje narave, zunaj družbenih določil. Avtorica nazorno prikaže, kako tovrstni procesi v službi neoliberalnega kapitalizma delujejo kot »strateška oblika uspa-vala« in »terapevtskega odmika od problematične sedanjosti« ter služijo ponovnemu obujanju »preživetih hierarhičnih konstruktov maskulinnosti in feminilnosti«.

Katarina Majerhold se v svojem članku opira na misli filozofov, Marthe Nussbaum in Roberta M. Younga, o podobi otroka kot sočutnega, empatičnega, reparativnega, veselega, bogatega in ljubečega bitja. Odraščanje v toplem, spodbujajočem, pozitivnem in intelektualno usmerjenem

ter kreativnem domačem okolju vidi kot nadvse pomembno komponento za razvoj otrokove pozitivne samopodobe in pozitivno kooperativnih odnosov. Kajti otrok in odrasel se zelo hitro naučita, da je poleg hrane in varnosti ena najpomembnejših stvari v življenju, kako in koliko je ljubljen, razumljen in sprejet. Ključno je ravnanje z otrokom, ravnanje drugega z drugim in tako občutek, ki ga pridobi nekdo iz prisotnosti in interakcije z bližnjimi, kar se vzpostavlja že v otroštvu.

Podobo otroštva dopolnjujeta prikaza temačnejše plati otroške vsakdanjosti, s katero se bomo soočili na primeru bolezni in nasilja. Ana Lampret odstira pomen humorja v bolnišničnem zdravljenju otrok. Na primeru organizacije Rdeči noski prikaže, kakšni so vplivi klovnov zdravnikov na posameznikovo izkušnjo bolezni in hospitalizacijo, pri čemer se osredinja tako na psihološke kakor na socialne vplive, ki jih imajo klovniki zdravniki zlasti na otroke, katerih bolnišnična izkušnja je velikokrat povezana s strahom pred bolečino in neznanim okoljem. Rdeče noske pri tem predstavlja kot dejavnost, ki blaži otrokov strah, skrbi za preusmerjanje otrokove pozornosti, starše pa razbremeni. Čeprav živimo v svetu, kjer naj bi bile otrokove pravice postavljene visoko na piedestal (še posebej glede na Konvencijo Združenih narodov o otrokovih pravicah), otrokovo življenje pa naj bi bilo zaščiten pred negativnimi vplivi, se vendar veliko število otrok (še vedno) sooča z nasiljem. Tina Palaić nam razkriva vprašanja institucionalnega ukrepanja v primerih nasilja v družinah, pri čemer izhaja iz raziskave konkretnega primera nasilja v družini. Zakonodajo in strokovno doktrino posameznih strok, ki so vključene v reševanje tovrstne problematike, vidi kot pomemben okvir delovanja, bistveno vlogo pa daje individualnim praksam posameznih strokovnjakov, žrtve in storilca. Pokaže na pomen jezika pri prepoznavanju nasilnih dejanj in lastnega položaja žrtve, prav tako pa opozori, da je prepoznavanje žrtve in storilca proces.

Članek Ane Marije Sobočan odkriva implikacije otroštva v družinah, kjer sta oba starša istega spola in živita v partnerskem razmerju. Avtorica uvaja pojem moralnega homofoba, ki nestrpnost do homoseksualno usmerjenih oseb legitimira z domnevnimi interesi otrok. V drugem delu prispevka predstavi mednarodno raziskavo, ki se ukvarja z izkušnjami mavričnih družin v šoli. Navedena raziskava je tudi prva v Sloveniji, v kateri so o svojih izkušnjah z dvema staršema istega spola ali istospolno usmerjenostjo svojih staršev spregovorili mladi. Kot posebej relevantne za doživljanje otrok in razumevanje konteksta, v katerem mavrične družine v Sloveniji živijo, predstavi strategije staršev pri ravnanju z (anticipiranimi) družbenimi odzivi na njihovo družinsko življenje.

Med letoma 2008 in 2010 je v nekaterih ljubljanskih in koroških vrtcih po vzoru vrtcev iz severnoitalijanske pokrajine Reggio Emilia, kjer so v 60. letih prejšnjega stoletja začeli zaposlovati umetnike pedagoge ter s takšno prakso otrokom omogočili neposredno umetniško doživetje, potekal odmeven projekt *Kulturno žlahtnjenje najmlajših*. Projekt je pomembno pripomogel k spoznanjem, da se ob primernem (umetniškem) pristopu odgovornost in moralna drža pri otroku lahko razvijeta veliko prej, kot navajajo nekatere razvojne teorije.

Serijo člankov dopolnjujemo z intervjujem s soavtorjema projekta, s strokovnim vodjo projekta *Kulturno žlahtnjenje najmlajših*, izrednim profesorjem dr. Robijem Krofličem s Filozofske fakultete ter Darjo Štirin, vodjo in koordinatorico projekta, s katerima smo se pogovarjali o pomenu razvoja prosocialnih čustev (tj. empatija, sočutje in veselje) na otroke, stare od tri do šest let, njihovem moralnem razvoju, o otroku kot agensu, pomenu umetniških praks v vrtcu ter pomenu, ki ga ima imajo v vzgojnem procesu odrasli oziroma vzgojitelji[ce].

Robi Kroflič izhaja iz etike skrbi, etike vrlin in komunitarijanske etike, ki so mu razkrile načela moralnega delovanja, veliko bliže otrokovim zmožnostim v predšolskem obdobju kot zapletena

logika osebno nepristranskega in nevpletenega postkonvencionalnega moralnega presojanja »izza tančice nevednosti« in »v izvirnem položaju«. V predhodnih raziskavah je ugotovil, da igrajo prosocialna čustva v povezavi s socialno kognicijo ključno vlogo v procesih moralnega presojanja, sprejemanja odločitev in delovanja. Poleg tega je od Aristotela naprej znano, da je težnja k sreči osnovno vodilo in motivacija človekovega delovanja, pri čemer pa so prizadevanja za lastno srečo povezana z usklajevanjem prizadevanja za zagotavljanje sreče bližnjih oseb. Tu se soočimo z izjemnim pomenom sočutja, empatične krivde in reparacije. S tem se nam potrjuje pozitivno pripoznanje otroka kot socialno občutljivega bitja, kjer odrasli prepusti večjo mero samostojnega odločanja otroku. Tako otroka spoznamo za zmožnega osmišljanja svojega delovanja, uglaševanja svojih potreb z bližnjo osebo in tvorjenja odgovornih odnosov prijateljstva, občutljivega za veselje oziroma žalost bližnje osebe in sposobnega uvida, zakaj so dejanja, s katerimi prizadene mo bližnjo osebo ali skupino, kateri pripadamo, neprimerna.

Empatijo in sočutje pa se še posebej razvijata z umetnostjo, prek katere otrok sporoča o svojem čustvenem, doživljajskem in spoznavnem svetu, hkrati pa z opazovanjem umetniške ekspresije drugega prepozna tudi njegov svet in razmišlja o drugem kot drugačnem, od katerega se lahko uči in spozna tudi samega sebe. Pomembno mesto ob umetniških ekspresijah otrok imajo razlage, ki jih podajo otroci ob izdelku, ki so ga ustvarili ali doživeli, po navadi takrat tudi sami ozaveščajo svoj notranji svet in doživljanje drugega, s tem da ob tem razvijajo govor kot simbolno izmenjavo, ki pomeni uspešno komunikacijo otroka z okoljem, v katerem živi. Poleg doživljanja prek ekspresije pa otrok s pomočjo umetnosti kot medijem vstopa v situacije, ki še niso del njegovega realnega življenja, in tako razbija stereotipe, predsodke ter se sooča z novimi svetovi in situacijami.

Na podlagi različnih sodobnih pogledov, s katerimi se imamo priložnost seznaniti tudi v pričujoči številki, smo utrdili spoznanje, da je pojmovanje otroka in otroštva družbeno, kulturno, zgodovinsko in politično pogojeno. Hkrati odstiramo tudi, da je otrok že v zgodnjem otroštvu bogato, kompetentno, sočutno, empatično in imaginativno bitje, ki je sposobno lažjih fizičnih, kognitivnih in emocionalnih operacij, zlasti pa, da se povsem dobro zaveda pomena moralnosti in moralne odgovornosti za svoja dejanja, pa tudi reparacije, s katero popravi storjeno krivico in bolečino, ki jo je nekomu prizadejal.

Članki tako odpirajo kopico vprašanj, s katerimi se otroštvo postavlja v središče družboslovno humanističnih zanimanj. Šele ko razkrijemo mite in konstrukte o otrocih in otroštvu, lahko k otrokom pristopamo celostno ter uvidimo, da so glede na kontekst (prav tako kot odrasli) lahko bodisi močni ali ranljivi, bodisi delujoči ali pasivni. V otrocih navadno vidimo predvsem to, kar bodo postali. Tudi naše interakcije pogosto potekajo v obliki usmerjanja v prihodnost. Pomembno pa je, da otroke prepoznamo in obravnavamo tudi takšne, kakršni so v danem prostoru in času, v vsej svoji kompleksnosti, unikatnosti in kompetentnosti, hkrati kot specifično družbeno skupino, z lastnim odnosom do sveta, ki obstaja 'tukaj in zdaj', ter obenem kot tiste, ki jim prepuščamo prihodnost.

Literatura

- FOG OLWIG, K. IN GULLØV E. (UR.) (2003): *Children's Places: Cross-Cultural Perspectives*. London in New York, Routledge.
- JAMES, A. IN JAMES A. (2008): *Key Concepts in Childhood studies*. Los Angeles in London, Sage.

- MONTGOMERY, H. (2009): *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's lives*. Wes Sussex, Wiley Blackwell.
- MURŠIČ, R. (1994): Množična, sodobna kultura na etnološki način. *Glasnik SED* 34(4): 27–32.
- SCHEPER-HUGHES, N. in SARGENT C. (ur.) (1998): *Small wars: The cultural politics of childhood*. Berkeley, University of California Press.
- TOREN, C. (2007): Sunday Lunch in Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household. *American Anthropologist* 109(2): 285–295.

OTROK IN OTROŠTVO

Izzivi in možnosti v antropologiji otroštev

Uvod v otroke, otroštva in študije otroštva²

Pozornost, ki jo je antropologija namenjala otrokom in otroštvom, ima nejasno, vendar dolgo zgodovino, tako v sami antropologiji kot v interdisciplinarnih študijah. Na primer, v nekaterih obdobjih, ki jih izpričujejo študije psihološke antropologije, ki se ukvarjajo s 'kulturo in osebnostjo', so bili vzorci za oblikovanje otroka ključ razlage vzorcev odraslega človeka in splošnih kulturnih vzorcev. V drugih obdobjih zgodovine antropologije vidimo, da je bilo raziskovanje otrok in otroštev bolj odvisno od individualnih pobud in raziskav v okviru skupinsko osredinjenih programov ali šol. V zadnjem času pa smo pričča ponovnem vzniku zanimanja za proučevanje otrok v sklopu 'Študija otroštva' ali 'Antropologije otroštva'. Sklop o antropologiji otroštva v drugi številki letnika 2007 revije *American Anthropologist*, poudarja zgodovinski pregled antropološkega proučevanja otrok in otroštev ter rezultate omenjenih študij. Poleg tega osvetli glavne teoretske in metodološke vidike pri proučevanju otrok in otroštev, pa tudi možnosti in izzive, s katerimi se soočajo tisti, ki želijo, da bi proučevanje otrok postalo osrednja tema v antropologiji in s tem tudi osrednja tema razvojne politike na tem področju.

Vzhajajoča antropologija otrok in otroštev mora nujno upoštevati pravice otrok, kakor so zapisane v Konvenciji Združenih narodov o otrokovih pravicah (KZNOP). KZNOP je bila prelomni dogodek, ne le v okviru razvojne politike v zvezi z otroki, ampak tudi glede štipendij za proučevanje otrok in otroštva. V osnovi konvencija vključuje tri med seboj povezane principe: varovanje, preskrbo in participacijo. Prva dva principa, varovanje otrok pred nevarnostmi in oskrba s potrebnimi viri ter sredstvi, sta se ujemala tako s stališči mednarodnih agencij in skupinami za pravice otrok, kot s prizadevanji varovanja

¹ Myra Bluebond-Langner, oddelek za sociologijo, antropologijo in kriminologijo, univerza Rutgers University, Camden, NJ 08102. Jill E. Korbin, oddelek za antropologijo, CaseWestern Reserve University, Cleveland, OH 44106-7125.

² Pričujoči članek je nastal leta 2007 v okviru tematskega bloka o otrocih, otroštvu in študiju otroštva v reviji *American Anthropologist* 109(2): 241–246, in sicer kot spremno besedilo k člankom, na katere se tudi vsebinsko navezuje:

- Robert A. LeVine: *Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview*,
- Allison James: *Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials*
- David F. Lancy: *Accounting for Variability in Mother-Child Play*
- Christina Toren: *Sunday Lunch in Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household*
- David M. Rosen: *Child Soldier, International Humanitarian Law, and the Globalization of Childhood*.

otrok v ZDA. Tretji princip je spodbudil raziskave in politične agende, ki upoštevajo stališča in perspektive otrok. Omenjeni raziskovalni interes spada med interdisciplinarne raziskave in 'študij otroštva'. Dolgoročna antropološka usmeritev se nagiba v smeri interdisciplinarnosti in spada pod okrilje 'študija otroštva'. Poleg tega dolgoročna usmeritev v emsko in multikulturalno perspektivo sovпада z naraščajočim zanimanjem za raziskovanje otrok in otroštev.

Povečanje komunikacije na globalni ravni je prav tako (pre)usmerilo našo vsakodnevno pozornost na trpljenje otrok po vsem svetu. S tem se je znova pokazala potreba po raziskovalnih štipendijah, novih razvojnih politikah in pristopih do otrok, pa tudi povečana potreba po humanitarni pomoči in filantropiji. Nastale so nove pobude, s katerimi želijo vlade zmanjšati in odpraviti probleme, ki tarejo otroke, in sicer tako na biološki (bolezni) in socialni ravni (revščina). Večje namenjanje pozornosti problematiki otrok – vojna, revščina, zlorabe in izkoriščanje otrok za spolne storitve itd. – so omogočile večjo vidnost otrok ter ustvarile občutek nujnosti proučevanja otrok kot perečega področja, s katerim se soočajo sodobne družbe in vedno bolj globaliziran svet. Toda študije so razkrile, da otroci niso le deležni agresije, ampak so tudi sami agresorji (t. i. otroški vojaki). Na otroke ne vplivajo le odrasli s svojo voljo, ampak so lahko tudi sami dejavniki političnih in kulturnih sprememb.

Spoznanje večdimenzionalne narave otrok ni spodbudilo le prizadevanj za izboljšanje težav, s katerimi se soočajo otroci in mladostniki, sočasno je tudi odstrlo pogled na otroke in mladostnike, ki so žrtve in obenem napadalci. Z odkrivanjem realnosti otroških življenj se je zabrisala tudi meja med bazičnim in aplikativnim raziskovanjem oziroma delom, saj so sodobne študije pogosto politično obarvane in naravnane na politično in vsakdanjo praktično dimenzijo.

Razvoj študija otrok in otroštev ter nedavno področje študija otroštva tesno sovпада tudi z razvojem, ki smo ga videli na področju študij žensk in ženskih študij: kakor smo lahko spremljali študije žensk v okviru družbeno-socialnih dejavnikov in umestitve žensk v okviru vedenjske teorije, tako lahko podoben razvoj danes spremljamo pri študijah otrok in otroštev. Te so namreč naslednji logični korak na poti v bolj inkluzivno družbo in kulturo. V perspektivi bolj inkluzivne družbe je produktivnejše vključiti otroke v multikulturalno družbo in kulturo, kot pa jih privilegirati nad vsemi drugimi skupinami.

Otroci so na eni strani razvijajoča se bitja z močjo delovanja, na drugi pa ranljiva bitja. Dosežek antropologije je, da je prepoznala pojavljanje obeh vidikov v različnih obdobjih in na različnih mestih, pa tudi v različnih družbenih, političnih, ekonomskih in moralnih okoliščinah in razmerah. Soobstoje razvijanja, delovanja in ranljivosti vodi naše odločanje glede raziskav o otrocih in vpliva na etično odgovornost do otrok v raziskavah ter do njihove prihodnosti. Ta zaveza je pomembna zlasti zato, ker so otroci ne glede na to, da nanje vedno bolj gledamo kot na razvijajoča se bitja z zmožnostjo delovanja, hkrati med najbolj ranljivimi člani družbe, ki še posebej potrebujejo našo skrb in ljubezen. Članki, na katere se navezuje pričujoči uvod, se nanašajo na glavne probleme konceptualizacije otrok in otroštva. Izražajo izzive, s katerimi se soočamo pri obravnavanju kompleksnosti sodobnih vidikov inkluzivnosti, ki zadeva otroke.

Razvoj in kontekst: delovanje in ranljivost

Glavna skrb antropologije v okviru kontekstualne narave otroškega razvoja in emske perspektive neizogibno vodi k večji inkluzivnosti samih otrok in s tem omogoča soočenje z dilemami, ki jih prinašata delovanje in ranljivost otrok. Članek Roberta LeVineja, ki nas popelje skozi dela

nekaterih mislecev, kot so Franz Boas, Margaret Mead, Bronislaw Malinowski in Raymond Firth, pokaže, da je bila fizična, čustvena in socialna rast otrok kot članov družbe vedno pomemben del razmišljanja antropologov in da časovni, socialni ter kulturni konteksti, v katerih živijo otroci, ostajajo v ospredju antropološkega zanimanja: »etnografski vidik otroštva temelji na premisi – ki jo antropologi vedno znova preiskujejo –, da se razmere in oblika otroštva spreminjajo od populacije do populacije glede na kulturne kontekste in ki jih ne moremo razumeti, če natančno ne poznamo njihovih socialnih, družbenih in kulturnih okvirov« (LeVine v *American Anthropologist* 2, 2007).

Ukvarjanje s posebnim in določenim kontekstom glede raziskovanja otrok in otroštva v različnih obdobjih in različnih krajih antropologiji onemogoča, da bi ponudila njuno univerzalno definicijo. Toda ne glede na to, ali antropologija želi ponuditi univerzalne definicije otrok in otroštva, pa se te uporabljajo v mednarodnih dokumentih o človekovih pravicah in v zakonih, ki se nanašajo na tako imenovane 'otroke vojake', otroško delo in starostno mejo za poroko. Definicije tako najdemo v mednarodnih dokumentih, kot so KZNOP, in drugih statutih ter predpisih. Te definicije vsebujejo t. i. starostne 'svetle linije': v primeru KZNOP to pomeni starost osebe (otroka), ki je stara manj kot 18 let. Za antropologa so 'svetle linije' problematične, saj se lahko razlikujejo glede na kulturo, etnično pripadnost, spol, zgodovino in lokacijo. Zato antropološke študije sprožajo vprašanja o modelih in pristopih, ki pomenijo univerzalni razvoj od otroštva naprej do odraslosti, nekompetentnosti do kompetentnosti, nezrelosti do zrelosti. David Rosen razpravlja, kako ta prepričanja delujejo v humanitarnem diskurzu, še zlasti na primeru t. i. otroških vojakov. V slednjem primeru se Rosen pogumno spopade ne le s problemi univerzalnih definicij otrok in otroštva, ampak tudi s problemi, ki zadevajo teoretiziranje o otrocih, metodoloških problemih študij in politik, ki sprejemajo sposobnosti delovanja otroka. V zadnjih nekaj desetletjih so namreč antropologi izrazili in tudi jasno dokumentirali delovanje otrok kot posameznikov, v skupinah in številnih drugih situacijah. Kar je manj očitno, je stopnja in vpliv delovanja otrok, kaj šele narava njihovega delovanja – točke, ki bi jih lahko pripisali tudi delovanju odraslih, tako posameznikom kot skupinam. Tako kot odrasli, otroci namreč niso izvzeti iz strukturnih omejitev. Odločitve in dejanja odraslih se ne glede na to, ali gre za vojaške ali medicinske odločitve, izvajajo bodisi pod čustvenim bodisi socialnim ali političnim pritiskom. In tako kot se lahko pokažejo določene posledice delovanja posameznika ali skupine v določeni situaciji in/ali družbi ter zahtevajo razmislek, velja tudi za otroke. Zato LeVinijev članek predlaga, da naj bo delovanje koncept, ki smo ga sprejeli kot odgovor na študije, ki izvirajo iz strukturnih in kronoloških modelov otrok in otroštev, pri čemer na primer Piaget predlaga model, ki daje poudarek postajanju, zrelosti in starosti. Pri teh modelih se otrok primerja z modelom odraslosti kot pretirano idealizirane verzije odrasle avtonomije, neodvisnosti in zrelosti, ki je že sama po sebi pomanjkljiva. Pripisovanje delovanja otrokom se prav tako dobro umešča v dolgoročno naravnost antropologije glede pojmovanja odraslih kot snovalcev pomena. A Christina Toren nas opominja, da to velja tudi, ko gre za otroke. Otroci so prav tako snovalci pomenov. Torenova na podlagi študije otrok s Fidžijskih otokov glede idej sorodstva in sorodnosti piše: »Tako kot je vsak od nas rojen v svet pomenov v vseh fizičnih vidikih, so vanj rojeni tudi otroci, sčasoma pa prav tako ustvarjajo nove pomene, še zlasti, kar se tiče inter-subjektivnih odnosov z Drugim.« Danes je poudarek na delovanju in odmiku pojmovanja otrok kot pasivnih prejemnikov, ki se zanašajo samo na izjave odraslih o otroškem svetu in na njihove izkušnje k otrokom samim in njihovim izjavam o njih samih. Ta premik v smeri poslušanja otrok je vodilo v raziskovanju, politiki in praksi, ki bi jo lahko imenovali nekakšno zapoved poslušanja glasu otroka. Allison James trdi, da so ta pogled sprejeli zlasti v Veliki Britaniji in Evropi, medtem

ko so v ZDA to večinoma spregledali, z izjemo del nekaterih antropologov (Bluebond-Langner, 1978) in sociologov (npr. Corsaro, 1979), katerih delo je pokazalo potrebo po razumevanju otroških izkušenj, procesov socializacije in sociokulturne reprodukcije in spremembe. Jamesova tako opisuje 'prakse in probleme, pasti in potencialne', ki so vključeni v poskus dajanja glasu otrokom, vključno z vprašanji avtentičnosti otrokove perspektive in narave njihovega sodelovanja v raziskovalnem procesu. Kakor nas opozori Jamesova, ti problemi ne zadevajo le raziskave otrok, vendar obstajajo edinstveni vidiki, ko gre za raziskave o otrocih. Še več, morebitni neuspeli poskusi, da bi te vidike zajeli v raziskavah, »bodo raziskovalna tveganja pri raziskovanju otrok in otroštva te spet potisnila na rob in jim ne bo uspelo začrtati področja, znotraj katerega so otroci obravnavani kot družbeno-socialni dejavniki, ki lahko ponudijo edinstveno perspektivo o socialnem svetu, ki jih obravnava kot otroke«. Allison James prav tako meni, da so dela Jamesa Clifforda in Georga Marcusa (1986), Clifforda (1988) in Clifforda Geertza (1988) zelo pripravna pri obravnavanju in reprezentaciji otrok samih, Geertzovo delo pa vidi zlasti »kot novo kritično stališče, ki lahko znova obudi raziskave o otroštvu«. Zato nas članki v tem sklopu opominjajo, da moramo biti pri uporabi citatov otrok previdni v naslednjih točkah: selektivnosti reprezentacije, nekritičnih citatih, polifoniji otroških glasov, ki jih želimo uporabiti za določene namene (tj. skupnost za človekove pravice ali skupnosti, v katerih živijo otroci). Jamesova prav tako komentira: »Antropologi danes dobro poznajo dileme, ki jih prinaša politika reprezentacije; antropologija otroštva pa mora te v polnosti še artikulirati glede na retorično moč, ki jo glas otroka nosi s seboj«.

Antropologi moramo ne le dokumentirati, kar pravijo otroci, te izjave moramo postaviti tudi v luč določenega socialnega in kulturnega konteksta. Slednje nas nenehno opominja na različnost življenj in izkušenj vsakega posameznega otroka in problem posploševanja znotraj katerekoli družbe, kaj šele družbe in kultur. Zato je ključno vprašanje, kakor poudarja Jamesova, kako raziskovalec sliši otroke kot posameznike z edinstvenimi in različnimi izkušnjami in hkrati kot kolektivne prebivalce socialnega, kulturnega, ekonomskega in političnega prostora, ki ga družba pojmuje kot 'otročvo'. Kategorija 'otročvo' in otrok je nujna za raziskave in prakso, toda kako se je je smiselno lotiti? Kdaj prenehamo gledati na otroke kot na pasivne prejemnike in jim začnemo pripisovati delovanje ter kompetence; ali kaj se zgodi, ko jim pripišemo zmožnost usmerjenega delovanja ter jih prenehamo razumeti kot razvijajoča se bitja, ki zgolj potrebujejo nego in zaščito; kaj se v tem primeru zgodi z njihovo ranljivostjo? Kako se spopademo z našo etično in moralno odgovornostjo do otrok in do drugih ljudi v skupnostih, v katerih živijo, ko gre na primer za otroške vojake? Diskurz, ki obkroža otro(š)ke vojake – kakor ga lahko preberemo v mednarodnih aktih in zapisih nevladnih organizacij, zapisih odraslih in otrok, ki so pričali pred spravnimi odbori, ter v izjavah žrtev napada otroških vojakov – zmanjšuje napetost med konceptoma otrok kot razvijajočih se in ranljivih bitij, ki potrebujejo zaščito, ter otrok, ki imajo sposobnost usmerjenega delovanja na podlagi lastnih interpretacij o svetu, v katerem živijo. Kakor opozori Rosen, imamo na tisoče otrok in mladostnikov, ki so jih ujeli v oboroženih spopadih, v katerih so zagrešili grozljive zločine. Kako naj gledamo nanje: kot na nedolžne žrtve političnih okoliščin, ki jim moramo oprostiti in jih zaščititi ali kot na moralna bitja, ki morajo odgovarjati za svoja dejanja? Rosen citira številne primere otrok, ki so sodelovali v vojni, revoluciji in različnih režimih skozi zgodovino in po svetu. Pravi, da naše nesprejemanje zavestnih odločitev otrok za sodelovanje v takšnem nasilju z vsemi pozitivnimi in negativnimi pritiski pomeni nespoštovanje otrok in neprepoznanje zavestne odločitve za njihovo delovanje. Čeprav bi želeli pripisati otroškemu delovanju moralno dimenzijo, tega ne želimo, ko gre za moralno oporečna dejanja, še zlasti če jih zagrešijo otroci. Rosen pokaže, da je otrokom pripisano večje delovanje v vojni, če se vojna dojema kot pozitivna, in manj pomembno, če jo

dojemamo kot negativno. V prvem primeru je otrok označen kot heroj, v nasprotnem primeru pa kot izkoriščena žrtev, ki potrebuje zaščito.

Jamesova prav tako opozori na vztrajno dolgotrajno pojmovanje otrok kot nedolžnih bitij v družboslovju in humanistiki. Želja po zaščiti otrok je močna v okviru številnih profesionalnih organizacij in študijskih področij, vključno z antropologijo. Leta 2006 je Izvršni odbor za medicinsko antropologijo (IOMA) sprejel izjavo, ki poziva »k takojšnji ratifikaciji Konvencije o otrokovih pravicah«. Resolucijo so sprejeli kljub zavedanju, da je KZNOP v svojem bistvu posplošil pogled na otroka, ki temelji na zahodnih pojmovanjih otrokovih interesov in starostne meje (pod 18 leti). A čeprav je takšen posplošujoč pogled v nasprotju z antropološkim pogledom, so prevladali interesi za zaščito otrok po svetu. Toda resolucijo IOMA so sprejeli v času, ko ZDA vseeno ostajajo ena od dveh držav (druga je Somalija), ki konvencije nista ratificirali. Resolucija IOMA je primer, ko neratifikacija dokumenta preprečuje članstvo in opozarja, da ameriška izjema spodkopava uveljavljanje otrokovih pravic, ki so jih sprejeli v številnih državah po svetu, in izključuje možnost sodelovanja pri opazovanju in izboljšanju standardov glede otrokovih pravic (IOMA, 2006).

Pravi otroci, pravi problemi: zamegljevanje meje med raziskovanjem in politiko

LaVine opozarja, da so se antropološke raziskave o otrocih in otroštvu napajale iz vprašanj, ki so segala onkraj opisov vsakodnevnega opisa življenja otrok ter s tem dala antropološkim raziskavam določen pečat. Za zgodnje antropologe je raziskovanje otrok tako pomenilo »povečati nabor znanja v okviru določenih znanstvenih in političnih namenov«. Poleg tega LaVine opozarja, da sta se antropologa, kot sta Meadova in Malinowski, v svojem raziskovanju obračala na širšo javnost. Sodobna manifestacija njunega načina raziskovanja je lahko, kakor namiguje Jamesova, sovpadanje bazičnega in aplikativnega znanja, njegova posledica pa, da se občinstvo, na katero naslavljamo izsledke, spreminja.

V člankih, na katere se navezujemo, vidimo podoben vzorec, tako znotraj kot zunaj univerze – Torenova pod drobnogled postavi vprašanje narave otrok, kakor so jo poimenovali skozi zgodovino, in pokaže, da moramo raziskovanje otrok videti v luči eksistencialnih vprašanj ('kruh in maslo') obstoja same antropologije, povečana spoznanja o otrocih pa videti bodisi v okviru socialne in kulturne kontinuitete ali spremembe bodisi v okviru sorodstvenih oziroma nesorodstvenih vezi. Torenova prav tako meni, da nezmožnost pogleda na sorodstvene vezi z očmi otroka vodi v pomanjkljivo razumevanje ne le sorodstvenih in nesorodstvenih odnosov v katerikoli kulturi, ampak tudi v pomanjkljivo razumevanje kontinuitete kulturnih procesov znotraj in zunaj različnih kultur. Zato študij otrokovih stališč in pogledov pomeni tudi poziv k ponovnemu pregledu različnih pristopov raziskovanja v antropologiji sami. Delo na področju antropologije je spodbudilo ponovno preiskovanje raziskovalnih pristopov in stališč tudi v drugih disciplinah. Antropološki veto na oblikovanje univerzalnih definicij, kar zadeva razvoj otrok, pa je, tako kot v času Malinowskega in Meadove, močno orodje pri podeljevanju štipendij tudi danes. Članek Davida Lancyja je primer antropološke raziskave, ki poziva k prenehanju vsesplošnega izvažanja kulturnospecifične materinske prakse in nasprotuje prevladujočemu pogledu v razvojni psihologiji, da je materinsko-otroška igra univerzalna in bistvena za razvoj otroka. Lancy zavzame stališče, da pomanjkanje igre med materjo in otrokom ne vpliva pomanjkljivo na otrokov razvoj,

kakor trdijo strokovnjaki na Zahodu, ampak to odraža različno pojmovanje nege in odgovornosti staršev, v nekaterih primerih pa celo namiguje na sistem vrednot, ki nasprotuje razvijanju igre med materjo in otrokom. Poziva nas k previdnosti, saj trdi, da skozi zgodovino obstajajo številni etnografski primeri, v katerih materinsko-otroška igra ni bila cenjena, ter da tega ne smemo videti kot znak zanemarjanja in pomanjkljivosti. Starši v takšnih družbah navajajo številne primere, ki naj bi govorili v prid temu, zakaj se ni dobro igrati z otroki. V LaVinijevih očeh bi lahko Lancyjev članek videli kot primer konfrontacije med etnografskim dokazom in konceptom 'normalnega' otroškega razvoja, ki izvira iz teorije in raziskav v zahodnih državah. Tako kot so antropološke študije otrok in otroštva vodile k dodatnemu razmisleku na raziskovalnem področju drugih disciplin, si je antropologija sposojala od drugih disciplin vključno s številnimi nevarnimi posledicami, ki so temu sledile. LeVine opozori, da so antropologi pri svojem delu pogosto uporabljali Freudove in druge psihološke teorije, a ko so »le-te izgubile kredibilnost, so z njimi izgubili kredibilnost tudi etnografski podatki o izkušnjah otrok, temelječi na teh teorijah«. Ko so ovrgli določeno teorijo, so s tem ovrgli tudi raziskave, ki so bile opravljene v tem kontekstu. Toda novejša delo služi kot ponovno ovrednotenje prevladujočih teorij in pomembnih prispevkov v luči etnografskih zapisov o otrocih. Če pustimo te probleme ob strani, so zapisi o otroštvu do leta 1930 postali že uveljavljena etnografska tema, predstavljeni pa so bili pogosto v okviru sorodstvenih vezi in različnih ritualov, pa tudi v odnosu do vzgoje, izobraževanja ali socializacije in le občasno v okviru psiholoških interpretacij. Otroštvo je bilo del antropologije omenjenih področij in ne tema, ki bi si jo sposodili iz razvojne psihologije in drugih podobnih disciplin. Šest kulturnih študij in študije spoznavanja jezika otrok, ki jo omenja LaVine, pa kažejo na dolgo in neprekinjeno tradicijo v antropologiji, ki skuša razumeti vsakdanje življenje otrok ter proces njihove socializacije in kulturalizacije.

Poleg tega, kot opažata Jamesova in LaVine, etnografski zapisi o otrocih in otroštvih še naprej rastejo, delo pa se je med drugim usmerilo tudi v nove smeri. Jamesova na primer opaža, da nam poslušanje pripovedi otrok o njihovem vsakdanjem življenju in izkušnjah omogoča tako teoretiziranje kot delovanje, ki temelji na njihovem razumevanju širših socialnih in političnih sprememb. Poudari tudi, da povečano število študij o otrocih in otroštvu »odrasle preseneča s provokativnimi izsledki, ki oporekajo njihovim številnim samoumevnim prepričanjem o tem, kaj si otroci mislijo in počnejo«, kaj šele o tem, »s kakšnimi težavami se nekateri otroci soočajo s tem, ko so otroci«. Delo, v katerem so z njihovimi lastnimi besedami in iz njihove lastne perspektive dokumentirani zapisi o otrokovih težkih izkušnjah, razkriva, kar Jamesova opisuje kot »skrite bolečine in ponižanja, ki jih izkusijo številni otroci, starši pa pogosto odpravijo kot nepomembne ali preprosto kot del krute igre na šolskem igrišču«. V tem smislu etnografsko delo o otrocih ne služi le za preizpraševanje prevladujočih teorij in smernic, ampak mora ovrednotenje prispevkov na področju raziskovanja otrok služiti tudi za modificiranje in spremembo študija otrok ter otroštva zunaj in znotraj univerze, saj nobenega področja raziskovanja ne smemo ločiti od širšega intelektualnega, političnega in socialnega dogajanja. V tem okviru LeVine opozarja, da so pediatrični in pedagoški koncepti otrok v letih od 1880 do 1920 odsevali vznik pediatrije kot ene od vej medicine, množično izobraževanje otrok pa kot rešitev za socialne probleme. V današnjem času pa je, kakor predlaga Jamesova, »usmerjenost na otroke, ki jasno in glasno izražajo svoje izkušnje in poglede, do določene mere rezultat želje predstavljanja otrok kot socialnih akterjev s pripisovanjem kompetenc«. Predstavitev otrok kot socialnih akterjev izraža prepričanje o vrednosti proučevanja otrok samih, hkrati pa povečuje zanimanje za raziskovanje otrok pri tistih, ki menijo, da raziskovanje teh nima vrednosti za razvoj in oblikovanje kulturno družbene teorije.

Sklepne misli in smernice za prihodnost

Tematski blok druge številke revije *American Anthropologist*, letnik 2007, govori o nekaterih izzivih in priložnostih, ki jih ponuja oživitev antropološkega zanimanja za otroke in otroštva, govori pa tudi o dilemah, ki so skozi zgodovino nastajale v različnih kulturah na tem področju. Govori o potrebi po oblikovanju novih konceptualnih okvirov in raziskovalnih strategij, s katerimi bi povečali naše razumevanje o večplastni naravi otrok in otroštev, priznava pa tako otroško ranljivost kot delovanje. Govori tudi o potrebi, da bi našli ravnovesje, po katerem glas otrok ne bi bil privilegiran nad vsemi drugimi, ampak vključen v kompleksno mrežo socialno-družbenih in kulturnih odnosov. Nagovarja tudi temeljno plat antropologije, ki teži k ohranjanju zornega kota domačinov (ang. *native's point of view*), kakršnega je imel Malinowski (1961: 25). Za nameček morajo biti pojmovanja, po katerih otroci živijo v svetovih, ki jih sami ustvarjajo in se zanje izpogajajo (tj. igre, skupine sovrstnikov ipd.), svetovih, ki jih ustvarjajo drugi (tj. šole, bolnišnice ipd.) in svetovih, ki so uglašeni z drugimi (tj. z družinami, soseskami ipd.), sočasno prisotna in vidna v študiju otrok in otroštev. In ne nazadnje, ko proučujemo otroke in otroštva, se moramo soočiti tudi z vso kaotičnostjo družbene realnosti, ne pa jo reducirati.

Podobno moramo še naprej problematizirati naravo in razvoj posameznika. Kakor kažejo članki, so študije o otrocih in otroštvih pomemben vir tega. Članki nas prav tako opominjajo, da si še vedno prizadevamo za primerne definicije tega, kaj so *otrok*, *mladost* in *otročstvo*. Pri postavitvi teh konceptov se zastavljajo vprašanja starosti, delovalnosti, razvoja, vloge in odgovornosti – in seveda posploševanja ter esencijalizacije. Pa tudi, kako ohraniti napetost med posameznikom in skupino, univerzalnim in partikularnim na smiseln način? Članki nas zato opozarjajo tudi na to, da se kot disciplina še vedno ukvarjamo s vprašanji kulturnega relativizma, pluralizma, multikulturalizma in globalizacije.

Prav tako moramo na novo proučiti metode raziskovanja. LeVine predlaga, da moramo ponovno proučiti uporabo tehnologije, in Jamesova komentira, da bi morali pojmovanje otrok kot raziskovalcev črpati iz manj polemičnega vira. Natančneje: vprašanje je, kako se pomikamo od intervjujev, naturalističnega opazovanja in zapisov glasov otrok doma, v šoli, na ulici in v bolnišnici do teoretiziranja o otrocih in otroštvu ter razvijanja različnih politik in programov v okviru vzgoje, izobraževanja in zdravja. Hkrati pa moramo paziti, da študije, ki jih izvajamo, ne služijo modni, znova odkriti ali izposojeni socialni teoriji ali politični agendi.

Zahvale: Tematski blok druge številke revije *American Anthropologist*, letnik 2007, je omogočila štipendija, ki so jo podelili Myri Bluebond-Langner v Baker-Nord centru za humanistiko Univerze Case Western Reserve. Članki so le majhen del antropološkega dela, ki se nanaša na otroke in otroštva. Nekatera podpodročja kot so arheologija, lingvistika in biološka antropologija, v okviru socialne in kulturne antropologije pa medicinska in edukacijska antropologija, ki razpolagata z obsežno literaturo o otrocih in otroštvu, očitno manjkajo. Ta literatura vključuje znanje o otrocih s številnih vidikov, na primer, kako uporabljajo svojo inteligentnost, načrtujejo strategije, vstopajo v odnose in se pogovarjajo ter vidijo sebe in svet, v katerem živijo.

Prevod Katarina Majerhold

Literatura

- BLUEBOND-LANGER, M. (1978): *The Private Worlds of Dying Children*. Princeton, NJ, PRINCETON UNIVERSITY PRESS.
- CLIFFORD, J. (1988): *The Predicament of Culture*. Cambridge, MA, Harvard University PRESS.
- CLIFFORD, J. IN MARCUS, G. E. (UR.) (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press.
- CORSARO, W. (1979): We're Friends, Right? Children's Use of Access Rituals in a Nursery School. *Language and Society* 8: 315–336.
- GEERTZ, C. (1988): *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. Cambridge, Polity Press.
- MALINOWSKI, B. (1961): *Argonauts of the Western Pacific*. New York, Dutton Publishers.
- SOCIETY OF MEDICAL ANTHROPOLOGY (2006): *Public Policy Statement: The Rights of Children*. Council on Infant and Child Health and Welfare (CICH) Policy Statement Task Force. Dostopno prek: www.medanthro.net/stand/childrights/revised.html (3. januar 2007).
- UNICEF (N. D.): *Convention on the Rights of the Child*. Dostopno prek: www.unicef.org/crc (5. februar 2007).

Otroci in otroštvo

Med sočutjem, reparacijo in ljubeznijo do sebe in Drugega

1.

Philippe Aries zapiše v svoji knjigi *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*, da je bilo otroštvo izumljeno šele v poznem 17. in na začetku 18. stoletja (torej v razsvetljenstvu). V srednjem veku se namreč niso veliko zanimali za otroke, otroci so bili le pomanjšani odrasli, ki so se jim pridružili že po sedmem letu starosti, po navadi kot vajenci in vajenke. Aries nam na nič koliko straneh opisuje podobe dečkov, ki so bili oblečeni v prevelike srajce s predolgimi rokavi, saj pravih oblek, ki bi bile oblikovane posebej zanje, sploh ni bilo, in to zato, ker sploh ni obstajala ideja ali predstava o otroštvu ali otrocih, ki so bili prehitro odstavljene od svojih staršev in so živeli pri družini, kjer so bili vajenci. Predstava otroštva je bila povezana predvsem s predstavo odvisnosti in besede, kot so sin, sluga, fant, so bile del besednjaka fevdalnih in gosposkih razmerij. Prav tako se takrat starši niso toliko zanimali za posamičnega otroka, saj so običajno imeli veliko otrok. Tudi zato, ker je bila njihova umrljivost visoka in pričakovana. Takšno vedenje staršev in zakoncev je odraz pojmovanja družine v starem režimu, ki je razumela svoje poslanstvo predvsem kot ohranitev premoženja, skupno opravljanje poklica in vsakdanjo pomoč – v tej družini ni bilo veliko prostora za otroke in otroštvo in tudi ne za pretirano izkazovanje čustev.

Afektivne funkcije ta družina ni imela. To ne pomeni, da je bila ljubezen vselej odsotna, prav narobe, pogosto jo je mogoče prepoznati, včasih že ob poroki, pogosteje po poroki, ki jo je ustvarilo skupno življenje. Vendar pa – to je odločilno – čustvo med zakoncema ali čustvo med otroki in starši ni bilo nujno za obstoj in ravnovesje družine. Afektivne menjave in socialna komunikacija so potekale zunaj družine, v zelo intenzivnem toplem okolju, v katero so bili vključeni sosede, prijatelji, gospodarji in služabniki, otroci in starci, okolja, v katerem medsebojna naklonjenost ni bila prisilna ... Temu nagnjenju tradicionalnih skupnosti do nenehnih obiskov, srečanj in praznikov pravijo francoski zgodovinarji družabnost. (Aries, 1991: 9)

Afektivna funkcija med možem in ženo ter starši in otroki je začela nastajati šele z moralizacijo družine v 17. stoletju, ki so jo uvedli protestantski reformatorji. Takrat je družina nenadoma postala »kraj nujnih afektivnih vezi med zakoncema in med starši ter otroki, kar prej ni bila. Ta afektivnost

¹ Da bi lahko razumeli povečano zanimanje za vzgojo malih otrok od začetka 18. stoletja, moramo poudariti še tretji, ekonomski dejavnik. Diderot (1713–1784) se je povsem zavedal ekonomske vloge pri skrbi za dojenčke. V njegovem delu *Navodila za babice* je razlagal, da je narod toliko bolj uspešen, kolikor rok ima za proizvodnjo dobrin in nošnja orožja za svojo obrambo. Za udejanjanje tega je podal dva predloga: zmanjšanje stopnje umrljivosti dojenčkov in učinkovitejše delovanje sirotišnic za zapuščene otroke. Omenjena teorija je doživela svoj drugi val v dvajsetem stoletju z ekonomskimi teorijami o človeškem kapitalu in zaloga-mi talentov (Van Haecht, 1992). V skladu s prvo teorijo ima ekonomski sistem koristi, če vlaganje v izobraževalni sistem poveča človeški kapital. Teorija zaloge talentov pa trdi, da je tako mogoče kot zaželeno, da vsaka država maksimira svoj potencial talentov z *optimizacijo in upravljanjem svojih izobraževalnih virov*.

vzgajati v skladu z njihovimi razvojnimi zmožnostmi in se pri njihovi vzgoji in izobraževanju na vsaki stopnji razvoja prilagoditi njihovim telesnim, čustvenim in umskim zmožnostim, so padli na izjemno plodna tla, saj se od takrat vzgoja otrok drži njegovih napotil. Tako Rousseauju denimo dolgujemo dojemanje otroštva skozi različne stopnje otrokovega razvoja; prva traja od rojstva do drugega leta. V tem času je cilj povečati fizično odpornost dojenčkov (*l'infans*), da bodo lahko preživeli. Rousseau je pri tem namenjal pozornost zlasti dojenju – nalogi, ki naravno zadeva mater in ne dojiljo (v tistem času matere niso dojile svojih otrok, Rousseau pa je opozoril na vpliv, ki ga ima telesni in čustveni stik med materjo in otrokom med dojenjem na otrokov emocionalni, mentalni in socialni razvoj). Naslednja faza je faza otroštva (*puer*), ki traja od drugega do dvanajstega leta starosti. V tem obdobju je še prezgodaj razpravljati z otrokom ali ga celo učiti branja. Pozneje, v puberteti in adolescenci, pa je otrok deležen tudi vzgoje v partnerstvo in zakonski stan.

Zdi se, da ima preliminarna faza razvoja, ki traja do drugega ali tretjega leta starosti, globoke korenine v naši kulturni zgodovini. Na to kažeta tudi Thomas in Mitchel (1994), ki opozarjata, da analiza tekstov iz sedemnajstega in osemnajstega stoletja različnih protestantskih avtorjev, in zlasti šolskega učbenika *The New England Primer*, katerega prodajo v relativno redko poseljeni Ameriki ocenjujejo na šest milijonov izvodov od leta 1687 do prve polovice osemnajstega stoletja, razkriva standardno prakso razlikovanja med zgodnjim otroštvom (od rojstva do 18 mesecev ali dveh let) in otroštvom (od drugega do petega ali sedmega leta starosti). Menili so, da zgodnja otroška faza traja, dokler dojenček ne shodi in izgovori prve besede. Prav tako so verjeli, da je dojenček v tej fazi zadovoljevanja svojih fizičnih potreb povsem odvisen od odraslih. Za otroka v obdobju od dveh do petih ali sedmih let starosti pa so verjeli, da še nima sposobnosti mišljenja in da mora vzgoja temeljiti predvsem na religiji in disciplini.¹ Šele razumevanje otroške psihologije v dvajsetem stoletju bo razkrilo psihološki pomen prvih let življenja, ki ga ima ta za čustveni in kognitivni razvoj otroka. (Crahay, 2009: 145)

se je izražala poslej v priložnosti, ki so jo dajali vzgoji ... Družina se je začela organizirati okoli otroka, otroku je začela dajati tolikšen pomen, da je izstopil iz vsakdanje anonimnosti, da ga ni bilo več mogoče izgubiti brez velikih bolečin in ga kar tako nadomestiti ... Otok ni bilo več mogoče imeti prepogosto, primerno je postalo omejiti njihovo število, da bi lahko bolje skrbeli zanje« (Aries, 1991: 10). Otoka so poslej predstavljali zaradi njega samega in bolj skrbno pazili in skrbeli zanj z vseh vidikov: fizičnih, čustvenih, umsko-razvojnih, kar je bilo posledica skrbi za higieno, zdravje, nadzorovanje rojstev in zlasti vzgoje. Tako se odnos do otroštva ni več izražal z zabavo in norčavostjo, ampak s fizičnim, psihičnim in etičnim zanimanjem za otroka – otroštvo je treba najprej dodobra spoznati, da ga lahko oblikujemo (Aries, 1991: 171).

Konec 17. stoletja so si torej začeli prizadevati, da bi spoznali otroka na vsaki stopnji njegovega razvoja – trudili so se, da bi prodrli v miselnost otrok in tako vzgojne metode prilagodili njihovi ravni. In na tej točki vskoči Rousseau, saj z gotovostjo lahko rečemo, da se je otroštvo oz. pojem otroštva pravzaprav rodilo ter zares začelo šele z Rousseaujem in njegovim slavnim delom *Emil ali o vzgoji*. Njegovi programski napotki, da je treba otroke

2.

Takrat nastane podoba ranljivega in odvisnega otroka, pri kateri pa so se sčasoma pokazale tudi pomanjkljivosti.

A uveljavljanje podobe ranljivega otroštva kmalu pokaže svojo hrbtno stran. Če se otrokova krhka narava lahko hitro spridi, kot je že konec osemnajstega stoletja poudarjal Rousseau, morajo stroke opozoriti na vse, kar otrok potrebuje za optimalen razvoj, država blaginje pa mora poskrbeti za ustrezno podporo staršem, ki so primarno odgovorni za ukvarjanje s človeškim kapitalom ... Razvojna psihologija se tako usmeri v iskanje razvojnih mejnikov, ki pričajo o tem, kaj mora otrok doseči v določeni starosti, da še lahko govorimo o ustreznem razvoju, država pa poskrbeti za podporne mehanizme, ki bodo staršem in predvsem otrokom čim prej pomagali pri odpravljanju morebitnih razvojnih zaostankov ... Podoba ranljivega bitja tako utrdi razsvetljensko podobo otroka kot čustveno odvisnega in miselno ter socialno nekompetentnega bitja, ki bo šele s pomočjo ustrezne nege, vzgoje in izobraževanja postalo človek v polnem pomenu besede. Da bi to dosegli, so starši napoteni v otroške svetovalnice, država podpira razvoj kompenzacijskih predšolskih institucij, razmakne se publiciranje medicinske in psihološke strokovne literature. (Kroflič, 2010: 3)

Diagnoza 'ranljivega otroka' torej spodbudi pogled na otroka kot miselno, čustveno in socialno nekompetentno bitje, ki je obkroženo s številnimi nevarnostmi, zato se bo šele ob povečanem nadzoru in premišljeni ponudbi učnih dejavnosti razvil v zmožno odraslo osebo. Kroflič nadaljuje, da so se na to odzvali že konec šestdesetih let prejšnjega stoletja. »Kot reakcije na opisano stanje doživljanja ranljivega otroštva in paranoidnega starševstva in ob razpravah o otrokovih psiholoških pravicah ter sprejetju Konvencije o otrokovih pravicah pa se izoblikuje nova podoba – podoba otroka kot subjekta pravic. Poleg otrokovih pravic po zaščiti in zagotavljanju optimalnega učnega okolja se namreč poudarja otrokova pravica, da je soudeležen pri sprejemanju odločitev o lastnem življenju.« (Kroflič, 2010) Podobo bogatega, kognitivno, emocionalno in socialno zmožnega bitja je v mednarodnem prostoru najodmevneje afirmiral L. Malaguzzi (1998), utemeljitelj vrtcev v Reggio Emilii ... Otrok je po njegovem mnenju že v predšolskem obdobju občutljivo, radovedno in ustvarjalno bitje, ki si poskuša razložiti pojave v okolju, svoje teorije pa je pripravljen izraziti v različnih jezikih in jih deliti z drugimi, poleg tega pa že predšolski otroci jasno kažejo tako imenovana prosocialna čustva, kot so empatija, sočutje, prijaznost in seveda ljubezen.

3.

Seveda drži, kar pravi Kroflič, da je podoba ranljivega otroštva povezana s podobo otroka kot ranljivega bitja potreb, »ki za svoj optimalni razvoj potrebuje strokovno skrb odraslih ... Ta podoba je v zgodovini tesno povezana z nastankom emocionalnega angažmaja odraslih v zvezi z otrokom in otroštvom« (Kroflič, 2010: 5). Zato se bom osredinila prav na ta čustveni in igrivi angažma med materjo in otrokom ali staršem in otrokom, saj menim, da podoba otroka kot ranljivega bitja ne izvira le iz njegove fizične, ampak tudi in predvsem iz njegove čustvene dimenzije – med pojmovanjem tega, da smo soodvisni in kolikor smo soodvisni, tudi ranljivi. Kajti čustva so vedno intencionalna, kar pomeni, da čustva govorijo o naši povezanosti in navezanosti na tiste, do katerih imamo čustva (navezanosti na subjekt ali objekt). Vendar čustva govorijo o

² V nadaljevanju pa se bo držala pred-
vsem psihoanalize Melanie Klein in
Davida Winnicotta.

še nečem, in sicer o tem, kako pomembna je primerna čustvena vzgoja vseh (otroka, matere in očeta) in kako je prav to odvisno od našega videnja in vedenja o otroku in otroštvu. Kajti poleg tega, da čustva vedno govorijo o naši povezanosti s subjektom, tj. o intencionalnosti, govorijo tudi o naši reprezentaciji subjekta. Se pravi, da je samemu čustvu fokusiranje na objekt ali subjekt inherentno, prav tako pa čustvo vsebuje reprezentacijo (naše prepričanje, vedenje, spoznanje) objekta, tj. videnje, ki odraža, kako oseba objekt vidi in interpretira. Toda ta reprezentacija objekta lahko vsebuje pravilen ali zmoten pogled nanj, saj šteje prav tisto, kar si ta oseba misli o subjektu ali objektu. Tako čustva ne utelešajo le načinov gledanja na subjekt ali objekt, ampak tudi naša prepričanja: zato so čustva tako zelo odzivna na spremembe prepričanja o le-teh – spremeni se prepričanje in spremeni se tudi čustvo: le izvor prepričanja, ki je po navadi v otroštvu, vsakdanjiku domačega okolja in določenih pomembnih ali travmatičnih dogodkih, moramo najti. In prav zato sta pomembna naše razumevanje čustev in vzgoja v otroštvu. Tako lahko rečemo, da čustva vsebujejo različna prepričanja, vključno s prepričanji o tem, kateri dogodki so se zgodili in kdo jih je povzročil, hkrati pa čustva vsebujejo še posebna prepričanja, prepričanja o vrednotah in vrednosti objekta – le zato, ker je mati spoznana kot izjemno pomembna oseba, otroci tako globoko žalujejo za njo. Čustva so tako 'kognitivne in subjektivne evalvacije', ki vključujejo veliko dozo pozornosti, namenjene svetu okoli nas. Ali kakor pravi Nussbaumova:

Čustva razkrivajo bitju svet, najgloblje cilje, ki jih ima v odnosu do sebe (...) Čustvena reakcija nam pove, da gre za pomembno vrednost ali cilj in da je ta poškodovan ali izpostavljen tveganju ali pa je napredoval. Iz čustvene reakcije se lahko veliko naučimo, kaj je za osebo ob njenem stiku z okoljem, ali na splošno v življenju, pomembno. Kako oseba interpretira jaz in svet ter kako se spopada s poškodbami, nevarnostmi in izzivi (...) In čustva govorijo še o nečem: povezujejo nas s stvarmi, ki se nam zdijo pomembne za našo srečo in našo uspešnost, vendar pa jih ne nadzorujemo popolnoma. Čustva zapisujejo občutek ranljivosti in nepopolno kontrolo. (Nussbaum, 2001: 119).

Zdaj torej vidimo, od kod občutek ranljivosti, toliko bolj za otroka in mater (starše). Ravno zato se osredinjam na čustveni, soodvisni, igriv in ranljiv vidik odnosa med materjo in otrokom in na pomembnost tega za nadaljnje interakcije s sovrstniki v vrtcu in šoli, pozneje na delovnem mestu in seveda v samih prijateljskih, partnerskih in tudi poslovnih odnosih, ne nazadnje pa tudi za delovanje družbenih sistemov, saj čustva vplivajo tudi na ekonomski in politični ravni.

4.

Največji občutek ranljivosti in nepopolno kontrolo najprej izkušamo v osrčju erotične ljubezni. Za Nussbaumovo erotična ljubezen izvira iz materinsko-otroškega odnosa, ki intenzivno obarva vsa naša odrasla ljubezenska čustva in to nam pomaga razumeti, zakaj nekatera čustva kljub našim spremembam prepričanja vztrajajo, po drugi strani pa moramo v tej zgodnji dobi iskati odgovor na povezanost (in jo omiliti!) ljubezni z agresijo, sramom, maščevalnostjo in gnusom, ki izvira iz naše krhkosti, nepopolnosti in ekscesne navezanosti na tiste, ki jih potrebujemo za izpolnitev naših fizičnih, čustvenih in socialnih potreb. »Po obdobju v maternici, med katerim so bile otrokove potrebe avtomatično zadovoljene, ta vstopi v svet in naredi prvi korak, kakor pravi Freud,² korak od absolutno samozadostnega narcizma do percepcije spreminjajočega se zunanje-

ga sveta in začetka odkrivanja objektov.« (Nussbaum, 2001: 181) Najpomembnejši tak subjekt oz. objekt, kakor sama pravi, od katerega je popolnoma odvisen, je mati ali skrbnica/skrbnik. To odvisnost oz. kar najbolj temeljno vezanost na objekt otrok izkuša sočasno skozi fizične potrebe (potreba po hrani, vodi, varnosti) in čustvene potrebe (naklonjenost, zaupanje, ljubečnost, ljubezljivost, nežnost, prijaznost) ter čuti zadovoljstvo, ko so njegove potrebe izpolnjene oziroma nezadovoljstvo ali celo jezo, če niso: njegovo dožemanje sveta je popolnoma onipotentno. Čisto na začetku se še ne zaveda, da gre za subjekt oz. objekt zunaj njega, ki ga ne more nikoli popolnoma nadzorovati in posedovati. Toda od sposobnosti staršev, da se znajo primerno odzvati na otrokovo onipotenco, je odvisno, ali bodo pozneje ustvarili okvir, znotraj katerega se bo lahko postopoma zgradilo zaupanje, sočutje in vzajemna odvisnost, kajti ko bo otrok nekoč dojel, da se lahko zanese na druge, da ne bo popolnoma prepuščen svojemu nemočnemu stanju, ne bo zahteval nenehne pozornosti. Po drugi strani pa, če starši od otroka pričakujejo popolnost in mu ne pustijo, da jih potrebuje, se pravi, da ne sme biti od nikogar odvisen in da ne sme nikomur zaupati, to v otroku zbudi čustva sramu, jeze in gnusa: sramu pred svojim nemočnim, nepopolnim telesom (nadlastno nepopolno in umrljivo človeškostjo), ki ga veže na zunanji objekt in čustvo jeze, ker tega objekta ne more nadzorovati. Otrok tako že v zgodnji mladosti dobi sporočilo od staršev, da je človeško ali nečloveško imeti potrebe in da je njegovo ali njeno nemočno telo vir veselja, užitka, ljubezni in skrbi. Zanimivo pri čustvu sramu je, da ima vsaka kultura svoje ideale in različne vrste sramu – kultura lahko različnim otrokom vsiljuje različne ideale –; v naši kulturi morajo znati moški, veliko bolj kot ženske, nadzorovati objekte, raziskovati okolje in se samonadzorovati. Samo pomislimo na Foucaultovo knjigo *Zgodovina seksualnosti*, v kateri avtor tematizira skrb za moško telo in dušo, ki pomeni imeti nenehen nadzor nad sabo in drugimi, tudi ko gre za področje ljubezni in vzgoje. A to se počasi spreminja; pri sramu moramo tako upoštevati izsledke iz biologije, starševske vzgoje in kulture.

Toda otroka poleg sramu glede njegove telesne pomanjkljivosti preveva še eno močno čustvo: to je čustvo gnusa, ki nastane v času, ko mora začeti uporabljati kahlico in ki je izrazito priučeno. Gnus je izrazito visceralno čustvo in označuje močne telesne reakcije. Njegov klasični izraz je bruhanje; klasičen dražljaj, ki ga povzroči, je smrdljiv vonj. Gnus vsebuje kompleksno kognitivno vsebino, ki se osredinja na idejo odpora do oralnega zaužitja okuženega objekta: po tem, ko se gnusni objekt dotakne hrane, le-ta ni več primerna za zaužitje. Gnusno vzpostavlja mejo med mojim telesom in okoljem; gnusno je tisto, kar ni naše oziroma je tuje. Psihologi so prišli do sklepa, da so objekti, ki povzročajo gnus, živalski objekti ali produkti, in s tem nakazali, da je ideja gnusa pravzaprav povezana z vzpostavljanjem meje med nami in nečloveškimi živalmi, pa tudi meje med našim in drugimi telesi. Zato so vsi naši izločki (če odštejemo solze, torej urin, blato in pot) označeni za gnusne, ker so tisto, kar naj bi imeli skupnega z živalmi. S tem pa se v otrokovem življenju pojavi nov vir konfliktov: ker je njegovo telo vir različnih nevarnih substanc (blato, urin, sluz), se mu do neke mere zdi tudi njegovo lastno telo problematično, iz česar izvira obsedenost nekaterih ljudi s prepogostim čiščenjem in umivanjem. Do neke mere se otrok sicer nauči zavarovati pred tistim razpadajočim, gnusnim v sebi, hkrati pa občutek lastne gnusnosti projicira v zunanost – v druge. Se pravi, da ni gnusen sam otrok, ampak neka druga skupina ljudi, ki so zli in smrdljivi, in jih je zaradi tega treba ohranjati na distanci (takšne projekcije so bile v ozadju antisemitizma, mizogonije, obsodb homoseksualcev, hendikepiranih in podobno). Toda pri gnusu je tako kot pri vseh čustvih na splošno pomembno opozoriti, da je gnus izrazito naučeno čustvo in ga otrok ne razvije sam. Gnus je močno orodje podružbljanja, saj skozi učenje o gnusu in gnusnih objektih družbe sporočajo stališče do animalnosti, umrljivosti in s tem pove-

zanih stališč do spolnosti, spola in na splošno do drugega. Gnus sam po sebi ni ovira moralnosti, pomeni pa nevarnost ideji o enaki vrednosti in dostojanstvu ljudi, ki je zelo pomemben del vsake moralnosti. Primitivni sram in gnus sta najtesneje povezana, ker oba izvirata iz nesprijemanja človekovega dejanskega stanja kot umrljivega bitja, ki je nepopolno, ki ima potrebe in želje ter je visoko odvisno od drugih. Lahko rečemo, da je primitivni sram vir gnusa, nesprijemanje, da smo bitje in do neke mere tudi žival s potrebami.

Jeza pa je oblika kaznovanja tistega, ki nam je storil krivico, nas ranil, žalil. V najzgodnejšem obdobju, preden se naučimo odraslega pojmovanja dogodkov, ki so pravi vir jeze, je zunanji objekt dojenčkove jeze nekaj takega kot frustracija pri zadovoljevanju neposrednih potreb, ne da bi dojenček pri tem imel neko določeno osebno tarčo svoje agresije. Da bi bilo čustvo jeze racionalno, moramo povzročitelju naše jeze to krivdo tudi dokazati – kar je osnova jeze odraslega. Poleg tega je jeza, v nasprotju z drugimi čustvi usmerjena v dejanje, s katerim želimo stvari spremeniti: pri jezi čutimo neko nelagodje, zaradi katerega čutimo, da se moramo maščevati tistemu, ki nam je naredil krivico in nam škodoval. Gre za potrebo, ki deluje kot čustveni pritisk, ki nas vodi k dejanju maščevalnosti. Ko se jeza razvije v ogorčenost in zamero ter druge moralne ali kvazimoralne reakcije, ne moremo več govoriti o jezi. Tisto, kar jezo loči od žalosti, preprostega občutka prizadetosti ali užaljenosti, je prav ta orientacija k dejanju, k povrnitvi bolečine, ki je bila povzročena.

Toda ko se otrok razvija in raste, se čedalje bolj zaveda samega sebe, svoje odvisnosti od staršev, ki ju ne more nadzorovati, obenem pa se tudi zaveda, da je dobri subjekt oz. objekt zunaj njega in od njega ločen. To pomeni, da se otrok nenadoma zave, da izraža ljubezen in jezo do iste osebe oz. da ista oseba v njem zbuja jezo in obenem ljubezen, kar pripelje do novih konfliktov v otroku. To je ključna točka v razvoju otrokovih čustev, saj zdaj prvič čuti ljubezen, če verjamemo, da je spoznanje ločenosti in neodvisnosti objekta pomembno za pravo ljubezen. Toda ta ljubezen je v samem svojem jedru obarvana z ambivalenco, kajti jeza je zdaj osredinjena na objekt, ki je ločen od njega in se mu izmika. Toda tudi ta jeza je ambivalentna, saj je povezana z željo po inkorporaciji in posedovanju potrebnega ljubečega in ljubeznivega toplega subjekta oz. objekta. Kot posledica se zdaj poleg jeze pojavi tudi ljubosumnost – želja po posedovanju dobrega ljubečega subjekta z odstranitvijo tekmecev in ob ljubosumnosti še zavist do tistih, ki uživajo naklonjenost subjekta (zavist do očeta ali bratov ali sestra). Nussbaumova trdi, da imamo že na tej zgodnji stopnji, ne pa šele takrat, ko začne otrok spolno zoreti in razvijati spolne potrebe in želje, opravka z Ojdipovim kompleksom. Tako naj bi se ta nanašal na otrokovo željo po posedovanju in nadzoru potrebnega objekta oziroma na njegovo nezmožnost, da bi se odpovedal onipotenci. Opravka imamo z ljubosumnim sovraštvom in jezo do tistih, ki tekmujejo za pozornost ljubljene osebe, ki jo otrok želi posedovati.

Z zavedanjem, da je objekt njegove ljubezni tudi objekt jeze, pa se v otroku za nameček rodi še občutek krivde, ki vključuje zavedanje, da obstajajo deli njega samega, ki so zelo slabi in so naredili slabe stvari. To otroka pripelje v situacijo, ko spozna, da ne obstajajo trenutki nevarnosti le v zunanjem svetu, ampak je nevarnost tudi v osrčju ljubezni in njega samega. Toda otrok na tej stopnji že pozna sredstva za spopadanje s krizo, ki nastopi ob prizadejanju bolečine staršu, ki skrbi zanj in ki ga ima rad: to sta hvaležnost in ljubezen. S tem je otrok odkril strategijo reparacije, ki ji bo odslej v življenju sledil: slabe stvari in škodo prekrije z dobrimi dejanji. Obenem pa to odkritje vsebuje tudi zavedanje, da otrok ni središče sveta in da imajo tudi drugi legitimne zahteve do ljubečega in dobrega subjekta oz. objekta.

Ta rudimentarna moralna ideja, da lahko poplačamo slabo z dobrim, v otroku povzroči veliko olajšanje, saj bi bil drugače obsojen na zavedanje življenja z neskončno slabim v sebi: namesto

tega mu da reparacija občutek varnosti in varovanja pred škodo, hkrati pa mu omogoča, da se odpove želji po popolni kontroli objekta ter zavisti in ljubosumnosti, ki to željo spremlja. Od tega trenutka naprej se otrok strinja, da bo živel v svetu, v katerem imajo tudi drugi legitimne zahteve in da imajo lastne želje primerne meje. Morala, katere vzrok je ljubezen, v tem primeru varuje intrinzično vredno osebo. »Namesto da bi ustvarili prepovedano in rigidno zahtevo po popolnosti, ta morala pušča otroka v njegovi nepopolnosti, govoreč mu, da svet vsebuje možnosti odpuščanja in milosti (sočutja), da je oseba ljubljena, zanimiva in vredna sama po sebi.« (Nussbaum, 2001: 217) In nadaljuje: »V obdobju zrele vzajemne odvisnosti je otrok sposoben sprejeti dejstvo, da so tisti, ki jih ljubi in jih še naprej potrebuje, ločeni od njega in niso golo orodje njegove volje (...) Zgodba o zrelosti ljubezni je zgodba, v kateri se je otrok na določeni točki sposoben odpovedati zavisti, jezi in ljubosumnosti skupaj z drugimi poskusi nadzora in namesto tega uporabiti hvaležnost in radodarnost, da bi vzpostavil enakost in vzajemnost.« (Nussbaum, 2001: 225) Spoštovanje enakosti, individualnosti, vzajemnosti in svobode pa je osnova pravične demokratične družbe in le tisti politični sistem, ki sprejema in omogoča zrelo vzajemno soodvisnost matere in otroka, pa tudi ljubimcev, je primerno okolje za vzgojo otroka v ljubezen, empatijo, sočutje, svobodo, enakost in domišljijo.

Ključna za najzgodnejšo vzgojo otrok so torej čustva sramu, gnusa in jeze, na te pa se nato vežejo še čustva ljubosumnja, posedovalnosti, zavisti in žalosti,³ vse to pa na soodvisno ljubezen, ki jo čuti otrok do matere. Toda če otroka pravilno vzgojimo v ljubezen, empatijo, sočutje in reparacijo, se njegova jeza, sram, gnus, posedovalnost, zavist in ljubosumnje znatno zmanjšajo in harmonično porazdelijo. Hkrati pa lahko razume, da ga imajo starši, prijatelji ali drugi ljudje radi, tudi če želijo čas zase in za svoje dejavnosti.

Hkrati je vzgoja čustev pri otrocih, če še enkrat pritrdimo kognitivnemu pojmovanju čustev, povezana tudi z njihovo sposobnostjo argumentiranja in oblikovanja sodb ter prepričanj, kakor trdita Kroflič v članku *Podoba otroštva* in Kristjánsson v članku *Postholbergijski pristop*. Če priznamo, da imajo že mali otroci določeno zmožnost rezoniranja, in če so osnova čustev sodbe in prepričanja, potem lahko s spremembo prepričanj ali sodb oblikujemo ali spremenimo čustva otrok, prav tako pa lahko ti tudi sami spremenijo svoja čustva glede na svoje sposobnosti rezoniranja. »Na primer, da bi se znebili otrokove iracionalne krivde, ko se krivi zaradi raka, ki ga ima eden izmed staršev. Ko skozi dialog, igro ali umetniški izraz pridemo do temelja otrokovega prepričanja, je pravi način napredovanja razglabljanje z njim o predmetu in poskus spremembe njegovega prepričanja o temi – rezultat tega je, da slab občutek izgine. Z drugimi besedami, kognitivne teorije čustev odprejo možnosti, da lahko v principu spremenimo čustva ljudi in tudi otrok.« (Kristjánsson, 16: 1999) Zdaj bolje razumemo pomen čustvene vzgoje in našega pojmovanja otroka in otroštva.

³ Hkrati lahko z gotovostjo rečemo, da so čustva družbeno konstruirana, odvisna od kulturnih predpostavk in se skozi zgodovino spreminjajo. Takšno trditev Nussbaumova izpeljuje iz stoiškega pojmovanja čustev in podkrepljuje na podlagi dejstev, da skozi zgodovino obstajajo različna pojmovanja čustev – vsaka družba uči za objekte in okoliščine veljavne norme, ki ustrezajo določenim čustvom, jezi, ljubezni, žalovanju in podobno. Npr. biti jezen je bilo v starem Rimu odraz moškosti, medtem ko je jeza pri Inuitih odraz nedoraslosti, saj so jezni le otroci; v stari Grčiji je ljubezen pomenila predvsem prijateljski odnos med starejšim moškim-učiteljem in pubertetnikom-učencem, danes pa jo pripisujemo paru moškega in ženske; v stari Grčiji so si ženske ob smrti najbližjih pulile lase in tulile, danes ob tem žalostnem dogodku le jokajo, itd.

Obenem nam dejstvo družbene konstrukcije ne dovoljuje, da se ne bi zavedali in upoštevali določenih omejitev, ki nam jih nalaga tudi naša biologija. »Seveda obstaja univerzalnost določenih človeških čustev – glede na to, da imamo vsi ljudje telesa in smo ranljivi v odnosu do drugih ljudi in sveta okoli nas; vsi izkušamo čustva, kot so strah, jeza, ljubezen, žalost, le izražamo jih drugače, ker imamo do njih drugačen odnos, bodisi zaradi družbenih norm bodisi zaradi osebnih izkušenj. Vsa čustva nosijo sledi svoje zgodovine, ki je hkrati človeška, družbeno konstruirana in idiosinkratična.« (Nussbaum, 2001: 177)

5.

Hkrati pa čustva govorijo tudi o tem, da so kot spoznavne sodbe vreden element našega dobrega, tj. moralnega življenja. Najpogostejši ugovor za to, da bi čustva postala pomemben zastopnik moralnosti, je, da so primarno vezana zgolj na naše sebstvo. Ker so neznani ljudje domnevno zunaj našega kroga navezanosti in povezav, naj ne bi skrbeli za njihov blagor. Parcialna narava čustev naj bi bila v protislovju s splošno in egalitarno naravo etike in morale, trdijo zagovorniki standardnega etičnega modela. Druga najpogosteje omenjena ovira pa je dolgo prevladujoč, a napačen pogled na čustva (kar smo pokazali na prejšnjih straneh), namreč, da so to slepe, iracionalne sile. Kant je na primer zaradi napačnega prepričanja opredelil čustva kot preproste občutke, za katere nismo sami odgovorni (kot v slavnem filmu *Nevarna razmerja*, kjer slišimo, da je nekdo storil dejanje, ki je bilo *beyond his control*, kar seveda ne drži, saj je lik dejanja vnaprej pripravil) in jih označil kot ne le za moralno vedenje nepomembne, ampak celo ovirajoče elemente. Čeprav veliko ljudi meni, da čustva ne morejo biti vreden in konstitutiven element za našo etiko in moralnost, so najnovejše raziskave dokazale, da so čustva bistvenega pomena za razlikovanje med dobrim in slabim ter bistvenega pomena za razvoj sočutja in empatije.

Do teh rezultatov so prišli skozi raziskovanje pri posameznikih, ki so imeli okvarjen ventromedialni prefrontalni korteks – del možganov v čelnem režnju, ki je zadolžen za moralo. Znanstveniki so ugotovili, da okvarjeni del ne vpliva na neosebne sodbe, vendar povzroča nepričakovane reakcije, ko gre za čustvena vprašanja. Ko so bolniki odgovarjali na moralne dileme, kot so, ali bi ubili človeka, če bi bil to edini način, da bi rešili številne druge, so se brez pomisleka odločili za žrtvovanje posameznika (Dimasio;). Drugi, ki niso imeli te poškodbe, pa so se zelo oklevali in dolgo premišljevali o odločitvi, kajti zanje je bilo vsako življenje dragoceno in je tehtanje med enim človekom ali množico pomenilo enako dilemo – šlo je za to, da bi morali žrtvovati živo bitje, pa čeprav enega samega človeka. Največkrat ljudje čutijo naravni odpor, da bi škodovali drugemu, saj se znajo vživeti v bolečino druge osebe, do katere začutijo sočutje, in se poleg tega ustrašijo, da bi se tudi njim lahko zgodilo kaj podobnega. Pri ljudeh z omenjeno poškodbo pa je to oklevanje manjše zaradi zmanjšane zmožnosti empatije, sočutja, krivde, strahu in drugih človeških čustev. Sicer pa so prav empatija, sočutje, strah, krivda in delno tudi ljubezen temeljni za moralo. Sočutje je boleče čustvo, usmerjeno k trpljenju ali bolečini drugega človeka. Da bi do nekoga začutili sočutje, moramo biti prepričani, da druga oseba resnično trpi. K resničnemu trpljenju prištevamo boleče stvari, kot so smrt, telesna poškodba, starost, bolezen, pomanjkanje hrane, pomanjkanje ljubezni in prijateljstva ter ločitev od svojih bližnjih in prijateljev. Skozi sočutje spoznamo in sprejmemo pomen tega, kar je bilo zadano drugemu, nam podobnemu človeku, ki za to ni bil kriv sam. Nekaj podobnega čutimo, ko nas je strah. Struktura prepričanja strahu je intimno povezana s sočutjem, saj se takrat, ko sočustvujemo z drugimi, hkrati bojimo, da bi se nam zgodilo isto. In glede na to, da sočutje zahteva zaznavanje naše lastne ranljivosti, našo podobnost s trpečim, se sočutje in strah skoraj vedno pojavita skupaj. Strah je kot boleče čustvo povezan s pričakovanjem bodoče bolečine ali škode, ki ji želimo ubežati ali jo premagati. Patricia Greenspan pa pravi, da obstajajo tudi druga moralno pomembna čustva, ki jih imenuje 'identifikacijska ljubezen'. Identifikacijska ali idealna ljubezen (znana tudi kot ljubezen do bližnjega), ki je neosebna, saj se ne veže na določeno osebo, ampak ima več zunanjih objektov, je po njenem mnenju, vir splošne benevolence in sočutja do ljudi in vseh bitij.

Identifikacijska ljubezen (...) spodbuja motive za benevolentno dejanje, pospremljene z različnimi identifikacijskimi čustvi, ki odlikavajo različna stališča objekta, kot so na primer 'strah' za drugega (...) Ta vrsta ljubezni kot nasprotje osebne ljubezni-navezanosti pa ne zahteva globoke osebne evalvacije ali želje po bližini razen na ravni vzajemne podpore in

⁴ Kljub temu Nussbaumova priznava, da krize ambivalence ne moremo nikoli do konca odstraniti in reparacija ostaja vseživljenjska naloga.

splošnega čustva povezanosti. To jo dela manj ekskluzivno; omejena je zgolj z našo sposobnostjo predstavljati si in sprejeti različna stališča, vendar brez 'zgodovinske' navezanosti na določene objekte. A v nasprotju z nevtralnimi pogledom na blagor drugih, ki ga po navadi povezujemo z 'moralnim stališčem', je identifikacijska ljubezen vseeno neka *čustvena* vez z drugimi, naravno usmerjena k objektom navezanosti (kar zahteva potrebo po vsaj psihološki bližini in delitev splošnih skupnih občutkov). (Greenspan, 1998: 62)

Toda ključna razlika med identifikacijsko ljubeznijo in osebno navezanostjo-ljubeznijo je prilagodljivost prve in njena sposobnost, da promovira tudi cilje drugih – to, da se lahko identificiramo z bolečino ali veseljem tistih, v imenu katerih delujemo v njihovo dobro brez lastnih koristi. Skratka, čustva so bistvenega pomena za moralno in moralno vzgojo otrok ter odraslih, čeprav so jim v zgodovini filozofije dolgo odrekli takšno vlogo.

6.

Seveda pa je treba omeniti, da naš diskurz ne poskuša prikazati otroštva ter materinsko-otroške in moralne navezave kot univerzalne ali kot edine veljavne in zveličavne, ampak kot eno od možnosti. Blubond-Langnerjeva in Korbinova povsem utemeljeno opažata, da so univerzalne definicije otroštva in otrok problematične. Razumeti moramo, da je univerzalno definicijo nemogoče doseči, saj je vsakršno raziskovanje otrok – poslušanje pripovedi otrok o njihovem vsakdanjem življenju in izkušnjah, pa pozneje zapis, kategoriziranje in teoretiziranje ter ne nazadnje delovanje – vedno dojeta v odnosu do širših socialnih in političnih sprememb, torej je časovno-prostorsko, tj. historično in geografsko pogojeno. Vsak koncept, vizija in praksa so obeleženi z določenim kontekstom, tj. specifičnim časom in prostorom. Takšno povezanost med raziskovanjem, dojetjem in pojmovanjem otrok ter širšim socialnim in političnim dogajanjem, lepo vidimo na primeru vznika pediatrije kot ene od vej medicine v Evropi, ki so ga odsevali pediatrični in pedagoški koncepti otrok v obdobju od 1880. do 1920. leta, ko se je množično izobraževanje otrok dojemalo kot rešitev socialnih problemov. V današnjem času pa je, kakor predlaga Jamesova, »usmerjenost na otroke, ki jasno in glasno izražajo svoje izkušnje in poglede, do določene mere rezultat želje predstavljanja otrok kot socialnih akterjev in večje pripisovanje kompetenc otrokom« (ta izdaja).

Še več, to razkriva, da obstaja neposredna povezava med našimi koncepti družbe in razumevanjem čustev ter obstoječimi sistemi, tehnologijami in šele nastajajočimi novimi pogoji za nove socialno-družbene in politične razmere, ki bodo odraz naših (novih) konceptov in praks. Želeli smo opozoriti na pomembnost spodbujanja ljubečih, empatičnih, sočutnih in reparativnih vezi med materjo in otrokom ter drugih prosocialnih čustev in imaginacije, saj ta, po našem mnenju, kažejo pot v lepše, mirnejše otroštvo in demokratično družbo, Namreč, »zgodba o zrelosti ljubezni je zgodba, v kateri se je otrok na določeni točki sposoben odpovedati zavisti in ljubosumnosti skupaj z drugimi poskusi nadzora in namesto tega uporabiti hvaležnost in radodarnost, da bi vzpostavil enakost in vzajemnost.« (Nussbaum, 2001: 225)⁴ Spoštovanje enakosti, individualnosti, vzajemnosti in svobode pa je osnova pravične demokratične družbe in le tisti politični sistem, ki sprejema in omogoča zrelo vzajemno odvisnost ljubimcev, je primerno okolje za vzgojo otroka v ljubezen, empatijo in domišljijo. Sami trdimo, da je takšen politični sistem, demokratični sistem svobode-bratstva-enakosti, saj varuje in spodbuja posameznikovo ločenost in svobodno izbiro; priznava, da imajo ljudje različne potrebe in da imajo vsi pravico do osnovnih materialnih dobrin,

⁵ Poleg tega Nussbaumova dodaja, da tradicija vzpenjanja zahodne ljubezni, katere začetnik je Platon, ki predlaga, da iz fascinacije z lepimi, minljivimi in nepopolnimi telesi napredujemo k fascinaciji z večnimi, samozadostnimi in breztelesnimi idejami, pomeni prav tradicijo, ki je vzpostavila sram nad našo krhko in kontingentno človeškostjo ter gnus in sovraštvo do različnih. Zanj, kakor rečeno, sovraštvo in sram ne izhajata iz sprejemanja naše človeškosti, ampak nasprotno, iz zavračanja le-te (predvsem telesne in čustvene razsežnosti).

socialne pomoči in sploh do tistega, kar spodbuja njihov razcvet in srečo. Gre za sistem, ki sprejema človeško ranljivost, nepopolnost in soodvisnost od drugih, ki jih ne moremo nikoli popolnoma nadzorovati in kjer politično okolje podpira zrelo ljubezen vzajemne soodvisnosti.⁵ In gre tudi za to, da morajo ustanove in zakoni v svojih oblikah utelešati ideje oblikovanja takšne otrokove oz. človekove osebnosti, ki jo intenzivno skrbi tako lasten blagor kot blagor drugih ljudi in, še več, na splošno vseh bitij na tem prelepem planetu.

A prijazno okolje za otrokov oziroma posameznikov razvoj niso le starši, ampak tudi navade, ustanove in zakoni. Da bi imeli demokratično družbo svobode-bratstva-enakosti, jih moramo sku-

paj s politikami in izobraževanjem uskladiti tako, da podpirajo posameznike (njihovo enakost in svobodo) v prizadevanju za razvoj vseh njihovih sposobnosti. To moramo vključiti tako v politične programe kot v zakonodajo: npr. pri ustvarjanju ravni prekrškov in kazni v kazenskem zakoniku; pri razpravljanju o bolnih in ostarelih, o ranljivih manjšinah, kot so hendikepirani, homoseksualci, o etničnih in narodnostnih manjšinah, o zdomcih in brezdomcih ter brezposelnih ipd.; pri določanju stopnje davkov za bogate in revne; pri socialnih programih, s katerimi promoviramo politično in ekonomsko blaginjo vseh članov družbe; pri skrbi bogatih držav za revnejše; pri skrbi za naravo in podobno. Po Nussbaumovi namreč ustanove in pravni sistemi niso po sebi in zase utelešenje nekih večnih, popolnih pravil in strukturnih odnosov, ampak so živi sistemi, če po eni strani utelešajo čustva, vrednote, prepričanja in sodbe ljudi, po drugi strani pa vzvratno v ljudeh vzgajajo primerna čustva, vrednote in sodbe. Ta dvosmerni odnos poteka preprosto zato, ker nimamo niti popolnega sistema niti popolnih (sočutnih in ljubečih) posameznikov, ampak se to izmenjuje in dopolnjuje.

Literatura

- ARIÈS, P. (1991): *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana, Škuc.
- CRAHAY, M. (2009): Majhni otroci, šola in družba. Povzetek in sklepne ugotovitve. V *Predšolska vzgoja in varstvo v Evropi: odpravljanje socialne in kulturne neenakosti*, ur. Tatjana Plevnik, 119–132. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport. Dostopno prek: <http://ceps.pef.uni-lj.si/dejavnosti/sp/2009-11-25/pv-in-varstvo-v-evropi.pdf> (9. oktober 2012).
- DARWIN, C. (1872): *The Expression of Emotion in Man and Animals*. Dostopno prek: <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=F1142&viewtype=text&pageseq=1> (9. oktober 2012).
- GREENSPAN, P. S. (1998): *Emotions and Reasons: An Inquiry into Emotional Justification*. London, Routledge.
- KROFLIČ, R. (2010): Podobe otroštva. *Emzin* 21(1/2): 67–69.
- NUSSBAUM, M. C. (2001): *Upheavals of Thought: Theory of Emotions*. Cambridge, Cambridge Press.
- OAKLEY, J. (1992): *Morality and the Emotions*. London, Routledge.
- RATNER, C. D. (2000): A Cultural-Psychological Analysis of Emotions. *Culture & Psychology* 6(1): 5–39.
- SOLOMON, R. C. (1993): *The Passions*. Indianapolis, Hackett Publishing Company.
- KRISTJANSONN. *Postholbergijski pristop*. 1999

Predšolski otroci kot soudeleženci v raziskavi

Pristop vizualne antropologije

Umestitev raziskave

V okviru raziskave za doktorsko disertacijo o socializaciji v predšolskem obdobju sem od septembra 2010 do julija 2011 opravljala etnografsko terensko raziskavo v enem izmed vrtcev v Beli krajini. Poleg klasičnih etnografskih metod sem v raziskavo vključila kolaborativno fotografiranje. Fotografije, ki so jih posneli starši, vzgojiteljica in otroci, stari od tri do šest let, so mi dale vpogled v avdiovizualne reprezentacije izkušenj soudeležencev v raziskavi. Z njimi sem želela pridobiti vpogled v tri različne perspektive – staršev, vzgojiteljice in otrok – ter vpogled v procese socializacije na treh ravneh – na domu, v vrtcu in v širšem okolju, v katerem otroci odraščajo. Fotografije otrok razumem predvsem kot vpogled v njihovo doživljanje okolja in odnosov, v katere so vpeti. Kot bomo videli, lahko iz analize interakcij otrok z ljudmi, ki jih obdajajo, ter iz interakcij otrok s samim fotoaparatom pridobimo vpogled v razumevanje ustvarjalnih, inovativnih in produktivnih sposobnosti otrok ter hkrati njihove vpetosti v družbeno in kulturno reprodukcijo. Otrokom nisem posebej sugerirala, kaj naj fotografirajo. Deset otrok, vključenih v raziskavo, je skupaj posnelo 1309 fotografij, od tega jih je bilo 86 nedoločljivih. Ob pregledovanju fotografij sem z otroki opravila tudi krajši pogovor.¹

V pričujočem članku se ne bom posvetila sami vsebinski analizi fotografij, temveč se bom osredinila predvsem na vlogo vizualnih kolaborativnih in participativnih metod v raziskavah z otroki. Tovrstne metode sovpadajo s sodobno paradigmo o otrocih in otroštvu različnih disciplin, ki poudarja raziskovanje z otroki in za otroke namesto raziskovanja o otrocih ali na otrocih (Dell Clark, 2004; Mitchell, 2006; James, 2007; Thomson, 2008b). Od konca druge polovice 20. stoletja lahko sledimo novim teoretskim perspektivam, ki se osredinjajo na otroke kot družbene subjekte, ki niso zgolj pasivni prejemniki na poti v odraslost, temveč tudi vplivajo na to, kar se dogaja v njihovih svetovih, ter so aktivni pri soustvarjanju okolja (James in Prout, 1990; Greig in Taylor, 1999; Batistič Zorec, 2000; Christensen in Prout, 2002). Tako se tudi antropologija otrok in otroštva posveča predvsem temu, kako otroci sami ustvarjajo pomene, ter otroke upošteva kot

¹ Čeprav je bilo otrokom na začetku predstavljeno, da bom v vrtcu opravljala raziskavo, ostaja vprašanje, kako so to sami razumeli in doživljali, odprto. Raziskavo sem opravljala le z otroki, katerih starši so pisno privolili v sodelovanje.

primarne udeležence v raziskavah (Montgomery, 2009: 6). Že omenjena paradigma poskuša zmanjšati preglaševanje otroških izkušenj in perspektiv s strani odraslih ter se ukvarja predvsem s tem, kako predstaviti perspektive in glasove otrok. Ideja, da je mogoč vpogled vanje, je postala imperativ. Številni antropologi pa opozarjajo, da gre le za novo politično vizijo o otroštvu ter da otrok ne smemo obravnavati zgolj kot aktivne subjekte, ki obstajajo v svojem svetu ter menijo, da je sicer treba upoštevati izkušnje otrok tukaj in zdaj, hkrati pa upoštevati, da so otroci vedno v procesu nastajanja in spreminjanja (LeVine in New, 2008; Montgomery, 2009).

Izhodišča vizualne antropologije

Nova etnografija (Harper, 1987) je po vzoru ideje, da je interpretacija etnografije v pisani besedi odvisna od tega, kdo govori, kdo piše, kdaj, s kom, komu in pod kakšnimi institucionalnimi in zgodovinskimi pogoji (Clifford, 1986: 13) utirala pot priznanju, da etnografski film ali fotografija nista nič bolj subjektivna ali objektivna kot pisana beseda (Pink, 2005: 1). Pri vizualnih metodah sama sledim reflektivnemu pristopu, po katerem je »nemogoče vizualno beležiti popolne procese, dejavnosti ali odnose. Namesto tega se pozornost preusmerja na kontekste, znotraj katerih so te podobe narejene« (Pink, 2005: 97). Kot pravi Banks (2001: 11), je kontekst fotografije (družbeni kontekst, znotraj katerega je fotografija nastala, ter družbeni odnosi, v katere je fotografija vpeta) prav tako pomemben kot njena vsebina (zgodba, ki jo fotografija pripoveduje). Po omenjenem pristopu nam avdiovizualne reprezentacije omogočajo, da se lahko začnemo bolje zavedati, kako je biti v položaju naših udeležencev v raziskavah. Ne moremo sicer imeti enakih občutij kot udeleženci ali jih razumeti skozi iste kulturno in biografsko vodene naracije, imajo pa vizualne podobe velik potencial, da si z njihovo pomočjo lahko predstavljamo svetove in izkušnje drugih ljudi (Pink, 2008, 2009). Čeprav so fotografije lahko povezava med našim razumevanjem in izkušnjami ter realnostjo soudeležencev v raziskavah (Mizen in Ofosu-Kusi, 2010: 255; Luttrell, 2010: 225), pa jih ne moremo razumeti kot avtentične opise družbene realnosti (Spyrou, 2011: 154). V različnih situacijah se podobam pripisujejo novi (morda nasprotujoči si) pomeni, različno občinstvo si jih razlaga drugače, različni procesi etnografske raziskave pa vodijo v različne reprezentacije. Vsaka izbira reprezentacije namreč že vpliva na to, katere pomene proizvajamo in kako jih proizvajamo (Hall, 1997; Moličnik, 2003; Pink, 2005).

V kontekstu raziskave se mi zdi uporaben tudi koncept večmodalnosti, ki poskuša preseči hierarhični odnos med diskurzi in komunikacijskimi načini od jezika, podobe, glasbe, zvoka, teksture do kretnje. Kombinacija različnih načinov znanja od fotografije, video- in avdioposnetkov, vizualnih in drugih predmetov, terenskih dnevnikov do etnografskih besedil potemtakem omogoča številne poti, ki vodijo do številnih resnic, ki odražajo različne perspektive udeležencev v raziskavi (Kress in Van Leeuwen, 2001; glej tudi Banks, 2001; Pink, 2005; Flewitt, 2006).

Od verbalnega k vizualnemu

V raziskavah z otroki se prav lahko srečamo z vprašanjem, ali odrasli sploh lahko razumemo otroke. Markovičeva meni, da s tovrstnimi vprašanji prevzemamo idejo o otrocih kot Drugih (2008: 151). Dejansko se zdi, da so vprašanja, kako lahko opravljamo raziskave z otroki in kako lahko upoštevamo glasove otrok, povezana predvsem z vprašanji otrokove kompetentnosti, starosti,

zrelosti in kredibilnosti njegovih izjav (Komulainen, 2007; Thomson, 2008a). Pogosto se domneva, da mlajši ko so otroci, manj so kompetentni kot soudeleženci v raziskavi. Pri etnografskih raziskavah navadno res odigra pomembno vlogo verbalno izražanje udeležencev v raziskavi, kar pa je pri raziskavah z otroki lahko problematično. Mlajši otroci, ki se še učijo jezika, namreč še niso povsem večji pri uporabi besed za sporočanje tega, kar mislijo. Ni torej nujno, da verbalno izražanje resnično odraža otrokovo znanje ali mnenje. Poleg tega si mlajši otroci med seboj redko izmenjujejo informacije zgolj skozi vprašanja in odgovore (Dell Clark, 1999; Greig in Taylor, 1999; Harkness in Super, 2008; Spyrou, 2011). Upoštevati je treba razlike v sposobnostih verbalnega izražanja in razumevanja abstraktnih idej glede na starost otrok pa tudi znotraj posameznega starostnega obdobja med posameznimi otroki. Raziskovalec se mora tako prilagoditi izražanju in razumevanju otroka (Hill, 2011: 63). Tudi predšolski otroci so zmožni podajati zanesljive odgovore v intervjujih, pozornost raziskovalca pa mora biti usmerjena na to, kakšni so primerni načini za postavljanje vprašanj, ter na okoliščine, v katerih intervju poteka (Hogan, 2011: 35). Kot ena izmed alternativ izzivu, kakšne metode uporabljati, da bi se prilagodili otrokovim načinom sporočanja pomena, se je izkazalo opazovanje s soudeležbo v njihovem naturalističnem okolju (Dell Clark, 1999; Corsaro, 2003). A čeprav raziskovalci najpogosteje prevzamejo ambivalenten položaj med odraslim in otrokom in je ideal vloga prijatelja, njihov odnos še vedno pogojeta avtoriteta in fizična superiornost odraslega (Fine in Sandstrom, 1988; Holmes, 1998; Corsaro, 2003). Glede na to, da so »v zgodnjem otroštvu pomembne tudi nelingvistične in nenumerične značilnosti, kot so igra, vizualna izkušnja, ritem in glasba, občutja, telesno gibanje ter vizualne reprezentacije skozi slike, risbe in druge rekvizite« (Dell Clark, 1999: 40), se poleg opazovanja s soudeležbo raziskave z otroki pogosto zatekajo k alternativnim metodam, ki so prilagojene otrokovi sposobnosti koncentracije in dnevnim aktivnostim. Omeniti je treba predvsem vizualne in večmodalne metode, ki ponujajo možnost novih vpogledov v življenje otrok ter ostajajo v etičnih okvirih dela z otroki ter otroke spodbujajo k aktivni udeležbi v raziskavi (Montgomery, 2009: 47). Tovrstne metode naj bi pripomogle k širšemu razumevanju, saj vključujejo tudi neverbalno komunikacijo (Flewitt, 2006; Mitchell, 2006). Podobe naj bi omogočale lažje izražanje ter poleg intelektualnih izjavljale tudi estetske in čustvene odzive (Freedman v Thomson, 2008b: 11). Poleg tega vizualni, ne dobesedni načini lahko aktivirajo otrokovo diskurzivno moč in povečajo otrokovo avtoriteto v srečanju odraslega in otroka, saj otroci nastopajo kot soustvarjalci in ne zgolj kot viri podatkov (Dell Clark, 2004; Mitchell, 2006; Thomson, 2008b; Spyrou, 2011). Že Margaret Mead je v 30. letih prejšnjega stoletja uporabila risbe in fotografije kot izhodišče za intervjuje v svojih raziskavah na Samoi (El Guindi, 2000). Risbe, pa tudi fotografije, so lahko torej dostop do otroškega sveta in do idej, do katerih otroci prihajajo ob svojih vsakodnevnih odnosih z odraslimi, vrstniki, starejšimi in mlajšimi otroki ter različnimi elektronskimi in vizualnimi mediji (Toren, 2007: 285; glej tudi Močnik, 2010). Pa vendar tudi vizualne metode ne pomenijo neproblematičnega vpogleda v svet otrok, saj so pogosto povezane z zahodno in odraslo-centričnimi predpostavkami o otrocih in njihovem ustvarjanju (Mitchell, 2006: 62; glej tudi Banks, 2001). Prav zato je treba pri analizi vedno upoštevati odnose moči in avtoritete (Mitchell, 2006: 70).

Kolaborativne in participatorne metode

Pri številnih znanstvenih raziskavah različnih disciplin in umetniških projektov so otroci in mladostniki dobili fotoaparate in fotografirali različne tematike (Moličnik, 1998; Dell Clark, 1999;

² Imena otrok so spremenjena. Starost (leta, meseci) je navedena ob prvi omembi otroka v članku.

Orellana, 1999; Rich in Chalfen, 1999; Ewald, 2000; Morrow, 2001; Wang in Redwood Jones, 2001; Mitchell in Reid-Walsh, 2002; Sharples et al., 2003; Rasmussen, 2004; Pahl, 2006; Thomson, 2008a; Mizen in Ofosu-Kusi, 2010; Naterer, 2010). Mnenja se razhajajo v tem, ali naj otroka usmerimo, kaj naj fotografira, ali pa mu pustimo, da poljubno uporablja fotoaparater tako pridobimo bolj avtentičen vpogled v otroški svet. Fotografije so seveda le eden izmed načinov kolaborativnih metod, ki naj bi idealno dajale rezultate pogajanj med etnografom in udeležencem v raziskavi (Pink, 2005: 58; za druge načine glej npr. Thomson, 2008a). Seveda pa kolaborativne metode uporabljamo pod pogojem, da gre za del raziskave, ki vključuje tudi druge metode kvalitativne raziskave, npr. intervjuje in opazovanje s soudeležbo (Pink, 2009: 113–114).

Fotografije otrok lahko obravnavamo iz več perspektiv: »kot estetsko izkušnjo, kot družbeno-kulturno aktivnost in kot kognitivno-razvojni proces povečanega nadzora nad samim seboj in drugimi« (Sharples et al., 2003: 320). V etnografskih raziskavah fotografije, ki jih posnamejo otroci, raziskovalci navadno vidijo predvsem kot orodje, ki jim omogoča vpogled v perspektive otrok (Mitchell in Reid Walsh, 2002; Pahl, 2006). Tako lahko bolje spoznamo otroke kot »vedoče subjekte in spoznamo omejitve tega, kar lahko vidimo, vemo in razumemo« (Luttrell, 2010: 225), saj lahko fotografije pomenijo dostop do informacij, ki bi jih iz perspektive odraslih lahko spregledali ali slabo razumeli. Mizen in Ofosu-Kusi (2010: 256) verjameta, da ob fotografiranju otrok pridobi nadzor nad fotoaparatom ter dobi priložnost, da se izrazi in se mu prisluhne na način, ki odraža njegovo delovalnost. Uporaba fotografije torej odpira otroške svetove raziskovalcu, otrokom pa daje priložnost, da aktivno interpretirajo svoje izkušnje (Dell Clark, 1999: 49). Kot smo že omenili, pa je ob tem pomembno etnografsko terensko delo, ki narekuje intenzivno interakcijo z otroki skozi čas ter tako omogoča boljše razumevanje in vpogled raziskovalca v perspektive otrok. Brez poglobljenih interakcij z otroki si lahko tudi pri kolaborativnih vizualnih metodah raziskovalec kaj hitro razlaga tisto, kar otroci povedo v kontekstu svojega razumevanja in ne razumevanja otrok (Spyrou, 2011: 158).

Pogovori ob fotografijah in iskanje pomena

Poenostavitev, da so fotografije kopije realnosti ter ne zahtevajo gledalčeve interpretacije, da bi jih razumeli, je zmotna (Sharples et al., 2003: 305). Odnos med tem, kar vidimo in vemo, namreč ni vedno jasen in samoumeven, saj to, kar vidimo na fotografiji, ni nujno tisto, kar naj bi sporočala (Banks, 2001). Interpretacije gledalca so že pogojene z njeno/njegovo družbeno pozicijo odraslega, raziskovalca, 'outsiderja', z osebno zgodovino in izkušnjami (Orellana, 1999: 78). Prav zato fotografiranju pogosto sledi intervju ali pogovor ob fotografijah, kjer naj bi se raziskovalec in udeleženec v raziskavi pogovarjala o različnih razumevanjih podob. Kot plod tovrstnega sodelovanja naj bi določila svoja pogleda in ustvarila most med različnimi izkušnjami realnosti (Pink, 2005; Moličnik, 2003). Intervjuji ob fotografijah naj bi torej omogočili vpogled v avdiovizualne reprezentacije udeležencev v raziskavi ali vpogled v njihove perspektive (Chalfen, 1991; MacDougall, 2006). Naj navedem nekaj primerov iz svoje raziskave, ko je šele pogovor razkril, kaj fotografije pravzaprav predstavljajo:

Nejc (4,3)² je od blizu fotografiral pujskove ščetine, tako vzgojiteljica kot jaz pa sva domnevali, da je to posnetek tal med hojo (glej fotografijo 1).

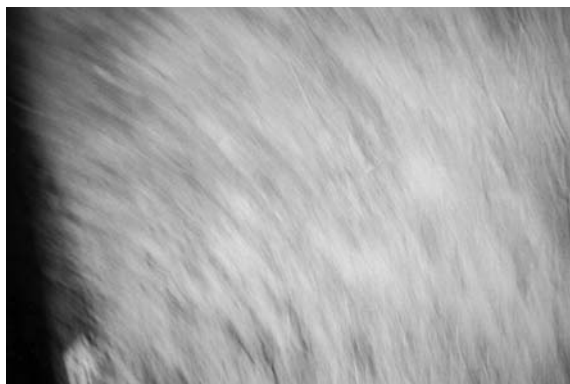
Matevža (5,2) so domači slikali v čolnu. Sama sem domnevala, da Matevž zgolj pozira, pa je povedal, da se tako igra mornarje.

V vrtcu vsi skupaj gledamo Matevževe slike. Ustavimo se pri fotografiji avtomobila, prelepljene z lepilnim trakom, za katerega sva obe z vzgojiteljico domnevali, da ga je Matevž polomil in nato oblepil, sam pa je povedal: »Lepu sem ga, da ga ne bo toča.« (glej fotografijo 2)

Eva (4,11) in Enej (3,2) sta fotografirala igro v peskovniku (glej fotografijo 3), skozi pogovor z raziskovalko pa sta določila pomen dejavnosti, povedala sta, da kopljeta »lukno za živauce«. Fotografije so bile tudi izhodišče za pogovor o vključevanju otrok v opravila odraslih, kar je še posebej zanimalo raziskovalko.

Ob fotografijah pogovor poteka laže, kot če se pogovarjamo o nečem abstraktnem. Če izhajamo iz dejstva, da je otrok posnel fotografijo iz lastnega interesa, lahko rečemo, da tudi spodbuda za pogovor izhaja iz interesa otrok (Cook in Hess, 2007: 32; glej tudi Dell Clark 1999). A kot opozarja Komulainen (2007: 23–24), osredinjenost na glasove otrok oziroma pogovor omejuje artikulacijo vsega, kar ni verbalno, tekstualno ali lingvistično. V tem kontekstu so neverbalni glasovi diskvalificirani, čeprav so fizično gibanje (dejanja) in zvoki včasih pomembnejši od uporabe besed, na kar pri svoji raziskavi v vrtcu opozarja tudi Rosie Flewitt (2006). Vprašamo se lahko, ali je res vedno dobro in potrebno govoriti. Poslušanje glasu otrok v raziskavah je prav lahko le vsiljevanje 'zahodnih' vrednot o kompetentnosti (Komulainen, 2007: 26). Prav tako kakor odrasli pa se otroci razlikujejo v svoji volji in zmožnosti v govorjenju o svojih vizualnih produktih (Mitchell, 2006: 69). Kot je razvidno iz naslednjih primerov, za nekatere otroke v danem trenutku komentiranje fotografij preprosto ni bilo zanimivo ali pa so si ga popestrili na svoj način:

Z Eli (3,10) si ogledujemo njene slike. Najprej jih komentira, potem pa odide in se kmalu vrne s polivinilnimi pokalicami. Z drugimi otroki pogledamo slike do konca, zdi se, da Eli fotografije ne zanimajo več, stoji ob strani, poka pokalice ter na vprašanja večinoma odgovarja z molkom.

Fotografija 1: Pujsek od blizu (Nejc, 14. maj 2011)

Fotografija 2: Matevžev džip (Matevž, 15. junij 2011)

Fotografija 3: Igra v peskovniku (Enej, 20. junij 2011)

Nejc je pogovor ob fotografijah kmalu preusmeril in si ga popestril s svojo, tudi sicer pogosto igro besed: »Pa sem sliku (vzgojiteljico) baleto pa (vzgojiteljico) balino pa Suzano bazano pa Matija balala pa Eneja lulčka /.../ Pa Evo baliligo pa helou kiti balikico, pa Matevžovo nogo in Suzano bazano in traktorja bazana.«

Vprašanje glasu in večglasja

Kot smo že omenili, fotografija ni zmožna govoriti sama po sebi, zato moramo v prizadevanju, da jo prikažemo kot način, skozi katerega nam otroci pripovedujejo o svojem življenju, resno preizprašati glas, kdo govori in kaj je izrečeno (Mizen in Ofosu-Kusi, 2010: 257). Poleg tega se moramo, tudi kadar citiramo glasove otrok, zavedati selektivnosti reprezentacije, nekritičnega citiranja, polfonije glasov, čigav pogled izpostavljamo, čigavim interesom služimo (Bluebond-Langner in Korbin, 2007: 243) ter čigavo interpretacijo uporabljamo pri branju fotografij otrok – raziskovalčevo, otrokovo ali koga drugega (Luttrell, 2010: 225). Sam koncept glasu ima dobesedne, metaforične, politične in psihološke pomene. Je vedno družben, soustvarjen, zgodovinski in kulturno specifičen ter odraža prevladujoče diskurze, prakse in kontekste, znotraj katerih se poraja (Komulainen, 2007; Thomson, 2008b; Luttrell in Chalfen, 2010; Spyrou, 2011). Prav tako lahko problematiziramo samo razumevanje glasu, ki se navadno obravnava kot umska, verbalna in racionalna posest posameznika (Komulainen, 2007: 13). Vendar pa naj se glas ne bi nanašal le na jezik, temveč tudi na čustvene komponente, neverbalne načine izražanja in neizrečeno (Thomson, 2008b: 4). Namesto da se usmerjamo zgolj na avtonomijo, racionalnost in namene govorečega otroka, je torej treba upoštevati proizvodnjanje glasu znotraj medsebojnih kontekstov, odnose moči in ideološke kontekste, ki vplivajo na reprezentacije (Marković, 2008; Thomson, 2008b; Spyrou, 2011). V raziskavah z otroki torej ne moremo predvidevati, da obstaja avtentičen, edini, pravi ali nevtralni glas, saj otroški glasovi niso nujno ločeni od glasov odraslih ali vrstnikov. Enako velja za vizualne kolaborativne metode. Že sam fotoaparati lahko uporabljajo ali pa na fotografiranje vplivajo tudi starši, drugi družinski člani ali vrstniki (Luttrell, 2010: 225; Luttrell in Chalfen, 2010: 199). Ključno vlogo imajo v raziskavah prav zaradi omenjenih dejavnikov transparentnost, kritičnost in refleksija. Kritičen, refleksivni pristop v raziskavah z otroki mora, kot predlaga Spyrou, upoštevati dejanske raziskovalne kontekste, v katerih se proizvajajo glasovi otrok, ter razmerja moči, ki jih oblikujejo (2011: 152).

Vpetost otrok na vsaj štirih ravneh se je na podlagi interakcij med fotografiranjem in komentiranjem fotografij pokazala tudi med raziskavo. Prvi je zagotovo vpliv vrstnikov, ki so si v vrtcu sposojali fotoaparati ali sugerirali drug drugemu, koga, kaj in kako naj slikajo.

Medtem ko gledamo Matevževe slike, se oglasi Anže: »Glej dojenčka sem jest slikal, on mi je sposodu fotoaparati.«

Blaž, Eva in Enej plešejo in predlagajo Matevžu, naj jih slika. Matevž jih fotografira, nato pa se jim želi pridružiti. Blaž mu prepreči: »Ne, ti nas slikaj.« Matevž jih še naprej fotografira.

Eli je med fotografiranjem usmerjala otroke, kaj naj počnejo, ter svoje fotografiranje tudi bogato komentirala: (v nasprotju z zgoraj omenjenim pogovorom ob fotografijah), na primer: »Enej, nasmej se k te slikam«; »Dej umakni se, ker ne bom umazano slikala« (reče Veroniki, ki je umazana od češenj); »Dejte vrž žogo, da slikam«!

³ A prav enako bi lahko trdili za intervjuje z odraslimi. Medtem ko intervjuji z nekaterimi sogovorniki potekajo tekoče in sproščeno, se pri sogovornikih, ki so manj zgovorni, pogosto zalotimo, da raziskovalec govori namesto njih.

Tudi starši, sorojenci in stari starši so otroku lahko sugerirali, kaj naj slika, sami slikali ali izbrisali neželene fotografije.

Jakob (6,2): »Mamika mi je rekla, naj slikam Kolpo.«

Jakob: »Pa sej, mamika je pa zbrisala svojo sliko.«

Raziskovalka: »Ji ni bila všeč?«

Jakob: »Ker jes sem jo poslikal samo glavo.«

V vrtcu je vzgojiteljica občasno katerega izmed otrok tudi fotografirala ali posredovala, da je otrok, ki je imel tistega dne fotoaparata, le-tega posodil tudi komu drugemu. Najbolj je njen glas in komentar stopil v ospredje, ko smo si Matevževe slike vsi skupaj ogledali v okviru usmerjenih dejavnosti. Vzgojiteljica je ogled fotografij vodila v enakem ritmu kot druge usmerjene dejavnosti ter ga navezala na spoznavanje domačega kraja, ki je bil v tistem mesecu tudi sicer na programu usmerjenih dejavnosti.

Vzgojiteljica: »Dve gostilni vidimo, čigava je ta hiša na desni strani z balkonom, čigava?«

Jakob: »Ne vem.«

Matevž: »Od Tarzana (pes – op. p.).«

Vzgojiteljica: »Od Tarzana? Kočevarjeva ne, kaj pa tam vidimo, še en turn jest vidim, vi ga tudi vidite?«

Blaž: »Ja turn, cerkva.«

Vzgojiteljica: »Cerkev.«

Ne smemo pa pozabiti tudi na vpliv raziskovalke, ki sem posredovala, če se mi je zdelo, da se otroci ne morejo dogovoriti, kdo bo imel fotoaparata (ko so se začeli na primer prerivati ali si vleči fotoaparata iz rok – v tem primeru sem fotoaparata pospravila). Ker sem z nekaterimi starši opravila intervjuje tudi na domu ter spoznala družino otrok in okolico doma, sem lahko prepoznala marsikatero lokacijo ali osebo na fotografijah, kar je lahko vplivalo na pogovor ob fotografijah, da sem sama komentirala fotografije namesto otrok. Moj glas je bil dominanten predvsem v pogovorih z otroki, kadar so bili le-ti manj zgovorni, na primer v že zgoraj navedenem primeru pogovora z Eli:³

Raziskovalka: »Kaj pa tu travo kosi, a je to soseda?«

Eli nič

/.../

Raziskovalka: »Kaj pa ste šli jagode nabirat, glej jagode so tukaj.«

Eli: »Ja, smo.«

Eva: »Mi smo tud šli.«

Raziskovalka: »Ste šli na sprehod? Vaški kal.«

Eli nič.

Otroci torej pri fotografiranju, tako kot v drugih dejavnostih, niso povsem neodvisni, svobodni ali neomejeni. Na to, kar vidimo in kar pokažemo drugim, vedno vpliva naša družbena pozicija s hkratno svobodo in omejitvami (Orellana, 1999: 77). Kot smo videli, na fotografiranje otrok lahko

vplivajo prisotnost in interakcije z drugimi ljudmi, prijatelji, vrstniki, starši in vzgojiteljicami. Prav tako omenjene interakcije vplivajo nanje pri tem, kar povedo o fotografijah. A če so otroke med pogovori občasno preglasili drugi otroci ali odrasli, pa tovrstne interakcije niso enosmerne. Otroci prav lahko tudi preglasijo odrasle. Ob pregledovanju fotografij, ki jih je posnela Jakobova mati, je na primer le-ta njihovo komentiranje prepustila Jakobu, sama pa ga je le dopolnjevala. Ob intervjuju z Andrejevo materjo je bil prisoten tudi njegov starejši brat, ki je dodajal svoje komentarje k materinim odgovorom in občasno je med njima prišlo do pravega pogajanja glede dveh perspektiv o vzgoji in odnosu do Andreja.

Poleg tega lahko ob opazovanju otrok med fotografiranjem in pogovori vidimo, da otroci tedaj, ko delujejo brez vmešavanja odraslih, govorijo o stvareh, ki so pomembne njim. Interakcije in pogovori ob fotografijah so lahko izhodišče, ki vodi odrasle k novim idejam o tem, kako otroci doživljajo svoje okolje ter kako znotraj njega sodelujejo in si ustvarjajo pomene (Cook in Hess, 2007: 44). Iz interakcij otrok med fotografiranjem lahko na primer razberemo vlogo prijateljstva med otroki in njihove strategije v medsebojnih pogajanjih pri izmenjavi dobrin, kot nakazujeta naslednja primera:

Andrej neuspešno poskuša Nejca, ki ima fotoaparata, pripraviti do tega, da bi šla fotografirat skozi ključavnico vrat z naslednjimi ponudbami: »Pa ti bonbončke prinesem, jih mam doma cel kup. (...) Pa ti igračke prinesem.«

Eva in Eli se v vrtcu večinoma igrata skupaj. Ko je za fotografiranje na vrsti Eva, Eli večkrat uspe, da tudi ona fotografira, saj je v zameno Evi obljubila, da ji bo posodila svoj prstan.

Sklep

Obravnavane vizualne kolaborativne metode morda res omogočajo insajderski vpogled v svet otrok ter poskušajo preseči etnografov dominantno vlogo v raziskavi. Ob sodelovanju in ideji, da skupaj nekaj ustvarjamo, je delovalnost bolj porazdeljena tako med raziskovalca kot med udeležence v raziskavi (Pink, 2005: 44). Vendar pa te metode niso neproblematične (James, 2007; Spyrou, 2011). Prav lahko so le nov način, kjer je etnografova naracija še vedno dominantna, naracija subjektov pa podrejena (Pink, 2005; Mizen in Ofosu-Kusi, 2010). Perspektive otrok in poslušanje otroških glasov v etnografskih raziskavah tako ostajajo predvsem izhodiščne točke za analizo in ne končni opisi empiričnih fenomenov, utelešenih v besedah otrok (James, 2007; Komulainen, 2007). Nekateri raziskovalci otroke namreč postavljajo v vlogo etnografov, soraziskovalcev in strokovnjakov (glej npr. Thomson, 2008a), a navadno je še vedno raziskovalec tisti, ki na koncu izbira, analizira in predstavi pridobljene podatke in znanje. Prav zato je potreben reflektivni pristop k analizi podatkov, po katerem preizprašamo, ali raziskovalec morda ne vsiljuje svojih pomenov podatkom, ki jih je zbral od otrok, ter kakšne analitične okvire in kategorije uporablja. Prav lahko se namreč zgodi, da »prevzetost nad otrokovo delovalnostjo vodi raziskovalce, da se osredinijo zgolj na ustvarjalne, inovativne in produktivne zmožnosti otrok (kot se kažejo v njihovih glasovih) na račun raziskovanja družbene in kulturne reprodukcije« (Spyrou, 2011: 158).

Tudi pri uporabi kolaborativnih vizualnih metod je torej pomembno, da je raziskava hkrati usmerjena tako na perspektive otrok kot na njihovo vpetost v širše kontekste. Že ko se otrok rodi, »se rodi v kompleksno mrežo družbenih, ekonomskih in političnih obveznosti in odgovornosti«

(Montgomery, 2009: 78). Tako kot odrasli tudi otroci ne obstajajo v vakuumu, temveč so vedno v odnosu s starši, skrbniki, vzgojitelji, učitelji, sorojenci, vrstniki in prijatelji. Lahko so hkrati vpeti v odnose z ljudmi, ki jih obkrožajo, od njih odvisni ali pa samoiniciativni. Res imajo svojo perspektivo, hkrati pa so tudi družbeno določeni. Lahko bi torej rekli, da so otroci, prav kakor odrasli, hkrati odvisni od strukture in zmožni delovanja (Bourdieu, 1997). Habitus se namreč zakorenini v posameznikih že skozi izkušnje zgodnje socializacije, ko ti ponotranjijo zunanje družbene pogoje. Vendar pa vsak otrok ponotranji izkušnje iz interakcij z drugimi otroki in odraslimi na svoj način. Otroci se tako v različnih situacijah različno odzivajo na usmerjanje iz okolja, lahko ga željno prevzemajo, pristopajo k njemu, ga igrivo preoblikujejo ali se upirajo. S tem ko se otroci odzivajo in pogajajo s svojimi skrbniki in vrstniki v vsakodnevnih interakcijah, oblikujejo svoje izkušnje in hkrati pripomorejo k produkciji družbenega reda (Gaskins, Miller in Corsaro, 1992). Predpostavka, da so otroci delovalci ter da so aktivni soustvarjalci svojega okolja, je prav lahko le etnocentričen in hegemoničen imperativ raziskovalca. Ni namreč dovolj, če zgolj »zamenjamo en esencialističen argument (da so otroci nekompetentni) z drugim (da so kompetentni)«, saj so »otroci lahko hkrati ranljivi in kompetentni« (Komulainen, 2007: 26) ter hkrati aktivni in pasivni, informatorji ali pa namesto njih govori kdo drug, celostni ali pomanjkljivi, nemočni ali delujoči (Montgomery, 2009: 238).

V prispevku sem na podlagi raziskave z otroki v enem izmed slovenskih vrtcev preizprašala vlogo otrok kot soudeležencev v raziskavi ter sodobne smernice, ki se osredinjajo predvsem na otroke kot delovalce ter na predstavljanje glasov in perspektiv otrok. Pri tem sem se oprla na vizualne kolaborativne metode. Fotografija se je izkazala za posebej primeren način vključevanja otrok v raziskavo. Upravljanje fotoaparata je bilo zanje preprosto, poleg tega jih je pritegnilo bolj kot na primer risanje. Fotografije otrok in njihove interakcije med fotografiranjem in ob pogovorih ob fotografijah ne odražajo zgolj njihovega pogleda na svet, temveč tudi konstrukcijo njihove identitete v odnosu do staršev, vzgojiteljice, vrstnikov in okolja. Potencialno lahko torej odprejo nov pogled na vpetost otrok znotraj vrstniškega, družinskega in skupnostnega konteksta, saj omogočajo nov pogled na njihove medsebojne odnose. S tem ko so otroci pridobili nadzor nad kamero in tem, kar bodo slikali, lahko predvidevamo, da fotografije odražajo tisto, kar se je zdelo pomembno otrokom samim in ne odraslim. Posnete fotografije torej lahko predstavljajo interese in perspektive otrok. Pri tem pa moramo upoštevati tudi, da lahko na fotografiranje otrok in pogovore ob fotografijah vplivamo tudi raziskovalci, starši, vzgojiteljice in sovrstniki. Poleg tega se moramo zavedati, da imajo fotografije lahko številne pomene tako za otroke kot za odrasle, tako za proizvajalce kot za gledalce. Torej čeprav so lahko pomemben vir podatkov, so hkrati tudi izziv, kako razumeti njihove številne pomene in interpretacije.

Literatura

- BATISTIČ ZOREC, M. (2000): Razvojna psihologija na prelomu tisočletja – samokritična psihologija. *Psihološka obzorja* 9(2): 65–80.
- BANKS, M. (2001): *Visual methods in social research*. London, Sage.
- BLUEBOND-LANGNER, M. IN KORBIN, J. E. (2007): Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods: An Introduction to Children, Childhoods and Childhood Studies. *American Anthropology* 109(2): 241–246.
- BOURDIEU, P. (1997): *Outline of a theory of practice*. Cambridge, Cambridge University Press.

- CHALFEN, R. M. (1991): *Turning Leaves: The Photograph Collections of Two Japanese American Families*. Albuquerque, University of New Mexico Press.
- CHRISTENSEN, P. IN PROUT, A. (2002): Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood* 9(4): 477–497.
- CLIFFORD, J. IN MARCUS, G. E. (UR.) (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkley, University of California Press.
- COOK, T. IN HESS, E. (2007): What the Camera Sees and from Whose Perspective: Fun methodologies for engaging children in enlightening adults. *Childhood* 14(1): 29–45.
- CORSARO, W. A. (2003): *We're Friends, Right?: Inside Kids' Culture*. Washington, Joseph Henry Press.
- DELL CLARK, C. (1999): Autodriven interview: A photographic viewfinder into children's experience. *Visual Studies* 14(1): 39–50.
- DELL CLARK, C. (2004): Visual Metaphor as Method in Interviews with Children. *Journal of Linguistic Anthropology* 14(2): 171–185.
- EL GUINDI, F. (2000): From Pictorializing to Visual Anthropology. V *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, ur. Russell Bernard, 459–512. Lanham, Altamira Press.
- EWALD, W. (2000): *Secret Games: Collaborative Works With Children, 1969-99*. Zürich, Scalo.
- FINE, G. A. in SANDSTROM, K. L. (1988): *Knowing Children: Participant Observation with Minors*. Newbury Park, Sage.
- FLEWITT, R. (2006): Using video to investigate preschool classroom interaction: education research assumptions and methodological practices. *Visual Communication* 5(1): 25–50.
- GASKINS S., MILLER, P. J. in CORSARO, W. A. (1992): Theoretical and methodological perspectives in the interpretive study of children. V *Interpretive Approaches to Children's Socialization*, ur. William A. CORSARO in Peggy J. MILLER, 5–23. an Francisco, Jossey-Bass.
- GREENE, S. in HOGAN, D. (UR.) (2011): *Researching children's experience*. London, Sage.
- GREIG, A. in TAYLOR, J. (1999): *Doing Research with Children*. London, Sage Publications.
- HALL, S. (1997): Introduction. V *Representation: Cultural Representations and Signifying practices*, ur. Stuart Hall, 1–11. London, Sage.
- HARKNESS, S. in SUPER, C. M. (2008): Why African Children are so Hard to Test? V *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader*, ur. Robert LeVine in Rebecca New, 182–186. Malden, Blackwell Publishing.
- HARPER, D. (1987): The Visual Ethnographic Narrative. *Visual Anthropology* 1(1): 1–19.
- HILL, M. (2011): Ethical considerations in researching children's experiences. V *Researching children's experience*, ur. Sheila Greene in Diane Hogan, 61–86. London, SAGE.
- HOGAN, D. (2011): Researching 'the child' in developmental psychology. V *Researching children's experience*, ur. Sheila Greene in Diane Hogan, 22–41. London, SAGE.
- HOLMES, R. M. (1998): *Fieldwork With Children*. London, Sage Publications.
- JAMES, A. (2007): Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials. *American Anthropologist* 109(2): 261–272.
- JAMES, A. in PROUT, A. (ur.) (1990): *Constructing and Reconstructing Childhood*. London, Falmer Press.
- KOMULAINEN, S. (2007): The Ambiguity of the Child's 'Voice' in Social Research. *Childhood* 14(1): 11–28.
- KRESS, G. in VAN LEEUWEN, T. (2001): *Multimodal discourse: the modes and media*. London, Arnold.
- LEVINE, R. A. in NEW, R. S. (ur.) (2008): *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader*. Malden, Blackwell Publishing.
- LUTRELL, W. (2010): A camera is a big responsibility': a lens for analysing children's visual voices. *Visual Studies* 25(3): 224–237.

- LUTRELL, W. in CHALFEN, R. (2010): Guest Editors' Introduction: Lifting up voices of participatory visual research. *Visual Studies* 25(3): 197–200.
- NATERER, A. (2010): *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Doktorska disertacija, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- MACDOUGALL, D. (2006): *The Corporeal image: Film, ethnography and the senses*. Princeton in Oxford, Princeton University Press.
- MARKOVIĆ, J. (2008): Je li etično etički istraživati s djecom? Neka etička pitanja u istraživanju folklorističkih i kulturnoantropoloških aspekata djetinstva. *Etnološka tribina. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 31(38): 147–165.
- MITCHELL, C. IN REID-WALSH, J. (2002): *Researching Children's Popular Culture: The Cultural Spaces of Childhood*. London, Routledge.
- MITCHELL, L. M. (2006): Child-centered? Thinking critically about childrens' drawings as a visual research method. *Visual Anthropology Review* 22(1): 60–73.
- MIZEN, P. IN OFOSU-KUSI, Y. (2010): Unofficial truths and everyday insights: understanding voice in visual research with the children of Accra's urban poor. *Visual Studies* 25(3): 255–267.
- MOČNIK, T. (2010): Otroške krajine. *Kula* 2(1): 21–34.
- MOLICNIK, V. (1998): *Analiza konstrukcije realnosti s pomočjo vizualne produkcije*. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- MOLICNIK, V. (2003): Antropologija in vizualno – simbolni prostor kulture. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 43(3/4): 6–11.
- MONTGOMERY, H. (2009): *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's lives*. West Sussex, Wiley Blackwell.
- MORROW, V. (2001): Using qualitative methods to elicit young people's perspectives on their environments: Some ideas for community health initiatives. *Health Education Research: Theory e Practice* 16(3): 255–268.
- ORELLANA, M. F. (1999): Space and place in an Urban Landscape: Learning from children's views of their social worlds. *Visual Studies* 14(1): 73–89.
- PAHL, K. (2006): An inventory of traces: children's photographs of their toys in three London homes. *Visual Communication* 5(95): 95–114.
- PINK, S. (2005): *Doing Visual Ethnography*. London, Sage.
- PINK, S. (2008): Mobilising Visual Ethnography: Making Routes, Making Place and Making Images. *Forum: Qualitative Social Research* 9(3). Dostopno prek: www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/1166 (10. september 2011).
- PINK, S. (2009): *Doing Sensory Ethnography*. London, Sage.
- RASMUSSEN, K. (2004): Places for Children – Children's Places. *Childhood* 11(2): 155–173.
- RICH, M. in CHALFEN, R. (1999): Showing and telling asthma: Children teaching physicians with visual narrative. *Visual Studies* 14(1): 51–71.
- SHARPLES, M., DAVISON, L., THOMAS, G. L. in RUDMAN, P. D. (2003): Children as photographers: an analysis of children's photographic behaviour and intentions at three age levels. *Visual Communication* 2(3): 303–330.
- SPYROU, S. (2011): The limits of children's voices: From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood* 18(2): 151–165.
- THOMSON, P. (UR.) (2008a): *Doing Visual Research with Children and Young People*. London in New York, Routledge.
- THOMSON, P. (2008b): Children and young people: Voices in visual research. V *Doing Visual Research with Children and Young People*, ur. Pat Thomson, 1–17. London in New York, Routledge.

- TOREN, C. (2007): Sunday Lunch In Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household. *American Anthropologist* 109(2): 285–295.
- WANG, C. C. in REDWOOD-JONES, Y. A. (2001): Photovoice Ethics: Perspectives from Flint Photovoice. *Health Education e Behavior* 28(5): 560–572.

Od šole rocka do generacije 2000

Reproduktivni in inovativni vidiki delovanja otrok v procesu socializacije

Paradigma dejavnega vključevanja otrok v sfero družbenega

Pogled, skozi katerega so utemeljene sodobne raziskave otrok in otroštva, se je začel oblikovati v 70. letih 20. stoletja, ko je zanimanje za otroke in otroštvo doživelo razcvet in se na splošno ugnedilo pod pojmom študij otrok (*childhood studies*) (prim. Mills in Mills, 2000). Otroke se je začelo prepoznavati kot socialne akterje tako v procesih inkulturacije in socializacije (npr. Hardman, 1973; James, 2007; Corsaro, 1997), kakor tudi kot aktivne udeležence v raziskavah (Rasmussen, 2004; Pink, 2009). Njihova vloga se je skozi pojma participacije in delovalnosti (*agency*) pričela dojemati kot kompetentna (prim. tudi James in James, 2008).

V etnografijah, ki so se porajale pred nastankom nove, na otroka usmerjene paradigme, so bili otroci v fazi inkulturacije obravnavani kot bitja, ki s svojo dokaj pasivno vlogo v tem procesu človeška šele postajajo, in ne bitja kot taka, z lastnimi potrebami, zaznavami in odnosom do sveta, bitja, ki človeška že so (Montgomery, 2009: 9). S podobnim pristopom so se ukvarjale tudi tradicionalne teorije socializacije, v katerih je bila socializacija pojmovana kot proces, v katerem se vloge in vedenja prenašajo od zgoraj navzdol, z odraslih na otroke, brez vidnega upoštevanja otroške participacije v tem procesu (James in James, 2008: 77).

Spremenjeni pogledi na vlogo otrok v družbi, ki so se začeli zrcaliti skozi novo (*child-centered*) paradigmo (Montgomery, 2009), so se osredinili na otroka in njegovo aktivno družbeno vlogo. Čedalje večje družbene aplikacije otroštva so povzročile, da je otroštvo sčasoma iz razvojne začelo prehajati v družbeno kategorijo (James, 2007: 263). Otroci so začeli nastopati kot bitja z lastnim družbenim in kulturnim potencialom.

William Corsaro je otroški vložek v socializaciji utemeljeval s konceptom interpretativne reprodukcije. S posebnim poudarkom na vrstniških skupnostih (prim. Corsaro, 1990 in Corsaro, 2003) otrok ni obravnaval le kot aktivne sprejemnike kulturnih informacij, temveč jih je v kontekstu kulturne produkcije označil tudi kot interpretatorje s sposobnostjo reproduciranja in inoviranja. Takšen pogled sicer ni bil popolnoma nov. V razvojno psiholoških teorijah sta aktivno vključenost otrok v svoj psihofizični razvoj utemeljevala že Jean Piaget in Lev Vigotski (James in James, 2008:

77). Za Piageta je denimo otrokovo konstruiranje znanja in vednosti pomenilo »proces pridobivanja informacij s pomočjo mentalne ali fizične akcije in ne inventar zbranih in shranjenih informacij« (Batistič Zorec, 2000: 56).

Izhodišča Piageta in Vigotskega, vključno z vlogo semiotičnih sistemov, med katerimi je še zlasti poudaril konstitutivno moč jezika (Gaskins, Miller in Corsaro, 1992: 13), je Corsaro nadgradil s pomenom družbenih struktur, predvsem vrstniških skupnosti. V nasprotju z njuno linearno razvojno pozicijo, v kateri otrok nastopa kot posameznik, ki mora do vloge kompetentnega odraslega prehoditi niz razvojnih faz, temelječih na kopičenju kognitivnih veščin, čustev in znanja, Corsaro ponuja reproduktivni vidik otroškega razvoja, v okviru katerega otroci postajajo del kulture odraslih na način, ki vključuje njihove ustvarjalne zmožnosti, s katerimi dosegajo oplemenitenje in transformacijo obstoječih kulturnih potencialov (Gaskins, Miller in Corsaro, 1992: 7).

Na podlagi etnografske raziskave, ki sem jo opravljala v letu 2011 med otroki v Retečah, bom v kontekstu interpretativnih vidikov socializacije posebej obdelala vrstniško skupnost reteških desetletnikov.

»Na začetku je bila ideja za bend«: Poskus gostobesednega opisa neke otroške formacije

Bilo je zadnji teden pred koncem pouka, 17. junija 2011. Na podružnični šoli se je bila ob 18. uri v šolski telovadnici pred avditorijem staršev, sorodnikov in razredničarke *Zaključna šolska prireditvev za starše* petega razreda.

Za ta dogodek je bila pripravljena scena iz filca, pobarvanega z razpršilcem, obešena na košarkarski koš. Na filc je bila pritrjena velika kartonasta kitara v stilu metalških bendov. Čez steno in koš se je raztezal napis Šolski bend Reteče, vse v metalškem slogu. Ob levi strani napisa je bila prilepljena velika rdeča zvezda. Kitara, ki je bila del scene, je bila pomična, za filcem se je namreč skrival (v žargonu protagonistov) »tehnični inženir« (O. K., 16. december 2011), eden izmed nastopajočih otrok, ki je skrbel, da se je kitara, ustrezno programu, premikala gor ali dol.

Program so v celoti izvedli otroci, sestavljen pa je bil iz glasbenih, cirkuških, plesnih točk in skečev. Repertoar je obsegal interpretacije že obstoječega gradiva, ena pesem pa je bila avtorsko delo ŽŽ. M., enega izmed otrok. Po uvodnem nagovoru, ki sta ga pripravila dva izmed glavnih akterjev, ki sta tudi sicer povezovala celotno prireditvev, so zapeli in zaigrali pesem *Zemlja pleše*. Jedru dogajanja – »bendu« z bobni, klasično kitaro, klavirsko harmoniko in klaviaturami – se je pridružil dekliški trio, ki se je v naslednji glasbeni točki *Slovenskega naroda sin* še razširil v večji dekliški zbor. V inštrumentalni verziji so odigrali pesmi *Smoke on the water* in *The Godfather Theme*, prvo s kitaro in harmoniko, drugo samo s kitaro. Po knjigi *3333 vicev za razvedrilo, ko si v družbi ali sam*, so odigrali skeč *Dva predsednika* ter prebrali šali *Kača* in *Trofeja*. Izvedli so cirkuško točko z žonglerskimi krožnički ter »odrepali« prirejeno verzijo besedila Primoža Suhadolčana *Peter nos je vsemu kos*. Na pesem *Pirati s Karibov* je eden od fantov odplesal točko »break dancea«. *Golden Metal Song*, inštrumentalno avtorsko pesem ŽŽ. M., so izvedli s kitaro, harmoniko, bobni in klaviaturami.

Trije otroci so skrbeli, da je bil dogodek pospremljen tudi z ustreznimi svetlobnimi efekti, kajti, kot je pozneje komentiral eden od otrok: »*kaj pa je koncert brez tega*« (O. K., 16. december 2011). Glavne stropne luči v telovadnici so bile v večjem delu dogodka ugasnjene. Za

svetlobne učinke so uporabili naglavne svetilke in grafoskop, le med pripovedovanjem šal in igranjem skeča so prižgali tudi glavne luči.

Po nastopu in bučnem aplavzu navdušenih staršev so sledili zahvala učiteljice, govor enega od otrok, ki je držal v rokah večino niti prireditve, ter druženje ob torti. S tem se je nekoliko več kot uro dolga prireditev sklenila.

Dogodek *Zaključne šolske prireditve za starše* je imel za otroke velik simbolni pomen. To ni bila uradna prireditev šole, ki je vsako leto izvedena na podlagi »delovnega načrta šole« (M. O., 16. december 2011), takšni dve zaključni prireditvi (ena na podružnični in druga na matični šoli) sta bili nekaj dni pozneje, temveč je to bil ekskluzivni dogodek petega razreda, za katerega so pobudo dali otroci – sošolci in prijatelji, in to že dolgo pred samim zaključkom pouka. To je bil dogodek, s katerim so otroci lahko udeležili svojo željo, ki se je že dlje časa kalila v ideji nekaterih fantov, imeti lasten 'bend': »Na začetku je bila ideja za bend. Pol je pa še to prišlo zraven (neglasbene točke prireditve – op. a.).« (O. K., 16. december 2011) »Zato, ker se v bistvu ne moremo tolk hitro zelo velik pesmi naučit, da bi bilo za cel koncert.« (J. K., 16. december 2011)

Navdih so dobili v ameriški filmski komediji Šola rocka (*School of Rock*), v kateri je šlo za podobno stvar, »sam pač tisto je blo mičken drgač no, starši niso dovolil (da bi otroci igrali v rock bendu op. a.), tle pa so« (ŽŽ. M., 16. december 2011). Filmska zgodba Šola rocka temelji na spletu naključij, po katerem je Dewey Finn, glavni junak in nesojeni rocker prišel na ugledno šolo nadomeščat bolnega učitelja. Kmalu je ugotovil, da bi lahko s pomočjo svojih učencev ustvaril rock bend: »Kuj, ko se je začel pouk, vsi kitare v roke pa to, pa kuj enga tamauga *Smoke on the water*, pa tko une bobne, pa ane vsak je neki igral, al je en čisto obična tolkala, al pa en je klavir, pol un je akustično kitaro, pol un je pa električne inštrumente unmu dal. Na koncu pa grejo na eno tekmovanje, pol pa opazijo starši, ko pridejo tja, kako dobr igrajo, pol jim pa dovolijo, da se dobivajo kot en dodaten krožek.« (ŽŽ. M., 16. december 2011)

Ideja za zaključno prireditev je začela zoreti v zimskih mesecih leta 2011: »Tam nekje januarja smo začeli pripravljati to.« (ŽŽ. M., 16. december 2011) Takrat so se že zarisovale prve poteze dogodka, ki se je nato manifestiral ob koncu šolskega leta, ob prehodu s podružnične šole na matično, z razredne na predmetno stopnjo:

Okrog devete ure se je v eni izmed hotelskih sob na Debelem rtiču začel odvijati program. Najprej glasbeni. Poslušalci smo bili na improvizirane inštrumente deležni nekaj imitacij na pesmi skupin AC-DC, Bjelo Dugme in podobnih, ki so jih otroci prinesli s seboj na zgoščenkah. Bilo je nekaj šal iz knjige 3333 vicev ter točka break dancea. Nastop Radia Piiip. Dogodek so tudi primerno osvetlili – glavne sobne luči so bile ugasnjene, lučkarji pa so za osvetlitev skrbeli z mini laserji. Na koncu so za vse – nastopajoče fante in občinstvo, v glavnem deklško, pripravili še zakusko, za katero so vsi prispevali svoje sladkarije in prigrizke. (iz terenskega dnevnika, Debeli rtič, 12. februar 2011).

Čeprav so bili prvi zarisi na obzorju že pozimi, so se vaje začele šele nekaj časa pred dogodkom, v tem času pa je nastal tudi bend s pravimi inštrumenti, s klavirsko harmoniko, klasično kitaro, bobni, klaviaturami in 'back vokali'. Sprva so si zamislili, da bi zaključno prireditev za starše izvedli v vaškem kulturnem domu, nato pa jim je na pomoč priskočila razredničarka, ki je uredila, da so lahko vadili in prireditev izvedli v prostorih šole.

Film *Šola rocka* lahko uvidimo zgolj kot povod, ki je otrokom omogočil identifikacijo z lastnimi željami in potrebami. Služil je za prepoznavanje in potrjevanje nastavkov, ki so nastali že prej,

nastavkov, s katerimi je determinirana (primarna) socializacija otrok: »*Moj oči je v enmu* (metal-skemu bendu op. a.) *špila*.« (O. K., 16. december 2011) oziroma: »*Jaz si od očija* (izposojam glasbo op. a.), *Iron Maidene, pa to k me zanima pač*.« (O. K., 16. december 2011)

Reproduktivni in inovativni vidiki ustvarjalnega udejstvovanja otrok v družbi

Otroška vloga v internalizaciji družbene resničnosti ni pasivna, temveč je socializacija tudi področje privzivanja, prilajanja, ponovnega odkrivanja in reprodukcije kulturnih prvin, pri čemer so otroci omejeni z obstoječo družbeno strukturo (Corsaro, 1997: 18). Ali kot meni Jerome Bruner, je že sam kontekst kulturnega učenja talilnica, iz katere izvira kulturni proces, zato znanje, ki nastaja iz tega procesa, ni zgolj kopija pridobljenih informacij, temveč prej njihova reprodukcija (Bruner v Ingold, 2007: 51).

To pomeni, da pod pojmom človeškega ustvarjanja lahko razumemo prav vsako posameznikovo dejanje, četudi gre na videz za ponavljanje, kajti nobeno ponavljanje ni tako perfektno, da ne bi vsebovalo tudi nekaj improvizacije (Hallam in Ingold, 2007: 10). Človeška ustvarjalnost se nam torej kaže kot tista družbena aktivnost, ki skozi preurejanje in transformacijo kulturnih praks in oblik prinaša v družbo nekaj novega (Liep, 2001: 2). Tako jo je Lévi Strauss videl kot brkljanje, brikolaž, ko družbene usedline postajajo material ustvarjalnega mišljenja, ki na novo definira njihove funkcije (Lévi Strauss, 2004: 34).

Z vidika posameznikovega 'kreativnega uma' je to področje že dodobra izčrpala psihologija (Liep, 2001: 2). Za eno takšnih temeljnih del pri nas velja Trstenjakova *Psihologija ustvarjalnosti* (1981). V njej je Anton Trstenjak po ameriškem vzoru razvil psihološko teorijo o štirih P ustvarjalnosti: okolje (*Press*), osebnost (*Personality*), proces (*Process*) in produkt (*Product*) (Trstenjak, 1981: 11), ki pa se je izkazala za pomanjkljivo, saj ni upoštevala družbenega vpliva na subjekt. Jan Makarovič je nato posameznika postavil v družbeni kontekst in predstavil teorijo šestih P, ki vključuje *Priliko*, *Posameznika*, *Proces*, *Produkt*, *Priznanje* in *Premike*. *Prilika* pomeni spodbude in možnosti, ki jih ponuja okolje, v katerem se ustvarjalec nahaja. Da bi spodbude in možnosti *posameznik* lahko izkoristil, so potrebne njegove osebne dispozicije. Na podlagi pobude sledi delovanje ustvarjalnega procesa, ki se nato manifestira v *produktu*. Da bi produkt dosegel družbeno raven, pa potrebuje več kot posameznikovo samozadostnost, potrebuje družbeno *priznanje*. Šele s *premikom*, ki ga produkt povzroči v družbeni realnosti, pa se ustvarjalni proces premakne iz subjektivne na objektivno raven (Makarovič, 2003: 43–45).

Izluščimo lahko dve bistveni potezi ustvarjalnega početja. Elizabeth Hallam in Tim Ingold govorita o improvizaciji in inovaciji. Prva označuje proces, nekaj, kar se ves čas odvija, druga pa produkt, torej zaključen rezultat nekega ustvarjalnega dogajanja (Hallam in Ingold, 2007: 3). Produkt je, kot nakazujeta že teoriji o štirih in šestih P ustvarjalnosti, le ena stopnja v celotnem poteku človeške improvizacije in nastaja spričo številnih, vedno znova porajajočih se ustvarjalnih pobud, ki jih daje posamezniku družbeno okolje.

Kot meni Barth, je ustvarjanje dialektičen pojav (Barth v Liep, 2001: 10), kot nekakšen ouroboros, ko se ustvarjalni proces, katerega bistven del je njegova subjektivna narava in pomik vase, vendarle konča oziroma se z repom spet zagriže tja, kjer se je začel, se pravi v družbeno sfero.

V kontekstu interpretativne reprodukcije ustvarjalnost ni le stvar posameznikovega delovanja, čeprav imajo posamezniki, kot bomo lahko videli v nadaljevanju, pomembno vlogo,

temveč moramo pri tem upoštevati skupke posameznikov z ustvarjalnim pedigrejem, ki delujejo znotraj vrstniških skupnosti in imajo hkrati moč, da na te skupnosti vplivajo, zato se nam ustvarjalnost kaže tudi kot kolektivni proces.

Od posameznika k vrstnikom: ustvarjalnost kot skupinski proces

Vrstniki so skozi lečo interpretativne produkcije eden ključnih elementov socializacije. Vrstniške skupnosti posedujejo lasten spekter aktivnosti in delovanj, ki jih otroci producirajo in delijo med seboj (Corsaro, 1997: 95).

Po principu arhetipskega simbola ouroboros bomo v nadaljevanju na primeru dogodka *Zaključne šolske prireditve* teorijo ustvarjalnosti šestih P prenesli na moč kolektivnega vrstniškega ustvarjanja.

Ouroboros se začne in spet nazaj zagriže v svoj rep v širši družbeni sferi, v katero spadata iz teorije šestih P *Prilika* in *Premik* ter delno še *Priznanje*, ki pa se stika še s kolektivno sfero, svetom vrstniških kultur, kamor spadajo skupek *Posameznikov* ter preostala dva P, *Proces* in *Produkt*.

Kot Priliko prepoznavamo ugodno in spodbudno družinsko okolje, ki Posameznike z ustvarjalnimi dispozicijami spodbode in jim ponuja dovolj možnosti za realizacijo teh dispozicij. Možnost, ki so jo posamezniki izkoristili v fazi Proces, se je pokazala na skupinskem dvodnevem izletu na Debeli rtič, kjer so uprizorili svoje ideje, ki so se čez nekaj mesecev sprevrgle v Produkt *Zaključna šolska prireditev za starše*. S pohvalo staršev in učiteljev so doživeli Priznanje. Po uspehu so nato skupaj nastopali še nekajkrat, med drugim tudi na krajevni prireditvi, kjer je bil prisoten župan občine, s katerim so si otroci izmenjali čestitke: »*Jaz sem mu čestital, no v bistvu on je meni čestital.*« (ŽŽ. M., 16. december 2011). Dobili pa so tudi še povabila za naprej, to je bil Premik: »*Mi bomo tud nastopali februarja (za slovenski kulturni praznik op. a.) na uni šoli*« (J. K., 16. december 2011).

Da se je dogodek sploh lahko realiziral, je bila potrebna aktivacija celotne vrstniške skupnosti, kar pa še ne pomeni, da bi na tej ravni lahko uzrli izvor ustvarjalnih nagibov. Gibalo benda in samega dogodka so bili trije fantje, ki so navrgli večino idej in pobud ter določili vloge tudi drugim v dogodku. Medtem ko so bili preostali fantje iz razreda dovolj angažirani sami, pa so morali dekleta, razen ene, ki je sama izrazila željo po vlogi osvetljevalke, za nastop »*prepričat do konca!*« (ŽŽ. M., 16. december 2011).

Vidimo torej, da je kreativno delovanje pogojeno s kategorijo t. i. družbeno pomembnih članov (*important members*) (Goodwin in Kyratzis, 2007: 284), ki konstitutivno vplivajo na formiranje, oblikovanje in pripadnost določeni skupnosti. Pri tem pa enako vlogo kot ustvarjalne dispozicije posameznikov igra tudi karizma pomembnih članov, s katero lahko 'uročijo' svoje vrstnike, da so jim pripravljeni v udejanjanju idej slediti.

Vrstniške skupnosti ne delujejo v izolaciji. Ujete so v prepletu, kjer se stikajo svetovi vrstnikov s svetovi odraslih. Interpretativna reprodukcija pomeni prehajanje teh svetov iz enega v drugega. Tako kot je treba pri tem upoštevati pomen vrstnikov, je pomemben tudi stik, v katerem se vrstniške kulture dotikajo sfere odraslih. Corsaro je to natančneje ponazoril z modelom koncentrične mreže družbenih odnosov (*orb web*). Model je vizualno zasnovan kot nekakšna pajkova mreža in temelji na kulturnih pomenih, ki so kot vezivo, v katero se mreža zapleta. Ti kulturni pomeni temeljijo na družbenih področjih, ki jih predstavljajo izobrazba, družina, skupnost, ekonomija, kultura, religija, politika in poklicna usmerjenost. Jedro mreže je družina, iz katere se nato v koncentričnih krogih širi in oddaljuje posameznik – otrok, ko prehaja svoja obdobja iz predšolskega do odrasle dobe in pri katerem se povečuje moč zunanjih vplivov, začeniši z družbenimi institucijami izobraževalnega polja ter krepitvijo vloge vrstnikov. Pri tem Corsaro poudarja moč delovanja vrstniških kultur, skozi katere otroci ne zdrknejo kar tako, temveč v procesu participiranja vanje privzemajo dejavno vlogo. Vrstniške kulture tvorijo skupki posameznikov, ki v kolektivno sfero investirajo rezultate lastnega individualnega razvoja, te kulture pa pripadajo širši družbi, v katero s svojim obstojem vnašajo spremembe in pripomorejo k njeni reprodukciji. Ustvarjanje vrstniških kultur in participacija otrok v njih torej poteka na privzemanju pomenov iz sveta odraslih, ki jih skozi repetitijo in interakcijo žlahtnijo znotraj svojih vrstniških skupnosti, ti pomeni pa imajo spet moč prenosa nazaj v kulture odraslih (Gaskins, Miller in Corsaro, 1992: 7). S tem je krožni model pajkove mreže in medsebojnega vpliva sklenjen.

Model pajkove mreže poudarja večplastnost otrokove družbene izkušnje, saj se otrok lahko nahaja v dveh kulturah obenem, hkrati v kulturi svojih vrstnikov in hkrati v svetu odraslih, po drugi strani pa poudarja močno povezanost obeh kultur (Corsaro, 1997: 25–26).

Vrstniška skupnost versus odrasli: aktivna participacija otrok v dogodku

Kot meni razredničarka, so imeli otroci pri pripravi Zaključne prireditve za starše »veliko svobode. Glede na to, da je bil lanski razred zelo sposoben, učno uspešen, so večino programa predlagali sami. Upoštevali so navodila glede trajanja prireditve in vrstni red.« (M. O., 16. december 2011).

Nasprotno od vrstnikov, ki so bili s svojo udeležbo in sodelovanjem sicer pomemben člen v konstruiranju in realizaciji dogodka, pa so mu šele odrasli s svojim odobravanjem in potrditvijo omogočili vpeljavo iz kolektivne v širšo družbeno sfero: »Prireditev je bila vseh tudi staršem, ki so izrekli veliko pohval na račun izvedbe in same zamisli.« (M. O., 16. december 2011)

V poročilu o *Participaciji otrok v postopkih odločanja*, ki ga je naročilo slovensko Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, avtorji ugotavljajo, »da se vse prevečkrat zgodi, da si učitelji naloge in projekte v celoti zamislijo sami, mladi pa nastopajo le kot izvajalci« (Narat, Rakar in Kovač, 2010: 76). *Zaključna prireditev za starše* je bila priložnost za aktivno participacijo otrok v dogodku. Izvedba je bila prepuščena presoji otrok, vendar pa so se ti opirali na konstruktivno sodelovanje in v dogodek vključili tudi nekaj idej, ki so bile prvotno plod odraslih: »Učiteljica je rekla, če bi imeli ene vrste cirkuško točko (za uradno šolsko prireditev, op. a.) ane, pol smo se pa spomnili, da bi to lahko imeli tudi na naši prireditvi.« (J. K., 16. december 2011) Podobno tudi reparska točka s Petrom Nosom ni nastala najprej in zgolj za prireditev za starše, temveč so jo uspešno nekajkrat izvedli že prej: »/.../ s točko so že dvakrat nastopali (sošolci op. a.) na Trati, najprej na Bralni znački, pa repal so Petra Nosa ko je prišel Suhadolčan, pa še na tekmovanju Vesela šola.« (J. K., 16. december 2011) Suhadolčanovo besedilo so v rap spremenili na pobudo

šolske knjižničarke: »/.../ je knjižničarka dala idejo, da gremo zarepat.« (O. K., 16. december 2011) Ker se jim je točka zdela posrečena, so jo vključili tudi v svojo prireditev.

Medtem ko so jim učiteljice omogočile vaje in pomagale pri koordinaciji, so starši sodelovali pri pripravi scene, vendar »po zamisli učencev« (M. O., 16. december 2011), in pri prevažanju inštrumentov. Otroci menijo, da jih starši sicer pri pripravi dogodka niso omejevali niti o tem z njimi niso pretirano razglabljali: »Sploh jim nismo kej dost povedal, samo to, da bomo imel eno prireditev.« (J. K., 16. december 2011)

Ko govorimo o otroški participaciji, govorimo o tisti vrsti aktivnega udejstvovanja otrok v družbenih situacijah, ki jih povečini še vedno obvladujejo in regulirajo odrasli, še zlasti, ko gre za področja, kjer otroci še niso sposobni sami tvoriti lastnih mnenj ali pa za to še niso dovolj zreli (James in James, 2008: 92–93). Pojem tako najpogosteje še vedno nastopa v kontekstu aktivnega državljanstva (prim. Narat, Rakar in Kovač, 2010), uveljavila pa ga je Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah, ki je vlogo 'participacijskih pravic' otrok jasneje določila in definirala predvsem v svojem 12. členu. Ta državam pogodbenicam narekuje, da imajo otroci pravico do izoblikovanja lastnih mnenj in njihovega izražanja (James, 2008: 92).

Resolucija Sveta Evrope iz leta 2006 je za področje participacije otrok in mladostnikov poudarila tri premise: »1. participacija otrok in mladostnikov v njihovem vsakdanjem življenju (družina, šola, prosti čas), 2. participacija otrok in mladostnikov v sistemu reprezentativne demokracije, 3. formalno oziroma neformalno učenje o participaciji ter dostop do informacij.« (Narat, Rakar in Kovač, 2010: 8) V našem primeru se torej participacija uresničuje v prvi premisi resolucije, vsekakor pa je pri tem treba upoštevati tudi vlogo Hartove 'participacijske' lestvice, saj se moč in pomen otroške participacije povečujeta sorazmerno z zmožnostmi in starostjo otrok. Roger Hart je na najnižjemu klinu lestvičnega prikaza participacije poudaril njen manipulativni vidik, v katerem odrasli otroške glasove uporabljajo za prenašanje lastnih sporočil, nato pa se lestvica vzpne vse do točke, ko otroci lahko na lasten način udeležujejo svoje ideje, v katere sami vključujejo tudi odrasle, ter sodelujejo z njimi pri postavljanju odločitev (Hart v James in James, 2008: 93).

Sklepna preobrazba: Generacija 2000 kot bled spomin na Šolo rocka

Vsaka socializacija je reproduktivna oblika podružbljanja. Otrok mora družbeno predstavnost adaptirati v svojo, pri tem pa uporablja lastne načine interpretacije. Pomeni, ki se mu pri tem izoblikujejo, so le približki, nikoli popolni posnetki prvotnih pomenov. Ni pa vsaka socializacija inovativna. To se zgodi šele, kadar gre za presežek v nadgradnji kulturnih pomenov in prinese ta presežek v družbo popolno novost.

Na primeru vrstniške skupnosti iz Reteč smo videli, kako pomembno vlogo imajo prav inovativni vidiki v mobilizaciji vrstnikov, saj se ti zbirajo ravno okrog najbolj ustvarjalnih posameznikov, ki so zmožni kreirati pomene, s katerimi se ločijo od drugih (skupnosti) in ki so nujno potrebni za identifikacijo in krepitev vrstniške skupine.

Jedro, okrog katerega so se otroci povezali v vrstniško skupnost, je glasba. Njen pomen v socializaciji je sicer nezanemarljiv (prim. tudi Sheperd v Muršič, 2000: 323), zato ni naključje, da je glasba odigrala bistveno vlogo v konstituiranju skupnosti, hkrati pa je njen pomemben kohezivni element. Glasba je »družbeno vezivo in simbolni cement« (Muršič, 2000: 229). Z njo otroci vstopajo v družbeni svet, je področje akcije, dejavnega družbenega vključevanja, »medij performativne participacije« (n. d.). Kot semiotični sistem je lahko zgolj posrednik kulturnih pomenov v repro-

duktivni socializaciji – v našem primeru bi to bilo med družinskim okoljem in vrstniško skupnostjo, a vendar so razsežnosti njene moči, kot smo lahko videli, veliko večje. Glasba je element totalne družbene inovacije, realizirane v vseh fazah ustvarjalnega procesa šestih P (Priliki, Posameznikih, Procesu, Produktu, Priznanju in Premiku). Je hkrati družbena prvina, ki nastopa s stališča kreativne inspiracije za reprodukcijo, obenem pa se generira v vrstnikih ter učvrsti v obliki produkta (inovacije) spet v družbeni realnosti. S tem lahko prepoznavamo povsem konkreten prispevek otroške delovalnosti v družbeno realnost. Še več, morda lahko v tem vzremo zametke kreiranja nove subkulturne skupine? Kajti vrstniška skupina svojo formo razvija in pili še naprej: »Prej smo bli šolski bend Reteče ane, zdej smo pa Generacija 2000.« (ŽŽ. M., 16. december 2011)

Literatura

- BATISTIČ ZOREC, M. (2000): *Teorije v razvojni psihologiji*. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.
- CORSARO, W. A. in DONNA EDER CHILDREN'S PEER CULTURES (1990): *Annual Review of Sociology* 16: 197–220.
- CORSARO, W. (1997): *The Sociology of Childhood*. California, Pine Forge Press Thousand Oaks.
- CORSARO, W. (2003): *We're Friends, Right?: Inside Kids' Culture*. Washington, Joseph Henry Press.
- GASKINS, S., MILLER, J. P. in CORSARO, W. A. (1992): Theoretical and Methodological Perspectives in the Interpretive Study of Children. V *Interpretive Approaches to Children's Socialization*, ur. William Corsaro in Peggy J. Miller. 5–23. San Francisco, Jossey – Bass Publishers.
- GEERTZ, C. (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books.
- GOODWIN HARNESS, M. IN KYRATZIS, A. (2007): Children Socializing Children: Practices for Negotiating the Social Orders Among Peers. *Research on Language and Social Interaction* 40(4): 279–289.
- HALLAM, E. IN INGOLD, T. (2007): Creativity and Cultural Improvisation: An Introduction. V *Creativity and Cultural Improvisation*, ur. Elizabeth Hallam in Tim Ingold, 1–24. Oxford, New York, Berg.
- HARDMAN, C. (2001): Can there be an Anthropology of Children? *Childhood* 8(4): 501–517.
- INGOLD, T. (2007): Introduction. V *Creativity and Cultural Improvisation*, ur. Elizabeth Hallam in Tim Ingold, 45–54. Oxford, New York, Berg.
- JAMES, A. IN JAMES, A. (2008): *Key Concepts in Childhood studies*. Los Angeles, London, Sage.
- JAMES, A. (2007): Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials. *American Anthropologist* 109(2): 261–272.
- LÉVI-STRAUS, C. *Divja misel*. Krtina. Ljubljana 2004.
- LIEP, J. (2001): Introduction. V *Locating Cultural Creativity*, ur. John Liep, 1–13. London, Pluto Press.
- MAKAROVIČ, J. (2003): *Antropologija ustvarjalnosti: biologija, psihologija, družba*. Ljubljana, Nova revija.
- MILLS, J. IN MILLS, R. (2000): *Childhood Studies: A Reader in Perspectives of Childhood*. London, Routledge.
- MONTGOMERY, H. (2009): *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives*. West Sussex, Wiley Blackwell.
- MURŠIČ, R. (2000): *Trate naše in vaše mladosti. Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak, Subkulturni azil.
- NARAT, T., RAKAR, T. in KOVAČ, N. (2010): *Participacija otrok v postopkih odločanja. Končno poročilo*. Ljubljana, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- PINK, S. (2009): *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore in Washinton DC, Sage.
- RASMUSSEN, K. (2004): Places for Children – Children's Places. *Childhood* 11 (2): 155–173.
- TRSTENJAK, A. (1981): *Psihologija ustvarjalnosti*. Ljubljana, Slovenska matica.

Dolžnosti do otrok

Otroci so najbolj ranljiva splošna populacija ljudi na planetu. So zelo izpostavljeni revščini, obolenju in smrti zaradi bolezni ter nasilja. Vsakih šest sekund en otrok umre iz zdravstvenih razlogov (predvsem zaradi malarije in HIV-a/AIDS-a). Tretjina vseh otrok na svetu je podhranjena (med najmlajšimi se to izraža skozi nezadostno telesno maso, upočasnitev rasti in hiranje (Child Fund, 2009)¹. Četudi je veliko otrok po celem svetu vpisanih v program neke vrste osnovnošolskega izobraževanja, je prisotnost pri pouku pogosto bistveno nižja, medtem ko je prisotnost pri pouku v srednješolski izobrazbi približno 25 odstotna ali nižja. Otroke tudi zelo ogroža nasilje med otroškimi deli, vkopane mine, vojne, trgovina s ljudmi za spolne namene in druge oblike izrabljanja (zanesljivih podatkov ni na voljo, a so anekdotski podatki strah vzbujajoči).

Predmet pričujočega prispevka bosta vprašanji, kaj dolgujemo otrokom, ter kako iz filozofskega zornega kota lahko opravičimo naše stališče.

Najprej je treba opredeliti izraz »otroci«. Nanaša se na vse osebe, ki še niso dosegle določene starosti, ki je družbeno sprejemljiva za osamosvojitve od družine. Omenjena doba osamosvojitve se bo spreminjala od družbe do družbe. V nekaterih družbah je to lahko 13 let, v drugih pa je to lahko v mlajši ali starejši dobi (DeLoache & Gottlieb). Pogosto se navaja več podatkov. V Združenih državah Amerike nekatere religije uradno kot odraslo štejejo osebo, staro približno 12 ali 13 let, pravica do vozniškega izpita je prestavljena na 16 let, volilna pravica ter vojaška obveznost v 18. leto, pitje alkohola se dovoljuje od 21. leta naprej, vozilo pa lahko oseba najame od 25. leta. Seveda je treba upoštevati tudi manj relativne biološke vidike, kot je kognitivni

¹ Te tri kategorije opisujejo tri stanja, povzročena s podhranjenostjo. Nezadostna telesna masa: delež mlajših od pet let upada pod prag minus 2 standardnega odklona (zmerno in resno) in minus 3 standardnega odklona (resno) z ravni povprečne telesne mase za življenjsko dobo vzorčnega prebivalstva; Upočasnitev rasti: delež mlajših od pet let upada pod prag minus 2 standardnega odklona (zmerno in resno) in minus 3 standardnega odklona (resno) z ravni povprečne višine za življenjsko dobo vzorčnega prebivalstva; Hiranje: delež mlajših od pet let upada pod prag minus 2 standardnega odklona (zmerno in resno) in minus 3 standardnega odklona (resno) z ravni povprečnega razmerja med telesno maso in višino vzorčnega prebivalstva; (opredelitve prevzete iz Child Fund — www.childfund.org/ zadnjič obiskano 12. 01. 09).

razvoj, ki vzpostavlja najnižje ravni racionalnosti med desetim in dvanajstim letom (Shaffer in Kipp, 3. del). Za potrebe tega prispevka bomo upoštevali Konvencijo Združenih narodov o otrokovih pravicah, po kateri so polnoletne osebe tiste, ki imajo 18 let (1. del, 1. člen).

Pozitivne in negativne pravice in dolžnosti

»Dolžnosti« so lahko: (a) pozitivne in (b) negativne. Pozitivne dolžnosti naj bi bile tiste moralne ali pravne obveznosti, ki so soodvisni odziv na legitimno uveljavljene pravice. V tem primeru smo dolžni ukrepati in se odzvati na legitimno uveljavljene pravice. Negativne dolžnosti so prepoved škodovanja drugim ali nadomestilo za povzročeno škodo (s strani posameznika). Hipokratova prisega v medicini nalaga zdravnikom, da naj ne povzročajo škode. To je prva vrsta primera negativne dolžnosti. Druga vrsta so zakoni o varstvu okolja, ki od podjetij, katera onesnažujejo okolje, zahtevajo kritje stroškov odstranjevanja posledic onesnaženj. V teh primerih smo se dolžni vzdržati od določenega delovanja, ki bo neposredno ali posredno škodovalo drugemu posamezniku, ali mu nadomestiti škodo, povzročeno z našo predhodno dejavnostjo.

S temi opredelitvami se lahko posvetimo splošni utemeljitvi pozitivnih in negativnih človekovih pravic in dolžnosti. Najprej omenjamo pravice, ker so pravice in dolžnosti soodvisne in ker imajo pravice samoumevno prednost pred dolžnostmi (npr. pozitivne dolžnosti imamo *zaradi* postopka legitimacije uveljavljanja pozitivnih pravic). Kasneje bomo raziskali, katere različice se lahko nanašajo na otroke.

Najpomembnejša kategorija človekovih pravic zajema to, kar običajno razumemo kot »osnovne pravice«. Osnovne pravice so kategorija znotraj človekovih pravic, ki zahteva najbolj nujno uveljavljanje (Shue). Spisek osnovnih pravic lahko vključuje hrano, vodo, zdravo okolje, oblačila, nedotakljivost telesa, osnovno zdravstveno nego, izobrazbo, pravico do svobode in neodvisnosti ter priložnost, da vsakdo živi svoje življenje, tako kot si želi. Gre za precej dolg spisek. Katere od naštetih pravic so bolj »osnovne«? Katere imajo prednost pred drugimi? Da bi odgovorili na to vprašanje, moramo najprej preučiti opredelitev uveljavljanja pravic in za tem njegovo legitimacijo.

Kaj je uveljavljanje pravic?

Uveljavljanje pravic je legitimno uveljavljanje, ki ga ima lahko posameznik do drugega posameznika ali skupnosti. Glede na to, da je uveljavljanje pravic vedno v odnosu do druge stranke, je pomembno razlikovati dve različni pojmovanji tega, kdo ima lahko soodvisne dolžnosti, ki ustrezajo legitimnemu uveljavljanju osnovnih pravic. Na eni strani so tisti, ki podpirajo nacionalni vidik (kot John Rawls). V tem primeru je uveljavljanje v odnosu do sodržavljanov. Na drugi pa so tisti, ki podpirajo kozmopolitski vidik (tako kot Thomas Pogge). V tem primeru je uveljavljanje do vseh na planetu, ki so v položaju, da uveljavljanje zadovoljijo (»nujnost« pomeni »zmožnost«).

Kako se uveljavljanje pravic upravičuje?

Ločimo tri poglobitve utemeljitve človekovih pravic: pravna, na podlagi interesa in na podlagi delovanja. V tem zaporedju jih bomo tudi obravnavali. Prvič, obstajajo pravne utemeljitve človekovih

pravic. Ta pristop je odvisen bodisi od kontraktualizma (prek nekaterih mednarodnih teles, kot so Združeni narodi) bodisi od intuicionizma. Znotraj teh paradigem govorimo o dokumentih, ki so jih sprejeli določeni predstavniki, bodisi na podlagi vzajemnega interesa ali na podlagi intuicije, da gre za upravičeno uveljavljanje. Dva ključna primera kontraktualne podlage sta (a) Univerzalna deklaracija človekovih pravic (sprejeta s strani predstavnikov držav članic) in (b) Listina Pravic Združenih držav Amerike (sprejeta s strani predstavnikov prvega kongresa Združenih držav Amerike). Delni odgovor na naše prvotno vprašanje je, da se je spisec človekovih pravic s splošnim soglasjem postopoma skrčil na osnovne pravice (Singer).

Slaba plat tega pristopa je, da omenjeni pravni predpisi v določeni meri zahtevajo neko specifičnost, kar pomeni določeno stopnjo interpretacije. Na mednarodni ravni se lahko prepričljivost pravnega pristopa zamaje, saj različne države, ki so podpisale posamezne sporazume (kontraktarianizem), pogosto predstavljajo različna volilna telesa v določenem zgodovinskem trenutku. Časovno obdobje fizičnih podpisnikov je kratko. Ko oblast prevzame nov vodja države, se lahko zgodi, da ne čuti osebne zavezanosti dejanjem njegovega ali njenega predhodnika. Ker ne obstaja Svetovna Vlada z izvršilno ali pravosodno močjo uveljavitve, so podpisnice mednarodnih pogodb dejansko podvržene sistemu časti. V praksi to pogosto pomeni, da šibke morajo države ravnati po pravilih, medtem ko bogate in močne države lahko ravnajo po svoji volji. Ko ni nobene avtoritete, ki bi uveljavljala pogodbe (vključno z zavezujočimi kaznimi), je edini razlog, zaradi katerega katerakoli država ravna po pravilih, spreminjajoči se lastni interes. Ta realnost omogoča precejšnje pravne luknje.

Drug pristop k človekovim pravicam išče moralno utemeljitev na podlagi interesa. Kakor pravi Jonathan Man: »Implicitno vprašanje sodobnega gibanja za človekove pravice je: kakšno vlogo in odgovornost ima družba (in še posebej vlada) v prizadevanju za individualno in kolektivno blagostanje?« (Mann 1996, 166) Če se človekove pravice v osnovi nanašajo na blagostanje, potem, tako Raz, »ima oseba X pravico samo takrat in izključno takrat, če ima oseba X lahko pravico in, če je v drugih stvareh enakopravna, je pogoj za blagostanje osebe X (njegov interes) zadosten razlog zavezovanja druge osebe (drugih oseb).« (Raz 1986, 166) Ključno vprašanje je, kako lahko sploh ocenimo blagostanje osebe X. Če se vrnemo na naše izvorno vprašanje, bi se spisec omenjenih pravic skrčil na pogoje za blagostanje posameznika. Podobno kot pri Senovem pristopu zmožnosti, se tukaj osredinjamo na neko končno stanje. Karkoli je nujno za blagostanje (v določeni najmanjši sprejeti meri) znotraj družbe, je podlaga legitimnega uveljavljanja pravic.

Zagovorniki tega pristopa trdijo, da interesno utemeljevanje človekovih pravic na blagostanju v primerjavi s pravnim pristopom podaja bolj teoretsko podlago, tako da se bolj zapleteni primeri namesto z dlakocepskimi pravnimi odločitvami rešujejo s pomočjo teoretskih načel. Po drugi strani pa so njegovi kritiki prepričani, da je blagostanje premalo pomembno, da bi lahko bilo učinkovito in da je blagostanje posameznikova odgovornost.

S tem smo prišli do tretje utemeljitve človekovih pravic, do argumentov, ki slonijo na delovanju. Tisti, ki se strinjajo s predhodno omenjenim ugovorom proti utemeljevanju na blagostanju (vključno z avtorjem tega članka), trdijo, da je najboljši kriterij za oblikovanje politik določitev specifičnih dobrin² (najbolj bistvene za delovanje so osnovane na bioloških potrebah: hrana, voda, oblačila, zdravo okolje, zaščita pred nedopustno poškodbo telesa, vključno z osnovno zdravstveno nego)³. Ko se enkrat te dobrine določijo, lahko tudi podamo odgovor na izvorno vprašanje, kaj zajemajo osnovne pravice. So uveljavljanje pravic do teh temeljnih dobrin, nujnih za človekovo delovanje. Prepričljivost človekovega delovanja kot podlage človekovih pravic sloni na pogojih, ki so nujni, da bi ljudje lahko nastopili z določeno namensko dejavnostjo. V tem

² Moje videnje hierarhije dobrin, nujnih za namensko delovanje, je naslednje:

RAZPREDELNICA SO-ODNOSNOSTI (DOBRIN GLEDE NA MOŽNOST DELOVANJA)

OSNOVNE DOBRINE

Prva raven: *Poudarjena so-odnosnost* (vse, kar je absolutno nujno za človekovo delovanje): hrana, voda, oblačila, zdravo okolje, zavetje, zaščita od nedopustne poškodbe telesa, vključno z osnovno zdravstveno nego).

Druga raven: *Precejšnja so-odnosnost* (ki je nujna za učinkovito osnovno človekovo delovanje znotraj katere koli družbe):

- Pismenost in poznavanje jezika države bivanja.
- Osnovne matematične veščine.
- Druge temeljne veščine, nujne za učinkovito prispevanje in delovanje v določeni državi, npr. v Združenih državah Amerike je potrebna tudi določena stopnja računalniške pismenosti.
- Seznanjenost s kulturo in zgodovino države, v kateri posameznik živi.
- Zagotovilo, da tisti, s katerimi posameznik komunicira, ne nastopa neiskreno in zahrbtno z namenom uresničevanja lastnih interesov.
- Zagotovilo, da bodo tisti, ki komunicirajo s posameznikom, priznali njegovo dostojanstvo (kot je razloženo v zgornjih vrsticah) in ga ne bodo samo izkoriščali kot sredstvo za doseg lastnih ciljev.
- Osnovne človekove pravice, navedne v Listini Pravic ZDA in Univerzalni deklaraciji človekovih pravic Organizacije Združenih narodov.

SEKUNDARNE DOBRINE

Prva raven: *Izboljšanje kakovosti življenja*, srednja ali visoka srednja so-odnosnost:

- Osnovno družbeno spoštovanje.
- Enake priložnosti tekmovanja za intelektualne dobrine družbe.
- Zmožnost sledenja življenjskega načrta skladno z imperativom osebnih svetovnih nazorov.
- Zmožnost enakopravnega sodelovanja v imperativu svetovnih nazorov ožje skupnosti.

Druga raven: *Uporabno*, srednja ali srednje nizka so-odnosnost:

- Zmožnost posameznika, da razpolaga z nepremičnim in premičnim lastništvom po lastni želji.
- Zmožnost posameznika, da služi in izrablja sadove lastnega dela, ne glede na izhodišče.
- Zmožnost prizadevanja za dobrine, ki jih ima večina državljanov, npr. v ZDA so to telefon, televizijski sprejemnik in avtomobil.

Tretja raven: *Razkošje*, nizka so-odnosnost:

- Zmožnost prizadevanja za dobrine, ki dajejo občutek ugodja, čeprav nimajo veliko skupnega z delovanjem in pričakovanji večine prebivalstva v določeni državi, npr. v ZDA bi sem sodilo počitnikovanje v Evropi.
- Zmožnost posameznika, da usmerja lastno voljo za doseganje nesorazmernega deleža družbenih virov za lastno uporabo.

pristopu je želja po namenskem delovanju skoraj izenačena z naravo človeškega bitja. Soodvisna dolžnost drugih znotraj tega pristopa je zagotoviti vsakemu tisto, kar potrebuje, da bi lahko bil posameznik minimalno učinkovit. Vse drugo je odvisno od samega posameznika.

Zagotovo obstajajo določena sovpadanja med stališčem, ki sloni na interesu in obrazložitvijo, ki ima za izhodišče delovanje. Tako ena kot druga obrazložitev pristopata k istemu problemu z drugačnim temeljnim ciljem. Obrazložitev, ki sloni na interesu, je bolj naravnana na dokončno blagostanje in poskuša odkriti, kaj je potrebno, da bi se le-to doseglo. Obrazložitev, ki sloni na delovanju, pa je naravnana na dokončno namensko delovanje in poskuša odkriti, kaj je potrebno, da bi nastopilo prostovoljno, namensko delovanje. Obe teoriji opisujeta začetno raven, ki naj bi bila utemeljena podlaga osnovnih pravic, vsaka iz svojega zornega kota: pravnega, interesnega, ali na podlagi delovanja.

1. Vsi ljudje po značaju želijo biti dobri – temeljna domneva
2. Da bi bil dober, posameznik mora biti zmožen delovati – dejstvo
3. Vsi ljudje po značaju želijo delovati – 1, 2
4. Ljudje vrednotijo tisto, kar je za njih naravno – trditev
5. Tisto, kar vrednotijo, ljudje želijo zaščititi – trditev
6. Vsi ljudje želijo zaščititi lastno zmožnost delovanja – 3-5
7. Temeljne medosebne »dolžnosti« se izražajo prek sistemov najvišje vrednosti: moralnost, estetika in religija – trditev
8. Vsi ljudje se morajo strinjati, kljub temu, da je v nasprotju z logiko, da kar je naravno in zaželeno za vsakega od njih, je naravno in zaželeno za vse njih kot skupnost in kot posameznike – trditev
9. Vsakdo si mora prizadevati, da ohrani svojo zmožnost delovanja znotraj moralnih, estetskih in religijskih okvirjev – 6, 7
10. Kljub temu, da je v nasprotju z logiko, mora sprejeti, da si bodo vsa druga ljudska bitja prizadevala za osebno ohranjanje lastne zmožnosti delovanja znotraj moralnih, estetskih in religijskih okvirjev – 8, 9
11. Kljub temu, da je v nasprotju z logiko, ljudje morajo sprejeti, da je nedosledno zatrevati značilno preferenco, glede na porazdelitev splošno utemeljenih osnovnih dobrin delovanja – dejstvo
12. Splošno utemeljene dobrine, do katerih se zahteva pravica, se enakomerno razporejajo med vse posameznike in vsakdo ima svoj delež odgovornosti v zaščiti le-teh – 10, 11
13. Pravice in obveznosti so soodvisne – trditev
14. Vsakdo ima vsaj moralno pravico do osnovnih dobrin za delovanje in drugi člani družbe so mu/ji te dobrine dolžni zagotoviti – 12, 13

⁴ Boylan, 2004: 181–187.

Pozitivne in negativne dolžnosti

Poznamo dve vrsti dolžnosti: pozitivne in negativne. Uveljavljanje pravic zahteva pozitivne dolžnosti. V tem primeru je posameznik dolžan ukrepati v imenu drugega posameznika, ker je ta druga oseba legitimno upravičena do uveljavljanja pravic v odnosu do njega/nje. Poglejmo en konkreten primer. Če strukturo uveljavljanja pravic razumemo kot »X ima pravico na Y v odnosu do Z na podlagi M« (kjer je X oseba, Y dobrina človeškega delovanja, Z je oseba ali skupnost in M moralna institucija), se takšno uveljavljanje pravice lahko opredeli kot dolžnost: »Z je dolžan osebi X zagotoviti Y na podlagi M«. Če Y »ima volilno pravico v Združenih državah Amerike, tako kot vsi prijavljeni državljani«, potem si lahko predstavljamo, kaj se je leta 1964 zgodilo Mayi Jones (afroameriška državljanka Združenih držav), ko ji je bil zavržen dostop do volišča zaradi volilnega davka ali preizkusa pismenosti, ki je bil pretiran in ki se ga ni zahtevalo od posameznikov evropskega porekla. Mayi je bila zavržena volilna pravica. To pomeni, da je njeno pravno upravičeno uveljavljanje pravic bilo zavrženo. To je potemtakem zavezalo vse ljudi Združenih držav Amerike, da ji omogočijo voliti. Zakon o volilnih pravicah iz leta 1965 je bil javni odziv na to dolžnost. To je primer pozitivne Mayine pravice, ki ji je naknadno priznana zaradi soodvisne dolžnosti.

V nadaljevanju podajamo primer negativne dolžnosti. Najprej, »X ima dolžnost vzdržati se od škodovanja Z z delovanjem A na podlagi M (upravičujoča moralna institucija).« Na drugi stopnji, »X je dolžan zagotoviti Y (nadomestno dobrino sorazmerno z izgubo, povzročeno med delovanjem A) skupnosti ali posamezniku Z na podlagi M (princip povračilne pravičnosti).⁴ Po takšnem kriteriju sleherni posameznik/posameznica (X) mora nadomestiti škodo, ki jo povzroči drugim. To se zdi dokaj jasno, a kaj pomeni škoda?

Pravo Združenih držav Amerike ločuje med škodo (*harm*) in nevšečnostjo (*nuisance*). Prvi pojem je pravna (moralna) kategorija, medtem ko slednji ni. Na primer, če si nekdo na avtobusu vrta po nosu, je to lahko nevšečnost, a ne bi bila pravno upravičena škoda. Če pa bi ta oseba s kavo

⁴ Aristotel, prvi biolog sistematik v zahodni civilizaciji, je uporabljal izraz *epi to polu* (večinoma) za opisovanje področja tistega, kar je treba dokazati. Danes ta pristop lahko opazujemo statistično, če dokažemo, da je množica med 0,5% in 0,05% nična (standardi, ki se uporabljajo v farmacevtskih raziskavah). Ni nam treba iti v skrajnost z navajanjem takšnega kontraprimer, kot je lahko v fiziki (ki stremlje do 100 %).

po belem krilu polila sopotnico, bi to lahko predstavljalo škodo in zahtevalo določeno nadomestilo (kot je strošek čiščenja krila).

Negativne dolžnosti sodijo v sistem povračilne pravičnosti, saj se nanašajo na *vračanje*. Ker pa obstaja meja tolerance (tako imenovana nevšečnost), puščajo prostor za veliko nejasnosti. Na primer, neko mednarodno podjetje deluje v okviru zakonov neke države, v kateri zgradi kemično tovarno in pride do kemičnega razlivanja, ki sicer nikogar ne ubije, a vpliva na pitno vodo otrok na širšem območju. V tem hipotetičnem primeru lahko

postavimo domnevamo, da bodo otroci razvili različne duševne motnje. Otroci ne morejo stopiti na področje pravnega modela, ki bi lahko narekoval povračilo, saj niso zmožni spregovoriti o svojih tegobah. Zato hirajo v takšnem stanju (pogosto nevede).

Prav tako ni povsem jasno, kaj pomeni »škoda«. Administracija Georgea W. Busha je uporabljala vrsto »izboljšanih« tehnik zaslišanja zapornikov (od katerih so nekateri bili celo mladoletni (Meyer)). Standard, ki ga je Busheva administracija uporabljala za opredelitev *škode*, je lahko bil vojaški pravilnik ali Ženevska konvencija (Mayer). *Harm* je v času Busheve oblasti pomenil izgubo telesne funkcije ali smrt (Yoo). To je bila precej skrajna ločnica (Weisberg, Brecher).

Enako skrajni standardi se pogosto uporabljajo tudi takrat, ko gre za otroke: dokler lahko delujejo se zdi, da je z njimi vse v redu (iz zornega kota družbe). Pa vendar ni vedno tako. Ker morajo otroci zmeraj ubirati najbolj trnaste poti in ker so razvojno zelo pozitivni, je včasih zelo težavno ugotoviti, da trpijo. Takšen je primer spolne zlorabe otrok s strani nekoliko župnikov v več župnijah Rimokatoliške cerkve. Otroci, ki so bili žrtve zlorabe, običajno le-te niso prijavili. Čakali so in trpeli – včasih celo dvajset ali trideset let. In sicer zato, ker otroci niso programirani, da bi se sami zagovarjali ali dvomili v avtoriteto odraslih. Otroci bodo prenašali zlorabo s strani staršev ali oseb z avtoriteto, ker je to vse, kar znajo. Gre za enostavno strategijo preživetja: vzdržljivost.

Zaradi omenjene vzdržljivosti kot strategije preživetja, negativne dolžnosti niso tako učinkovite kot pozitivne, ko gre za zaščito ranljivih, saj pozitivne dolžnosti vzpostavljajo pogoje za dosego dobrin, preden se zgodi krivica. Osnovni seznam teh dobrin določa razpredelnica soodnosnosti. Negativne dolžnosti opazujejo življenje v vzratnem ogledalu in skušajo nadomestiti že povzročeno škodo. A za otroke (ki se ne znajo postaviti zase) je že prepozno. Ne obstaja učinkovito zdravilo za nezadostno prehrano, primanjkljaj zdravil, oblačil ali zaščite od zlorab. Nesrečne žrtve živijo s posledicami celo življenje.

Avtor tega članka ugotavljam, da mora biti zaradi te dinamike z otroci poudarek predvsem na pozitivnih pravicah in dolžnostih in šele potem na negativnih pravicah (vzdrževanje odškodovanja, kar je težavno oceniti, razen retroaktivno) in povračilni pravičnosti (negativne pravice in dolžnosti). Otroke moramo zaščititi, *preden* so oškodovani.

Modeli, ki podpirajo dolžnosti do otrok

Posamezniki in potencialni posamezniki

Ker je dejavnost opredeljujoča značilnost v uveljavljanju človekovih pravic (pozitivne pravice in dolžnosti) in ker se zdi, da dejavnost narekuje odraslega *homo sapiensa*, ki je znotraj tako imenovanega običajnega obsega,⁵ potem je standardni objekt obravnave odrasli *homo sapi-*

ens. Na Aristotelovem kontinuumu potencialnost => dejanskost odrasle osebe => popolna dejanskost odrasle osebe, otrok sodi na področje potencialnosti. Otroci so potencialno delujoče osebe (Gewirth, 141, cf. Beyleveld, Spence). Njihova potencialna namenskost še ni povsem razvita. Od njih pričakujemo, da se bodo razvili v dejanske namensko delujoče osebe (pri čemer vse drugo ostaja enako). Do takrat potencialno namensko delujoča oseba potrebuje zaščito, da bi se lahko naravno razvijala. Samo dejstvo, da našo sposobnost namenskega delovanja cenimo bolj, kot katerokoli drugo, vzbuja globoko spoštovanje do tega primarnega vidika naše osebnosti (ki ga razumemo kot določujočega za vrsto). Ta dispozicija je temelj našega spoštovanja potencialno delujočih oseb, analogno z nujno dolžnostjo spoštovanja in zaščite legitimnega uveljavljanja pravic dejanskih namensko delujočih odraslih oseb. Omenjena dolžnost zaščite je sorazmerna s stopnjo udejanjanja delujoče osebe. Tako je na primer dolžnost zaščititi dojenčka večja kot dolžnost zaščite sedemnajstletnika, saj je le-ta skoraj udejanjena odrasla oseba (ki se lahko zaščiti sama, *ceteris paribus*), medtem ko dojenček šele mora iti skozi ta proces in je potemtakem bolj ranljiv.

Dolžnosti do otrok se lahko povzamejo na sledeč način: »Otroci so potencialno delujoče osebe in zaradi tega so jih vsi drugi dolžni spoštovati in zaščititi sorazmerno z njihovo dejansko izkazano sposobnostjo namenskega razumskega delovanja. To je splošna dolžnost do vseh delujočih oseb skladno z imperativom svetovnega nazora ožje in razširjene skupnosti.«⁶

Skupnosti in otroci

Vsak otrok se rodi v določenem geografskem kontekstu. To pomeni, da svetovni nazor ožje skupnosti pogosto vpliva na vzgojo otrok, kar je lahko tako dobro kot slabo. Včasih je potrebno malo detektivskega dela, da bi ugotovili, kam svetovni nazor skupnosti postavlja otroke. Temu je pač tako, ker so otroci pogosto formalno nevidni. Na primer, ustava Združenih držav Amerike »otrok« in »družine« ne omenja. Ta dva izraza nista uradno priznana. Načini, na katere skupnosti gledajo na otroke, vpliva na ravnanje z otroki.⁷

Poglejmo nekaj različnih načinov, kako skupnosti dojemajo otroke. Prvi primer je iz puritanske skupnosti Bay Colony v Massachusettsu (17. stoletje). Če bi njih vprašali za mnenje, bi nam odgovorili, da so otroci rojeni v grehu, kar terja togo usmerjanje na poti očiščevanja od hudiča. S tem bi bil ustvarjen okvir, v katerem bi natančna pravila in strogi nadzor postali norma, saj bi v nasprotnem primeru skupnost lahko pričakovala najhujši možen razplet. Skladno s tem pristopom bi lahko neustrezno vzgojeni otroci, ko odrastejo, zastupili in uničili skupnost (DeLoache in Gottlieb, 29–54). Podobno Fulani v Zahodni Afriki enačijo vzgojo otrok z živinorejo. Živino nenehno ogrožajo plenilci, medtem ko otroke ogrožajo diabolne sile. Da bi vas obvarovali pred uničenjem, se otroci vzgajajo po merilih, veljavnih v živinoreji (DeLoache & Gottlieb, 171–198).

⁶ Ti imperativi so: imperativ ožje skupnosti – »Vsak posameznik mora prispevati h skupnemu korpusu znanja, ki podpira ustvarjanje svetovnega nazora ožje skupnosti (ki je sam po sebi popoln, razumljiv in dober), prek katerega družbene ustanove ter njihove posledične politike lahko napredujejo znotraj omejitev bistvenih splošno sprejetih vrednosti (etika, estetika, religija)« in imperativ svetovnega nazora širše skupnosti: »Vsak posameznik se mora izobraževati čim več znotraj svojih zmožnosti o ljudeh v svetu, o njihovem dostopu do osnovnih dobrin za delovanje, njihovih bistvenih, splošno sprejetih kulturnih vrednosti in njihovih vladnih ter institucionalnih strukturah, da bi lahko kot posameznik ter kot del skupnosti sprejel dolžnosti, ki izhajajo iz legitimnega uveljavljanja pravic teh ljudi, ter da bi lahko deloval skladno z možno uresničljivostjo ciljev.« Bolj podrobna razlaga teh imperativov je na voljo v Boylan 2010, pogl. 2.

⁷ Rad bi se zahvalil Lindi Cote-Reilly, razvojni psihologinji, ker me je napotila na DeLoache in Gottlieba in ker sva se pogovorila o pomenu tega v luči sodobne razvojne psihologije.

V skupnosti Beng v Zahodni Afriki imajo drugačne svetovne nazore. Organizirajo se posebni starševski obredi za privabljanje otrok (ki bivajo v podzemlju) v maternice žensk. Skupnost na podlagi takšnega odnosa verjame, da so otroci tisti, ki sami *izbirajo* starše. Starši, ki imajo močne in zdrave otroke, so pravi srečneži, saj so močni otroci iz podzemlja izbrali prav njih. Zaradi ravnovesja sil so otroci spoštovani in skupnost verjame, da na začetku poznajo vse jezike sveta, tako da je komunikacija z njimi skoraj nenehna (v nasprotju z Ifaluki, ljudstvom s pacifiškega koralnega otoka, ki verjame, da otroci ne razumejo ničesar, zato jih večinoma ignorirajo (DeLoache & Gottlieb, 199–220). Bengi pravijo, da razvoj sčasoma spodkopava te posebne darove. S tem se ustvarja okvir, znotraj katerega se postopoma vpeljujejo pravila, ker se skozi razvoj otroci spuščajo na nižjo raven odraslih (DeLoache in Gottlieb, 55–90). To ustvari svetovni nazor skupnosti, za katero »otroški« pomeni »božanski« – nekaj, k čemur je treba stremeti.

Na Baliu verjamejo, da so dojenčki reinkarnirani predniki in bogovi. Tako se z otroki ravna s spoštljivostjo in pokornostjo, ki se dolguje božanstvu. Vzgoja pomeni vztrajanje na tej svetosti, kolikor je le možno, skozi ravnovesje med nasprotujočimi si silami v družini in skupnosti (tako kot med vročino in mrazom) se lahko doseže in obdrži neko srednje, sveto polje. Na ta način prihaja v ospredje predstava, da lahko primerna vzgoja otrok reši celotno vas in obdrži čistost vseh prebivalcev. Ustvarjanje srečnih in zdravih življenj je v največji meri odvisna od otrok (DeLoache in Gottlieb, 1–28).

Za večino omenjenih skupnosti otroci pomenijo prihodnost. Otroci so v različnih modelih ključni za ta proces. Bodisi skozi izgon hudiča iz njih, obdržanja svetosti v njih, bodisi skozi učenje posebnih veščin (kot »sanjanje«, ki je nujno za obstoj kulture v primeru avstralskih Walpirijev (DeLoache in Gottlieb, 148–170), otroci se obravnavajo kot pomemben del skupnosti (preko različnih modelov). Vsekakor pa je razlika, če otroke vidimo kot inherentno grešne, nevtralno kot živino, ali kot božanske. Vrste pozitivnih dobrin, nujnih za delovanje, ki jih skupnost priskrbi otrokom, so pogosto (opisna) funkcija svetovnega nazora obstoječe skupnosti.

Enostranske pogodbe

Ključna osnova dolžnosti do otrok izhaja iz značaja enostranskih pogodb. Enostranska pogodba je pogodba, v kateri samo ena stran določa pogoje. V primeru tovrstnih pogodb druga stran lahko samo sprejme ali zavrže pogodbeno določila. Tako ima na primer zavarovalna družba pogodbeno polico zavarovanja vozil. Polico lahko preučite, a se o njenem besedilu ne morete pogajati. Pogajanje je možno le glede števila nakupov (ali kupite ali ne).

V omejenih enostranskih pogodbah ena stran določa vse pogoje in prejemnik jih mora nepovratno sprejeti. Predmet tovrstne pogodbe so državljani tistih držav, ki ne dovoljujejo izseljevanja. Posameznik mora nepovratno sprejeti pogoje življenja znotraj skupnosti. Takšna je tudi pogodba, ki mlade ljudi zavezuje k vojaški obveznosti: morajo se uriti in se rekrutirati, sicer se soočijo z zelo resnimi posledicami.

Moralna dolžnost, ki izhaja iz enostranskih pogodb, zavezuje stranko, ki ponuja oz. zahteva takšno pogodbo, k skrbi, ki je širša od prejemnikove. V Združenih državah Amerike je to moralno načelo v svobodnih enostranskih pogodbah del pravnega sistema (Casenotes, pogl. 5). Omejene enostranske pogodbe so zelo slabo raziskane, saj se jih večinoma vzpostavlja v represivnih javnih kontekstih, ki jih ne omejuje stroga vladavina prava (in v tem smislu gre le za nominalne pogodbe). Vendar, če bi isto načelo posledičnih obveznosti, ki se nanaša na svobodne enostranske pogodbe – načelo, da enostranski značaj pogodbe prinaša več odgovornosti izdajatelju pogodbe kot posamezniku, ki

⁸ Ta argument se ne nanaša na tiste ženske, ki niso sprejele odločitve, da bi imele otroke, a se je zgodilo, da so ostale noseče proti svoji volji, ko so bile ugrajbljene, zaradi krvoskrutstva ali v kakršnih koli okoliščinah, v kateri si niso želele nosečnosti.

se s pogodbo sooča –prenesli na omejene enostranske pogodbe, bi se dolžnosti izdajatelja pogodbe morale še dodatno zvišati. Če je ta logika pravilna, smo prišli do še enega razumevanja dolžnosti do otrok: omejene enostranske pogodbe. Nobenega otroka starši ne vprašajo, če želi na ta svet. Ljudje se rojevamo znotraj družin, skupnosti in narodov, in na to ne moremo vplivati. Dejstvo, da nas je moč naših staršev *virgla v sredo stvari*, predstavlja omejeno enostransko pogodbo. Je enostranska, ker starši ustvarijo kontekst našega obstoja in določajo vsa pravila. In omejena, ker otroci (ko gre za mlajše otroke) ne morejo kar odkorakati proč. (Dojenčki ne morejo hoditi ali se odpeljati. Malčki imajo zelo omejen čut za orientacijo v okolju. Mlajši otroci ter otroci v prednajstniškem obdobju večinoma ne morejo samostojno poskrbeti sami zase. V primeru mladoletnih najstnikov značaj »omejenosti« *pogodbe postaja manj izrazit).*

Če so otroci prejemniki omejene enostranske pogodbe, imajo starši znotraj omenjene paradigme velike posledične dolžnosti zaščititi in braniti svoje otroke, skladno s svetovnim nazorom ožje skupnosti glede najboljših okoljskih pogojev za otroka. Takšna dolžnost izhaja iz značaja omejene enostranske pogodbe. Standardi svetovnega nazora skupnosti morajo biti usklajeni z razpredelnico so-odnosnosti, ki je univerzalno veljavna (glej opombo 3). Torej, če svetovni nazor neke ožje skupnosti sprejema pohabljanje ženskih spolnih organov, vendar ob tem ni intersubjektivno sprejete možnosti za izboljšanje zmogljivosti delovanja otroka (z zornega kota mednarodnih empiričnih medicinskih standardov), je ta določena družbena dolžnost moralno prepovedana.

V primeru prve ravni osnovnih dobrin, potrebnih za dejavnost, torej hrane, vode, zdravega okolja, zavetja, zaščite pred nedopustnim poškodovanjem telesa (vključno z zdravstveno nego), imajo starši nujno dolžnost, da jih svojim otrokom zagotovijo (vključno z drugimi osnovnimi dobrinami, ki so jih zmožni zagotoviti). Ne gre za dejanje dobrohotne naklonjenosti, temveč za nujnost, ki izhaja iz odločitve, da bosta postala starša.⁸

Nobenega otroka se ne vpraša, če se želi roditi v takšni ali drugačni družini ali okoliščinah. Zato ni odgovoren za prednosti ali pomanjkljivosti posameznega izida. Izdajatelj pogodbe, biološki starši, so po pogodbi (na podlagi značaja enostranskih omejenih pogodb) dolžni svojim otrokom zagotoviti čim več dobrin (vsaj znotraj prve ravni sekundarnih dobrin), potrebnih za človekovo dejavnost (skladno z razpredelnico so-odnosnosti). To je tretja vrsta dolžnosti staršev do otrok. Takšen opis dolžnosti se pogosto imenuje pravica do odprte prihodnosti (Feinberg). V tem smislu se soočamo s konfliktom med pravicami staršev in otrok glede tega, kaj je v otrokovem najboljšem interesu. Ključni pravni primer iz ZDA v tem smislu je bil *Wisconsin v. Yoder* (406 U.S. 205 [1972]). Primer je zadeval starša, pripadnika Amišev, ki svojim otrokom nista dovolila obiskovati pouka po osmem razredu, kar je v nasprotju z zakonom zvezne države Wisconsin (*Wisconsin State Law*), ki določa, da se otroci morajo šolati do šestnajstega leta.

Kenneth Henley se ne strinja, da so tovrstna pravila nujna za ohranitev način življenja Amišev v moderni dobi in pravi: »če je ta trditev resnična, potem takšni tradicionalni načini življenja nimajo pravice preživetja« (Henley, 262). Feinberg se strinja in dodaja, da je v sodobnem svetu »sleherni šolajoči se mladostnik, ki so ga starši uradno izpisali iz šole, pretrpel pravo invazijo na svojo pravico do zaupanja« (Feinberg, 86). Drugi avtorji (kot npr. Giroux, 1999 in Malvern, 2000) so prišli do podobnih ugotovitev z uporabo pojmov kot sta »obljuba« in »nedolžnost«. Vendar *zgolj* zagotavljanje strukturalnih dobrin, potrebnih za vzpostavljanje čim številnejših možnosti, ni ravno najboljši izmed vseh mogočih svetov za otroka. Kot bo razvidno iz naslednjega poglavja, sta *ljubezen* in delovanje v dobro otrok prav tako nujna (Prusak, 2008). Vse te različne izraze lahko

⁹ Kot sem že omenil, opomba, da obveza pomeni zmožnost, se ne bi smela uporabljati kot opravičilo za izogibanje izpolnjevanja dejanskih dolžnosti do drugih (Boylan 2004, 162 et passim).

¹⁰ To *nagnjenje* se ne razlikuje preveč od različice Josepha Raza, ki ljubezen dojema kot *stališče* (Raz 1994, 11), z izjemo tega konteksta, ko nagnjenje pomeni prvi korak v nadaljnjem procesu – korak k simpatiji. Zmožnost nadzorovanja tega nagnjenja je lahko podobna trem korakom k navadam, katere je povzel Matthew Liao (Liao 2006-b, 5-7 in Liao, 2006-a, 426-430). Za razliko od Liaoa se sam osredotočam izključno na prvi korak v procesu, na simpatijo, in zatrjujem, da bodo drugi koraki nastopili za tem.

oblikujemo v koncept omejene enostranske pogodbe. Mnenje avtorja pričujočega prispevka je, da ta moralno-pravni pristop presega pristop pričakovanih pravic, na katerem pravzaprav sloni Feinbergov argument. Čeprav oba pristopa lahko predpostavljata več podobnih izidov, je prednost mojega pristopa v tem, da se ga vedno dojema znotraj konteksta razpredelnice so-odnosnosti ter zmožnosti staršev, da opravijo svojo dolžnost (opomba, da obveznost pomeni zmožnost).⁹ Ko starši ne morejo zagotoviti tistih dobrin, do katerih ima otrok pravico in jo lahko legitimno uveljavlja (osnovne dobrine ter prva raven sekundarnih dobrin), potem morajo nastopiti druge ustanove: lokalna skupnost, država in mednarodna skupnost – v tem zaporedju. Nezmožnost staršev, da izpolnijo dolžnosti, ki izhajajo iz omejenih enostranskih pogodb, zaradi legitimnega pomanjkanja virov, pripelje do neizpolnjene pozitivne dolžnosti. Ko pride do takšnih okoliščin, imajo omenjeni organi dolžnost posredovanja, saj so nenazadnje

otroci sveta legitimno upravičeni vsaj do osnovnih dobrin, potrebnih za človekovo delovanje. Ta pravica je nazadnje *na račun* staršev in posredno na račun lokalne skupnosti, države in mednarodne skupnosti, v tem zaporedju.

Ljubezen in otroci.

V opredeljevanju ljubezni kot dolžnosti je nekaj neobičajnega, saj se ljubezen pogosto uvršča v red čustev. Za čustva se pogosto domneva, da so izven posameznikovega nadzora: »kot preveč prizadevnim služabnikom, ki stečejo, še preden so slišali vsa navodila, ki jih nato napačno izvršijo« (Aristotle, 1149a 25), se »ljubezni iz namere ne da ukazovati« (Kant, 399). Človeku ne moreš naložiti, naj stori nekaj, na kar neposredno nima vpliva. Če je ljubezen čustvo, in če se čustev ne da obvladovati, potem *q.e.d.*: človeku ne moreš ukazati, da ljubi. Med ugotavljanjem, kaj je tisto, na kar človek ne more vplivati, sem se spomnil fiktivnega ukaza Miss Havisham Pipu, naj *igra!* (in se zaljubi v Estello) v *Velikem pričakovanju* Charlesa Dickensa. Pip se je z Estello znašel v precej omejenem okolju. Na koncu se je zaročil med igranjem kartaške igre *naredi od sosedu berača* (Pip je bil iz delavskega razreda).

Zagotovo obstajajo različne vrste ljubezni. Nekateri vidiki različnih pomenov ljubezni bi lahko bili bolj ali manj v naši moči. Če je prijaznost in pristrčnost vrsta ljubezni, potem je vzpostavitev takšne navade v grobem zagotovo odvisna od nas. Po drugi strani ima spolna privlačnost (včasih mišljena kot ljubezen) biološko podlago. Ne moremo se prisiliti, da nas spolno privlači oseba, ki se nam biološko gabi.

Vrsta ljubezni, o kateri *a propos* govorimo tukaj, je povezana z moralnostjo, na katero *lahko* vplivamo. Ta proces se začneja z *nagnjenjem* do čustvenega povezovanja z drugimi – s simpatijo.¹⁰ Človek lahko ustvari navade tako, da v ravnanju z drugimi (večinoma) obravnava vse ljudi, s katerimi vzpostavlja stik, kot posameznike z lastnimi zgodbami, ki temeljijo na človekovem dostojanstvu. Zaradi tega nagnjenja obravnavanja drugih ljudi v kontekstu dostojanstva, prihaja do *odkritosti* v čustveni povezavi. Ta odprtost ima za posledico nepristranskost. Vse strani so enakovredne. Avtor tega članka domnevam, da bo odprta simpatija pripeljala do *skrbnega* odziva. (Tong, 163–199, prim. Noddings) Skrb je odziv, usmerjan z dejavnostjo. Ko je sočlovek v stiski

(v odnosu, do katerega obstaja odprta simpatija), potem bo skrb terjala odziv delovanja v njenem/njegovem najboljšem interesu. Na ta način se rešuje problem moralne motivacije. Skrb je zagotovilo, da bodo tisti, do katerih čutimo odprto simpatijo, prejeli odziv delovanja, v katerem skrbnik skozi simpatetičen, odprt odnos razume, kaj je v sočlovekovem najboljšem interesu (kar pomeni, da razume, kaj bi sočlovek v stiski želel, če bi upošteval tisto, kar je zanj/zanjo v najboljšem interesu).¹¹ Moje mnenje je, da trojica simpatije, odprtosti in skrbi predstavlja filozofske ljubezen (Boylan 2004, 34-43). Ker ima opredelitev filozofske ljubezni izhodišče v zavestnem in prostovoljnem nagnjenju, od posameznika zahteva, da se vključi v proces (saj se karkoli, kar je pod neposrednim vplivom posameznika, lahko kontrolira).

Tako je filozofska ljubezen ljudi, s katerimi neposredno (prek imperativa svetovnega nazora ožje skupnosti) ali posredno (prek imperativa svetovnega nazora širše skupnosti) vzpostavljamo stik, lahko vsiljena, brez da bi se soočali s pravkar omenjenimi težavami.

Vse osebe na svetu morajo z ljubeznijo upoštevati vse druge ljudi na svetu. Vendar je, ko gre za otroke, zadeva nekoliko drugačna. *Otroci* (odvisno od tega, kje se nahajajo na kontinuumu namenskega delovanja) niso povsem dejavne osebe. Do njih pogosto izražamo *neenako* simpatijo, ko se z njimi soočamo neposredno ali v širšem smislu. To je ponavadi narobe (Benporath, Ariès). Predvsem zato, ker imajo otroci (v bistvu) veliko značilnosti, zaradi katerih si zaslužijo spoštovanje (kljub njihovemu statusu zaščitenih posameznikov). Otroci tako lahko dvojno uveljavljajo pravice: (a) na podlagi statusa zaščitenih potencialno delujočih oseb in (b) na podlagi stvarnega osebnega dostojanstva, ki izhaja iz njihovih posameznih zgodb (samostojnost). Samo otroci lahko na ta način dvojno upravičujejo pravice,¹² zatorej to upravičevanje terja več in ne *manj* moralnega upoštevanja, ko se jim zagotavljajo vsaj osnovne dobrine za človekovo delovanje, kar pa sloni na ljubezni in teži k najboljšemu omogočanju čim številnejših možnih prihodnosti (odprte prihodnosti), ki jim jih družba in zgodovina lahko zagotovita.

Na samem zaključku tega poglavja je treba pripomniti, da sem se izogibal umeščanju ljubezni v tradicionalni starševski okvir, ki ima podlago v biološkem determinizmu. Razlog je v tem, da je ta vrsta ljubezni muhasta, saj je njeno biološko poreklo izven vpliva posameznika in jo zato starši pogosto zanemarijo zaradi drugih sebičnih skrbi (na eni strani zaradi lastnih zadovoljstev, na drugi pa zaradi njihove jeze, ki se pogosto izraža kot družinsko nasilje, kateremu se izpostavlja njen najšibkejši član – otrok). Da bi to presegel, se sklicujem na ukaz filozofske ljubezni, ki jo vsi udeleženci, starši, družba in svet, dolgujejo vsem otrokom sveta.

Mednarodni kontekst

Upravičevanje pravic, enostranske pogodbe, filozofska ljubezen in imperativ svetovnega nazora širše skupnosti predstavljajo podlago za močno zavezanost otrokovim pravicam, ki jih ožje skupnosti lahko sprejmejo ali ne. Ker zgoraj omenjeni razlogi trdno utemeljujejo priznavanje pravice do osnovnih dobrin človekovega delovanja vsem otrokom, se zdi smotrno sestaviti spisek najnujnejših ukrepov, s katerimi se mora soočiti človeštvo:

¹¹ Tole lahko rahlo spominja na paternalizem/maternalizem, ni pa nujno da je eno ali drugo. Tovrstni paternalizem/maternalizem izhaja iz osebnega svetovnega nazora oskrbovalca, ne pa iz prejemnika oskrbe. Ko gre za tovrstno skrb, predhodni odnos odprte simpatije postavlja vse na isto raven.

¹² Prav tako osebe z zmanjšano mobilnostjo dvojno uveljavljajo pravice, čeprav je v tem primeru utemeljitev nekoliko drugačna. Na določen način otroci z zmanjšano mobilnostjo pravice uveljavljajo trojno, a je obravnavanje tega primera izven dosega pričujočega prispevka.

- Zagotoviti vsem otrokom sveta osnovne dobrine za delovanje prve ravni (s posebnim poudarkom na navedene v nadaljevanju)
 - Zagotoviti vsem otrokom najmanj 500 kalorij na dan (daleč najmanjša meja za preživetje), s pričakovanim ciljem 1000 kalorij na dan (daleč najmanjše število kalorij, s katerim se prepreči podhranjenost, upočasnitev rasti in hiranje – prva raven osnovnih dobrin)
 - Čista voda in zdravo okolje (prva raven osnovnih dobrin)
 - Izobraževanje družin glede prehrabnih potreb mlajših otrok, vključno z neprecenljivostjo dojenja in pomena vključevanja ustreznih dodatnih živil v prehrano v primerni življenjski dobi (prva raven osnovnih dobrin)
 - Zagotoviti cepljenje proti vsem običajnim otroškim boleznim in jih na ta način obvarovati pred njimi, ter jim prav tako zagotoviti pitno vodo ter zdravo okolje (prva raven osnovnih dobrin)
- Zaščititi vse otroke sveta pred tem, da se rodijo s HIV/AIDS-om skozi javne zdravstvene ukrepe, kot sta porazdelitev prezervativov in zdravljenje mater, ki so HIV pozitivne, tako da ne prenašajo bolezni na otroke (prva raven osnovnih dobrin)
 - Brezplačne mreže za zaščito od malarije za vse družine (prva raven osnovnih dobrin)
- Raziskave v smeri medicinskih cepiv proti malariji in HIV/AIDS (poleg drugih različnih bolezni, ki se prenašajo z vodo)
 - Usmerjanje posebne pozornosti na prehrabne potrebe deklet in žensk, saj kronično podhranjene ženske pogosteje rojevajo dojenčke z nezadostno telesno maso, pri čemer se začaran krog podhranjenosti nadaljuje (prva raven osnovnih dobrin)
- Odstranjevanje vkopanih min iz vojnih območij (prva raven osnovnih dobrin)
- Zagotavljanje varnih zavetij za družine v področjih, prizadetih z vojno (prva raven osnovnih dobrin)
- Onemogočanje prodaje otrok kot sužnjev za namene spolnega zlorabljanja (prva raven osnovnih dobrin)
- Zagotoviti vsem otrokom sveta osnovne dobrine druge ravni (s posebnim poudarkom na navedene v nadaljevanju)
 - Ukrepanje za večjo prisotnost otrok pri pouku v osnovnih in srednjih šolah, tako učencev kot učenek (druga raven osnovnih dobrin)
 - Izvrševanje zakonov, ki urejajo delo otrok (druga raven osnovnih dobrin)
 - Vzpostavitev splošnih javnih politik, ki bi priznale dostojanstvo otrok in z zakonom zaščitile njihove interese na naslednje načine: (na primer) z otrokom prijaznimi gradnjami novih stavb, z delovno zakonodajo, usklajeno s starševskimi obveznostmi vzdrževanja družine (politika otroškega varstva ter starševskega dopusta), s finančno podporo revnim otrokom (druga raven osnovnih dobrin), s ciljnim programi za otroke s posebnimi potrebami et. al.

Gre za zelo omejen spisek. Seveda *morata* biti tudi druga raven osnovnih dobrin in prva raven sekundarnih dobrin zagotovljena vsem (Boylan 2004, prim. 7). A če si prizadevamo za ambiciozne, točno določene cilje, katerih uresničevanje si lahko realistično zastavimo v kratkem časovnem okvirju, so zgoraj našteje točke zahteven, a dosegljiv cilj.

Zaključek

Pričujoči prispevek obravnava prizadevanje za priznanje otrokovih pravic ter posledičnih dolžnosti vseh nas do vseh otrok sveta. Le-to se ne omejuje na nacionalna ozemlja, ker argumenti, ki slo-

nijo na uveljavljanju pravic, enostranskih pogodbah, filozofski ljubezni in imperativu svetovnega nazora širše skupnosti potrjujejo močno zavezanost otrokovim pravicam, vsaj kar zadeva prvo raven osnovnih pravic (skladno z razpredelnico so-odnosnosti). Dolžni smo delovati prek štirih kanalov mednarodnega delovanja: (a) vladno delovanje, (b) delovanje Združenih narodov, (c) delovanje nevladnih organizacij in (d) predano delovanje posameznikov. Čas za ukrepanje je zdaj. Pohitimo, preden bo prepozno.

Literatura

- ARIÈS, P. (1962): *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York, Knopf.
- ARISTOTLE. (1985): *Nicomachean Ethics*. Indianapolis, Hackett.
- BARTUNEK, J. M. (2005): *Church Ethics and its Organizational Context: Learning from the Sex Abuse Scandal in the Catholic Church (Boston College Church in the 21st Century Series)*. Lanham, Oxford, Rowman and Littlefield.
- BENPORATH, S. R. (2003): Autonomy and Vulnerability: On Just Relations between Adults and Children *Journal of Philosophy of Education* 37(1): 127–145.
- BEYLEVELD, D. (1991): *The Dialectical Necessity of Morality*. Chicago, University of Chicago Press.
- BOYLAN, M. (2004): *A Just Society*. Lanham, Oxford, Rowman and Littlefield.
- BOYLAN, M. (2011): *Morality and Global Justice*. Boulder, Co., Westview.
- BRECHER, R. (2008): *Torture and the Ticking Time Bomb*. Oxford, Blackwell.
- CASENOTES. (2007): *Casenote Legal Briefs Contracts: Keyed to Knapp, Crystal, and Prince*. New York, Aspen Publishers.
- CHILD FUND. Dostopno prek: www.childfund.org (1. december 2009).
- CHURCHILL, R. P. (2006): *Human Rights and Global Diversity*. Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall.
- DELOACHE, J. IN GOTTLIEB, A. (2000): *A World of Babies: Imagined Childcare Guides for Seven Societies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DICKENS, C. (1998): *Great Expectations*. London, Oxford University Press.
- FEINBERG, J. (1992): The Child's Right to an Open Future. V *Freedom and Fulfillment. Philosophical Essays*, ur. Joel Feinberg, 76–97. NJ, Princeton University Press.
- GEWIRTH, A. (1978): *Reason and Morality*. Chicago, University of Chicago Press.
- GIROUX, H. (1999): Public Intellectuals and the Challenge of Children's Culture: Youth and the Politics of Innocence. *Review of Education/ Pedagogy/ Cultural Studies* 21(3): 193–225.
- GRIFFIN, J. (2008): *On Human Rights*. Oxford, Oxford University Press.
- HENLEY, K. (1979): The Authority to Educate. V *Having Children: Philosophical and Legal Reflections on Parenthood*, ur. Onora O'Neill in William Rudick, 254–264. New York, Oxford University press.
- KANT, I. (1964): *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. New York, Harper and Row.
- LIAO, S. M. (2006a): The Right of Children to be Loved. *The Journal of Political Philosophy* 14(4): 420–440.
- LIAO, S. M. (2006b): The Idea of a Duty to Love. *The Journal of Value Inquiry* 40: 1–22.
- MALVERN, S. (2000): The Ends of Innocence: Modern Art and Modern Children. *Art History* 23(4): 627–632.
- MANN, J. (1996): Health and Human Rights. *British Medical Journal* 312: 924–925.
- MANN, J. (1997): Medicine and Public Health: Ethics and Human Rights. *Hastings Center Report* 27(3): 6–13.
- MAYER, J. (2009): *The Dark Side: The Inside Story of How the War on Terror Turned into a War on American Ideals*. New York, Anchor.

- NODDINGS, N. (1984): *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley, University of California Press.
- POGGE, T. W. (2008): *World Poverty and Human Rights*. Oxford, Polity Press.
- PRUSAK, B. (2008): Not Good Enough Parenting: What's Wrong with the Child's Right to an Open Future. *Social Theory and Practice* 34(2): 271–291.
- RAWLS, J. (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, Harvard University Press.
- RAWLS, J. (1999): *The Law of Peoples*. Cambridge, Harvard University Press.
- RAZ, J. (1986): *The Morality of Freedom*. Oxford, The Clarendon Press.
- RAZ, J. (1994): *Ethics in the Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. Oxford, Oxford University Press.
- ROBINSON, B. G. (2008): *Confronting Power and Sex in the Catholic Church*. Collegeville, Liturgical Press.
- SCANLON, T. M. (1998): *What We Owe Each Other*. Cambridge, Harvard University Press.
- SEN, A. (2000): *Development as Freedom*. New York, Anchor.
- SHAFER, D. R in KIPP, K. (2009): *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*. Belmont, Wadsworth.
- SHUE, H. (1996): *Basic Rights*. NJ, Princeton University Press.
- SINGER, B. (1993): *Operative Rights*. Albany, SUNY Press.
- SPENCE, E. (2006): *Ethics Within Reason*. Lanham, Oxford, Lexington Press.
- TONG, R. (2009): *Feminist Thought*. Boulder, Westview.
- WEISBERG, J. (2009): *All the President's Accomplices: How the Country Acquiesced to Bush's Torture Policy*. Dostopno prek: www.slate.com (1. november 2009).
- YOO, J. (2003): *Memorandum for William J. Haynes II, General Counsel of the Department of Defense: re: Military Interrogation of Alien Unlawful Combatants Held outside the United States*. Washington, U.S. Department of Justice, Office of the Deputy Assistant Attorney General.

Rdeči noski

Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem (zlasti na pediatrični kliniki v Ljubljani)

Uvod

Pričujoči članek je nastal kot rezultat raziskave, ki sem jo izvedla v okviru svojega diplomskega dela z naslovom *Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem: Antropološka raziskava vloge humorja pri zdravljenju bolezni na primeru programa 'Rdeči noski'*, kjer sem se ukvarjala z vprašanjem, kakšno vlogo imajo Rdeči noski, klovnji zdravniki, v bolnišnicah in drugih ustanovah, ki jih obiskujejo. Pri tem sem izhajala iz lastnih izkušenj, ki sem si jih nabrala skozi delo klovnese zdravnice pri Rdečih noskih.

Kot klovnese zdravnica, članica Rdečih noskov, ki že od leta 2009 hodi po bolnišnicah, sem se namreč vedno intenzivneje ukvarjala z vprašanjem, kaj je humor, kaj je smeh in kakšno funkcijo ima v zdravstvenih ustanovah in ožje, v bolnišnicah. Vsi namreč vemo, da je bolnišnica za večino ljudi neprijeten kraj, ki ga povezujemo z marsičim drugim, ne pa s smehom, igro in humorjem.

In ravno kot klovnese zdravnica sem ugotovila, da monotonost in neprijetnost bolnišničnega okolja nista nekaj samoumevnega in naravnega. Rdeči noski so v slovenskih bolnišnicah prisotni že osmo leto, medtem ko so klovnji *Big Apple Circus* v ameriških otroških bolnišnicah prisotni že od leta 1986. Že toliko časa torej klovnji zdravniki po vsem svetu spreminjajo bolnišnice v kraje, kjer sta mogoča tudi smeh in zabava. Pri tem verjamejo, da s svojim delom spreminjajo pogled otrok in odraslih na bolnišnico in seveda tudi na bolezen.

V članku želim prek pojmov bolezni, zdravja in humorja prikazati Rdeče noske kot dejavnost, ki ima moč vplivanja na posameznikovo izkušnjo bolezni. Pri tem se bom seveda najbolj intenzivno osredinila na otroke, ki jih klovnji zdravniki najpogosteje obiskujemo. Humor namreč vidim in dojemam kot način komunikacije, ki lahko ljudi zbližuje, jih sprošča in s tem nanje deluje pozitivno ter posledično tudi zdravilno.

Metodologija

Najpomembnejša metoda, ki mi je omogočala najgloblji in najpopolnejši vpogled v predstavljenno temo, je avtoetnografija. Kot članica Rdečih noskov sem namreč ves čas vpeta v bolnišnično okolje, kjer igram na eni strani vlogo klovnese zdravnice, ki poskuša razveseljevati otroke in

starše, in na drugi strani opazovalke reakcij in odzivov na svoje delo. Tako sem v raziskavi uporabila vtise in znanja, ki mi jih je pustilo delo klovnese zdravnice.

Drugi način pridobivanja podatkov je bilo spremljanje kolegov klovnov v vlogi opazovalke več kot mesec dni enkrat ali dvakrat na teden. Tako sem pridobila veliko informacij in zgodb, ki so mi pomagale pri samem raziskovanju.

Tretja metoda, ki mi je omogočila vpogled v dojetanje humorja pri bolnišničnem osebju, pa so bili anketni vprašalniki, ki so jih izpolnjevale medicinske sestre in zdravstveni tehniki, zdravniki in zdravnice, vzgojiteljice in vzgojitelji, učiteljice in učitelji ter drugi zaposleni v bolnišnici. Ankete so mi omogočile pridobitev natančno določenih informacij, ki se dotikajo moje teme in so s tem pokrile še zadnji, pomemben vidik dojetanja humorja v bolnišnici. Ravno odziv medicinskega osebja na Rdeče noske in humor mi je namreč omogočil priti do ugotovitev, kako nas bolnišnično osebje dojema in kakšno vlogo pripisuje klovnom zdravnikom v bolnišnici.

Zdravje in bolezen

Kako definirati zdravje?

Da bi lažje razumeli, kakšno vlogo ima humor v bolnišničnem okolju, moramo najprej definirati nekatere pojme, ki so za razumevanje vplivov humorja na zdravje in zdravljenje ključnega pomena. Gre za pojma *zdravje* in *bolezen*. V vsakdanjem življenju nam zdravje pomeni predvsem odsotnost bolezni, kajti šele takrat, ko smo bolni, večinoma začnemo razmišljati o zdravju. Tudi v antropologiji koncept zdravja ne obstaja brez koncepta bolezni, obe kategoriji pa se močno povezuje s kulturo. Na zdravje in bolezen močno vplivajo tako kulturna verovanja in prakse kakor tudi osebni, izobrazbeni in družbeno-ekonomski dejavniki (Hardon, 2001: 5).

Svetovna zdravstvena organizacija (WHO – World Health Organisation) definira zdravje kot stanje popolne fizične, duševne in družbene blaginje (Kleveland, 1998: 39), medtem ko v številnih neindustrijskih družbah definirajo zdravje kot harmoničen odnos bodisi med ljudmi, med ljudmi in naravo ali med ljudmi in nadnaravnim svetom (Helman, 2001: 84).

A vendar je zdravje v končni posledici zelo subjektivna kategorija, saj je odvisna od posameznikovega doživljanja bolezni. Na drugi strani pa socialna definicija zdravja definira posameznika kot bolnega takrat, ko le-ta ne zmore opravljati vsakdanjih družbenih vlog, kot so odhod v službo in skrb zase. Bäckman pravi, da na zdravje vplivajo štirje dejavniki, in sicer: biološki in okoljski dejavniki, življenjski slog in zdravstveni sistem (Eriksson-Backa, 2003: 5).

Kljub temu pa veliko raziskovalcev meni, da je zdravje več kot zgolj odsotnost bolezni. Antonovsky je zdravje razumel kot idealno stopnjo samorealizacije, ki jo posameznik lahko doseže s konstruktivno življenjsko močjo, kakor tudi s fleksibilnostjo, ki mu omogoča spoprijemanje z različnimi življenjskimi situacijami (po Eriksson-Backa, 2003: 5). Podobno je zdravje definiral tudi Hjort, ki meni, da je zdravje »zmožnost in sposobnost spopadanja in prilagajanja neizogibnim problemom v življenju – bolezni, invalidnosti, nesrečam, življenjskim problemom, konfliktom in starosti« (Hjort, 1998: 101).

Posameznikova izkušnja bolezni

Če hočemo razumeti, kako na posameznika vpliva bolezen, moramo poznati njegovo doživljanje bolezni. To doživljanje pa ni zgolj subjektivno in neodvisno od zunanjih okoliščin, temveč

je prav tako pogojeno s kulturo in družbo, v kateri je posameznik odraščal in v kateri postane bolnik.

V angleščini posameznikovo izkušnjo oz. perspektivo bolezni označujejo z izrazom *illness*. Cassell tako pojasni razliko med obolenjem (*disease*) in izkušnjo bolezni (*illness*): obolenje se nanaša na nekaj, kar ima organ oz. telo, medtem ko je človek tisti, ki zboli.

Bolezen (*illness*) je torej pacientova izkušnja bolezni oz. njegovo doživljanje bolezni in jo spremljajo pomeni, ki jih pripisuje svoji bolezni. To vključuje tudi samoizpraševanje bolnikov, zakaj so zboleli ravno oni, kaj so naredili narobe ali celo, kdo je kriv za to, da so zboleli. Helman namreč zagovarja dejstvo, da si posamezniki v različnih kulturah in družbah različno razlagajo iste bolezni in jim pripisujejo različne pomene (Helman, 2001: 83).

Človek ob še tako neznatni bolezni išče vzroke in razlage, zakaj je nastala. Te razlage izhajajo iz znanja, ki ga posameznik pridobi iz vsakdanjega vedenja o telesu in bolezni, iz množičnih medijev ter iz biomedicinskih razlag ali razlag komplementarnih medicin. Ljudje nato o svoji bolezni pripovedujejo in s tem organizirajo svojo izkušnjo bolezni, ji dajejo pomene in jo na ta način predstavljajo drugim (Lupton, 2003: 84).

Izkušnja bolezni je torej odvisna od številnih dejavnikov, od tega, kako posameznik sam definira svoje zdravstveno stanje, do tega, kako njegovo zdravstveno stanje definirajo drugi, in ne nazadnje njihov skupni pogled na zdravje (Helman, 2001: 84). Proces, ko postajamo bolni, vključuje tako subjektivno izkušnjo fizičnih in čustvenih sprememb kakor tudi potrditev teh sprememb pri drugih ljudeh. V vsaki družbi pa mora obstajati tudi konsenz znakov bolezni in na drugi strani obnašanja bolnika ob ugotovitvi, da je bolan (Helman, 2001: 85).

Humor

Kaj sploh je humor?

Humor je težko definirati, kljub vsemu pa lahko trdimo, da je vseprisoten in univerzalen, saj ga najdemo v vseh kulturah, in prav vse kulture določen čas komunicirajo tudi v humornem kontekstu (Polimeni in Reiss, 2006: 348–349). Beseda humor izhaja iz latinske besede *umor*, ki pomeni 'vlažnost' oz. 'tekočino' (Mlinar, 2006: 498); tako bi lahko rekli, da beseda humor pomeni »življenjski sok« (Trstenjak, 1995: 7).

Med prebiranjem zelo različne literature o humorju sem opazila pogosto nezadovoljstvo številnih piscev in raziskovalcev, češ da o humorju nikoli ni bilo dovolj napisanega in raziskanega. Nekateri vidijo razlog v tem, da se je dolgo proučevalo zgolj negativne in ovirajoče plati našega doživljanja in ravnanja (bojazni, motnje, stres ...), veliko manj pozornosti pa so dajali pozitivnim vplivom in dejavnikom na življenje (Musek, 2006: 44). Spet drugi menijo, da znanost humor dojema kot »neresno« temo, neprimerno za resne znanstvene analize (Strojin, 1998: 66). Nekateri filozofi in misleci pa so humor in smeh vendarle doživljali kot pozitiven fenomen. Mednje je spadal tudi Freud, ki je menil, da je humor izraz človeške zmožnosti, da se na zrelejši način obrambno odziva na soočenje z emocionalnim nelagodjem in grožnjami (Musek, 2006: 44).

Predvsem pa je humor fenomen, ki so ga vedno proučevali interdisciplinarno. Z njim se danes veliko ukvarjajo psihologi, ki imajo pri definiranju pojma različna mnenja. Medtem ko instinktivisti trdijo, da je humor prirojen in je morda nastal kot način spopadanja s težavami in premagovanja razočaranj, spet drugi menijo, da humor lajša napetosti in je način boja proti

bolečini in trpljenju. Tretji pa ga dojemajo celo kot osnovno življenjsko potrebo (Strojin, 1998: 66–67). Tudi Musek meni, da je humor s psihološkega vidika zelo kompleksen pojav, »ki se nanaša tako na notranje psihične procese, ki spremljajo humor, na obnašanje in izražanje humorja (zlasti smeh), psihologija pa se zanima tudi za (nevro)fiziološke spremembe, ki se značilno povezujejo s humorjem« (Musek, 2006: 43).

Socialna dimenzija humorja in smeha

*»Uspešnost šale je v ušesih njih,
ki jo poslušajo, ne na jeziku,
ki jo pove.«*

Shakespeare

Ena pomembnejših lastnosti smeha in komičnosti po Bergsonu je ta, da je komičnost stvar skupine, saj nam »ne bi prinašala užitka, če bi se čutili osamljeni« (Bergson, 1977: 13). Bergson namreč govori o razumskem soglasju, ki ga mora imeti neka skupina ljudi, ki se nečemu smeje, kajti »če hočemo smeh razumeti, ga moramo spet postaviti v njegovo naravno okolje, namreč v družbo; in predvsem moramo določiti njegovo koristno vlogo, ki je družbena vloga« (Bergson, 1977: 14).

Zanimivo je tudi mnenje Gantarja, ki piše o tem, da humor izkazuje pripadnost množici in ne le individualno identiteto, zato nas povezuje in nam daje občutek, da smo del celote. Gantar pravi, da »ko povem vic in se mi nekdo zasmee, svetu sporočiva, da nisva sama in da sva skupaj« (Gantar, 2006: 74). Tako nas humor nekako prisili v večinski vrednotni sistem, saj, kot pravi Gantar, »z zavračanjem vsega tujega, mejnega, postranskega in nenormalnega, humor svoje občinstvo počasi vodi proti skupnemu ideološkemu imenovalcu, morda najnižjemu, a gotovo kolektivnemu« (Gantar, 2006: 74). Na podoben način pa humor povezuje tudi marginalizirane skupine, zato njegovega pomena kot vira večinskega diskurza, kot pravi Gantar, ne smemo podcenjevati (Gantar, 2006: 75).

Potemtakem ni naključje, da je tudi smeh povezan s skupino ljudi. Kot primer tega lahko navedem Milivojevićeve raziskave pri otrocih, ki so pokazale, da so se ti ob gledanju komedij bolj smejali, ko so bili v skupinah, še bolj, če so bili v družbi poznanih otrok, ter toliko bolj, kolikor so se smejali otroci poleg njih (Milivojević, 2006: 71).

Tudi Šprahova ugotavlja, da je smeh pomembno orodje komunikacije, saj se ljudje veliko več smejemo v družbi, kot pa če smo sami. Smeh je namreč »družbena igra vokalizacije in nekaj, kar uporabljamo instinktivno, da bi poslali miroljubne znake, obdržali poslušalčevo pozornost in ponudili ali iskali spodbudo, da nadaljujemo« (Šprah, 2006: 50), zato strokovnjaki menijo, da je smeh namenjen tako navezovanju komunikacije kakor tudi utrjevanju medsebojnih odnosov (Šprah, 2006: 50). Temu mnenju se pridružuje tudi Douglasova, ki smeh dojema kot družbeni odziv, saj je telo, skozi katero se smeh seveda kaže, tisto sredstvo, s katerim komuniciramo v določenem družbenem okolju. Telo torej podpira pomen govorne besede, saj besede same, brez upoštevanja glasu, hitrosti govorenja, tonalitete, povedo zelo malo (Douglas, 1971: 156–166).

Ali lahko humor povežemo z zdravjem?

»Po mojem mnenju je kemična funkcija humorja, da spreminja naravo naših misli.«

Lin Yutang

Kot opazamo, zdravje ni zgolj biološka kategorija, ki pomeni le fizično in psihično blaginjo, ampak vključuje tudi kulturne in družbene dejavnike. Tako definicija WHO kakor Hjortova definicija zdravja namreč govorita o vplivih družbenega in socialnega okolja na sposobnost spopadanja z življenjskimi ovirami, ki pomembno vplivajo na zdravje.

In če na zdravje vpliva odnos do življenja, potem vsekakor lahko z zdravjem povežemo tudi humor. O humorju se namreč čedalje več piše tudi v kontekstu zdravja in dobrega počutja. Musek meni, da so vse kulture v vseh obdobjih povezovala humor z veseljem, dobrim počutjem, sproščanjem, premagovanjem stresa in z zdravjem. Humor pa postaja dodatno aktualen in popularen, saj se danes to prepričanje še krepi s psihološko folkloro, ki se sklicuje na znanstvena dognanja (Musek, 2006: 43).

Danes se je torej humor kot tema številnih medijev precej populariziral, predvsem v povezavi z zdravjem. Vendar pa se Musek kritično vpraša, kaj nam znanost lahko dejansko pove o povezavi humorja s psihičnim in telesnim blagom oz. kaj od tega je le »neutemeljeno pleteničenje« (Musek, 2006: 43).

Podobne dvome izraža tudi Lilijana Šprah, ko se sprašuje, ali imajo obiski klovnov, obiskovanje smejalnih terapij, gledanje in prebiranje humornih vsebin dejansko zdravilni učinek oz. ali lahko delujejo kot oblika preventive. Ali pa gre pri tem le za, kot pravi Šprahova, »psihološko razbremenitev in začasno preusmeritev pozornosti na področja, ki niso neposredno povezana s soočanjem in spoprijemanjem z zdravstvenimi tegobami« (Šprah, 2006: 47)?

Musek ugotavlja, da se po raziskavah sodeč smisel za humor pomembno povezuje z dobrim počutjem in s psihičnim blagom, a da gre pri tem bolj za stransko kot pa za dolgoročno potezno počutje. Prav tako meni, da vse dimenzije psihične blaginje niso povezane s humorjem. Meni, da je povezava med dobrim počutjem in občutkom zadovoljstva v življenju in humorjem sicer logična, vendar po njegovem mnenju ne dovolj temeljito raziskana (Musek, 2006: 44). Tudi Šprahova ugotavlja, da nekateri menijo, da humor vpliva na posameznika zaradi situacije, v kateri se pojavi (prijatelji, družina), in ne zaradi smeha samega. Medtem lahko na drugi strani v strokovnih publikacijah beremo o dokazih o neposrednih učinkih smeha tako na fiziološki ravni kot pri endokrinem in imunskem odzivu organizma (Šprah, 2006: 47). Musek je v svojem raziskovanju naletel predvsem na rezultate raziskav, ki kažejo na povezanost humorja s pozitivno emocionalnostjo, optimizmom ter na vpliv učinkov humorja na obvladovanje in premagovanje stresa (Musek, 2006: 44). Če torej humor zbuja pozitivna čustva, vpliva tudi na počutje in zdravje – saj pozitivna čustva zmanjšujejo stopnjo bolečine in nekatere druge rizične fiziološke odzive ter pozitivno vplivajo na imunski sistem (Musek, 2006: 44).

Vendar Musek kljub dokazanemu pozitivnemu vplivu humorja na dobro počutje meni, da je vzročna povezava med njima obojestranska. To pomeni, da nas humor sicer lahko spravi v dobro voljo, prav tako pa moramo biti dobro razpoloženi, da humor sploh lahko sprejemamo in dojemamo. Negativna čustva in humor se namreč izključujejo. V hipu, ko se nasmehnemo, negativni stres spremenimo v pozitivno doživljanje in s tem se naše slabo počutje preobrazi v dobro (Musek, 2006: 44).

Šprahova ugotavlja, da se je »umeščanje humorja in smeha v zdravstveno nego bolnišnic pokazalo kot učinkovito sredstvo za izboljšanje počutja in kakovosti življenja bolnikov« (Šprah, 2006: 49), medtem ko po njenem mnenju kljub številnim izsledkom ugodnih vplivov humorja in smeha na zdravje še vedno obstaja premalo prepričljivih dokazov, zaradi katerih bi lahko uporabljali smeh v uradni medicini v okviru predpisanih terapij (Šprah, 2006: 49).

Razglabljati o tem, kako humor dejansko vpliva na zdravje posameznika, ni predmet mojega raziskovanja. Zanima me predvsem, kakšne funkcije ima humor v bolnišničnem okolju in kako ga bolniki ter medicinsko osebje dojemajo in tudi prakticirajo. Allen Klain je med raziskovanjem humorja ugotovil, da imajo ljudje do njega zelo različen odnos. Presenetila ga je predvsem ugotovitev, da številni nadrejeni ne odobravajo smeha na delovnem mestu. Medicinske sestre si v bolnišnicah ne upajo smejati, medtem ko številni družinski člani čutijo krivdo, kadar se smejejo ob prisotnosti bolne ljubljene osebe. Klain je celo ugotovil, da lahko v bolnišnici nekatere bolnike, ki s svojo razigranostjo oz. bučnostjo »rušijo bolnišnično rutino«, dojemajo celo kot neprimerne (Klein, 1989: 20).

Sama menim, da je humor zelo pomembno komunikacijsko orodje, ki lahko zelo pozitivno vpliva tako na odnose med bolnišničnim osebjem in bolniki kakor tudi na bolnišnično atmosfero med bolniki samimi. Menim namreč, da zdrava mera humorja v komunikaciji zblizuje in s tem ruši profesionalno distanco zdravstvenega osebja do bolnika, ki se ustvarja že zaradi samih vlog, ki zaznamujejo ljudi v danih okoliščinah. Prava mera humorja potegne za seboj dobro razpoloženje, dobro voljo in s tem zmanjšuje anksioznost, ki bolnika spremlja v bolnišničnem okolju. Tako pripomore k boljšim odnosom, ki ne temeljijo samo na profesionalni noti, ampak vsebujejo tudi noto človečnosti, ki je po mojem mnenju v bolnišnici nujno potrebna.

Vplivi humorja in smeha na zdravje

»V medicini ni veliko zabave, medtem ko je veliko medicine v zabavi.«

Josh Billings

Čeprav bistvo mojega prispevka ni ugotavljanje dejanskih vplivov humorja na zdravje in druge telesne procese, moram omeniti bistvene raziskave in njihove rezultate na omenjenem področju. Pri tem se ne bom osredinjala na razlage procesov, ki naj bi zaradi učinkov humorja oz. smeha sprožali spremembe v organizmu, ampak bom navedla le rezultate tega vplivanja.

Čeprav je smeh nekaj drugega kot humor, se pojma po mojem mnenju dopolnjujeta. Humor je v osnovi kognitivni proces, ki pogosto, a ne vedno, vodi k smehu, medtem ko je smeh aktivnost, ki jo lahko spodbudijo humorni kognitivni ali kakšni drugi stimulansi, kot je žgečkanje. Smeh se torej lahko aktivira brez humornih stimulansov, kakor je mogoče tudi humor doživeti brez smeha (Polimeni in Reiss, 2006: 347). Veda, ki se ukvarja s smehom z vidika fiziologije in psihologije, se imenuje gelotologija. Beseda gelotologija je grškega izvora, saj gelos po grško pomeni smeh. Smeh je izrazno vedenje, ki je človeku prirojeno in je na eni strani lahko odziv zdravega človeka na smešno situacijo in na drugi strani tudi obrambni mehanizem, ki se aktivira kot znamenje olajšanja po prestani nevarnosti, ki jo doživi človek (Hrovat 2008: 1).

Leta 1978 je Norman Cousins k medicinski znanosti prispeval zelo pomemben delež, ko je s knjigo *Anatomija neke bolezni* dosegel, da sta moč radosti in smeha postala predmet proučevanja

tudi medicinskih raziskav (Šprah, 2006: 49). Zelo pomemben raziskovalec na področju humorja in bolezni je Paul E. Mcghee, ki je na to temo izdal že 11 knjig. Mcghee pravi, da čedalje več raziskav potrjuje vpliv mišljenja, razpoloženja in čustev na telesno zdravje in na mehanizme, ki to zdravje uravnavajo. Leta 1980 je Franz Ingelfinger, glavni urednik Medicinskega vestnika Nove Anglije (*New England Journal of Medicine*), ugotovil, da 85 odstotkov vseh bolezni v človeškem telesu ozdravijo s pomočjo mehanizmov v samem telesu. Danes vemo, da pozitivne misli in občutja veliko pripomorejo k tovrstnemu obrambnemu mehanizmu telesa. Človekov obrambni mehanizem se namreč pozitivno odziva na pozitivna občutja, kot so ljubezen, upanje, optimizem, intimnost, smeh in humor, ter negativno na negativna občutja (sovražstvo, obup, pesimizem, depresija, osamljenost ipd.). Mcghee je tako prepričan, da lahko človek do določene meje tudi sam uravnava delovanje svojega telesa (Mcghee, 1999: 1).

Mcghee meni, da čustva močno vplivajo na naše razpoloženje, kar močno vpliva na naše zdravstveno stanje, predvsem če se ponavlja iz dneva v dan. Tako meni, da je humor najboljše orodje za pozitivno uravnavanje našega počutja in tudi našega zdravja (Mcghee, 1999: 1). Po ugotovitvah Mcgheea smeh vpliva na naslednje telesne procese: pripomore k sprostitvi mišic, omogoča redukcijo stresnih hormonov, krepi imunski sistem in pripomore k zmanjšanju bolečine. Smeh je prav tako dober pospeševalec srčnih vaj, saj poživilja srčni utrip, niža krvni pritisk, sprošča dihalne poti, saj ustvarja ravnovesje med vdihanim in izdihanim zrakom, pospešuje krvni pretok in v žilah ustvarja kri z več kisika, zato je zelo koristen pri bolnikih, ki zaradi težav z dihanjem med hospitalizacijo uporabljajo respiratorje. Smeh jim omogoča globlje dihanje in s tem sprejetje večje količine kisika. V takšnih primerih celo sestre poskušajo pripraviti paciente do tega, da se smejejo in s tem globlje dihajo (Mcghee, 1999: 1).

Ko govorimo o zdravljenju s humorjem in o vplivih humorja na zdravje, lahko velikokrat slišimo in beremo o njegovih učinkih na stres. Psihiatrinja Debra Whiting Alexander v svoji knjigi pravi, da je humor najpomembnejše sredstvo, s katerim lahko zdravimo posledice stresnih situacij v življenju. Humor je namreč dobro »zdravilo« za srce, um, telo in dušo (Whiting Alexander, 1999: 115).

Humor uravnava ravnovesje v telesu in življenju, blaži bolečino in prinaša odrešitev. Kadar otrok potrebuje pomoč pri uravnavanju življenja v ponovno ravnovesje, je humor čudovito orodje za pomoč. Za to pa je seveda potreben zdrav humor, ki otroku razširi pogled na življenje, saj humor ne more biti zdravilen, če je sarkastičen, nevaren in neprijazen (Whiting Alexander, 1999: 115). Smisel za humor omogoča odvratanje pozornosti od stresa in olajšanje, ki lahko zajema tudi olajšanje od bolečine. To nas lahko pripelje do občutka »normalnosti« življenja (Whiting Alexander, 1999: 115).

Prisotnost humorja v bolnišnici

Klovni zdravniki Rdeči noski

»Kloun je kot aspirin, le da deluje dvakrat hitreje.«

Groucho Marx

Rdeči noski, klovni zdravniki, smo poklicni umetniki, posebej usposobljeni za delo v bolnišnicah. Smo del mednarodne organizacije *Red Noses International*, ki ima svoj sedež na Dunaju.

Mednarodna organizacija je začela delovati leta 2003, medtem ko so začetniki Rdečih noskov Avstriji, ki so leta 1994 začeli s projektom, imenovanim *Rote Nasen*.

Slovenski klovni zdravniki smo organizirani v obliki društva kot humanitarna, nepridobitna organizacija Društvo za pomoč trpečim in bolnim – Rdeči noski. Delujemo v javnem interesu na področju zdravstvenega varstva. Program Rdečih noskov je za bolnišnice in druge ustanove, ki jih obiskujemo, brezplačen. Društvo se financira s pomočjo sponzorjev in donatorjev ter s pomočjo posameznikov in podjetij, ki društvo na različne načine podpirajo (npr. zbiranje odpadlih kartuš, starega denarja ali s pomočjo donacij iz dohodnine). Nekaj odstotkov dohodkov dobi društvo tudi iz državnih razpisov, na katere se prijavi.

Bermie Warren, eden začetnikov klovnov zdravnikov v Ameriki, pravi, da klovni zdravniki delajo z bolniki, z njihovimi svojci ter z medicinskim osebjem, da promovirajo dobro počutje in da izboljšujejo kakovost življenja v bolnišnici z glasbo, improvizacijo in s humorjem (Warren, 2008: 214). Naše delo zajema obiskovanje bolnih otrok v bolnišnicah, kjer v parih v bolniških sobah poskušamo bolne otroke sprostiti, nasmejati in s tem za hip odvrniti od dolgočasnega vsakdana ter od skrbi in bolečin, ki jih spremljajo v bolnišnici. Naš namen pa ni samo kratkoročno lajšanje bolnikovega vsakdanjika in odvrčanja njegove misli od bolezni, četudi le za trenutek, temveč poskušamo vplivati na bolnikovo razmišljanje in s tem na njegov nadaljnji potek zdravljenja. Čeprav smo namenjeni predvsem otrokom, pa vedno bolj opažamo, da nas mnogokrat potrebujejo tudi starši in bolnišnično osebje, saj tudi oni zaradi različnih razlogov v bolnišničnem okolju preživljajo stresne trenutke. Patch Adams poudarja, da klovni niso terapevti in njihovi obiski niso terapije, temveč je treba klovnovstvo v bolnišnicah dojemati kot kontekst, ki v bolnišnico kontinuirano prinaša veselje, ljubezen in smeh. Bistvo razumevanja klovnovstva v bolnišnici kot konteksta vidi Adams v potrebi po stalni in kontinuirani prisotnosti klovnov v bolnišnici. Adams meni, da v današnjih bolnišnicah primanjkuje veselja, ljubezni in humorja, ki ga prinašajo bolnišnični klovni, kajti ravno prisotnost teh vrednot ustvarja bolj zdravo, mirnejšo in bolj ljubečo družbo (Adams, 2002: 447–448).

Prvi profesionalni program s klovni v otroških bolnišnicah je bil ustanovljen leta 1986 v ZDA pod imenom *The Big Apple Circus Clown Care Unit* in je danes v številnih bolnišnicah po ZDA sprejet kot sestavni del bolnišničnega vsakdanjika (Rdeči noski – klovni zdravniki). Danes klovne zdravnike pod različnimi imeni najdemo po vsem svetu, medtem ko na Univerzi v Haifi v Izraelu lahko vpišete celo študijski program iz medicinskega klovnovstva *Medical Clowning Studies* (Society for Medical Anthropology).

Camilla Gryski in Donna Koller ločujeta klovne po stopnji njihovega profesionalizma in odgovornosti, ki jo nosijo. Na najvišjo raven profesionalnosti razvrščata terapevtske klovne, ki so v ZDA komplementarna veja zdravljenja, saj imajo pomembno vlogo pri zdravljenju pacientov in so praktično integrirani člani medicinske oskrbe. Na drugi strani pa avtorici vidita klovne, ki delujejo na prostovoljni ravni in zato ne posedujejo toliko znanj in odgovornosti kot poklicni terapevtski klovni (Gryski in Koller, 2007: 17–18).

Rdeči noski smo, kot že rečeno, poklicni umetniki, ki se v svoje delo uvajamo in nenehno tudi izobražujemo, tako na državni kakor na mednarodni ravni. Čeprav smo že osmo leto vsakotedenski obiskovalci ljubljanske pediatrične klinike, nekaj manj časa redno obiskujemo tudi Kliniko za pediatrijo Maribor ter otroški oddelk Splošne bolnišnice Celje, pa ne morem reči, da smo v teh bolnišnicah komplementarna veja zdravljenja. Kljub temu so naši cilji in naloge isti kot naloge terapevtskih klovnov, ki jih najdemo v Ameriki. Naš namen je namreč z igro in smehom zmanjšati stres tako za hospitalizirane otroke kot za njihove družine ter otrokom

skozi humor priskrbeti drugi način čustvenega izražanja, nadzora in socialne interakcije skozi obdobje njihove hospitalizacije (Gryski in Koller, 2007: 17–18).

Kako otroci doživljajo bolezen in hospitalizacijo?

»Ko se otrok začne smejati, to pomeni, da se verjetno začenja počutiti bolje.

Klovne vidim kot zdravilce.« (Dr. John M. Driscoll Jr. v Gryski in Koller, 2007: 20)

Preden predstavim funkcije, ki jih zajema humor Rdečih noskov v bolnišnici, moram razložiti specifičnost otrokovega dožemanja bolezn.

Kot smo že povedali, se percepcija bolezn ljudi razlikuje glede na kulturo, družbene skupine, spol, starost, izobrazbo, narodnost, religijo, socialni položaj; čedalje več raziskav pa se ukvarja tudi z otroškim dožemanjem bolezn (Helman, 2001: 98). Raziskave so pokazale, da imajo otroci dejansko zelo specifičen način dožemanja bolezn in da se prav tako kot odrasli sprašujejo, zakaj so zboleli in od kod je bolezen prišla. Na njihove razlage bolezn pa vplivajo predvsem mediji, šola in starši, katerih razlage otroci pogosto posnemajo (Helman, 2001: 98). Eiser in Paterson sta leta 1983 na podlagi raziskave med otroki, starimi 6, 8, 10 in 12 let, ugotovili, da je otrokovo dožemanje telesa in bolezn povezano tudi z njegovim vedenjem o telesu in bolezn. Predvsem pa otroci zdravje večinoma dojemajo kot zmožnost igrati se in teči naokrog (Payne in Walker, 2002: 43–44).

Številne raziskave so v zadnjem času pokazale, da je bistvena razlika pri doživljanju bolezn med otrokom in odraslim v percepciji časa. Otrokom se prihodnost zdi zelo zamegljena, tako da opozorila na posledice, ki jih prinašajo kajenje, nezaščiteni spolni odnosi ali alkohol, nanje naredijo le majhen vtis (Helman, 2001: 99–100). Tudi v izkušnji bolezn gre pri otrocih za nelinearno doživljanje časa. Otroci razumejo bolezen kot nekaj, kar se je zgodilo, in ne kot nekaj, kar bo trajalo v nekem časovnem intervalu. Časovno otroku definirajo bolezen le dogodki, kot je na primer smučanje, ki se ga zaradi bolezn ne bodo mogli udeležiti. Na eni strani otrok bolezen doživlja kot nekaj, kar je zmotilo njegovo normalno življenje in njegove družbene odnose, na drugi strani pa se skozi bolezen bolj poveže s starši in hkrati dobi od njih več pozornosti (Helman, 2001: 99). Raziskovalci so ugotovili, da otroci dojemajo bolezen funkcionalno – se pravi skozi perspektivo, da nečesa ne morejo storiti. Njihovo doživljanje bolezn je torej holistično, multidimenzionalno in vključuje fizične, psihične in družbene elemente bolezn (Helman, 2001: 99).

Helman meni, da je bistveni sklep rezultatov teh raziskav, da so otroci sposobni aktivno dojemati in prepoznavati svojo bolezen, le da pri tem potrebujejo razumevanje staršev in zdravnikov. To pomeni, da jim morajo odrasli ponuditi razlage, ki jih otroci razumejo, hkrati pa se morajo truditi razumeti razlage otrok. Deanna J. Trakas namreč pravi, da bodo otroci, ki so sposobni komunicirati z zdravstvenim osebjem, tega večji tudi kot odrasli (Helman, 2001: 100).

Med letoma 1990 in 1993 so s sredstvi Evropske unije izvedli zelo obširno mednarodno raziskavo, znano kot Projekt medicine in otroštva COMAC (*Childhood and Medicines Project*). Raziskovali so otroško dožemanje bolezn v devetih evropskih državah, in sicer z metodo risalnih intervjujev, kjer so otroci risali svoje vtise, kako so se počutili, ko so bili nazadnje bolni. Raziskava je pokazala veliko podobnosti med otroškim dožemanjem bolezn med državami in hkrati zelo zanimive razlike med njimi (Helman, 2001: 98).

Skupni simptomi bolezn pri opisu otrok so bili povezani z vročino, glavobolom, vrtoglavico ali izpuščaji. Otroci so sami sebe skozi risbe izražali kot osrednje osebe v tej »drami bolezn«, venomer

obkroženi z znanimi osebami in objekti. Raziskovalci so ugotovili, da so njihove risbe pogosto izražale občutek osamljenosti, izoliranosti, dolgočasje, strahu in žalosti. Risali so osamljene osebe, ležeče v postelji, čakajoče, da se nekaj zgodi in spremeni njihovo stanje (Helman, 2001: 98).

Tudi Irma J. D'Antonio piše, da za otroka bolnišnično okolje pomeni nekaj povsem nasprotnega domačemu okolju, ki so ga otroci vajeni. Na eni strani so otroci v bolnišnici vključeni v odnose in komunikacijo z medicinskim osebjem, ki je zelo drugačna od komunikacije z družinskimi člani in prijatelji. Na drugi strani bolezen otroka ogroža, zato se otrok v bolnišnici bojuje tako z notranjim kakor z zunanjim okoljem, medtem ko obe okolji doživlja kot nenavadni in čudni (D'Antonio, 1989: 157). Psihiater Zlatko Bestašić pravi, da otrok v otroštvu občuti temeljno gotovost, katere del je tudi verovanje v svoje telo. Otrok, ki so ga v zgodnjem otroštvu ločili od mame brez ustrezne nege, lahko doživi anaklitično depresijo, zato je treba obdobje ločenosti kolikor je mogoče skrajšati. Kajti od šestih mesecev naprej otrok doživlja svojo mamo kot celovito osebo, kar se kaže v strahu, ki ga otrok dobi pred ločitvijo od mame, in na ranljivost, ki je s tem močno povezana (Bastašić, 1990: 66). Lahko si torej predstavljamo, da za otroka odhod v bolnišnico ni nekaj preprostega.

Tako kot odrasli tudi otroci bivanje v bolnišnici, sploh dolgotrajno, doživljajo kot stresno; bolnišnična rutina tudi nanje deluje kot proces depersonalizacije (D'Antonio, 1989: 158). Tako kot odrasli so se tudi otroci spraševali, zakaj so zboleli. Bolezen so si razlagali kot nekaj, kar se zgodi nenadoma in nepričakovano. Razlage vzrokov bolezní so pokazale, kako kulturni modeli, ki so jih že absorbirali od odraslih, dejansko vplivajo nanje. Njihove razlage vzrokov bolezní so tako vključevale vlogo bakterij, okužb, hladne vode, diet in njihovo lastno vedenje ter način življenja. Družbene vplive na bolezen so le redko omenjali, prav tako pa otroci, podobno kot odrasli, niso povezovali vzrokov bolezní z nadnaravnimi in verskimi vzroki (Helman, 2001: 98).

Kakšne funkcije ima humor klovnov zdravnikov pri doživljanju bolezní bolnega otroka?

»Kakršenkoli humor je v lagskem gostem, zadušljivem dimu – kisik. Kisik predvsem za dušo. In če duša diha, se laže premika tudi sestradano telo.« (Torkar, 1995: 73)

Na kratko bom opisala nekaj funkcij, ki jih ima po mojih opazovanjih in raziskavah humor klovnov zdravnikov v bolnišnici:

Humorna zamenjava vlog

Ena izmed funkcij, ki jih ima humor v bolnišničnem okolju, je po mojem mnenju transcendentna funkcija humorja (Musek, 1998: 63–64). Klovni zdravniki se namreč s humorjem lotevamo številnih bolnišničnih tem in jih s tem nekako demistificiramo. Pri svojem delu izvajamo 'vizite', ki za otroke niso strašljive, temveč smešne. Tako poskušamo otroke odvrniti od občutka, da je zdravniška vizita a priori nekaj slabega, strašljivega ali grozljivega. S tem ko se klovni izdajamo za 'smešne zdravnike', preko humorja vzpostavljamo distanco, ki omogoča boljše obvladovanje stvarnosti, saj naredimo otrokom zdravniško obleko ter medicinsko osebje bolj domače in manj strašno (Gryski in Koller, 2007: 18). Otroci kmalu ugotovijo, da gre za zabavne stvari, ki prinašajo smeh in ne bolečine, in tako postane humor sredstvo, ki omogoča pogled na realnost iz drugega zornega kota, s čimer realnost izgubi vsaj del teže svoje problematike.

Detabuiziranje z zamenjavo besed in skozi igrane situacije

Dr. Zen in dr. Mafalda sta prišla v sobo, kjer sta deček (4 leta) in deklica (10 let) s svojima mamicama gledala televizijo. Deček je v nekem trenutku klovnama začel govoriti, kaj vse se bo zgodilo v risanki na televiziji. Ko je rekel, da bo nekdo streljal, sta klovna panično začela iskati skrivališče, saj sta razumela, da se bo to res zgodilo. Tako se je igra začela – deček je govoril, kaj vse se bo zgodilo, in klovna sta se skrivala pod posteljo, za vrati, plezala sta po stolah, poskušala uiti skozi okno ipd. (opazovanje z udeležbo na Pediatrični kliniki v Ljubljani, 12. maj 2010)

Kahn pravi, da je pomembna značilnost humorja sporočanje tabuiziranih tem (Kahn v Musek, 1998: 63). Že s tem ko se humor pojavlja v okolju, kjer naj ne bi bilo veselja in smeha, deluje v nasprotju z neko podobo bolnišnice. Klovni rušijo tudi tabuje, ki so povezani z družbenimi normami v bolnišničnem okolju. To storijo na eni strani že s kostumi in rekviziti, ki so netipični za bolnišnično okolje, z zgodbami in domišljjskimi svetovi, ki jih ustvarjajo v bolnišnici, in ne nazadnje s hrupom in bučnostjo (Miller Van Blerkom, 1995: 469), ki sicer v bolnišnici nista prisotna. Klovni zdravniki se prav tako ne izogibamo tem, kot so bolezen, bolečina, zdravniška vizi-ta, injekcija, transplantacija, operacija ipd., saj to že zaradi okolja samega ni mogoče. Velikokrat delujemo tako, da te pojme, ki se sicer povezujejo z negativnimi občutki, spremenimo v smešne situacije. S parodijo tako demistificiramo določene postopke in teme, ki so sicer v bolnišnici zelo neprijetni, ter s tem otrokom omogočimo lažje spopadanje z boleznijo (Gryski in Koller, 2007: 18). S tem pripomoremo k demistifikaciji zdravniškega poklica in operacij, ki so sicer pri bolnikih večinoma povezane z anksioznostjo.

Preusmeritev pozornosti s humorjem in igro

Veliko otrok dobi med hospitalizacijo in zdravniškimi pregledi strah pred bolečimi posegi v telo. Strah, pridobljen pri posegih, kot je jemanje krvi, jih zaznamuje in zato se začnejo bati vseh zdravniških pripomočkov, četudi nebolečih (D'Antonio, 1989: 158). Klovni pa lahko delujemo v bolnišnici kot nekdo, ki preusmerja pozornost otrok, in kot tisti, ki poleg staršev stojimo otroku ob strani v velikokrat neprijetnih bolnišničnih situacijah. Smeh ima namreč terapevtske učinke tudi pri otrocih, saj jih razbremenjuje napetosti, strahu in tesnobe pri obisku zdravnika, poleg tega pa povečuje njihovo radovednost in jim daje občutek, da se lažje znajdejo v danih okoliščinah (Šprah, 2006: 49). Naslednja zgodba kaže na vpliv klovnovske prisotnosti na situacijo v bolnišnici:

Z dr. Rozeto sva prišli v sobo na oddelku kirurgije UKC Maribor, kjer je na postelji sedela 6-letna deklica z mamo. Deklica je bila objokana. Dr. Rozeta je začela igrati na flavto, medtem ko sem ji jaz, kot dr. Sigismunda, začela predstavljati svoje »plešočerutke«, s katerimi sem na glasbo tudi žonglirala. Kmalu mi je uspelo v ples vključiti tudi deklico, ki mi je z veseljem in nasmehom na obrazu pomagala pri žongliranju. Deklica se je tako razživel, da je kar skakala po postelji, in mama je v smehu pazila, da ne bi kam padla, saj je bila še vedno malo omotična od narkoze, pod katero je bila nekaj časa prej. Nato pa nas je prekinila medicinska sestra, ki je vstopila in rekla, da bo morala deklica dati kri takoj, ko klovni končamo svoj nastop. Deklica se je v hipu zresnila. Ponudila sem se, da ju z mamo spremljam na odvzem krvi. Toda deklica se je tega tako bala, da ni dovolila niti mami, da jo odnese v sobo, kjer se jemlje kri. S skupnimi močmi smo deklico v to prepričali, še vedno pa je vsa prestrašena govorila, da noče zopet po iglo, saj jo kar naprej pikajo in jo bodo naslednjič gotovo picili tudi v glavo. Mama se je prav čudila, od kod deklici takšne misli.

Ko smo skupaj prišli do sobe za odvzem krvi, sestre še ni bilo notri, zato smo morali še kar nekaj časa čakati zunaj. Medtem sem na plano zopet potegnila svoje plešoče rutke in mama je predlagala, da me z deklico fotografirata. Iz tega smo nato naredili pravo igro – medtem ko sem iskala najzanimivejše poze za slikanje, se je deklica zopet sprostila in se začela zabavati. Nato smo srečali še eno deklico, ki je pravkar pogumno prestala dajanje krvi, in skupaj smo ugotovili, da to sploh ni tako hudo. Deklica je pozneje kri dala brez solz. Ko sem jo na koncu vprašala, kako je bilo, je brez solz na obrazu rekla, da v redu.

Ustvarjanje zaupanja

Iz neke sobe na oddelku nevrologije se je slišal jok deklice, ki ni in ni ponehal. Medicinska sestra je zagledala klovna zdravnika in jima rekla, naj poskušata razveseliti deklico v tej sobi. Ko sta klovna vstopila in ju je deklica zagledala, je takoj nehala jokati. Gledala ju je z velikimi očmi. Klovna sta se posvetila obema deklicama, ki sta s svojima mamama sedeli na posteljah. Najprej sta jima na flavto zaigrala pesmico ter jima medtem spuščala milne mehurčke. Deklica, ki je prej jokala, je še vedno gledala z velikimi očmi in pri tem sem opazila, da se je njena mama nekoliko sprostila, ker njena hči ni več jokala. Deklica je pozorno opazovala klovna, ki sta nena doma pričarala rdeč nosk. Zaželela si ga je tako, da je s prstom kazala nanj. Klovna sta iz enega noska pričarala dva in vsaki deklici podarila svojega. Deklici sta si ga z zanimanjem opazovali, medtem, ko se joka iz te sobe ni več slišalo. (opazovanje klovnovske vizite, 5. maj 2010)

Long in Newman pravita, da humor ustvarja zaupanje. Odrasel človek s humorjem sporoča svojemu otroku, da je odporen proti temu, kar bi ga lahko spravilo iz tira (Long in Newman v Strojnik, 1998: 67). Menim, da smo temu ob obisku klovnov zdravnikov priča tudi v bolnišnici. Kot sem že omenila, smo klovni zdravniki namenjeni predvsem otrokom, z igro in humorjem pa se ves čas obračamo tudi na starše. Kadar nam uspe starše nasmejati in sprostiti, to začutijo tudi otroci. Včasih se zgodi, da bolni otroci klovnom v prvem trenutku ne zaupajo. Toda ob pogledu na nasmejano in sproščeno mamo otroci pridobijo zaupanje do klovna in novega okolja, ki ga prinese klovna, ter se sprostijo tudi sami. Bastašič pravi, da otrok v bolnišnici doživlja bolečino in strah, ki ju bo lahko prebolel le, če bo začutil, da so njegovi starši mirni in ne prestrašeni (Bastašič, 1990: 67). Starši so namreč velikokrat preveč obremenjeni z otrokovo boleznijo in se, kot pravi priznani danski družinski terapevt Jasper Juul, zato »vse prevečkrat spremenijo v negovalce svojih otrok in – pozabijo biti starši« (Juul v Černoga, 2010: 10). Posledice tega so, da si otroci začnejo prizadevati, da bi lahko starše obvarovali pred bolečino, strahom in mislijo na smrt. Otrok torej čuti strah staršev in njihovo zaskrbljenost in velikokrat otroku ta strah postane dodatna obremenitev med okrevanjem. Kajti tudi otrok, kot pravi Juul, si mora kdaj oddahniti od bolezni in želi biti vsaj nekaj ur le otrok, brez prtljage, ki jo nosi kot kronični bolnik ali hendikepiran otrok (Černoga, 2010: 10). Klovni torej poskušamo v bolnišnico prinašati neobremenjeno energijo in želimo otroka predvsem videti kot otroka in ne kot bolnika. Zavedamo se, da je za starše, sorodnike in za medicinsko osebje včasih to lahko zelo težko, zato se nam zdi ta naloga, ki smo si jo zadali, toliko pomembnejša.

Ustvarjanje pričakovanja

Musek v humorju vidi tudi pomembno psihološko funkcijo, »ki nam pomaga osmišljati naše življenje in naše odnose z drugimi« (Musek, 1998: 64–65). Humor namreč povezuje z življenjskim

smislom kot eno najpomembnejših človekovih potreb. Življenjski smisel pa ni nekaj univerzalnega in se ne povezuje nujno z občutji ugodja, sreče in zadovoljstva, saj nekateri življenjski smisel najdejo tudi v trpljenju in smrti. Musek tako življenjski smisel definira kot »iskanje in najdenje pozitivnega v našem življenju in v naši življenjski perspektivi« (Musek, 1998: 63). In če nam humor daje možnost, da negativno v življenju na duhovni ravni pretvorimo v pozitivno, občutenje smiselnosti opredelimo kot občutenje pozitivnega.

Že nekajkrat smo izvedeli, da otroci niso hoteli iti domov, ker so izvedeli, da prihajajo Rdeči noski. Tako za nekatere, vsaj v določenem trenutku, bolnišnica ni več le kraj osamljenosti in bolečnine, ampak tudi kraj, kjer lahko pričakujejo nekaj zabavnega in smešnega.

Klovn in igra

Lahko bi rekli, da je za otroka humor nekakšna igra, ali drugače: igra je neizogibna komponenta humorja (Klein, 2003: 4). Humor je pravzaprav posledica igre, ki pa je še posebej za otroka nekaj nujnega in izjemno pomembnega. Irma D'Antonio pravi, da občutki strahu in stresa pri otroku naraščajo s situacijo, ko se le-ta ne more igrati, saj je igra za otroka prav tako pomembna kakor hrana in spanje (D'Antonio, 1989: 163). Otroci se namreč ravno skozi igro učijo življenja in družbenih vlog, zato je igra najpomembnejši način, ki otroka povezuje z njegovim okoljem (Gryski in Koller, 2007: 21). Igra pomaga ublažiti otrokove strahove in mu omogoča pridobitev novih izkušenj. Otroku omogoči, da razume situacijo, v kateri se je znašel, in jo poveže s svojimi osebnimi izkušnjami in, kar je pri tem najpomembnejše, strah zmanjša na najmanjšo mero (Bastašič, 1990: 69–70). In ravno zaradi vseh teh razlogov je igra, ki jo v bolnišnico prinašamo tudi klovni zdravniki, za otroka izjemno pomembna tudi v času njegove hospitalizacije.

Kot primer tega, kako lahko otrok kljub omejitvam, ki jih ima zaradi bolezni in zdravljenja, sodeluje v igri, navajam klovnovsko vizito dr. Zena in dr. Mafalde.

Dr. Mafalda in dr. Zen sta vstopila v sobo, kjer sta na postelji sedeli dve deklici in gledali risanke. Dr. Mafalda je rekla, da bi rada pokazala svoj ples flamenco, medtem pa jo bo dr. Zen spremljal s ploskanjem, in deklici sta nastop hoteli videti. Ko je bilo plesa konec, sta pozvala deklici, naj plešeta z njima. Ena od njiju je takoj začela sodelovati – ploskala je, se smejala in sede na postelji plesala (na eni roki je imela infuzijo, zato se je odzivala primerno svojemu stanju). (Opazovanje klovnovske vizite, 12. 5. 2010, Pediatrična klinika v Ljubljani)

Klein meni, da lahko odrasli v bolnišnici s humorjem dosežejo, da otrok ohrani svojo samozavest in dobro samopodobo (Klein, 2003: 6). Bolnišnična nega namreč otroka vrača v obdobje, ki ga je v svojem razvoju že preživel. Tako vsaka vrnitev v pozicijo, kjer je otrok negovan, pomeni veliko izgubo funkcije ega. Bastašič pravi, da se otrok v prvem obdobju velikokrat odzove na odhod v bolnišnico s protestom, jokom in z zavračanjem bolnišničnega osebja. Temu sledi obdobje obupa, bolečine in razočaranja; otrok se obnaša nemočno, glavo obrača proti steni, zavrača igrače, včasih tudi hrano in izgubi zanimanje za dogajanje zunaj svoje bolniške sobe (Bastašič, 1990: 66–67).

Igra, v kateri se otrok počuti superiornega in odgovornega, pa lahko otroku samozavest do neke mere vrne. Otroci se počutijo tako predvsem v situacijah, kjer so sicer odgovornejši od njih (starši, učitelj) postavljeni v podrejene vloge (Klein, 2003: 6). Igra superiornosti, o kateri govori Klein, je torej prisotna tudi v odnosu med bolnim otrokom in klovnom. Otroku namreč klovna dojema kot neumnega in s tem smešnega in Klein meni, da lahko to občutenje superiornosti, ki pride skozi igro in humor, zelo pozitivno vpliva na otroka, ki nima nadzora nad svojo boleznijo in bivanjem v bolnišnici.

Sklep

V raziskavi izhajam iz teze, da humor v bolnišnici lahko pozitivno vpliva na bolnike, saj jim omogoča, da se zaradi njegove prisotnosti bolj sprostitjo, preusmerijo pozornost na pozitivne elemente okrog sebe ali pa jim njegova prisotnost omogoča vsaj delno zmanjševanje stresa, ki ga doživljajo kot bolniki. Humor pa je lahko koristen tudi v komunikaciji med medicinskim osebjem in bolnikom, saj zmanjšuje anksioznost, ki se izoblikuje v odnosu bolnika in medicinskega osebja.

Pri tem se natančneje osredinim na klovne zdravnike, Rdeče noske, ki obiskujejo bolne otroke v bolnišnicah, in osvetlim funkcije, ki jih le-ti po mojem mnenju imajo v bolnišničnem okolju. Klovne zdravnike pri tem vidim kot tisti bolnišnični element, ki otrokom omogoča preusmeritev pozornosti od sicer številnih neprijetnosti, ki so jim v bolnišnici priča, in kot element, ki naj bi vsaj malo vplival na drugačno podobo bolnišnice, kot smo je sicer vajeni. S humorjem in svojo podobo namreč klovni zdravniki omogočajo pogled na realnost iz drugega zornega kota, zaradi uporabe določenih medicinskih izrazov, iger, kostumov, sicer netipičnih za bolnišnico, pa nekako detabuizirajo bolnišnično okolje.

Skrozi anketne vprašalnike v raziskavi ugotovim tudi, kakšen je odnos, ki ga ima do klovnov zdravnikov Rdečih noskov bolnišnično osebje treh različnih bolnišnic, kamor klovni zdravniki redno zahajamo. Z anketami sem namreč ugotovila, da ima medicinsko osebje večinoma pozitivno mnenje o klovnih zdravnikih Rdečih noskih, ki v bolnišnice zahajajo z namenom zagotavljanja kakovostnejšega preživljanja časa bolnim otrokom in tudi njihovim staršem. Pri tem sem potrdila tudi domneve, da medicinsko osebje humor dojema kot pomemben dejavnik, ki vpliva na zmanjševanje stresa na delovnem mestu, in hkrati kot sredstvo, ki pozitivno vpliva na komunikacijo med bolniki in medicinskim osebjem.

Literatura

- BASTAŠIĆ, Z. (1990): *Lutka ima i srce i pamet*. Zagreb, Školska knjiga
- BERGSON, H. (1977): *Esej o smehu*. Ljubljana, Slovenska matica.
- CECILE, H. (2007): *Culture, Health and Illness*. London, Hodder Arnold.
- ČERNOGA, M. (2010): Tudi otroci si morajo oddahniti od bolezni. *Nedeljski dnevnik*, 16. 5. 2010.
- D'ANTONIO, J. I. (1989): The use of Humor with Children in Hospital Setting. V *Humor and children's development: a guide to practical applications*, ur. Paul E. McGhee, 157–174. USA, The Haworth Press.
- DOUGLAS, M. (1971): Do dogs laugh? A Cross-Cultural Approach to Body Symbolism. *Journal of Psychosomatic Research* 15: 387–390.
- ERIKSSON-BACKA, K. (2003): *In sickness and in Health: How information and Knowledge Are Related to Health Behaviour*. Åbo, Åbo Akademi University Press.
- FREUD, S. (2003): *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- GANTAR, J. (2006): Politika humorja. *Emzin* 16 (1/2): 74–75.
- HARDON, A. (2001): *Applied health research manual: anthropology of health and health care*. Amsterdam. The Netherlands, Het Spinhuis.
- HJORT, P. F. (1998): Society, Community and Marginalization: The Countermeasures and Health. V 10 Years of »Arts in Hospital«: The Seed Is Sown, A project of the World Decade for Cultural Development 1988–1997, ur. Helmut Tautz, 98–103. Austria, Unesco.
- HROVAT, Z. (2008): Smeh – zdravilo brez stranskih učinkov. *Nedeljski dnevnik*. Dostopno prek: www.dnevnik.si/nedeljski_dnevnik/skrinja_nedeljskega/1042210667 (1. junij 2010).

- KLEIN, A. (1989): *The Healing Power of Humor: Techniques for Getting through Loss, Setback, Upsets, Disappointments, Difficulties, Trials, Tribulations, and All That Not-So-Funny Stuff*. New York, Tarcher Putnam.
- KLEIN, J. A. (2003): Introduction: A Global Perspective of Humor. V *Humor in children's lives: a guidebook for practitioners*, ur. Amelia J. Klein, 3–17. Westport, Praeger Publishers.
- KLEVELAND, A. (1998): Culture in health: Political Challenges. V 10 Years of »Arts in Hospital«: The Seed Is Sown, A project of the World Decade for Cultural Development 1988–1997, ur. Helmut Tautz, 39–40. Austria, Unesco.
- KOLLER, D. IN GRYSKI, C. (2007): *The Life Threatened Child and the Life Enhancing Clown: Towards a Model of Therapeutic Clowning*. Dostopno prek: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2249744/ (27. april 2010).
- LUPTON, D. (2003): *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body in Western Societies*. Thousand Oaks, New Delhi, Sage.
- MCGHEE, E. P. (2010): Humor and Health. Dostopno prek www.holisticonline.com/humor_Therapy/humor_mcghee_article.htm (6. marec 2010).
- MILLER VAN BLERKOM, L. (1995): Clown Doctors: Shaman Healers of Western Medicine. *Medical Anthropology Quarterly, New Series* 9(4): 462–475.
- MILIVOJEVIĆ, Z. (2006): O občutenju smešnega. *Emzin* 16(1/2): 71–73.
- MLINAR, A. (2006): Humor in minimalna racionalnost. *Annales, Series historia et sociologia* 16(2): 497–508.
- MUSEK, J. (1996): Humor kot sestavina življenjskega smisla. V *Humor in zdravje, 1. delovno srečanje Alpe-Jadran*, ur. Rehar Viktorija, 57–65. Celje, Društvo za promocijo in vzgojo za zdravje Slovenije.
- MUSEK, J. (2006): Humor, zdravje in duševno blagostanje. *Emzin* 16(1/2): 43–45.
- POLIMENI, J. IN REISS, P. J. (2006): *The First Joke: Exploring the Evolutionary Origins of Humor*. Dostopno prek: www.epjournal.net/filestore/ep04347366.pdf (14. maj 2010).
- RAKOVEC FELSER, Z. (2002): *Zdravstvena psihologija*. Maribor, Visoka zdravstvena šola.
- PATCH, A. (2002): Humor and love: the origination of clown therapy. *Postgard Medical Journal* (78): 447–448. Dostopno prek: <http://pmj.bmj.com/content/78/922/447.long> (12. marec 2010).
- PAYNE, S. IN WALKER, J. (2002): *Psihologija v zdravstveni negi*. Ljubljana, Educy.
- RDEČI NOSKI – KLOVNI ZDRAVNIKI. Dostopno prek: www.rdecinoski.org (22. april 2010).
- SOCIETY FOR MEDICAL ANTHROPOLOGY (2002): Humor and love: the origination of clown therapy. *Postgard Medical Journal* (78): 447–448. Dostopno prek: <http://pmj.bmj.com/content/78/922/447.long> (12. marec 2010).
- STROJIN, M. (1996): V družini se začne vzgoja za humor. V *Humor in zdravje, 1. delovno srečanje Alpe-Jadran*, ur. Rehar Viktorija, 66–69. Celje, Društvo za promocijo in vzgojo za zdravje Slovenije.
- ŠPRAH, L. (2006): Ali so lahko učinki humorja in smeha uporabni tudi z medicinskega vidika? *Emzin* 16(1/2): 47–50.
- TRSTENJAK, A. (1995): Slovenska duša med satiro in humorjem. V *Satira multi: Satira, humor – Multimedialno*, ur. Drago Medved, 6–9. Celje, Perfekta.
- WARREN, B. (2008): Healing laughter: The role and benefits of clown doctors working in hospitals and healthcare. V *Using the Creative Arts in Therapy and Healthcare: A Practical Introduction*, ur. Bernie Warren, 213–227. New York, Routledge.
- WHITING, D. A. (1999): *Children changed by trauma: a healing guide*. Oakland, California, New Harbinger Publications.
- WHITE, K. (2006): *An Introduction to the Sociology of Health and Illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage.

Rekreacija²

¹ Julie Delalande, etnologinja, je docentka pedagoških študij na univerzi v Caenu v Spodnji Normandiji in raziskovalka na CERSE (Center za študije in raziskave pedagoške znanosti, Caen). Med drugim je leta 2001 objavila delo *La cour de récréation, pour une anthropologie de l'enfance* (Šolsko igrišče, za antropologijo otroštva), Rennes, Pur.

² Prevod francoskega besedila *La récréation. Le temps d'apprendre entre enfants*, izvorno objavljenega v ERES, *Enfances et Psy.* 2003/4, št. 24, str. 71–80.

³ V francoskem šolskem sistemu je rekreacija 15- do 30-minutni premor, preživet na šolskem igrišču, nekje na polovici šolskega dneva. V francoskih vrtcih so otroci glede na starost razdeljeni v malo (3 leta, včasih 2), srednjo (4 leta) in veliko sekcijo (5 let). V nekaterih šolah razrede oblikujejo tako, da zajemajo šolarje iz vseh treh sekcij.

Šola je kraj, povezan z idejo o sholastičnem učenju, vendar pa je tudi prostor, kjer se učenci učijo drug od drugega. V teku dneva je rekreacija³ privilegirani trenutek, ki jim daje svojevrstno avtonomijo. Tako vsak otrok že od prvega leta vrtca odkriva radosti in omejitve, ki jih uvaja skupina, in eksperimentira s svojim načinom življenja v družbi. Hkrati se uči iger od starejših učencev in si jih priroji in prilagodi skupaj s svojimi sovrstniki. Kakšna je pomembnost teh socialnih in kulturnih učenj, ki jih otroci izvajajo med sabo, vzporedno s tistimi, ki jim jih posredujejo odrasli? Kako se oba tipa med seboj kombinirata? Etnologija ponuja originalen pogled na ta vprašanja.

Svojevrstna avtonomija

V primerjavi z izjemno dodelano razporeditvijo časa v šoli se zdi rekreacija trenutno nadzorovane svobode, med katero se učenci prepustijo svojim igram. Tam razvijajo lastne dejavnosti, zgrajene na otroškem znanju, ki ga podedujejo in nenehno na novo odkrivajo. Pri vprašanju učenja posledično ne smemo pozabiti na učenje, ki poteka med otroki, da bi razumeli, kako se uveljavljajo, in da bi skušali spoznati posamezne mehanizme.

Pravzaprav si zlahka predstavljamo – in etnografska študija to potrjuje –, da je proces učenja med otroki drugačen od tistega, ki ga uvajajo odrasli, saj namen ni isti. Medtem ko v razredu učitelji, ki želijo prenesti osnovno znanje, uporabljajo pedagoške metode, pa učenci na igrišču nimajo nikakršnega edukativnega namena. So daleč od tega, da bi se želeli medsebojno obogatiti

in tako pozneje postati popolni odrasli, ki odgovarjajo na pričakovanja naše družbe. Po drugi strani pa je med drugim namen vsakega izmed njih, da bi našel svoje mesto med svojimi vrstniki. Da bi jim to uspelo, otroci vedo, da se morajo naučiti, kako biti zaželeni, kako zapeljati skupino. V prisotnosti odrasle osebe, ki skuša vzgajati in otroku predati določeno znanje, bo tega morda motivirala želja, da odraslo osebo zadovolji. Mogoče je, da na njegove zahteve ne odgovarja zato, da bi pridobil vrednote in znanja, potrebna za dobro socialno vključitev in intelektualni razvoj, temveč da bi prejel priznanje in ljubezen. V tem pogledu se motivaciji odraslega in otroka močno razlikujeta.

Med otroki željo po izobraževanju nadomešča določen namen vzpostavljanja reda, ki se lahko izrazi, ko se odrasla oseba umakne iz njihovega okolja. To vodilo organiziranja je nedvomno eden izmed razlogov, ki motivirajo učence, da se podredijo pravilom, ki precej presegajo pravila skupne igre. Etnografsko opazovanje šolskega igrišča dejansko pokaže, da so njihovi odnosi v odsotnosti vodenih aktivnosti in bližnjega nadzora strukturirani. Je ta struktura le posledica predhodnega izobraževanja? V kolikšni meri so otroci v njej igralci?

Od leta 1992 se redno podajam na šolska igrišča, da bi se naučila, kakšne igre se tam igrajo in kaj se pri tem prenaša. S svojim etnološkim pogledom in z istim namenom, kot ga imajo tisti, ki proučujejo tradicionalne družbe, želim bolj spoznati otroške družbe. V teku let sem obiskala štiri vrte in tri osnovne šole ter tam vsakič preživela več mesecev, da bi spoznala učence in jih pripravila do tega, da sprejmejo mojo željo: učiti se od njih. Upala sem na nekaj, kar na glavo postavlja red stvari, saj otrok odraslega vidi kot nekoga, ki vse ve, in od kogar se vsega nauči. Kako naj torej dojame, da ve stvari, ki jih sama ne vem? Ko so me videli na igrišču, so nekateri porekli: »brez zveze«, kar naj bi pomenilo: ničesar se ne boš naučila. Ko pa so naleteli na moje trmoglavo zapisovanje njihovih iger in zgodb, so nekateri izmed njih postali »privilegirani informatorji«, ki so mi omogočili dostop do njihovega védenja.

Ideja svojevrstne avtonomije otrok na šolskem dvorišču se torej pne iz dveh dimenzij: prva prihaja iz relativne svobode, ki je učencem dana med rekreacijo in ki jo hkrati izkoristijo tudi vzgojitelji in učitelji, da nekoliko zadihajo, drugo pa daje socialno in ludistično védenje, ki ga otroci tam razvijajo in ki ga odrasli pogosto slabo vrednotijo ali slabo poznajo. V obliki in vsebini tega védenja mora etnolog iskati specifično otroštva.

Kako najti svoje mesto

Verjeti bi bilo mogoče, da se bodo učenci osnovnih šol, ki imajo med dvema deloma šolskega dneva možnost sprostitev, otrsli vseh nepotrebnih pravil in se prepustili anarhičnemu ravnanju. A otroci ne iščejo nereda in od vstopa v vrtec se učijo, da igranje skupaj pomeni iskanje dogovorov in kompromisov. Užitke igranja v skupini najprej opazijo v stiku s starejšimi vrstniki iz srednje in velike sekcije. Korak za korakom se začenjajo oblikovati skupine in vzgojitelji so mi dejali, da ob koncu prvega leta le malo otrok ostane samih: znali so si izoblikovati kolektivno življenje.

Proti združevanju v skupine jih v enaki meri torej potiska privlačnost ludističnega užitka kot trpljenje in nevarnost ostati sam ter, še osnovnejše, potreba po socialni prepoznavnosti. Medtem ko so učenci v razredu subjekt izobraževanja in vzgajanja, so med rekreacijo prepuščeni sami sebi, kajti vzgojitelji jih tam omejujejo le do te mere, da spoštujejo pravila, in ne da bi jim predlagali aktivnosti. Pri treh, štirih ali petih letih pa je početi stvari skupaj nevarna stvar. Prvo leto

v šoli je leto tipanja, a že od drugega leta naprej so otroci, ki sem jih srečala, jasno vzpostavili navade igre in življenja v sklopu svojih skupin prijateljev in prijateljic ter na igrišču zavzeli svoj prostor. Najmlajši ostanejo slabše umeščeni v svoji socialni organizaciji, nedvomno zaradi nezrelosti, pa tudi zato, ker se še ne poznajo. Mladi šolarji tkejo vezi in ustvarjajo skupen okvir pri preživljanju dni skozi celotno šolsko leto, tako v razredu kot na šolskem igrišču.

Imitacija je eden izmed načinov, ki ga najmlajši pogosto uporabljajo pri manifestaciji zanimanja za drugega in pri vzpostavljanju odnosa. Po mnenju psihologinje Jacqueline Nadel (1986) ima imitacija osnovno socialno funkcijo: funkcijo komuniciranja z drugim. Otrok, ki posnema drugega otroka pri risanju enake risbice v razredu ali pri sledenju na igrišču, ko posnema njegove premike, mu sporoča, da bi se rad igral z njim, in pokaže svojo podrejenost pogojem, ki jih bo ta postavil. Igra posnemanja dejansko vzpostavlja avtoritativen odnos med voditeljem in tistim, ki mu sledi; odnos pa ni, če valorizira predvsem prvega, neprijeten niti za drugega. V enem izmed razredov srednje sekcije vrtca opazujem Marine in Thierryja, ki sedita drug ob drugem in rišeta. Thierry začne posnemati Marine. Ta mu reče:

»Ne, ne smeš se uvest zraven mene! No, v redu, lahko imava barvice skupaj. Ne, ne ponavljaljaj za mano. No, v redu, narisala bova košaro, prav? Ne! Nikamor ne greš! Naredil boš isto kot jaz, v redu? Vedno boš naredil isto.«

»Mi boš dala rumeno barvico?«

»Tako ali tako sta dve rumeni barvici.«

Ko se jima približa tretji otrok, ga Thierry vpelje v družbo:

»Lahko počneš isto kot Marine, a ne, Marine?«

»Ja.«

Imitacija se doživlja skozi igro in kot način spravljanja stvari »v red« – tako nam daje vedeti besedišče, ki ga uporablja Marine –, a predstavljajmo si, da gre tu za domiselnega in upravljalnega vodjo. Tako je udobneje slediti impulzom male prijateljice kot ustvariti svojo lastno igro. Imitacija dovoljuje ustvarjanje soudeleženosti, pogosto pa je mogoča le, če prej že obstaja ugoden teren. Je manifestacija porajajočega se prijateljstva.

Veliko prizorov, ki jih je mogoče videti na igrišču, priča o težavnosti uživanja v deljenju igre, kajti pri tem užitku je treba predvidevati, da se bo udeleženi uspelo dopolnjevati in ne med sabo motiti. Vzpostavitev prijetnih odnosov preide v fazo odnosa moči, ki mora voditi igro, ne da bi bil preveč dušič.

V vrtcu Asma, Sabrina in Visna delajo potičke iz peska. Igrajo se skupaj, a njihovi odnosi niso dobro opredeljeni. Asma ima težave s sprejemanjem vloge, ki ji jo dodeljuje Sabrina, ki drži vajeti v rokah. Reče ji: »Sabrina, ne bom se več igrala z vama, ker nisem jedla potičk.« Sabrina mora malo popustiti uzdo in odstopiti najboljšo mesto Asmi, da bi ta privolila v nadaljevanje igre. Visna, zelo diskretna in spravljiva, je mirovni posrednik med obema in pomaga najti kompromis med njunimi recipročnimi interesi. Njihova igra se konec koncev zavleče vse do konca rekreacije in naslednji dan vse tri skupaj znova vidim v pesku.

Vsak otrok mora pri sebi najti odgovor na konfliktno situacijo, ki mu bo omogočil, da se ne bo počutil preveč šikaniranega, in ki ga bo mogel celo povesti v prijeten odnos medsebojne izmenjave. Nekateri preživijo veliko časa v konfrontaciji z drugimi, ko želijo, da jih ti sprejmejo. Če se zadeve znajo lotiti, se odklonitvi izognejo s spretno ponudbo. Njihova prva zmaga je

pogosto zamenjava indifferenca, katere subjekt so, z manifestacijo zanimanja, čeprav se to začne z antipatijo.

Dva šestletna dečka smejoč se kopljeta po zemlji ob vznožju drevesa, kopljeta z obema rokama kot psi in pri tem posnemata njihov lajež. Približa se jima dekletce iz njunega razreda in ju posnema. Eden izmed njiju ji reče: »Ne, ne tukaj, to je njegovo mesto.« Odgovori mu: »Ne, čakaj, bom jaz [jaz bom kopala namesto tebe].« S tem ko je ponudila svoje usluge, se je prikazala kot očitno podrejena moči voditelja in uspelo se ji je vključiti v igro.

Pri petih ali šestih letih se prijateljstvo najprej postavi ob rob brezbriznosti in se kaže kot sodelovanje pri dejavnosti drugega. Prijateljstvo se rodi skozi skupno igro, vez pa se ohranja z zvestobo tovarišev pri igri.

Spoznavanje družbenih vrednot

Nekateri otroci porabijo več časa kot drugi, da si zaslužijo svoje mesto v »klapi«, in ko je ta enkrat ustvarjena, zanje postane težje, da so vanjo sprejeti, saj to tedaj pomeni privilegij tistih, ki so že znotraj skupine.

Najsi otrok želi biti sprejet ali ohraniti svoje mesto – kajti to ni nikoli popolnoma zagotovljeno –, mora znati uporabljati strategije, da je dobro opažen, da je privlačen. Treba je dokazati iznajdljivost in obogatiti igro, pa tudi pokazati velikodušnost in prijaznost in posoditi svojo lopatko ali dati nekaj svoje mivke. Dar mivke nakazuje na željo po približevanju igralcem in če ti darilo sprejmejo, pokažejo radodarnežu, da so mu vrata v skupino odprta. Če ga zavrnejo, pokažejo svoje nestrinjanje s skupnim igranjem. Petletni deček se želi približati Jérémieju, ki se že igra s prijateljem:

»Če mi posodiš svoj kamion, ti dam svojo mivko.«

»Ne.«

Vmeša se tretji deček:

»Ni mehka.«

Poklanjanje mivke je v središču prijateljskih vložkov, kjer se vsakdo čim bolje umesti med svojimi, utrdi svojo prepoznavnost in si ustvari omrežje zaveznikov. Če poslušamo skupino prijateljev ali prijateljic, slišimo besede, ki uvajajo geste delitve. Ta redno poudarja izmenjave in omogoča otrokom, da se izoblikujejo v družbene partnerje. Darilo kot nudena storitev, kot orodje za integracijo pozneje pomeni življenjsko pravilo, ki se spoštuje znotraj skupine. Vsakdo mora dokazati svojo solidarnost in sposobnost integracije teh vrednot v svoje izmenjave, pri čemer sledi izjemno upogljivemu kodu, ki ga »pravo vrstnikov« oblikuje v teku dni. Kod dopušča veliko variacij in je zelo liberalen, to pa za otroka pomeni, da mora dati pobudo, ko se to zdi smiselno. Odobravajoč odnos zbuja spoštovanje in zaupanje ter je nujna premisa otroške solidarnosti.

Darilo kot vrednota v socialnih izmenjavah je seveda rezultat vzgoje, med katero se otrok nauči reči hvala, ko kaj prejme, in deliti s svojimi prijatelji ali brati in sestrami. A na šolskem igrišču je to vljudnostno pravilo postavljeno na preizkušnjo: z njim merimo interes za uravnavanje socialnih razmerij. Vrednote, kakršni sta izmenjava in darilo, pa tudi vljudnostna pravila, obstajajo, da bi brzdala željo po tem, da bi najboljše obdržali zase. Takšno individualistično

obnašanje ubija kolektivno igro in otroci to izkusijo na igrišču. Pravila, kakršno je pravilo darila, si naložijo, ker skozenj pokažejo potrebo po preživetju skupne igre. Prilagodijo si tiste vrednote odraslih, ki jim omogočijo graditev lastne skupnosti.

Poleg igre in primera o darilu določene konstante vzniknejo, ko šolarje povprašamo, na čem temelji njihovo prijateljstvo. Veliko jih kot lastnosti, ki označujejo zvezo z njihovim najboljšim prijateljem ali prijateljico, omeni prijaznost, zvestobo in medsebojno pomoč. Petletna Mélanie mi pove, da se rada igra »z mojimi prijatelji in prijateljicami. Ker se veliko igrajo z mano in ker so moji pravi prijatelji, in to že dolgo časa.« Osemletni Yoan pove, da ceni svoje prijatelje, ker so »simpatični in prijazni«. Ulyssa, stara devet let, mi razloži, da »se je treba imeti rad, če hočeš biti prijatelj, moraš jim zaupati, da ti bodo pomagali«. Tako že v zgodnjem otroštvu odkrijejo osnovne vrednote, na katerih se gradijo človeški odnosi, in sami izberejo, katere izmed njih bodo med sabo spoštovali. Daleč od odraslih in njihovih priporočil na svoj lasten način poustvarijo mikrodružbo.

Otroška znanja

Na šolskem igrišču se socialna vez stke predvsem skozi igro. Otroci uporabijo to pot, da med sabo ustvarijo so-odvisen odnos: med igro si dodelijo vloge in drug drugemu postanejo nepogrešljivi. Na tej točki so izjemno pomembne igre v pesku: čeprav bi vsak otrok lahko zase v svojem kotičku delal potičke, se povežejo in jih delajo skupaj; eden poskrbi za zadostno količino peska, medtem ko drugi kuha. Igro bogatijo ideje in pobude ter domislek, ki pogosto spremlja prvo aktivnost – igro na temo očeta, mame in otroka. Med to splošno prakso uveljavljajo navade, ocenjujejo posamezne tehnike pridobivanja določenega peska, razvijajo znanje, povezano z razlikovanjem med vrstami in značilnostmi materiala; vzpostavijo razmerja moči, ki dominirajočemmu naklonijo najboljšo vlogo, in krog zaprejo pred vsakim vsiljivcem, ki ni uveden v navade skupine. Z izključitvijo drugih utrjujejo to, kar bo s časom postalo identiteta skupine.

Tako otroci denimo delijo moške in ženske kompetence in opozarjajo na težavnost pri izvajanju praks nasprotnega spola. Dekleta mi zaupajo, da so slaba pri nogometu, nikakor pa ne pozabijo omeniti, da fantje ne obvladajo njihovih tehnik pri igranju v pesku ali pri stoji.⁴ V vrtcu mi Débora glede delanja potičk razloži: »Fantje jih ne znajo delati, pustijo prazen prostor, delajo tako.« (na hitro pokaže z gesto)

Znanja so povezana tudi z določeno starostjo in vsakdo izmed nas ve, da otroci igre, ki so jih prepustili mlajšim od sebe, označujejo kot »igre za dojenčke«. Da bi jih sprejeli za enakovredne, morajo otroci obvladati aktivnosti, primerne svoji starosti, kljub temu pa ne posegajo v dejavnosti svojih starejših vrstnikov. Nič presenetljivega torej ni, da na igrišču, ki si ga delijo učenci vrta in osnovne šole, igro s frnikolami strastno igrajo le prvošolčki. Poleg razlogov, povezanih s psihomotoričnimi sposobnostmi, otroci namigujejo na socialne razloge: vsaka starost ima svoje vedenje, ki pripomore k identiteti skupine, in nihče ne bo pokazal interesa za razvijanje kompetenc na področju, ki v skupini ni cenjeno.

Takšno stremljenje h konformnosti s socialno normo deloma pojasni skrivnostno sezonskost dvoriščnih iger. Vsi vzgojitelji opazijo zaporedne »sezone« iger s frnikolami, skakanja z elastiko ali kolebnico, ne da bi bili sposobni razložiti začetek in konec te ali one aktivnosti, ki povzroči kolektivno navdušenje. Otroci o njej govorijo kot o navadi, ki jo spoštujejo. Z vso pametjo devetih

let mi Priscilla pojasni: »Včasih delamo stojo. Potem je ne delamo več in noben je več ne dela. Včasih je moderna, prej smo se igrali in zbirali kartončke. Včasih, že pred leti, smo začeli delati stojo, potem smo nehali, no, saj je vedno tako, in sedaj ponovno začenjamo delati stojo.«

Otroška znanja se prenašajo iz generacije v generacijo, z opazovanjem in posnemanjem starejših vrstnikov, še bolj pa s prilagajanjem znanj med vrstniki: vsaka skupina igralcev doda svojo različico, nekoliko spremeni pravila, da jim bolj ustrezajo, iznajde novo obliko lovljenja – kot šestletni Mickaël, ki si predstavlja psa, ki lovi mačko, ki lovi miš, ki lovi sir –, deformira igrico štetja na prste – »moja račka je umrla, ali pojdeš na pogreb«, postane moja »žaba« ali moja »klobasica« – in zaradi teh številnih transformacij najboljše igre ne izginejo, marveč se prilagodijo sodobnemu času, odgovarjajo otroškim iniciativam ali nerodnostim, ki jih omili njihova domišljija.

Znanja, ki včasih izhajajo iz učenja vzgojitelja, včasih pa mu sploh niso znana, kot pri »magični« igri, ki jo je iznašla petletna Visna, pri kateri gre za zbiranje peska na paličici, ki jo namočimo s slino, so del otroške kulture, zbirke potrebnih znanj in sposobnosti, s katerimi se otrok lahko integrira med svoje vrstnike. Celo na šolskem igrišču je otroška kultura daleč od tega, da bi bila odrezana od preostalega sveta in zgodovinskega konteksta in je s temi znanji impregnirana, vzrok za to pa so igračke, ki jih otroci prinesejo v šolo, frnikole, ki jih osvojijo in izmenjujejo, navade, malice in vsakovrstni predmeti, namenjeni mladim, kot tudi multimedij-ske produkcije – za televizijo, kino ali videoigrice –, ki navdihujejo njihove lastne igre. Bolj kot druge kulturne skupine, ki se prav tako vedno izoblikujejo v stiku z drugimi, se ta zdi povezana z odnosom odvisnosti otrok od odraslih in je umeščena v kontekst, ki ga odrasli organizirajo zanje. Vendarle pa otroci niso nič bolj kot kakšna druga kulturna skupina žrtev trgovskega konteksta, čeprav jih moramo zaradi mladosti varovati bolj kot druge potrošnike. Razvijejo kompetence, ki ustrezajo njihovim bojaznim glede sveta in odnosa v prostoru, času in mislih. Predvsem pa si na šolskem igrišču prek skupnih aktivnosti prilagodijo elemente sveta odraslih in predmete, zasnovane zanje. Gilles Brougère (2003) denimo pokaže, kako se poslužujejo aktualnih risank, Power Rangers ali Gospodarji vesolja, da ustvarijo domišljjsko igro. Televizijska serija ni igra; igro si izmislijo otroci sami. Da bi se igrali, uporabijo skupno vedenje.

Sklep

Rekreacija je čas, preživet med sebi enakimi, kjer šolarji eksperimentirajo s pravili in orodji življenja v družbi. Gre za temeljni trenutek njihovega otroštva, kajti tu imajo možnost lastne pobude glede aktivnosti in vanje vložijo vrednote in pravila, ki jih prevzamejo od odraslih in prilagodijo lastni situaciji. Tako jih ne dojemajo več kot vrednote odraslih, temveč kot tiste, ki jih sami nalagajo sebi in jih priznavajo kot svoje.

Družbeno in kulturno učenje šolarjev med sabo ni ločeno od učenja, ki ga jim ponujajo odrasli. Prvo pogosto dovoli integracijo drugega in je v nekaterih primerih, kot denimo pri pravi-
lih vljudnosti, zadnja etapa procesa vzgajanja, ki omogoči nekakšno »prebavljanje« elementov, ki jih dajo na voljo odrasli. Ti koščki so bolj ali manj prilagojeni, spremenjeni skozi igro in interakcije, in asimilirani. Študija mehanizmov učenja med otroki odpira nove, še vedno slabo raziskane poti do pedagoških in didaktičnih vprašanj, ki se porajajo v glavah vzgojiteljev.

Prevod Sonja Benčina

Literatura

- BROUGÈRE, G. (2003): *Jouets et compagnie*. Pariz, Stock.
- DELALANDE, J. (2001): *La cour de récréation. Pour une anthropologie de l'enfance*, Rennes, Pur.
- DELALANDE, J. (2002): Comment le groupe s'impose aux enfants. *Empan. Le groupe: chaînon manquant?* 48: 27–31.
- DELALANDE, J. (2003): Culture enfantine et savoir-vivre : les enjeux d'un apprentissage entre pairs. *Terrain, enfant et apprentissage* 40: 99–114.
- DELALANDE, J. (2003): La socialisation sexuée à l'école : l'univers des filles. *La lettre du Grape, Les filles* 51: 69–75.
- DELALANDE, J. (2003): *La récré expliquée aux parents*. Pariz, Audibert.
- NADEL, J. (1986): *Imitation et communication entre jeunes enfants*. Pariz, Puf.
- SAADI-MOKRANE, D. (2000): *Sociétés et cultures enfantines*. Spisi s simpozija. Paris, Université Charles-de-Gaulle-Lille 3,

Kulturno žlahtnjenje najmlajših

Intervju z dr. Robijem Krofličem
in Darjo Štirn Koren

Dr. Robi Kroflič (profesor na oddelku za pedagogiko na Filozofski fakulteti) in Darja Štirn Koren (pedagoginja v vrtcu Vodmat) sta sodelovala pri odmevnem projektu *Kulturno žlahtnjenje najmlajših*. Z njima smo se pogovarjali o vsebini projekta, doseženih rezultatih, ki jih prinašajo na področju vzgoje prosocialnih čustev in morale pri malih otrocih. Zanimalo pa nas je tudi, koliko je razvit pristop interdisciplinarnih raziskav z otroki v Sloveniji in kako uspešna je lahko pri tem etnografska metoda.

KATARINA MAJERHOLD (K.M.): KAKO STE PRIŠLI NA IDEJO, DA PREDŠOLSKI OTROK NIKAKOR NI EGOCENTRIČNO IN V MORALNEM POGLEDU NEKOMPETENTNO BITJE?

Robi Kroflič (R.K.): Čeprav je bila v devetdesetih letih že splošno znana teza Lorisa Malaguzzija, ustanovitelja in vodje vrtcev Reggio Emilia, o otroku kot bogatem, zmožnem bitju, sem se zares soočil z dejstvom, da je otrok že v predšolskem obdobju zelo prosocialno občutljiv, med vodenjem projekta *Med poslušnostjo in odgovornostjo: procesno-razvojni model moralne vzgoje* v vrtcih Nova Gorica. Med etnografskimi

zapisi dogodkov, ki so jih vzgojiteljice ocenile kot pomembne za razumevanje in spodbujanje moralne odgovornosti, sem naletel na zgodbo šestletne deklice, ki je kljub predlogu večine otrok in podpori vzgojiteljice, da preuredijo namembnost koticčka, v katerem se otroci niso več pogosto igrali, predlagala, da družinski koticček pustijo nespremenjen, saj se je v njem rada igrala ena deklica s težavami v socialnem prilagajanju. Osebni stik s to deklico ji je omogočil, da je formulirala stališče, da otroci dajo prednost posamezniku pred interesom večine, in s tem celo prepričala preostale otroke in vzgojiteljico, kar je znak visoke moralne občutljivosti, ki je klasični stopenjski modeli razlage moralnega razvoja otroka niso prepoznali.

Danes je v kritičnih teorijah otroštva že dobro uveljavljeno stališče, da je podoba otroka družbeni konstrukt, ki odraža predvsem interese akterjev družbene moči za ustvarjanje režimov resnice (Foucault), katerih namen je normalizacija otrokovega razvoja. Hkrati se zavedamo, da je priznanje otrokovih mnogoterih kognitivnih in socialnih zmožnosti nujen pogoj za uveljavljanje otrokove participacije v procesih odločanja o njegovem življenju, saj lahko odrasli prepusti večjo

mero samostojnega odločanja le otroku, ki ga spoznamo za zmožnega osmišljanja svojega delovanja, uglaševanja svojih potreb z bližnjo osebo in tvorjenja odgovornih odnosov prijateljstva, občutljivega za veselje oziroma žalost bližnje osebe in sposobnega uvida, zakaj so dejanja, s katerimi prizadenemo bližnjo osebo ali skupino, kateri pripadamo, neprimerna. Paternalizem odraslih in poudarjanje disciplinske narave vzgoje – tista famozna izjava o tem, da bo otrok postal svoboden, če mu postavimo jasne meje – logično izvira iz naše predstave o njem kot ranljivem, nezmožnem bitju, ki ga bo le naše aktivno usmerjanje privedlo do moralne odgovornosti.

K.M.: KAKO JE TO SPOZNAVJE VPLIVALO NA VAŠE UVAJANJE OSNOVNE IDEJE INDUKTIVNEGA PRISTOPA K PROSOCIALNEMU IN MORALNEMU RAZVOJU PREDŠOLSKEGA OTROKA?

R.K.: Da bi bolje razumel pogoje, ki otroku in tudi odrasli osebi omogočijo prosocialno občutljivost in moralno odgovornost, sem se najprej zakopal v študij alternativnih etičnih teorij in teorij razvoja morale, ki so nastale kot odziv na Rawlsovo teorijo pravičnosti in Kohlbergov model razvoja moralnega presojanja. Etika skrbi, etika vrlin in komunitarijska etika so mi razkrile načela moralnega delovanja, ki so veliko bližje otrokovim zmožnostim v predšolskem obdobju kot zapletena logika osebno nepristranskega in nevpletenega postkonvencionalnega moralnega presojanja »izza tančice nevednosti« in »v izvirnem položaju«. Baumanova razlaga vzrokov za uspeh Hitlerjeve politike holokavsta me je prepričala, da je osebna bližina, ki omogoča potopitev v položaj druge osebe in motivacijski premik k skrbi za osebo, potrebno naše pomoči, boljša varovalka pred brutalnim nasiljem kot načelne moralne sodbe, kar me je privedlo do novega pogleda na moralno odgovornost, ki ga zagovarja Emmanuel Levinas, ter do teorije prosocialnih emocij, ki sta jo razdelala Martin Hoffman in Kristjan Kristjansson. Na teh etičnih in antropoloških idejah sem zasnoval nov pogled na spodbu-

janje prosocialnega in moralnega razvoja, ki sem ga poimenoval celovit induktivni vzgojni pristop. Tega sem in ga še vedno dograjujem z nekaterimi uveljavljenimi pedagoškimi pristopi, ki izhajajo iz sorodnih teoretskih idej, kot sta na primer pedagogika poslušanja Carline Rinaldi in model vzgoje s pomočjo umetniške izkušnje, ki ga zagovarjajo Maxine Greene, Martha Nussbaum, Vea Vecchi, Kieran Egan, Ken Robinson in nekateri drugi sodobni teoretiki.

K.M.: KAKŠEN JE VPLIV ČUSTEV (NPR. SOČUTJA, SREČE, KRIVDE) NA ČLOVEKOVO IN OTROKOVO PROSOCIALNO NARAVNANOST?

R.K.: Po mojem trdnem prepričanju igrajo prosocialna čustva v povezavi s socialno kognicijo ključno vlogo v procesih moralnega presojanja, sprejemanja odločitev in delovanja. Od Aristotela naprej je znano, da je težnja k sreči osnovno vodilo in motivacija človekovega delovanja. Težava, s katero se soočamo še posebej v otroštvu, izvira iz dejstva, da otrok včasih težko prepozna razliko med želenimi dobrinami, ki zagotavljajo trenutno ugodje, in tistimi, ki zagotavljajo trajen osebni razcvet (Aristotelovo *eudaimonio* sodobni avtorji čedalje pogosteje prevajajo s terminom *human flourishing*). Druga težava pa je povezana z usklajevanjem prizadevanja za lastno srečo s pogoji za zagotavljanje sreče bližnjih oseb. Tu se soočimo z izjemnim pomenom sočutja in empatične krivde, čustev, ki nam omogočijo, da prepoznamo čustveno stanje bližnje osebe, vzroke, ki so privedli do tega stanja, in če smo sami povzročitelji intenzivnega čustvenega stanja, tudi odgovornost za posledice svojega ravnanja. Pri otroku je že zelo zgodaj mogoče prepoznati zadovoljstvo, ki sledi dejanju, s katerim je osrečil bližnjo osebo, in emocionalni distress, ki sledi dejanju, s katerim je prizadel bližnjo osebo. Sočutje in empatična krivda v njem sprožita željo po dejanjih, s katerimi osrečimo bližnje, in po popravni škodi, ki smo jo zavestno ali po nesreči povzročili bližnjemu. Natančno opazovanje otroških reakcij v konfliktnih dogodkih nas je v okviru

uvajanja celovitega induktivnega pristopa v vrtec Vodmat, Ljubljana, prepričalo, da če otroku, ki je prizadel vrstnika, pustimo čas, da predela svoje razpoloženje prizadetosti, se bo praviloma v njem prebudila želja, da s prosocialnim dejanjem povrne škodo, ki jo je povzročil. To je hkrati temelj tako imenovane restorativne pravičnosti in medicinske metode reševanja konfliktov, pristopov, ki v zadnjih desetletjih kažejo velik družbeni in tudi pedagoški potencial. Vsekakor večji, kot je značilen za retributivno teorijo kaznovanja in distributivno teorijo pravičnosti, še vedno prevladujočih v modernem kazenskem pravu in pedagoških modelih discipliniranja.

K.M.: KAKŠNA JE VLOGA ODRASLEGA V VZGOJNI SITUACIJI?

R.K.: Vprašanje moram razstaviti na več delov, saj se ta vloga razlikuje tako glede na splošen vzgojni pristop, kakor tudi glede na specifičnost vzgojne situacije.

Ko gre za splošna načela celovitega induktivnega vzgojnega pristopa sem vlogo odraslega opredelil v smislu zaporedja treh ključnih faz, ki tvorijo induktivno logiko vzpostavljanja moralne odgovornosti. Prva vloga se nanaša na spodbujanje otroka, da vstopa v različne odnose in dejavnosti v socialnih interakcijah, saj primarne moralne odgovornosti ni mogoče razviti zunaj odnosov oziroma otrokove zmožnosti, da odgovori na nagovor druge osebe (*response-ability* kot pogoj za vzpostavitev *responsibility*). Sledi razvoj občutka spoštovanja do razpoloženja sočloveka, ki je povezan z eksperimentiranjem otroka, ki na različne načine preizkuša, kako se bomo odrasli in vrstniki odzvali na njegove spodbude. V primeru konfliktov induktivna argumentacija vzgojiteljice pomeni, da se otrok ne more izogniti neprijetnemu občutenju emocionalnega distresa njemu bližnje osebe (spodbujanje empatične krivde), ki ga je povzročil s svojim dejanjem, pri prosocialnih dejanjih pa otroku pomagamo, da zazna pozitivne učinke svojih dejanj na razpoloženju oseb (spodbujanje sočutja) in s tem

tudi lastno zadovoljstvo. Šele v tretjem koraku v vzgoji uporabimo *generalizacije v obliki razumevanja pomena določenih vrednot in etičnih načel* ter uvid v dejstvo, da je v instituciji skupno življenje najlažje regulirati z vnaprej dogovorjenimi pravili. Premik od induktivne izkušnje sočutja do deduktivne izkušnje pomena pravila pa nastane že v predšolskem obdobju.

Druga odgovornost odrasle osebe se navezuje na podobo, ki jo pripisujemo otroku. Indukcija temelji na uvidu v otrokove prosocialne potenciale in v prepričanju, da bo v skladu s svojimi empatičnimi zmožnostmi otrok pripravljen usklajevati svoje potrebe in želje z vrstniki in pomembnimi odraslimi ter prevzemati odgovornost za posledice svojih ravnanj. V napačnem pripoznanju otroka kot sebičnega in miselno ter socialno nezmožnega bitja se namreč odraža paternalizem odraslega na eni strani in pasivna vloga otroka v klasičnih disciplinskih praksah na drugi.

Tretjo odgovornost pa bi vezal na spoznanje, da moramo odrasli prepoznati bistvene razlike med moralnimi zahtevami in konvencionalnimi pravili, kakor tudi dejstvo, da je upiranje otroka, da ravna v skladu z navadami/konvencijami odraslih, pomemben element moralnega osamosvajanja. V predgovoru k drugi izdaji romana *Jane Eyre* je Charlotte Bronte zapisala, da konvencionalnost ni moralnost; še več, ta dva koncepta sta diametralno nasprotna kot pregreha in vrlina. Misel ima za razmislek o vzgoji izjemen pomen, saj se vzgoja po navadi povezuje z navajanjem otroka na sprejetje konvencionalnih zahtev odraslih in se hkrati predpostavlja, da bo ponotranjenje pravil vodilo v oblikovanje značaja in pripravljenost na avtonomno in odgovorno moralno presojanje in delovanje. Gesla kot »otrok mora sprejeti meje, da bo lahko svoboden« ali »vzgojenost je posledica ponotranjenja simbolnega reda družbe«, ali nasprotna gesla o »razvjenosti kot raku sodobne družbe« ostajajo osrednje ideje laične in akademske pedagogike. A če sta konvencionalna norma in moralna odločitev tako nasprotna kot pregreha in vrlina, se lahko upravičeno vprašamo, kaj je torej izvor

moralnega delovanja in na kakšne prakse vzgoje in discipliniranja opreti spodbujanje razvoja moralnosti.

Tako imenovana teorija socialnih domen, ki so jo v zadnjih desetletjih razvili avtorji Elliot Turiel, Larry Nucci in Judith Smetana in tudi empirično potrdili s številnimi raziskavami, nas prvič opozarja, da ni pretiranega strahu, da otrok že med tretjim in četrtem letom starosti ne bi prepoznal univerzalne veljave temeljnih moralnih načel (ne, ker razume temeljna načela pravičnosti, ampak zato, ker prepoznava nepravilnost učinkov moralno spornih dejanj!), in drugič, da moramo upiranje konvencijam povezati z dejstvom, da otrok taka pravila doživlja kot poseganje v njegove osebne izbire, naše razlage o primernosti določenega vedenja (v skladu z bontonom) pa ga zlahka ne prepričajo, ko gre za ravnanja, s katerimi neposredno ni povzročena vidna neposredna škoda. Strah, da bomo s prepuščanjem iniciative otroku povzročili razraščanje moralnega relativizma (saj ga lahko preprečimo le z doslednim vztrajanjem pri vzgojnih zahtevah), je torej odveč, če dosledno vztrajamo pri odgovornosti za posledice moralno spornih dejanj ter hkrati omogočimo pogajanje otrokom glede smiselnosti uveljavljanja konvencionalnih zahtev.

K.M.: KAKŠNA JE NJEGOVA MORALNA ODGOVORNOST IN KAJ MENITE O POJMOVANJU ODGOVORNOSTI KOT SPOŠTLJIVEM ODNOSU DO OBLIČJA SOČLOVEKA, DO OKOLJA IN RAZLIČNIH OBLIK BIVANJA?

R.K.: Kot sem že povedal, je spoštljiv odnos vzgojiteljice povezan s podobo otroka, na podlagi katere z njim vstopa v odnose in dejavnosti. Ključno je torej pozitivno pripoznanje otroka kot socialno občutljivega bitja. V tej drži se po mnenju Judith Butler skriva temeljna človeška odgovornost, saj ko pripoznamo drugo osebo oziroma ko prosimo za lastno pozitivno pripoznanje, s tem izražamo vrlino spoštovanja do naslovnika, potrebe in želje po drugem ... Težnja po vzajemnem pozitivnem pripoznanju pa je temelj moralne medsebojnosti, ki se začne

po mnenju Jessice Benjamin uveljavljati že v simbiotskem odnosu med otrokom in materjo, ko poskušata z uglasovanjem svojih potreb vzpostaviti pozitivno čustveno ozračje.

Druga zahteva, ki jo naslavlja pedagogika poslušanja na odraslo osebo, je vezana na to, da aktivno poslušamo otroka, saj je poslušanje izražanje dobrodošlice in odprtosti za različnost, pripoznanje pomena pogleda druge osebe in njene interpretacije. Hkrati poslušanje posameznika dvigne iz anonimnosti in nas legitimira, nas naredi vidne ter obogati tako tiste, ki poslušajo, kakor tiste, ki sporočajo, kar je ena temeljnih političnih pravic otroka. In kot zapiše Carlina Rinaldi, utemeljiteljica pedagogike poslušanja, otroci ne prenesejo anonimnosti.

K.M.: KAKŠNE SO IZKUŠNJE GLEDE DELOVALNOSTI OTROK – OTROKA KOT AGENSA V PROJEKTU KULTURNO ŽLAHTNENJE NAJMLAJŠIH – OMEJITVE IN PREDNOSTI TEH OTROKOVIH ZMOŽNOSTI?

R.K.: V projektu *Kulturno žlahtnjenje najmlajših* smo poskušali povezati razvoj otrokove pro-socialnosti in moralnosti po načelih celovitega induktivnega vzgojnega pristopa z rabo različnih umetniških praks kot spodbujevalcev moralne občutljivosti. Ena temeljnih teoretskih predpostavk umetniških dejavnosti je bila v tem, da lahko spodbudimo otrokovo aktivno držo tako s tem, da mu omogočimo udeležnost v umetniški izkušnji kot gledalcu/poslušalcu, kakor seveda s tem, da ga spodbujamo k različnemu umetniškemu ustvarjanju. Predšolski otroci so ob sodelovanju različnih umetnikov in obiskih umetniških institucij pokazali veliko navdušenje nad ume-tninami in umetniškimi postopki, pa tudi velike sposobnosti za uresničitev vseh tistih vlog, ki jih je že Aristotel prepoznal v umetnosti kot osrednjem stebru humanistične izobrazbe. Z natančnimi opisi dogodkov smo dokazali, da otroci iskreno uživajo v lepoti umetniških artefaktov, uporabljajo metaforično izražanje na izjemno ustvarjalen način, se vživljajo v zgodbe umetnin, izkazujejo visoko stopnjo zmožnosti sočutne imaginacije,

zaznali pa smo tudi primere prenašanja moralnih sporočil iz umetniške prakse v reševanje neposrednih moralnih konfliktov ter primer katarzičnega doživetja Munchovega *Krika*, ki je petletni deklici pomagalo olajšati pritisk strašljivih čustev, ki jih je zaznala ob živčnem zlomu svoje mame. S tem se je potrdila misel Vee Vecchi, prve ateljeristke v Reggio Emilii, da si otroci in umetniki, čeprav zaradi različnih razlogov, delijo povsem nov način gledanja in opazovanja sveta, za katerega so značilni izjemno zanimanje, empatija in raba metaforičnega jezika. Prav tako se je potrdila ideja Vicencija Rakića, da je umetnost eno redkih področij dejavnosti v vzgoji, s katerim lahko neposredno spodbujamo otrokovo ustvarjalnost, saj sicer večina vzgoje temelji na ponavljajočih se dejavnostih in navajanju otroka na vnaprej opredeljene resnice in pravila bivanja.

K.M.: KAKŠNO JE NAJPRIMERNEJŠE OKOLJE ZA RAZVOJ PROSOCIALNEGA IN MORALNEGA DELOVANJA OTROKA IN ODRASLEGA (SO TO AVTENTIČNI ODNOSI LJUBEZNI IN PRIJATELJSTVA?)

R.K.: Otrok ima v predšolskem obdobju težave pri zaznavanju moralne vrednosti njemu oddaljenih situacij, zlahka pa to dimenzijo zazna v osebno vpletenih odnosih z bližnjimi odraslimi osebami in vrstniki. Ljubezen in prijateljstvo igrata pri tem osrednjo vlogo, saj prek teh odnosov otrok doživlja prijetna občutja pripadanja in varnosti, kakor tudi zadovoljstvo, ki ga daje pogled na srečo njemu drage osebe. Razvojnopsihološke raziskave kažejo, da začne otrok že zelo zgodaj diferencirati odnose do navadnih vrstnikov in tistih, ki jih doživlja kot prijatelje. In kot je Aristotel pred 2500 leti zapisal, da je lahko prijateljstvo model pravičnega odnosa na individualni ravni, to še posebej velja za otroka, ki prek konkretnih izkušenj odnosov in dejavnosti v skupini, še posebej igre, gradi svoje predstave o moralnih konceptih.

Drugo spoznanje, ki smo ga nenehno potrjevali v našem projektu, pa je vezano na ugotavljanje pomena heterogenega socialnega okolja za

razvoj otrokovih prosocialnih in moralnih konceptov. Druženje dečkov in deklic, starejših in mlajših otrok, tistih s tipičnim razvojem in tistih s posebnimi potrebami, vnaša v otrokovo okolje obilico priložnosti za medsebojno pomoč in učenje od zmožnejših otrok. Priložnost doživeti vlogo »subjekta pomoči« pa je po mnenju Nell Noddings eno od najpomembnejših vzgojnih orodij za razvoj prosocialnosti in moralnosti, kar se še posebej pokaže ob uvajanju različnih oblik prostovoljstva v vzgojne dejavnosti vrtca in šole.

K.M.: KAKŠEN JE POMEN UVAJANJA UMETNIŠKIH PRAKS IN SOČUTNE IMAGINACIJE V PREDŠOLSKO VZGOJO IN KAKŠNA JE POVEZAVA Z OSNOVNO NARAVNANOSTJO SPODBUJANJA PROSOCIALNEGA IN MORALNEGA RAVNANJA OTROK?

R.K.: Eden temeljnih konceptov, s katerimi estetika dokazuje pomen umetnosti za razvoj človečnosti, je zagotovo umetniška imaginacija. Kot to odlično analizira Martha Nussbaum v svojih delih, vsebuje imaginacija vrsto za moralni razvoj pomembnih dimenzij. Najprej omogoča vživljanje v namišljene svetove, pa tudi kreacijo teh imaginarnih obzorij, brez katere ni utopičnega mišljenja in želje po ustvarjanju osebnih in družbenih vizij. Prav tako imaginacija omogoča prodiranje v duševnost junaka in okoliščin zgodbe, ki junaka osvobaja stereotipnega zaznavanja, predvsem pa ukinjanje egocentrične iluzije, da je edino duševno bogastvo moj lastni notranji univerzum občutkov in emocij. Sočutna imaginacija vključuje tudi občutek lastne ranljivosti, ki mi sporoča, da lahko v prihodnosti doživim podobno usodo kot (literarni) junak, s tem pa omogoči vstop v tisto najbolj skrivnostno razsežnost soočenja z umetnino – v katarzo.

V skladu s splošnimi težnjami na področju oblikovanja postmodernih dialoških etik imajo opisane značilnosti sočutne imaginacije neposredno moralno vrednost, saj gre za iste procese, ki jih morajo akterji konfliktne situacije uporabiti pri iskanju skupne rešitve zapleta. Izrazita vrednost sočutne imaginacije za današnji čas pa je

povezana z empatičnim prepoznavanjem družbenih položajev drugačnih, odrinjenih, nevidnih oseb v globalnem svetu razlik. Ali kot sem pred časom zapisal, soočenje z vprašanjem, kako bi sam doživljal situacijo, ki jo upodablja tragedija, ali kako bi sam ravnal, če bi se znašel v podobni situaciji kot tragični junak, nam namreč razkrije, kot bi rekel Jung, senčne plasti naše duše, drugost izza ego predstav o sebi (Ricoeur) in s tem globljo resnico lastnega bivanja.

K.M.: KAKŠEN POMEN IMA SPOŠTOVANJE?

R.K.: Pri oblikovanju teoretskega okvira celovitega induktivnega vzgojnega pristopa sem izhajal iz predpostavke, da je spoštovanje pravzaprav osrednja etična kategorija, ki ji moramo dati prednost pred posameznimi teoretskimi ali zdravorazumskimi konceptualizacijami pravičnosti. O vprašanih, kaj na primer konkretno pomeni pravica posameznika do neoviranega izražanja lastne identitete in kaj prepoved sovražnega govora, žal v kulturno heterogenem okolju ne pridemo do prepričljivega enotnega odgovora, kar dokazujejo zlasti zapleti v zvezi s prepovedjo nošenja muslimanskih rut v francoskih javnih šolah in zapleti v zvezi z objavo karikatur Mohameda v javnem tisku. Zahteva po spoštovanju vsakega posameznika oziroma vsake osebne konstrukcije smisla, o čemer pričata koncepta strpnosti in spoštovanja kot oblike pozitivnega pripoznanja, je v epistemološkem pogledu bolj enoznačna, čeprav v smislu etične odgovornosti veliko zahtevnejša. Za spoštljivost namreč ne zadošča formalna drža distance oziroma pasivne tolerance, niti odgovornost za dosledno upoštevanje družbenih pravil/zakonov, ampak sprejemanje druge osebe kot vredne, čeprav njene drugačnosti morda ne morem uskladiti s svojo konstrukcijo smisla, in kot to poudarja Levinas, čeprav morda od nje ne morem pričakovati enakega odgovora v zvezi z mojim lastnim identitetnim položajem. Zahtevnost te drže po drugi strani dopolnjuje dejstvo, da je za otroka prvo orodje, ki mu omogoči vstop v univerzum moralnosti, to, da začne svoje namere rav-

nanja usmerjati glede na posledice, ki jih imajo na sočloveku ali okolju, ne pa glede na skladnost dejanja ali motiva zanj z družbeno normo ali etičnim imperativom. Zaznavanje spoštljivega odziva ima torej v razvojno-psihološkem, verjetno pa tudi v ontološkem pogledu, primat pred razmišljanjem o pravičnosti oziroma skupnim dobrim.

K.M.: ČE SE ZAVZEMATE ZA DO ZDAJ PREDSTAVLJENO INDUKTIVNO VZGOJNO METODO Z NAME-NOM SPODBUJANJA PROSOCIALNEGA IN MORALNEGA RAZVOJA OTROKA – KAKŠNEGA ODRASLEGA ČLOVEKA PRIČAKUJETE, KAKO BO TAKŠEN OTROK KOT ODRASEL SKLEPAL LJUBEZNI IN PRIJATELJSTVA, KAKŠEN ODNOS BO IMEL DO SOČLOVEKA NA SPLOŠNO, DO SODELAVCA, NARAVE IN DRUGIH BITIJ, PA KAKŠEN ODNOS BO IMEL DO DELA, DRŽAVE, PODJETJA IN NE NAZADNJE, KAKO BO SPREJEMAL SVOJO SOODGOVORNOST?

R.K.: Če kaj iz zgodnjega otroštva vodi v držo, ki jo zahteva sodobna etika soodvisnosti, je to zavedanje raznolikosti družbenega prostora in drugačnosti vsakega posameznika. Velike deontološke etike so nastale v času kulturno veliko bolj monolitnih družbenih okolij z manjšo grožnjo ekološke katastrofe, kot je značilna za današnji čas. Zato seveda zlahka razumemo, zakaj so veliki teoretiki verjeli v možnost, da bomo posamezni akterji, če bomo izhajali iz istih univerzalnih etičnih načel ali vrednot, oblikovali enake konkretne moralne odločitve. Eden ključnih uvidov današnjega časa je, da je za ustrezno udejanjanje tistih mentalnih operacij, ki iz upoštevanja etičnega načela/načel privedejo do konkretne moralne odločitve/norme, nujno sočutje, imaginativni uvid v perspektivo drugih kot drugačnih in možnost tvorjenja skupne družbene vizije, vse to pa so zmožnosti, ki jih neposredno razvijamo s celovitim induktivnim vzgojnim pristopom.

K.M.: PROJEKT KULTURNO ŽLAHTNENJE NAJMLAJŠIH JE BIL ZASNOVAN INTERDISCIPLINARNO. ALI SICER V SLOVENIJI OBSTAJA PLATFORMA ZA INTERDISCIPLINARNE RAZISKAVE Z OTROKI OZIROMA O OTROCIH?

R.K.: Na to vprašanje je težko dati enoznačen odgovor. Vsekakor se pri nas občasno financirajo interdisciplinarni projekti, čeprav je spodbud za tako sodelovanje še posebej v akademski sferi vedno premalo. Naj navedem le eno oviro. Večina mednarodno uveljavljenih (indeksiranih) revij s področja družboslovja in humanistike je izrazito monodisciplinarnih, zato raziskovalci, ki smo nagnjeni k povezovanju argumentov z različnih znanstvenih in strokovnih področij, težko objavljamo tovrstne razprave. In če se občasno nekatere znanstvene discipline tesneje povezujejo (na mojem matičnem raziskovalnem področju na primer razvojna psihologija in metodike vzgoje), so novi premiki mnogokrat povezani prav z nastankom novih področij raziskovanja. Tako ključne premike v podobi otroštva prispevajo raziskave s področja sociologije in kulturne antropologije otroštva (npr. William Corsaro) ter uvajanje poststrukturalističnih konceptov na področje proučevanja institucionalne predšolske vzgoje (npr. Glenda McNaughton).

Za vzgojo so ključnega pomena povezave med družboslovjem in humanistiko, kakršna je na primer nekajletni projekt *Kulturni bazar*, ki naj bi v kratkem dobil tudi spletno aplikacijo za spodbujanje kakovostne kulturne ponudbe v vzgojno-izobraževalne namene in širjenje teoretskega znanja med strokovnjaki s področja umetnosti in šolstva.

K.M.: KAJ PO VAŠEM MNENJU LAHKO ETNOGRAFSKI PRISTOP PRISPEVA K RAZISKOVANJU O OTROCIH/Z OTROKI?

R.K.: Etnografski zapisi so nedvomno ključno pripomogli k razbitju predstave o otroku kot ranljivem, egocentričnem bitju. Danes se kombinirajo s številnimi dodatnimi metodami, ki jih omogočajo nove tehnologije (fotografija, zvočno in videosnemanje otroških spontanij ali inovacije v zbiranju gradiva o otrocih (mape stvaritev, fotozgodbe za dokumentiranje pedagoških procesov) in interpretacijah odraslih (kritični dnevniški zapisi opažanj).

Hkrati so to orodja za vpogled v subjektivne teorije odraslih, ki so sestavljene iz osebnih konstruktov, ki nastajajo bolj ali manj premišljeno in selektivno, verovanj, doživljanja lastne pedagoške odgovornosti itn. ter tvorijo pomemben element prikritega kurikulumuma vrtca in še posebej močno vplivajo na oblikovanje dnevne rutine in spontanij reakcij v konfliktnih situacijah. Jedro subjektivnih teorij tvorita dve povezani predstavi odrasle osebe: o otroku in njegovih razvojnih zmožnostih ter o lastni pedagoški vlogi v domačem ali institucionalnem okolju.

K.M.: ZA KONEC NAS ZANIMA ŠE VAŠE MNENJE, KAKO SE JE V SLOVENSKI DRUŽBI IN STROKI SPREMINJAL ODNOS DO OTROK OD 80-TIH LET NAPREJ. KAKO SE TO ODRAŽA?

R.K.: V osemdesetih letih je pri nas v vrtčevskem okolju prevladoval pogled na otroka, ki je izhajal iz klasikov kognitivizma (Jean Piaget in Lawrence Kohlberg), povezoval pa se je s predstavami o pogojevanju (nagrade in kazni) kot osrednjem orodju discipliniranja. V tem obdobju je bilo prav tako zaznati laične predstave o pomembnosti bolj permissivnega ozračja komunikacije z otrokom, ki pa so že soočene s kritiko patološkega narcisizma. Devetdeseta prinesejo široko paleto novih spoznanj, kritiko ideologije prikritega kurikulumuma, uvide v številne doslej spregledane otrokove zmožnosti, seznanjanje s koncepti predšolske vzgoje, ki so najbolj pogumno realizirali podobo bogatega otroka, seznanjanje z različnimi mednarodno uveljavljenimi standardi kakovostne predšolske vzgoje, hkrati pa subjektivne teorije odraslih, tudi pedagoških delavcev, vse bolj obvladujejo priročniki za vzgojo otrok, ki jih večinoma pišejo psihoterapevti, katerih »tiha predpostavka« je krivda odraslih za naraščajoče psihične težave otrok in mladostnikov. Tako Frank Furedi poudari tezo o krepitvi tako imenovanega paranoidnega starševstva, ki v odvisnost od strokovnjakov ne veže samo otrok, ampak tudi odrasle. Zadnja od podob otroštva, ki jo zaznamo v različnih strateških dokumentih in na katero

¹ Glej Štirn Janota, P. (2005): Razvoj empatije kot del vzgoje v zgodnjem otroštvu. *Sodobna pedagogika* 56(4).

opozarja Peter Moss, je podoba otroka kot odrešitnika, ki pomeni, da če bomo v zgodnjem otroštvu ustrezno ukrepali, bodo otroci odrasli v ljudi, ki bodo sposobni odpraviti težave naše družbe. Lahko si samo predstavljamo, kakšen pritisk izvajamo na otroka s takimi predstavami ...

Skratka, čeprav se v stroki čedalje bolj uveljavljajo bolj optimistični pogledi na otrokove številne zmožnosti, se nekako komplementarno ohranjajo podobe, ki otroke in odrasle potiskajo v negotovost in (pre)veliko odgovornost za prihodnost. To je samo dokaz, da moramo s kritičnimi razpravami, raziskavami in projekti nadaljevati in krepiti tiste vzgojne pristope, ki dajejo otroku večjo veljavo in njihovo vrednost ne nazadnje potrjujejo ugotovljeni rezultati.

K.M.: KAKO LAHKO OTROK V PREDŠOLSKEM OBDOBJU S POMOČJO EMPATIJE IN SOČUTJA RAZVIJE SVOJE MORALNE SPOSOBNOSTI?

Darja Štirn Koren (D.Š.K.): Otrokova čustva imajo izjemen pomen pri njegovem prosocialnem odzivanju in tudi prepoznavanju moralnih dilem, opredeljevanju in ravnanju.

Ker je bil eden osrednjih ciljev projekta tudi uvajanje indukcije kot celovitega vzgojnega modela v pedagoško prakso, smo bili še posebej pozorni na situacije, ki so spodbujale emocionalni angažma otrok, usmerjali smo pozornost na čustvena stanja bližnjih oseb v odnosu do naših ravnanj.

Pri reševanju konfliktnih situacij smo izhajali iz Hoffmanove metodike indukcije, kjer v otroku s pomočjo osvetlitve perspektive drugega in izpostavitvijo vira distresa, prebudimo empatični distress in občutek krivde, ki sledi, ko se otrok zave, da je vir distresa njegovo dejanje. Zelo pomembno je bilo, da je vzgojiteljica potem, ko je otrokovo dejanje obsodila kot neustrezno in opozorila na čustva drugega, ki ga je dejanje prizadelo, namesto moralke, ki po navadi sledi v tovrstnih primerih, vztrajala, pustila čas, da so se v otroku prebudila prosocialna čustva – empatična krivda in sočutje, ki so imela tudi

pomembno vlogo pri zavedanju in razmisleku, kako bi otrok svoje ravnanje popravil.

Izkazalo se je, da so otroci zelo zgodaj, že v skupini malčkov (1–2 leti) prepoznali emocionalno stanje bližnje osebe, njegovo stisko in se nanjo tudi ustrezno odzvali, tako da so na primer poiskali pravi predmet tolažbe, na primer dudo ali ljubkovalno igračo, ki jo je otrok izgubil, kar po Hoffmanovi opredelitvi empatičnih stopenj pomeni že pravo empatijo.¹ Prav tako pa se je tudi pri opazovanju umetniških del empatija izkazala kot pomembno čustvo, ki je otrokom omogočilo, da so začutili zgodbo, jo povezali s svojim življenjem, doživljanjem in postali občutljivi na vsebino, dogodke.

K.M.: KAKO LAHKO OTROK V PREDŠOLSKEM OBDOBJU S POMOČJO UMETNOSTI UDEJANJA SVOJE USTVARJALNE POTENCIALE PRI SPOZNAVANJU SVETA?

D.Š.K.: Za otroka je likovno izražanje nekakšen pripomoček, s pomočjo katerega spoznava, raziskuje in razlaga svet okrog sebe.

Otrok vidni svet raziskuje z gibanjem, s čutili, pa tudi s pomočjo risanja. Riše na primer hiše, skozi katere se vidi, figure v nenavadnih položajih in podobno. Likovno izražanje mu pomaga pri prodiranju v kompleksnost stvarnosti in zakonitosti prostora, ki ga obdaja. Likovno izražanje je pravzaprav njegovo likovno razmišljanje, likovni izdelki pa znakovni diagrami. S pomočjo likovnega izražanja otrok odkriva in razlaga lastnosti, vlogo predmetov in pojavov vidne stvarnosti ter zakonitosti, ki vladajo v njej.

K.M.: KAKO LAHKO OTROK V PREDŠOLSKEM OBDOBJU S POMOČJO UMETNOSTI SPOZNAVA IN RAZUME SEBE, SVET IN DRUGE? ALI JE UMETNOST MEDIJ, KI POMAGA SPOZNAVATI SEBE IN GRADITI LASTNO IDENTITETO, KAKO PA TO OMOGOČA SPOZNAVATI, IMETI RAD IN SPOŠTOVATI TUDI DRUGE?

D.Š.K.: Otrok prek umetniške ekspresije sporoča o svojem čustvenem, doživljajskem in spoznavnem svetu, hkrati pa z opazovanjem ekspresije

drugega prepozna tudi njegov svet in razmišlja o drugem kot o drugačnem, od katerega se lahko uči in spozna tudi samega sebe.²

Pomembno mesto ob umetniških ekspresijah otrok imajo razlage, ki jih podajo otroci ob izdelku, ki so ga ustvarili ali doživeli, po navadi takrat tudi sami ozaveščajo svoj notranji svet in doživljanje drugega, s tem da ob tem razvijajo govor kot simbolno izmenjavo, ki pomeni uspešno komunikacijo otroka z okoljem, v katerem živi. Poleg doživljanja prek ekspresije pa otrok s pomočjo umetnosti kot medija vstopa v situacije, ki še niso del njegovega realnega življenja, in tako razbija stereotipe, predsodke ter se sooča z novimi svetovi in situacijami. Primer tega je na primer tema *Drugi*, ki se je odvijala v vrtcu v decembru in katere osnovni cilj je bil, da bi otroci prek odnosa z drugo osebo kot drugačno vstopali v stik z drugostjo v sebi (z nerazkritimi strahovi, predsodki ...). S prinašanjem različnih simbolov, predmetov, ki so jih povezali s posameznimi religijami, so otroci počasi in občutljivo predstavljali njihove svetove in spoznavali svet drugih, zanje bolj oddaljenih in neznanih skupin. V vrtec je na primer skupaj z otrokom prišla babica muslimanka in otrokom predstavila Koran, njihove navade, oblačila. Otroci so jo z zanimanjem poslušali, skrbno izbirali prostor, kamor bodo položili predmete, ki jih je prinesla s seboj, do njih so se vedli zelo spoštljivo. Na podlagi konkretnega srečanja, potopitve v zgodbo, jim je svet vrstnice muslimanke postal bližji, občutljivo so se odzivali in se od nje najbrž naučili tudi kaj o sebi. Umetnost je v tem primeru kot medij pomagala otrokom, da so se prek zgodb in simbolov srečali z drugačnim svetom, srečanje z realnim drugim pa jim je omogočilo vstopiti v odnos in ob tem razviti občutek spoštovanja.

K.M.: KAKO STE SE LOTILI OBLIKOVANJA IDENTITETE?

D.Š.K.: Konkretno smo se z oblikovanjem identitete začeli ukvarjati pri projektu *Identiteta mnogoterih izbir*, pozneje poimenovanem *To-Gather*, katerega pobudnik je bil prof. Wim Kratsborn iz Hanzege Univerze na Nizozemskem. Teoretična

² Glej Kroflič, R. (2010): *Pomen umetnosti v institucionalni predšolski vzgoji kot del induktivnega vzgojnega pristopa*. Predavanje za sodelavke v Vrtcu Vodmat in udeležence projekta »Kulturno žlahtnjenje najmlajših«. Dostopno prek: <http://www.vrtcevodmat.si/data/43.pdf>.

izhodišča projekta je oblikoval prof. Kroflič, ki nas je tudi povabil k sodelovanju. Osnovna ideja projekta je bila, da bi razvili strategije, s pomočjo katerih bi skladno s sodobnimi teoretskimi pristopi znotraj vrtčevskega prostora oblikovali posameznikovo identiteto oz. različnim posameznikom pomagali pri čim bolj varnem vstopu v procese oblikovanja identitete. V vrtcu smo tako otrokom že v prvem starostnem obdobju ponudili dejavnosti, prek katerih so lažje prepoznavali sami sebe, drugega (vrstnika in odraslo osebo) kot drugačnega ter vzpostavili odnose v skupnosti, ki dajejo potreben občutek varnosti, hkrati pa spodbujajo razvoj lastne individualnosti. Konkretno smo si pomagali s temami *Identiteta*, *Družina in prijateljstvo*, *Dobro delo*, *Migracije in mobilnost* in *Drugi*. Z najmlajšimi otroki, starimi od enega do treh let, smo kot obliko spodbujanja socialnih stikov in prebujanja empatične potopitve predvideli sistematično uporabo preprostih glasbenih igrice – Bibarij. Bibarije za otroke prvega starostnega obdobja so prvi korak realizacije induktivnega vzgojnega pristopa, to je razvoj »odgovora-zmožnosti« – pripravljenosti vstopati v različne odnose in dejavnosti v skupini, saj smo prepričani, da lahko otrok razvije prosocialno občutljivost in posledično moralno odgovornost le na podlagi raznolikih odnosov. S temi glasbeno-gibalnimi igricami smo spodbujali odnose in fizične kontakte med najmlajšimi in jim s tem omogočali srečevanje z drugačnostjo med otroki in odraslimi ter razvoj empatije in prosocialnih emocij ob vstopanju v prijateljske odnose z vrstniki.³

K.M.: NAM LAHKO PREDSTAVITE RAZLIČNE PROJEKTE-PROGRAME, PREK KATERIH SO OTROCI SPOZNAVALI SEBE IN DRUGE?

D.Š.K.: V vrtcu se odločamo za različne projekte, ki zastopajo izvedbeni kurikulum vrtca in so izhodišča za realizacijo področnih kurikularnih dejav-

³ Glej Kroflič, R. (2010.) in Štirn Janota, P., Jug, A. (2010): *Predšolska vzgoja v »dialogu« z umetnostjo. Kulturno žlahtnjenje najmlajših*. Ljubljana, Vrtec Vodmat.

nosti. Zavezujoč dokument vrtcev je namreč *Kurikulum za vrtce*, ki je bil sprejet leta 1999 in vsebuje načela in cilje predšolske vzgoje. Projekti pomenijo nadgradnjo in bolj poglobljeno delo, razmišljanje strokovnih delavcev, ki delajo z otroki, o njihovi vlogi, pogledu na otroka in posledično bolj premišljeno izbiri tem in načinov izvedbe, ki jih raziskujejo z otroki. V vrtcu smo se s podobo otroka, njegovim spoznavanju sebe, drugega, sveta začeli ukvarjati prek inovacijskega projekta *Vloga odraslega pri likovnih dejavnostih otroka*. Spraševali smo se, kako lahko otrok v predšolskem obdobju s pomočjo umetnosti udejanja svoje ustvarjalne potenciale, ki se kažejo v njegovem raziskovanju in spoznavanju sebe in sveta. Kako otrok s pomočjo umetnosti izumlja in ustvarja, ko odkriva strukture, artikulira vsebine, oblikuje sliko? Odkrivali smo nove vloge, ki jih imamo kot vzgojitelji na področju ustvarjanja spodbudnega in varnega okolja in razvojno-procesnega načrtovanja likovne dejavnosti. Ugotovili smo, da je od vzgojitelja odvisno, v kolikšni meri se bo otrok ustvarjalno odzival, raziskoval in reševal prostorske, oblikovne, izrazne, tehnične in estetske probleme. V naslednjem projektu, naslovljenem *Identiteta mnogoterih izbir*, smo znanja, ki smo jih pridobili predvsem na področju likovne vzgoje, želeli prenesti še na druga področja kurikulumata, pri tem smo umetnosti dali osrednje mesto pri spoznavanju sebe in drugega. Umetnost smo videli kot enega najboljših medijev za testiranje naših stereotipov, predsodkov, vnaprejšnjih formulacij, ki nam določajo obrise smisla življenja in o katerih neposredno nikoli ne razmišljamo. Zvrstilo se je kar nekaj tem, v katerih smo otrokom skozi umetnost omogočili izražanje njihovih čustev, prepoznavanje odzivov vrstnikov, spoznavanje sebe, svojih družin in družin prijateljev. Ukvarjali smo se z okoljsko identiteto, odnosom do narave, našo odvisnostjo od nje, možnostjo sooblikovanja. Srečali smo se z različnimi kulturnimi vrednotami v spreminjanjem se svetu in navsezadnje spoznavali samega

sebe, drugega kot drugačnega prek spoznavanja različnosti v načinih življenja, verovanja in praznovanj. Najodmevnejši je bil projekt, ki nas je zaposloval zadnja štiri leta, *Kulturno žlahtnjenje najmlajših*. Osnovni cilj projekta je bil vključevanje kulturnih institucij in umetnikov v vzgojno-izobraževalni proces in razvijanje modela sodelovanja z njimi ter oblikovanje smernic in predlogov za vključevanje kulturne vzgoje v izvedbeni kurikulum vrtca. Drugi pomembni cilj pa je bil uvajanje pedagoške inovacije – *Celovitega induktivnega modela spodbujanja prosocialnega in moralnega razvoja z uporabo vzgoje s pomočjo umetnosti*. Pri otrocih smo želeli s pomočjo različnih umetniških praks (kot ustvarjalnih izzivov) vzpostaviti poglobljen odnos do bližnjih oseb (vrstnikov in odraslih), do naravnega okolja in do kulturne dediščine oz. zgodovinske tradicije ter prek različnih vsebin spodbujati razvoj prosocialnega vedenja. V vrtcu se je zvrstilo veliko tem, s katerimi so se ukvarjali otroci, omenim lahko najzanimivejše, kot so impresionizem, realizem, spreminjanje prostora s pomočjo umetnosti ... V zadnjem projektu je vrtec v skladu z razpisom (projekt je financirala Evropska unija z Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za šolstvo in šport) ponudil mentorstvo še šestim vrtcem po Sloveniji (na Koroškem in v Ljubljani).

K.M.: STE PRI TEM SLEDILI KAKŠNIM POSEBNIM NAPOTKOM, KORAKOM?

D.Š.K.: Pri odločanju za uvajanje inovacij je vsekakor treba dobro izoblikovati idejni načrt, ki je skladen z vizijo vrtca, sodelovati z zunanjimi strokovnjaki in institucijami in kontinuirano delati s strokovnimi delavci v vrtcu, dajati sprotno strokovno podporo in supervizijsko spremljanje neposrednih pedagoških procesov ter sprotno vrednotiti učinke projektnih dejavnosti, ki potrjujejo izhodiščne ideje projekta ali zahtevajo zaradi bolj jasnega prenosa teoretskih idej v prakso določene dopolnitve, in skrbeti za dokumentiranje projektnih dosežkov. Načrtovati je treba izobraževanje

in metodologijo dela. Izobraževanja za vzgojitelje in druge sodelavce (umetnike, predstavnike kulturnih institucij) je pripravljala prof. Kroflič, v manjših skupinah smo s strokovnim timom (Štirn Janota Petra, Jug Anita, Štirn Koren Darja) preverjali razumevanje vzgojiteljev, umetnikov in kustosov ter oblikovali načrte za delo z otroki po izbrani metodologiji. Upoštevač teoretična izhodišča in z njimi povezan pogled na otroka smo cilje vsebine in izvedbe oblikovali po modelu petih didaktičnih korakov, ki niso zgolj didaktične smernice, na podlagi katerih naj bi se izvajale dejavnosti z otroki, ampak so opredeljeni kot cilji in dejavnosti, ki jih morajo najprej ponotranjiti in razumeti strokovni delavci, ki delajo z otroki, po načelih in principih sinhronizacijske didaktike (Kratsborn). Tako se je vsaka vsebina oz. tema začela z aktivnostmi, katerih cilj je odpiranje posameznikove občutljivosti za določeno temo in spodbujanje osebnega doživetja/vživetja z namenom spodbuditi *občutljivosti* za določene vsebine. V nadaljevanju se cilj osredini na pridobivanje znanja o določeni vsebini – *seznanjanje in osmislitev*. Tretji korak zaznamuje aktivnost otrok in uporaba pridobljenega znanja, pomembno je, da dejavnosti kot cilj predvidevajo razvijanje odnosne ravni in pripoznanje kot glavni cilj, govorimo o *dialoški*. V četrtem koraku se aktivnost otrok usmeri na sporočanje o vsebini prek umetniške izkušnje – *ustvarjalnosti*. V petem koraku sledi vstop v odnos z drugimi, širšim okoljem, otroci predstavijo vsebino, ki so jo raziskovali in osmislili – *družbeni angažma*. Sledi refleksija izpeljanega procesa ⁴

K.M.: KAKŠNO VLOGO IMA PRI VSEM TEM VZGOJITELJICA?

D.Š.K.: Pomemben je že sam pogled vzgojiteljice na otroka, kakšna je njena predstava o njem, kaj zmore in česa ne. Da vidi otroka kot osebo, ki ima že razvite določene racionalne strukture in prosocialne potenciale in je zmožen sprejemati odgovornost za svoja ravnanja. Na podlagi tega mu omogoča aktivno participacijo ... Na

⁴ Glej Štirn Koren, D. (2010): *Uvajanje umetniških praks v predšolsko vzgojo ali kako smo se ožlahtnili. Kulturno žlahtjenje najmlajših*. Ljubljana, Vrtec Vodmat; in Štirn Janota, P. in Kroflič, R. (2010): *Umestitev vzgojnih elementov v pedagoški proces – tema: Jaz in drugi (Igraj se z mano)*. Kazen v šoli. Ljubljana, CPI

drugi strani pa se mora vzgojiteljica zavedati, da ta isti otrok potrebuje tudi zelo veliko pozornosti, pomoči in podpore, tako osebnega občutka sprejetosti kot posredne podpore, ki jo nudimo z oblikovanjem varnega in spodbudnega okolja. Tudi v naših projektih smo se posredno vedno ukvarjali s podobo otroka, kako jo razume vzgojiteljica, kaj od njega pričakuje. V tem pogledu je vzgojiteljica morala nenehno »na novo misliti« (Moss), saj smo se velikokrat spopadali z v praksi močno zakoreninjenimi koncepti, kar je pomenilo tudi zavedanje in postopno spreminjanje subjektivnih teorij. Tako smo ob samih začetkih našega poglobljenega dela uvideli, da je od vloge vzgojiteljice odvisno že to, kako in v kolikšni meri se bo otrok ustvarjalno odzival, premagoval probleme, v nadaljevanju pa tudi krepil svoje moralne veščine. Vzgojiteljica mora vedeti in razumeti, kaj počne in kako bo ob zagotavljanju ustreznega okolja in izzivov, ki jih pripravlja za otroka, zagotovila razvoj njegovih kompetenc in potencialov. Kroflič je zapisal, da vzgojiteljica opazi, kar prej razume, in prav ta trenutek je v pedagoški praksi najpomembnejši, ko se vzgojiteljica prek opazovanja otrok odloča za svoje posredovanje oz. neposredovanje v konfliktnih in drugih situacijah, ki se dogajajo v oddelkih, pa tudi za nadaljnje načrtovanje vsebin.

K.M.: KAKŠNO PA JE IZOBRAŽEVANJE IN OZAVEŠČANJE ODRASLEGA PRI NAČRTOVANJU, IZVAJANJU IN EVALVIRANJU DEJAVNOSTI ZA OTROKE S PODROČJA KULTURE IN UMETNOSTI?

D.Š.K.: Pri našem projektu smo se tudi pri izobraževanju osredinili na dve bistveni vsebini, s katerima smo želeli »šokirati« vzgojiteljice, pa tudi umetnike, ki so v nadaljevanju pripravljali vsebine za otroke. Seznanjali smo jih z novimi ugotovitvami s področja moralnega razvoja otroka in prek tega s celovitim induktivnim modelom

spodbujanja prosocialnega in moralnega razvoja, ki smo ga skupaj raziskovali in testirali, ter opredelitvijo induktivne umetniške izkušnje oz. pomenom umetnosti v institucionalni predšolski vzgoji. Ko smo govorili o umetnosti, to nikoli ni bil pouk o umetnosti, temveč je bilo bistveno, da so vzgojiteljice umetnost videle kot medij, ki spodbuja doživetja, občutenja ter krepi interese in radovednost pri otrocih. Pomembno je bilo zavedanje, da je otrok sam lahko ustvarjalec ter na drugi strani deležen vrhunske umetniške izkušnje, ki lahko privede do sočutne imaginacije, katarze ali pa omogoča uživanje v lepem ...

Kaj je zmožen ustvariti otrok s pomočjo umetniških jezikov, kako lahko vstopa v zgodbo, imaginacijo, dokazuje primer *Varuhov okolja*, kot so jih poimenovali otroci. Otroci so na pomladni dan v več prostorov na igrišču namestili Varuhe posameznih prostorov – skulpture, ki naj bi rastlinam, drevju, grmovju na igrišču pomagali rasti. Pri tem so na vrtu opazili mrtvo, staro drevo, ki se je ob obrezovanju posušilo in ga je hišnik oklestil. S pomočjo kiparja so mrtvemu drevesu dali pomembno vlogo. Prek barvnih vrvic, ki so jih s kiparjem napeljali do zdravih dreves po igrišču, so mu dali vlogo varuha celega igrišča. Sama tema je pripeljala do prosocialne akcije ob dnevu odprtih vrat, ko v vrtec povabimo starše,

da jim pokažemo, kaj smo skozi posamezne teme raziskovali. Pod inštalacijo, ki je mrtvo drevo povezala z zdravimi drevesi, so otroci prek dramatizacije pokazali pomen vezi in soodvisnosti med nami, na koncu pa zaplesali albansko kolo, kot dobrodošlico dečku, ki je prišel iz Albanije in se v tem času vključil v skupino. Kolo je otroke naučila plesati dečkova mama.

Zgodba in pogovori, v katere so bili vpeti otroci ob postavljanju varuhov na igrišče, je dala povod deklici, ki je ustvarila svojo zgodbo. Narisala je varuha – Vilo Dišečko, poleg nje pa mamico, atija, sestro in brata. Narisala je tudi mrtvo drevo, ki so ga otroci spremenili v varuha igrišča, poleg njega pa svojo babico, ki je bila tudi stara in je že umrla. Deklica je vzgojiteljici razložila, da je ob varuhu, ki je star in ne živi več, narisala svojo babico, ki je tudi bila stara in je umrla, zdaj pa jih varuje nekje, le da je oni ne vidijo. Deklica je tako metaforo varuhov posameznih prostorov, gredic in varuha celega igrišča ter potopitev v njihove vloge vpletla v svojo zgodbo in svoj način doživljanja sveta. Tako je Vila Dišečka deklici pomenila varnost, ki ji jo daje družina, katerih člane je tudi narisala ob njej, Mrtvo drevo pa je povezala s smrtjo svoje babice, ki jo nekje varuje, le da je ne vidi.

Nasilje v družinah

Institucionalna intervencija

»Ko so bili skupaj, se oče ni kaj dosti z otroki ukvarjal. On se je ukvarjal, ko je bil za to razpoložen. Pred otroki pa se je dogajalo. ... Tako da je dejansko to nasilje tudi od prej. S to razliko, da ko mama in oče več nista skupaj živela, je mamo ustrahoval, zalezoval, ji sledil, grozil. Ko pa so bili otroci z njim, je bil do njih tudi verbalno zelo nasilen, je tudi znal poriniti, tudi udariti otroka. Znal je recimo tudi ob treh ponoči priti pijan, pa jih zbuditi, pa jih dati v vrsto, pa jim razlagati - vse zelo slabo o mami.« (Socialna delavka)

Družine so sočasno fizični, odnosni in simbolni prostor ter temeljno mesto socialne konstrukcije realnosti. So mesto dogajanj in odnosov, ki se dotikajo najglobljih dimenzij življenja (Rener, 1990: 6). Ko govorimo o družinah, pa ne govorimo le o posameznikih, temveč predvsem o odnosih, ki so spleteni med družinskimi člani (Newman, 1999: 7). Čačinovič Vogrinčičeva opozarja, da je vsaka družina konfliktna skupina, ki mora na svoj posebni način obvladati neskončno raznolikost individualnih razlik (1990: 21). Družinski člani realnost svojega družinskega življenja ustvarjajo z naravo svojih interakcij, s katerimi podeljujejo pomene njihovemu skupnemu življenju in opredeljujejo pričakovanja, ki jih gojijo drug do drugega. Na družbeno konstrukcijo družinskega življenja pa seveda vplivajo tudi trenutne družbene razmere in pogoji (Cheal, 2008: 15).

Družinsko življenje lahko oblikujejo med drugimi tudi nasilni odnosi med družinskimi člani. Pri tem je pomembno opozoriti, da je nasilje v družinah realnost, ki ima dolgo zgodovino (Puhar, 2004). V Sloveniji se je sicer o tej problematiki v večji meri začelo govoriti šele konec 80. let prejšnjega stoletja, nasilje v družinah pa vse do leta 1999 ni bilo opredeljeno kot posebna kategorija nasilnega ravnanja, saj je policija statistično evidenco o teh primerih vodila skupaj z drugimi oblikami nasilnih dejanj, kar je zameglilo vpogled v realno pojavnost tega problema. Da je nasilje v družinah v Sloveniji postalo viden in prepoznan problem, so zaslužne predvsem pobude in akcije feminističnih aktivistk, predstavnic in predstavnikov nevladnih in neprofitnih organizacij ter posameznic, ki so se začele združevati v skupinah za samopomoč (Sedmak, 2006: 163–164).

Prenos govora o nasilju v družinah iz zasebne in neformalne sfere v javno in politično v Sloveniji v zadnjih 15 letih je ključnega pomena, saj osvetljuje dejstvo, da je pojav nasilja v družinah družbeni in ne zasebni problem državljanov. Nasilje v družinah ne more biti zaseben problem posameznikov, saj gre pri tem najprej za vprašanje varnosti državljanke oziroma državljana, torej gre za splošne državljanske pravice, kot sta pravici do nedotakljivosti in osebne varnosti (Filipčič v Sedmak, 2006: 165–166).

Po mnenju Sedmakove je za stopnjo razširjenosti nasilja v družinah odgovorna država s svojim političnim aparatom v tesni povezanosti z ideološko usmerjenostjo izvoljenih strank (2006: 166). Tudi Newman opozarja na pomen širšega zgodovinskega in političnega konteksta, predvsem na prevladujočo politično usmeritev v določeni družbi, ki pomembno vpliva na percepcije o nasilju v družinah in s tem na razširjenost tega pojava (1999: 336). Družbene percepcije nasilja v družinah se pomembno povezujejo s percepcijami družinskega nasilja posameznikov v dani družbi in določajo odziv posameznice oziroma posameznika na nasilno dejanje tako v odnosu do njega samega kot do drugih oseb. Šele ko dejanje spoznamo kot nasilno, se lahko nanj ustrezno odzovemo (Sedmak, 2006: 181).

Vrste nasilja v družinah in njegove posledice

Nasilje v družinah ima številne oblike. Med bolj znanimi sta nasilje moškega nad žensko v partnerskem odnosu in nasilje nad otroki, čeprav so seveda tudi ženske nasilne v partnerskih odnosih in nasilje srečamo tudi v homoseksualnih razmerjih (Selič, 2006: 10), nekateri pa opozarjajo tudi na nasilje otrok nad starši (Dvoršek, 2010: 5). Nasilje pomeni uporabo fizične ali psihične sile proti drugi osebi, napad na njeno telesno celovitost, svobodo gibanja in odločanje. Gre za vsako vedenje v partnerskem odnosu, ki povzroča telesno, duševno in/ali spolno trpljenje oziroma posledice. V zaupnem razmerju med žrtvijo in storilcem je nasilje po navadi dolgotrajno, značilno se vmesne prekinitve (Selič, 2010: 31–32).

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) definira različne oblike nasilja v družinah takole:

- *Fizično nasilje* je vsaka uporaba fizične sile, ki pri družinskem članu povzroči bolečino, strah ali ponižanje, ne glede na to, ali so nastale poškodbe.
- *Spolno nasilje* so ravnanja s spolno vsebino, ki jim družinski član nasprotuje, je vanje prisiljen ali zaradi svoje stopnje razvoja ne razume njihovega pomena.
- *Psihično nasilje* so ravnanja, s katerimi povzročitelj nasilja pri družinskem članu povzroči strah, ponižanje, občutek manjvrednosti, ogroženosti in druge duševne stiske.
- *Ekonomsko nasilje* je neupravičeno nadzorovanje ali omejevanje družinskega člana pri razpolaganju z dohodki oziroma upravljanju premoženja, s katerim družinski član samostojno razpolaga oziroma upravlja, ali neupravičeno omejevanje razpolaganja oziroma upravljanja skupnega premoženja družinskih članov.
- *Zanemarjanje* je oblika nasilja, pri kateri oseba opušča dolžno skrb za družinskega člana, ki jo potrebuje zaradi bolezni, invalidnosti, starosti, razvojnih ali drugih osebnih okoliščin (ZPND, 3. člen).

Nasilje nad drugimi člani družine večkrat izvajajo moški, ki tak način ravnanja dojemajo kot sprejemljiv vedenjski vzorec (Selič, 2010: 32). Njihovo ravnanje je pogosto povezano s tradicionalnimi predstavami o podrejenosti ženske, ki je subjekt moške volje. Patriarhalna ideologija opravičuje moški nadzor nad ženskami (Cheal, 2008: 83). Moški, ki izvajajo nasilje nad svojo družino, so kot osebnosti pogosto nemočni in odvisni, svoje ravnanje pa opravičujejo z zaničanjem in razvrednotenjem žrtve, na katero prenašajo krivdo oziroma odgovornost za svoje ravnanje (Selič, 2010: 32).

Svetovna zdravstvena organizacija opredeljuje dejavnike, ki povečujejo možnost, da bo moški zlorabljal svojo partnerko. Na osebni ravni gre predvsem za mladost storilca, alkoholizem, depre-

sivnost, osebnostne motnje, nizko izobrazbo, majhne dohodke in izkušnjo z nasiljem v primarni družini. Opozarja tudi na raven odnosa med partnerjema, kjer možnost zlorabe povečujejo spori med njima, negotovost, nestabilnost, dominantnost moškega v družini, ekonomske razmere, stres in slabo delovanje družinskega sistema. Na ravni družbe k nasilju v družini pripomorejo blago kaznovanje tovrstnih kaznivih dejanj, revščina in šibka mreža socialnega varstva, na ravni kulture pa tradicionalne spolne vloge in socialne norme, ki podpirajo nasilje (Selič, 2006: 13).

Žrtve nasilja nasilneža pogosto ne zapustijo zaradi ekonomske odvisnosti, skrbi za blagor otrok in pomanjkanja socialne mreže, pogosto nasilje zanikajo ali jih je strah, kaj bodo rekli drugi. Številne ženske nasilne partnerje zapustijo šele, ko otroci odrastejo, ko se nasilje stopnjuje in ne verjamejo več v spremembo ali pa kadar nasilje čedalje bolj zadeva tudi otroke. Prekinjanje nasilnega partnerstva pa ni hipen dogodek, temveč gre za dolgotrajen proces, v katerem številne ženske nekajkrat zapustijo partnerja in se vrnejo, v tem času pa preživljajo obdobja zanikanja, samoobtoževanja in izrazitega duševnega trpljenja. Prekinitev odnosa žrtvi tudi ne prinese zmeraj varnosti in miru, saj se lahko nasilje po odhodu ženske nadaljuje ali celo stopnjuje (Selič, 2006: 12).

Zloraba in zanemarjanje otrok v družinskem okolju

Slabo ravnanje z otroki, kamor prištevamo nasilje nad otroki in njihovo zanemarjanje, je pristočno že od nekdaj. DeMause, pomemben ameriški raziskovalec na področju psihozgodovine, meni, da je zgodovina otroštva »nočna mora, iz katere smo se šele pred kratkim začeli prebujati« (DeMause, 1982: 1). V svojem delu *Foundations of Psychohistory* razlaga, da je bila v preteklosti skrb za otroke zelo slaba, pogosto pa so bili ti tudi zapuščeni, pretepeni, ustrahovani, spolno zlorabljeni ali usmrčeni (1982: 1). O otroštvu na slovenskih tleh je pisala Alenka Puhar v svojem delu *Prvotno besedilo življenja*, v katerem prikazuje otroštva različnih družbenih slojev na slovenskem v 19. stoletju. Poudarja, da je bil otrok najprimernejši objekt projekcij pričakovanj, želja, potreb in tudi sovražnosti staršev. Čim več teh je bilo, tem hujša vzgoja je sledila (Puhar, 2004: 51). Številne države so sprva zanikale obstoj slabega ravnanja z otroki znotraj njihovih meja. Spoznanje, da tovrstna problematika obstaja, je prišlo precej pozno. Slabo ravnanje z otroki je postalo področje javne in profesionalne pozornosti ter področje raziskovanja šele v zgodnjih 60. letih 20. stoletja v Združenih državah Amerike (Korbin, 2004: 301).

V nadaljevanju podrobneje opredeljujem različne vrste in oblike nasilja v odnosu med odraslo osebo in otrokom:

Telesno nasilje vključuje neposredno telesno kazen, pretepanje, telesno mučenje otroka, pa tudi zanemarjanje, neizpolnjevanje otrokovih potreb po redni in ustrezni negi, primerni hrani, zdravstveni oskrbi (Tomori, 2006: 29).

Psihološko nasilje zajema nenehna negativna in zavračajoča stališča do otroka, negativno označevanje otroka, poudarjanje njegovih nesposobnosti, enačenje njegovih neuspehov ali napak z njegovo osebno ne vrednostjo. Sem spadajo tudi zanemarjanje, brezbržnost do otrokovih potreb, grožnje z zapustitvijo, zastraševanje, zbujanje občutij krivde, pretirano omejevanje otroka in prevelika zaščita (Tomori, 2006: 28). Za psihološko trpinčenje je značilno tudi, da otroci ne dobijo od skrbnikov potrebne emocionalne spodbude, odrasli pa tudi razvijajo in neustrezno spodbujajo emocionalno odvisnost otroka od njih (Zloković in Dečman Dobrnjič, 2007: 48).

Spolno nasilje pomeni »udeležbo otrok in mladoletnikov v spolnih aktivnostih z odraslo osebo ali osebo, ki je starejša ali večja od njih, pri kateri je otrok ali mladoletnik zlorabljen kot spolni

¹ Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) definira, da je otrok žrtev nasilja tudi, če je prisoten pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali če živi v okolju, kjer se nasilje izvaja (ZPND, 4. člen). To je zelo pomembna novost, saj so otroci pogosto posredne žrtve nasilja v družinah, ko so prisotni pri izvajanju fizičnega nasilja med odraslima osebama.

² Za potrebe razumevanja in analiziranja slovenske zakonodaje sem opravila obsežen pogovor z eno izmed regijskih koordinatoric za obravnavo nasilja v družinah. Regijsko službo za koordinacijo in pomoč žrtvam definirata Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) in Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini (2009).

objekt za zadovoljevanje spolnih potreb ali želja osebe, ki je starejša od njega in pri kateri zaradi neenakih moči v odnosu sam nima možnosti, da bi izbiral, ali bo privolil v spolno aktivnost ali ne« (Finkelhor v Repič, 2008: 18; primerjaj Frangež, 2010: 97). Za zlorabe so ranljivi vsi otroci ne glede na nacionalno pripadnost, vero, socialni ali ekonomski status in ne glede na to, s kom in kje živijo. Spolno so lahko zlorabljeni doma, v skrbi institucij, socialne službe, pri rejnikih, posvojiteljih, v šoli, pri prostočasnih dejavnostih, raziskave pa so pokazale, da večina zlorab izvira iz družinskega kroga (Frangež, 2010: 98). Pri spolni zlorabi je vedno prisotno psihično trpinčenje otroka, saj storilci v otroku povzročijo občutek zavezanosti, da mora sodelovati, nekaj narediti v zahvalo, da mora ohraniti skrivnost. Z različnimi izgovori storilci zlorabo otroku opravičujejo in racionalizirajo, zato je razkrivanje oteženo, kar je še posebej značilno za male otroke, ki zlorabo dojemajo kot del življenja (2010: 101).

Priče nasilja v družini: otroci pa niso žrtve nasilja samo, če so vanj neposredno vključeni, temveč tudi, če nasilju zgolj prisostvujejo.¹ Z nasiljem nad ženskami je torej močno povezana zloraba otrok, saj se oba pojava, ki se dogajata v družini, prepletata in povezujeta na najrazličnejše načine (Čonč, 1990: 116).

Družina je za otroka izjemno pomembna, saj v njej gradi občutja lastne vrednosti in svojo samopodobo. Izkušnje iz primarnih odnosov usmerjajo vse njegove poznejše odnose z ljudmi. Nasilje v družinah zato še prav posebej vpliva na otroka in lahko pomembno zmoti njegov osebnostni razvoj. V njegovo samopodobo se vtisne občutje nevednosti in ponižanosti, otrok preneha zaupati vase in v druge ljudi. To izzove občutja ogroženosti, izpostavljenosti in ranljivosti, ki skupaj z dvomom o lastni vrednosti zmanjšujejo njegovo odpornost proti stresom vsakršne vrste in otežujejo razvoj njegovih sposobnosti za premagovanje življenjskih preizkušenj (Tomori, 2006: 28–30). Otrok, ki je žrtev nasilja v družini, se odziva v vseh situacijah življenja s specifičnimi vedenji, ki jih je treba prepoznati. Gre za specifična vedenja v čustvenem in vedenjskem razvoju, pri razvoju identitete, medosebnih odnosih, izobraževanju in pri veččinah skrbi zase (Murgel, 2010: 120).

Zakonska podlaga institucionalne intervencije v družine

Posameznike pred vsakršnimi zlorabami in nasiljem varuje država, ki je v ta namen vzpostavila velik del državnega aparata, ki je razdeljen na posamezne institucije. Pri ukrepanju v primerih nasilja v družinah so odgovorni policija, centri za socialno delo, zdravstvo, šolstvo, sodno varstvo in civilna družba (Selič, 2010: 39). Okvir delovanja teh institucij je zakonodaja s področja nasilja v družinah, ki pa se je od osamosvojitve do danes precej spreminjala. Njen razvoj lahko razdelimo na tri obdobja.² V nadaljevanju bom navedla najpomembnejše spremembe in člene.

V prvem obdobju, ki zajema čas od leta 1991 do 2002, terminologija nasilja v družinah in razumevanje te problematike še nista bila izoblikovana v tolikšni meri, kot sta danes. Socialni delavci so govorili o neurejenih družinskih razmerah, neurejenih partnerskih odnosih in o zanemarjanju otrok. Vse različne oblike nasilja v družinah so se skrivale v teh sklopih. Pri ukre-

panju v primerih nasilja v družinah so se lahko socialni delavci opirali na *Ustavo Republike Slovenije*, *Zakon o socialnem varstvu* in *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*, v določeni meri pa tudi na *Kazenski zakonik*. Ta je bil uporaben v svojem 135. členu (takrat 145. člen). Tisti, ki ogrozi varnost kakšne osebe z grdim ravnanjem ali z resno grožnjo, da bo napadel njeno življenje ali telo, se kaznuje z denarno kaznijo ali zaporom do enega leta. Pri tem moramo poudariti, da se pregon začne na predlog (KZ, 135. člen). Pogosto se je zgodilo, da je žrtev zaradi dolgih sodnih postopkov od pregona odstopila, saj je ali zveza razpadla ali pa sta s partnerjem našla nov konsenz in je bilo skupno življenje mogoče. Posledica je bila pogosto minimaliziranje in omalovaževanje družinskih kaznivih dejanj s strani sodstva, saj je bilo to prepričano, da je brez moči zaradi pogostega odstopa žrtev od pregona.

Drugo obdobje, ki zajema čas od leta 2003 do 2007, označuje zelo pomembna sprememba *Zakona o policiji* (2003), ki ji je sledil *Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi* (2004). Policisti smejo v skladu s tem zakonom odrediti prepoved približevanja, če je podan utemeljen sum, da je oseba storila kaznivo dejanje ali prekršek z elementi nasilja ali je bila zalotena pri takem kaznivem dejanju ali prekršku in obstajajo razlogi za sum, da bo ogrozila življenje, osebno varnost ali svobodo osebe, s katero je ali je bila v bližnjem razmerju. Prepovedano je približevanje tistemu kraju, kjer oškodovanec stanuje, dela, se izobražuje, je v varstvu ali se vsak dan giblje. Prepoved približevanja določenemu kraju oziroma osebi zajema tudi prepoved nadlegovanja po komunikacijskih sredstvih, na kar se kršitelja posebej opozori (ZPol, 39.a člen). Pravilnik pa obenem zahteva tudi, da policija obvesti Center za socialno delo o izreku ukrepa prepovedi približevanja določenemu kraju oziroma osebi (Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi, 10. člen), ta pa mora vzpostaviti stik tako z žrtvijo kot s povzročiteljem in ju informirati o vseh mogočih oblikah pomoči in tudi o posledicah ukrepa (Pravilnik o prepovedi približevanja kraju oziroma osebi, 15. in 17. člen).

V tretjem obdobju, ki zajema čas od leta 2008 do danes, pa so strokovni delavci pridobili izjemno pomembne zakonske podlage za delo, ki na novo opredeljujejo nasilje v družinah in možnosti ukrepanja. Pomembne so spremembe *Kazenskega zakonika*. Leta 2008 je bil uveden 191. člen, ki konkretno opredeljuje, kaj družinsko nasilje je in kako se obravnava, prav tako pa določa, da se kazniva dejanja nasilja v družinah ne preganjajo več na predlog, temveč po uradni dolžnosti. Po 191. členu se kaznuje z zaporom do petih let tistega, ki v družinski skupnosti z drugim grdo ravna, ga pretepa ali drugače boleče ali ponižujoče ravna. Tako se kaznuje tudi tistega, ki drugega z grožnjo z neposrednim napadom na življenje ali telo preganja iz skupnega prebivališča ali mu omejuje svobodo gibanja, ga zalezuje, ga prisiljuje k delu ali opuščanju dela ali ga kako drugače z nasilnim omejevanjem njegovih enakih pravic spravlja v skupnosti v podrejen položaj. Tako se kaznuje tudi tistega, ki takšna dejanja stori v kakšni drugi trajnejši življenjski skupnosti, tistega, ki ta dejanja stori osebi, s katero je živel v družinski ali drugi trajnejši skupnosti, ki je razpadla, je pa dejanje s to skupnostjo povezano, pa se kaznuje z zaporom do treh let (KZ, 191. člen). S prav tako novim 192. členom je inkriminirano tudi dejanje zanemarjanja otroka in surovega ravnanja. Tisti starš, skrbnik, rejnik ali druga oseba, ki hudo krši svoje dolžnosti do otroka, se kaznuje z zaporom do treh let. Starši, skrbnik, rejnik ali druga oseba, ki sili otroka k pretiranemu delu ali k delu, ki ni primerno njegovi starosti, ali ga iz koristoljubnosti navaja k beračenju ali drugim dejanjem, ki so škodljiva za njegov razvoj, ali z njim surovo ravna ali ga trpinči, se kaznuje z zaporom do petih let (KZ, 192. člen). Nov 193. člen določa, da se z zaporno kaznijo do dveh let kaznuje tisti, ki hudo zanemari družinske obveznosti, ki jih ima po zakonu, in tako pusti v težkem položaju družinskega člana, ki ne more sam skrbeti zase. Če sodišče izreče pogojno obsodbo, lahko naloži

³ Glej opredelitev zgoraj.

storilcu, da mora redno izpolnjevati svoje dolžnosti skrbi, vzgoje in preživljanja družinskega člana (KZ, 193. člen). *Zakon o preprečevanju nasilja v družini*, ki je bil kot izjemno pomemben zakon sprejet leta 2008, podrobno opredeli oblike nasilja v družinah³ (ZPND, 3. člen), opozori pa tudi na to, da je otrok žrtev nasilja tudi, če je prisoten pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom ali če živi v okolju, kjer se nasilje izvaja (ZPND, 4. člen). Dolžnost organov in organizacij je izvesti vse postopke in ukrepe, ki so potrebni za zaščito žrtve glede na stopnjo njene ogroženosti in zaščito njenih koristi, pri tem pa zagotoviti spoštovanje integritete žrtve. Če je žrtev nasilja otrok, imajo koristi in pravice otroka prednost pred koristmi in pravicami drugih udeleženk oziroma udeležencev postopka (ZPND, 5. člen). Naloga Centrov za socialno delo je predvsem ta, da odpravijo neposredno ogroženost žrtve in skrbijo za njeno dolgoročno varnost. Za doseganje teh ciljev je treba odpraviti vzroke oziroma okoliščine, v katerih prihaja do nasilja, in pomagati urejati žrtvine socialne in materialne razmere bivanja. Pomoč gre tudi povzročitelju nasilja, ki ga lahko center napoti v ustrezne izobraževalne, psihosocialne in zdravstvene programe, ki jih izvajajo organi in organizacije ter nevladne organizacije (ZPND, 14. člen). Po proučitvi okoliščin primera je center za socialno delo zavezan oceniti, ali je treba oblikovati načrt pomoči žrtvi. Oblikuje ga, če je za vzpostavitev varnega okolja žrtve potrebno dlje časa trajajoče ukrepanje ali če je potrebnih več ukrepov pomoči. Načrt pomoči se skupaj z žrtvijo pripravi v okviru multidisciplinarnega tima, v katerem po pozivu k sodelovanju s strani centra sodelujejo tudi drugi organi in organizacije, ki so s primerom kakorkoli povezani. Odgovorne osebe organov in organizacij, ki so pozvane k pripravi načrta pomoči, so zavezane zagotoviti sodelovanje predstavnikov organov in organizacij. Če je žrtev nasilja otrok, se v načrtu pomoči predvidijo tudi ukrepi za varstvo otroka po predpisih, ki urejajo družinska razmerja (ZPND, 14. in 15. člen). 19. člen ZPND je izjemno pomemben, saj določa ukrepe, ki jih sodišče lahko izreče povzročitelju nasilja. Sodišče lahko povzročitelju nasilja, ki je žrtev telesno poškodoval, ji prizadeljal škodo na zdravju ali drugače posegel v njeno dostojanstvo ali druge osebne pravice, *na njen predlog* (moj poudarek, op. p.) z odločbo prepove zlasti:

1. vstopiti v stanovanje, v katerem živi žrtev;
2. zadrževati se v določeni bližini stanovanja, v katerem živi žrtev;
3. zadrževati in približevati se krajem, kjer se žrtev redno nahaja (delovno mesto, šola, vrtec ...);
4. navezovati stike z žrtvijo na kakršenkoli način, vključno s sredstvi za komuniciranje na daljavo;
5. vzpostaviti vsakršno srečanje z žrtvijo.

(ZPND, 19. člen)

Kot podzakonski akti ZPND so bili oblikovani *Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini* (2009), *Pravilnik o obravnavi nasilja v družini za vzgojno-izobraževalne zavode* (2009), *Pravilnik o sodelovanju policije z drugimi organi in organizacijami pri odkrivanju in preprečevanju nasilja v družini* (2010) in *Pravilnik o pravilih in postopkih pri obravnavanju nasilja v družini pri izvajanju zdravstvene dejavnosti* (2011).

Zakon in vloga vseh vpletenih v reševanje situacije nasilja

Zakonska podlaga in izdelana doktrina na področju obravnave nasilja v družinah sta v okviru različnih strok pomemben okvir delovanja. Na odločanje in ukrepanje posameznih strokovnjakov pa vpliva tudi veliko drugih dejavnikov, ki jih lahko razdelimo na notranje in zunanje. Med

notranje dejavnike spadajo stopnja strokovnosti in znanja, ki jo je strokovnjak dosegel, njegovo poznavanje zakonskih določil, poznavanje dinamike in zakonitosti dogajanja nasilja v družinah (Selič, 2010: 41), življenjske ali osebne izkušnje z nasiljem, spol strokovnjaka (Glušič Terbovc, 2007: 115) in tudi prepričanja, vrednote strokovnjakov, predsodki, stereotipi in miti, ki so povezani z razumevanjem nasilja v družinah (Kelly, 1996a; van der Ent, 2001; Filipčič, 2002; Repič, 2008). Kot zunanje dejavnike, ki vplivajo na obravnavo primerov nasilja v družinah, lahko opredelimo preobremenjenost z delom in nalogami, neustrezno organiziranje oziroma usklajevanje časa in delovnih nalog, pomanjkanje nadzora nad svojim delom, neravnovesje med potrebami uporabnikov in viri strokovnjakov za premagovanje njihovih težav in stisk, slabo politiko zavodov in odnos vodilnih, pomanjkanje kakovostne supervizije nadrejenih, neugodno klimo v službi in slabo sodelovanje med zaposlenimi (Cink, 2008: 1–17).

Gabi Čačinovič Vogrinčič in Lea Šugman Bohinc pri delu z družino poudarjata tudi vpliv lastnosti klienta ter krožno povezanost in vzajemno soodvisnost med vsemi udeleženi. Klient namreč v interakcijo s socialno delavko, delavcem prinese svoj osebni jezik doživljanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja sebe, sveta, odnosov, svojega problema in njegove rešitve ter ravnanja z njima, prinese pa tudi svoje vire (po)moči, ki so povezani z njegovimi preteklimi izkušnjami z reševanjem problemov, njegovimi močnimi stranmi, njegovimi načrti za prihodnost, upanji in hrepenenji, njegovo socialno mrežo ter ekonomskimi, izobrazbenimi in drugimi viri, s katerimi razpolaga. Te klientove vire moči skušajo strokovni delavci okrepiti, podpreti, aktivirati za učinkovitejšo rabo, njegove neučinkovite, nesmiselne vzorce reševanja problemov pa preusmeriti s postopki preokvirjanja (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 177–178). Sam potek reševanja primerov nasilja v družinah je torej odvisen ne le od zakonske podlage in teoretskih temeljev posamezne stroke, temveč tudi od interakcije med žrtvijo in strokovnjakom, od vsega, kar oba v ta odnos prineseta, obenem pa so pomembni tudi zunanji vplivi, ki jih nikoli ni mogoče predvideti vnaprej.

V raziskavi, ki sem jo izvedla za pripravo diplomske naloge z naslovom *Med teorijo in prakso: antropološka raziskava dogajanja ob institucionalnem ukrepanju v primerih nasilja v družinah*,⁴ so me zanimale predvsem dejanske socialne interakcije med vsemi vpletenimi v izbranem primeru nasilja v družini. Tako sem opravila kvalitativno raziskavo,⁵ pri čemer sem s študijo primera analizirala interakcije med materjo z otroki in institucijami, ki so pooblaščenice za to, da jim pomagajo, ter med samimi strokovnjaki posameznih institucij. V pričujočem prispevku bom prikazala nekatere rezultate raziskave, pri čemer bom poudarila pomen jezika pri prepoznavanju nasilja in lastne pozicije žrtve, opozorila bom na proces prepoznavanja žrtve in storilca ter na proces graditve skupne zgodbe, ki najbolj intenzivno poteka med žrtvijo in socialnim delavcem. Za lažje razumevanje identificiranih procesov pa bom najprej predstavila osnovne dimenzije obravnavanega primera. Pri tem moram opozoriti, da sem zgodbo v skladu z *Zakonom o varstvu osebnih podatkov* spremenila v tolikšni meri, da ni prepoznavna.

⁴ Diplomsko nalogo sem pripravila na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

⁵ Terensko delo sem opravila v začetku leta 2010. Zajemalo je polstrukturirane intervjuje s socialno delavko, ki ima na skrbi izbrani primer; s pedagoginjo na šoli, ki jo otroci obiskujejo; na domu sem obiskala mater in otroke, žrtve nasilja v izbrani družini, kjer sem opravila pogovor z materjo; prav tako sem govorila z različnimi svetovalcema, ki družino obiskujeta z namenom nudenja pomoči in podpore pri družinskih aktivnostih in šolskem delu otrok. Prisotna sem bila tudi na srečanju multidisciplinarnega tima, kjer sem lahko neposredno opazovala dogajanje. Žal nisem imela možnosti spoznati zgodbe povzročitelja nasilja v izbrani družini, torej moža in očeta. Ta manko je pomemben košček mozaika, ki bi morda zgodbo dopolnil in dal nove dimenzije razumevanja situacije.

⁶ Filipičeva meni, da poleg prepričanja, da je alkohol eden glavnih vzrokov za nasilje v družinah, velja tudi prepričanje o splošnejši zvezi med alkoholom in nasiljem. Kljub povezavi med alkoholom in nasiljem pa moramo upoštevati, da medsebojna povezava dveh pojavov še ne pomeni vzročnega odnosa med njima. Alkohol ni edini in tudi ne najpomembnejši dejavnik pri zlorabah v družini, ampak sta lahko tako alkohol kot nasilje odsev nekega tretjega dejavnika ali dejavnikov. Domneva, da alkohol sprosti zavoro in spremeni presojo ter s tem omogoči sproščanje jeze, je še vedno močno prisotna v laični javnosti, čeprav empiričnih potrditev nima (Filipič, 2002: 60–74).

Analiza izbrane družine

Proučevano družino so sestavljali mati, oče in trije otroci, ki so živeli skupaj z očetovima staršema. Na začetku obravnave družine pri centru za socialno delo sta oba starša spadala v starostno skupino od 25 do 30 let, njuna izobrazbena struktura pa je dokončana IV. stopnja izobrazbe. Mladost storilca in nižjo izobrazbo tudi Svetovna zdravstvena organizacija opredeljuje kot morebitna dejavnika, ki povečujeta možnost, da bo moški zlorabljal svojo partnerko (Selič, 2006: 13).

V družini je oče nad materjo izvajal predvsem psihično nasilje, pod vplivom alkohola pa tudi fizično. Fizično nasilje je segalo od blažjih do hujših oblik, saj je v nekaterih primerih mati morala poiskati pomoč tudi v bolnišnici. Eden od dejavnikov izvajanja

nasilja v izbrani družini je bil glede na rezultate raziskave tudi alkoholizem. Povezava med alkoholom in nasiljem je v tem primeru jasna, čeprav si o vzročni povezavi med njima ne bi upala trditi.⁶ Ko je bila družina še skupaj, je oče izvajal nasilje samo nad materjo, otroci pa so bili temu priča in glede na opredelitve *Zakona o preprečevanju nasilja v družini* tako tudi sami žrtve nasilja v družini. Po razvezi staršev, ko je mati očeta zapustila in se začela boriti tudi za otroke, pa se nasilje nad materjo ni končalo, temveč se je še stopnjevalo. Van der Ent trdi, da je nasilje pogosto najhujše prav v času razveze in da takrat ženski preti največja nevarnost. Nasilje se torej ne ustavi takoj, ko ženska nasilnega partnerja zapusti (2001: 48–55).

Otroci so bili sprva nekaj časa pod skrbništvom očeta. Ko je pozneje skrbništvo izgubil in se z njimi srečeval, pa je začel nasilje izvajati tudi neposredno nad otroki samimi. Otroci so bili očetu priročno sredstvo manipulacije, s katerim je hotel doseči, da bi se mati vrnila domov in nadaljevala partnerski odnos. Nasilje, ki se je izvajalo nad materjo in otroki, je tudi pri slednjih pustilo velike posledice. Obdobje otroštva in predvsem družinske razmere, v katerih otroci odraščajo, pa so izjemno pomembne pri oblikovanju habitusa, ki je podlaga zaznavanja in vrednotenja vsake poznejše izkušnje (Bourdieu, 2002: 92–93). Doživljanje v otroštvu torej pomembno vpliva na strukturiranje izkušnje v odraslosti. Na različne težave otrok je opozarjala tudi šola, ki je sodelovala s centrom za socialno delo in poskušala po svojih močeh otrokom pomagati tudi v šolskem okolju. Otroci so bili napoteni k pedopsihiatru, ki je potrdil nestabilno psihično stanje otrok in potrebo po posebni pomoči.

Pomen jezika pri prepoznavanju lastnega položaja žrtve

Moški, ki izvaja nasilje nad svojo družino, svoje ravnanje opravičuje z zanikanjem in razvrednotenjem žrtve, ki jo pogosto tudi prepriča, da je kriva za njegova ravnanja, in tako nanjo prenese odgovornost za svoje nasilno vedenje (Selič, 2010: 32). Racionalizacije, ki jih uporablja nasilnež, vplivajo na to, kako dogodek vidi žrtev. Da bi definirala dogodek kot nasilje, mora žrtev zavrniti razlago moškega in oblikovati alternativo (Kelly, 1996b: 116). Pri tem je zelo pomembno, da svojo izkušnjo nasilja poimenuje, da jo ubesedi, saj šele tedaj ta izkušnja postane realnost (Kelly, 1996b: 100).

Tudi socialna delavka opozarja, da je v tem primeru mama potrebovala veliko pomoči in podpore, da je prepoznala svojo vlogo žrtve in da je oblikovala alternativo razlagam njenega partnerja, »ker ona je živela v tej situaciji in je mislila, da je to normalno« (socialna delavka). Socialna

delavka razlaga, da je mati v odnosu čedalje bolj trpela in bila nezadovoljna. Ko je videla, kakšne posledice ima položaj v družini za otroke, se je začela boriti zanje.

Zanimivo je vprašanje, kako ženske same opredeljujejo izrabljanje in nasilje. Da se ženska sama identificira kot žrtev, mora nasilni dogodek najprej opredeliti kot nekaj, kar je zunaj okvirov normalnega in sprejemljivega vedenja. Preden žrtev stopi v stik s katerokoli institucijo, ki naj bi pomagala, mora dogodek sama opredeliti kot obliko zlorabljanja (Kelly, 1996b: 100–101). Ženske pogosto zaradi vpliva prevladujočih pomenov v njihovem okolju ali v širši družbi ali zaradi želje, da same ne bi gledale nase ali da drugi ne bi gledali nanje kot na zlorabljene ženske, zmanjšujejo pomen dogodkov, kar je pogosta strategija preživetja. Sandra McNeill razlaga, da ženske zmanjšujejo pomen dogodkov zato, da bi ti imeli nanje manjši vpliv. Zmanjševanje pomena nasilja kot strategija preživetja zanika realnost nasilja, ki so ga doživele ženske (Kelly, 1996b: 107–108).

Tako je pri prepoznavanju položaja žrtve izjemno pomemben socialni okvir, ki določa stvarnost in realnost nasilja v družinah (Lewis Herman, 1996: 35). Dejstvo je, da se šele takrat, ko dejanje prepoznamo kot nasilje, lahko nanj ustrezno odzovemo. Pomemben del socialnega okvira je socialna mreža žrtve, ki ima »znamen neformalni vpliv na potek reševanja nasilja« (Aničić, 2007: 90). Socialno mrežo žrtve sestavljajo prijateljice in prijatelji, starši, otroci, članice in člani družine, sosede in sosedji, sodelavke in sodelavci, znanke in znanci ter drugi ljudje, s katerimi se žrtev dokaj redno srečuje, ki imajo pri (ne)reševanju nasilja dejavno vlogo, če se tega jasno zavedajo ali ne (Aničić, 2007: 90, 92).

Tudi v izbranem primeru je imela poleg vloge centra za socialno delo pomembno vlogo pri dokončni odločitvi matere, da nasilnega partnerja zapusti, njena socialna mreža. Po še enem izmed nasilnih ravnanj njenega partnerja se je mati namreč tudi zaradi spodbud njenih bližnjih odločila za pomemben korak. Ljudje, ki so sestavljali njeno socialno mrežo, so za nasilje vedeli in ji svetovali, *»da moram res nekaj narediti zase in za otroke, da se tako ne živi. Vsi so mi rekli, da si tega ne smem dovoliti, prijateljice pa brat in svakinja. ... Potem sem pa kar neko moč zgrabila in sem šla.«* (mati)

Prepoznavanje žrtve in storilca je proces

Ko center za socialno delo ob obisku posameznikov zazna, da obstaja možnost, da se v družini izvaja nasilje, mora v obliki treh pogovorov z njimi v okviru prve socialne pomoči pridobiti informacije o tem, kaj se zares dogaja. Informacije lahko pridobi tudi tako, da podajo obvestilo o izvajanju nasilja v družini drugi organi ali organizacije, kot so na primer policija, šole, vrtci, zdravstvene organizacije, svetovalni centri in tudi nevladne organizacije ter drugi (Murgel, 2010: 118). Strokovnjak mora ob delu z družino ugotavljati, kakšne so dejanske razmere v njej in kakšne ukrepe mora izvesti, da bodo rešitve najugodnejše za vse člane družine. Gabi Čačinovič Vogrinčič socialno delo z družino opisuje kot »izvirni delovni projekt sodelovanja, ki ga soustvarimo na podlagi sporazumevanja, dogovarjanja in skupnega oblikovanja rešitev, da bi udeleženi v problemu postali udeleženi v rešitvi.« (2006: 112)

V izbranem primeru mati dolgo ni bila obravnavana kot žrtev in strokovne pomoči sprva ni bila deležna. Čeprav je pomoč iskala na policiji in na centru za socialno delo, njenih potreb niso prepoznali in pogosto je v svoji stiski ostajala sama.

Tako je bilo pri iskanju pomoči na policiji. Socialna delavka opozarja, da mame zaradi številnih klicev, njenega odhajanja od moža in vračanja k njemu niso več resno jemali. Ob pozna-

⁷ Njen vstop v reševanje primera je potekal vzporedno s spremembami zakonodaje leta 2008.

vanju dinamike odnosa med nasilnežem in žrtvijo (van der Ent, 2001: 30–31; Zloković in Dečman Dobrnjič, 2007: 58–60) in dejstva, da je prekinjanje nasilnega partnerstva dolgotrajen proces, ob katerem je odhajanje in vračanje zelo pogosto (Selič, 2006: 12), bi policija morala vedno priskočiti na pomoč in vsakič zadevo obravnavati skrajno resno, saj je z vsakim ponovnim odhodom žrtev bližje temu, da partnerja res zapusti. V tem primeru je policija ravnala v skladu s predpostavko, da zaradi materinega nenehnega vračanja k partnerju nimajo kaj narediti. Van der Ent opozarja na posledice takega ravnanja, ki se kažejo v tem, da ženska zaradi morebitnega nerazumevanja policistov ob umiku prijave nasilneža ne prijavlja več (2001: 55). V tem primeru »*je bila mama pripravljena trpeti in ni ukrepala, saj je ob stiku s policijo doživela zanikanje. Občutek krivde je prevzela nase in ni videla smisla v tem, da bi policijo še prosila za pomoč.*« (socialna delavka) Socialna delavka meni, da je mati preprosto prenehala verjeti v institucijo, saj tudi na centru za socialno delo ustrezne pomoči sprva ni dobila.

S konkretnim primerom se je na centru za socialno delo ukvarjalo več socialnih delavk, ki jim položaja ni uspelo spremeniti na bolje. Preden je zadnja socialna delavka vstopila v primer, je bila mati v uradnih institucijah namreč velikokrat zavrnjena, »*ker smo jo doživljali kot nekoga, ki se bori samo za partnerstvo in ji ni mar za otroke*« (socialna delavka). Mama je bila zelo obremenjena s partnerskim odnosom in stiske otrok velikokrat ni zmoгла prepoznati. Pogosto je odhajala od doma, tudi za daljši čas, in puščala otroke pri očetu. Na tej podlagi je tožilstvo sprožilo postopek o ugotovitvi primerne skrbnika otrokom, sodišče pa je zaradi neodgovornega početja in zanemarjanja otrok ob strinjanju matere, ki se za uveljavljanje svoje pozicije ni borila, sklenilo, da bodo otroci zaupani v vzgojo in varstvo očetu.

Prepoznavanje žrtve je pogosto zelo težavno, saj je pri prikazovanju svoje resničnosti v boljšem položaju tisti, ki je verbalno močnejši in ki jasneje artikulira situacijo. V izbranem primeru se je pokazalo, da je bil to oče, saj se mama zaradi dolgoletne pozicije žrtve, zaradi pomanjkanja samozavesti in občutka, da ni sposobna in da ne bo zmoгла, ni znala braniti in ji ni uspelo ustrezno prikazati svojega položaja. Tako ji institucije na začetku niso verjele, prav tako pa je izgubila skrbništvo nad otroki.

Ko je zadnja socialna delavka prevzela družino,⁷ so bili otroci zaupani v vzgojo in varstvo očetu, mati pa jih je obiskovala na domu svojega nekdanjega partnerja. Oče je v tem času želel in pričakoval materino vrnitev domov. Zaradi ponovnega spora med njima v povezavi z otroki ju je socialna delavka povabila na pogovor na center za socialno delo, kjer so naredili načrt za izboljšanje razmer v družini, saj sta starša izrazila željo, da bi znova poskusila graditi partnerski odnos. Postalo je jasno, da ima oče težave z alkoholom, in v pogovoru se je strinjal, da se bo zdravil. Ker sta dosegla dogovor, se nihče od njiju na centru za socialno delo ni oglasil do naslednjega konflikta. Izmenjevanje konfliktnih in mirnih situacij se je nadaljevalo in ker so bili otroci pri tem največje žrtve, je socialna delavka jasno postavila, da bo moral, če se situacija ne bo spremenila, za otroke poskrbeti center za socialno delo. Takrat je mati center obiskala sama in »*sva se začele zelo resno pogovarjati o njenih čustvih in vseh teh odnosih*« (socialna delavka). Socialna delavka pravi, da je mater šele takrat prvič resno spoznala. Hitro je ugotovila, »*da ima ta mama zelo veliko potrebo biti sprejeta in da če jo sprejemem takšno, kakršna je, bova zelo dobro sodelovali*« (socialna delavka). Ker je začutila, da si mama zelo želi, da bi zaradi otrok družinske razmere spremenila, da pa pri tem potrebuje pomoč, se je odločila, da bo poskusila delati na njeni moči in na njenem spreminjanju svoje situacije. Za to se je odločila tudi po obisku družine na terenu, ko je spoznala otroke, ko je »*videla, kakšne so posledice vsega pri njih, mi je bilo čisto jasno, da bom naredila vse, da otroci gredo iz tega ven. Iz*

tega nasilja, da se stvari začnejo razvijati normalno. Ker sta bili samo dve možnosti: ali bom naredila to ali pa bodo otroci totalno šli.» (socialna delavka)

Prepoznavanje žrtve in storilca je bilo v izbranem primeru dolgotrajen proces. Na začetku obravnave družine na centru za socialno delo dejanja in odločitve žrtve in storilca niso bila najboljše merilo za odločanje, komu ponuditi pomoč in kje bo najvarneje za otroke, saj sta bila oba nezanesljiva in se dogovorov nista držala. Prepoznavanje žrtve in storilca se je končalo šele, ko se je zadnja socialna delavka, ki je obravnavala primer, na podlagi vseh dogodkov in ravnanja udeleženih odločila za podporo materi. Tako ji je dala moč, ki so ji jo institucije z odnosom do nje ves čas jemale, da je začela drugače gledati na svojo situacijo in jo tudi spreminjati.

Skupno ustvarjanje zgodbe: mati in socialna delavka

V kontekstu socialnega dela je pri pogovoru z družino oziroma posamezniki, ki na centru za socialno delo poiščejo pomoč, pripovedovanje zgodb eden pomembnejših elementov. Za Andersonovo in Goolishiana je pripovedovanje zgodbe »reprezentacija izkustva in pomeni konstrukcijo zgodovine v sedanjosti« (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181). Gre za ponovni opis in ponovno razlago izkustva terapevtu ali svetovalcu. Pri tem v dialogu »sodelujeta klient, ki je kompetenten, da osmisli svojo zgodbo in opiše svojo resnico na eni strani, in svetovallec, socialni delavec, ki gradi poti, da bi ga razumel, na drugi. Nova, 'soavtorizirana' zgodba, ki smo jo soustvarili, da bi se razumeli, že vsebuje rešitev« (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181). Poslušalec, torej socialna delavka, delavec, je sprejemnik zgodbe, obenem pa s svojo prisotnostjo tudi spodbujevalec za dejanje ustvarjanja zgodbe, ki je dejanje konstituiranja sebe (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 181–182).

Mojca Urek, ki se je na slovenskem ukvarjala z zgodbami, pripovedovanjem in zapisovanjem v socialnem delu, razlaga pripovedovanje zgodb kot fundamentalni proces razumevanja in konstrukcije realnosti (2005: 51). Poudarja, da je ustvarjanje pripovednega reda bistveno za osmišljanje življenja, ohranitev občutka samokonsistentnosti in za načrtovanje prihodnosti. Z ureditvijo in medsebojnim povezovanjem življenjskih dogodkov nam postane naše življenje razumljivejše in lažje obvladljivo. S samopripovedjo ljudje konstruiramo in spreminjamo svojo realnost, oblikujemo identiteto in usmerjamo svoja dejanja v prihodnosti. Zgodbe, ki jih pripovedujemo v terapevtskem odnosu, zaradi svoje konstruirane narave in odvisnosti od kulturnih konvencij ter uporabe jezika odkrito odsevajo tudi kulturno-zgodovinski kontekst, v katerem živimo (2005: 181–187).

Zgodbe v socialnem delu pogosto zapisuje socialna delavka, delavec v obliki poročil, ki naj bi pojasnila in dokazala, zakaj je bilo kakšno delo upravičeno in potrebno. Od socialnih delavk in delavcev se namreč zahteva sprotno odločanje, upravičevanje odločitev in prepričevanje pomembnih poslušalcev, kamor spadajo predvsem sodnice in sodniki, o resničnosti oseb, težav in rešitev. Urekova opozarja, da s pisnim in ustnim poročanjem socialna delavka oziroma delavec konstruira resničnost uporabnikov in njihovih problemov ter tudi svojo resničnost kot strokovne delavke, delavca, torej resničnost socialnega dela (Urek, 2005: 29). Ker so socialno-delovne zgodbe družbeno konstruirane, ni mogoče, da bi bile objektivne. Pri tem so zapisi, mnenja, poročila in druge oblike pripovedi podlaga za intervencije, ki lahko v nekaterih primerih pomembno preusmerijo tok dogajanj in usode ljudi (Urek, 2005: 67), zato je bistvenega pomena, da strokovni delavci na centru za socialno delo razumejo, kaj se dogaja v interakciji med uporabnikom in njimi samimi, in da so sposobni sebe ter svoje interpretacije premisliti.

V izbranem primeru lahko vidimo, da so spremembe pri mami, v njenem ravnanju in njenih odločitvah posledica skupnega prepoznavanja, tako matere kot socialne delavke, kje se mati v danem trenutku nahaja, kako se v tej točki počuti in kako želi položaj spremeniti. Socialna delavka pri tem opozarja, da sta za reševanje neustreznega družinskega položaja pri vključenih v problem najpomembnejši *»pripravljenost prepoznati, kje si, in pripravljenost, kaj spremeniti«*.

Ko je socialna delavka prevzela primer, je na center za socialno delo poklicala oba starša in z njima opravila uvodni pogovor, da bi dobila uvid v dogajanje v družini in v partnerskem odnosu. Partnerja sta takrat izrazila željo, da bi odnos nadaljevala, prepoznala pa sta tudi očetove težave z alkoholom. Oče se je sicer odločil za zdravljenje, vendar te svoje odločitve ni uresničil, in takrat je bila mati *»zelo razočarana in ni več želela sodelovati. Potem je bilo spet narobe, ker je vsega ona kriva, in skratka, tako so stvari šle«* (socialna delavka). Z željo po zdravljenju partnerja in s pripravljenostjo sodelovati pri tem je mati izrazila željo, da bi položaj spremenila, medtem ko je po besedah socialne delavke oče prepričan, da z alkoholom nima težav, *»da vsi drugi delamo narobe in da njemu ni treba nič spremeniti«*.

Socialna delavka razlaga, da je bilo pri mami v tem partnerskem odnosu *»veliko vzponov in padcev. Jaz sem gospe pustila oziroma dovolila tudi padce in sem ji tudi rekla, da je edino, kar si ne želim, če naredi nekaj mimo našega dogovora, da ne pride. Naj me seznanijo, tudi če se je odločila drugače, da bi se rada z njo o tem pogovorila in ne bi želela, da izgubiva stik. Tudi če se bo odločila, da bo s partnerjem ponovno živela, da bi želela to vedeti, da bi se želela o tem pogovarjati, da bi želela pomagati.«* Nekajkrat se je mati res vrnila k partnerju in takrat je socialna delavka *»zelo spoštovala njeno željo, v nobenem trenutku nisem rekla, zakaj ste to naredili, nobenih očitkov, ampak kje vam lahko pomagam, kako lahko organiziramo stvari drugače, če bo narobe«* (socialna delavka).

Zelo kmalu se je pokazalo, da mati in oče kot par ne moreta delati na razvijanju sebe in spreminjanju odnosa. Socialna delavka razlaga, da je imel oče *»zelo dolgo občutek, da obe obvlada«,* vendar se je sama zelo jasno odzvala, ko se dogovorov ni držal. Po njenih besedah je z zahtevanjem odgovornosti in spoštovanja do skupnih dogovorov materi dajala veljavo in tudi spreminjala njeno dožemanje spoštovanja drugega v odnosu. Mati je očetu namreč *»vedno te zadeve, ki jih ni naredil, oprostila ... On je poskusil, stvari niso šle, ker jaz sem vedno zahtevala, da pokaže, da je resno pripravljen, pa ne samo verbalno, tudi z dejanji.«* (socialna delavka)

Oče je od socialne delavke ves čas pričakoval, da bo mater prepričala, naj se vrne domov, k družini. Ta mu je jasno razložila, *»da jaz nisem za to, da bom spoštovala vsako odločitev in da je moja, da skrbim za otroke«*. Ko je socialna delavka jasno postavila, da bo center za socialno delo moral poskrbeti za otroke, če se razmere v družini ne bodo spremenile, je mama sama poiskala pomoč pri njej. Po besedah socialne delavke je takrat mama imela velike težave pri prepoznavanju svojega položaja in svojih čustev. V začetku je bil strah pri mami velika ovira v komunikaciji, zato je poskušala na podlagi svojega znanja in izkušenj ustvariti takšno vzdušje, da se je mama sprostil. Najprej je želela, da mama *»sproščeno opiše dogodek, malo se o tem pogovoriva, potem jaz z usmerjenimi vprašanji dobim od nje direktne odgovore, na direktna vprašanja mi direktno odgovori.«* (socialna delavka)

Socialna delavka razlaga, da je mati v sodelovanju z njo na svetovalnih pogovorih na centru za socialno delo zelo veliko delala na sebi, na svoji samopodobi in lastnostih. Tako so se ji stvari začele drugače odkrivati in tudi njena nova zgodba, ki se je začela graditi brez partnerja, je dobivala nove oblike, nove vsebine. *»Ustvarjali sva jo skupaj, tudi jaz s svojimi vprašanji, s svojim razmišljanjem. Tudi nekako ta občutek varnosti, da lahko poskusi, da lahko tudi malo*

eksperimentira z nekaterimi stvarmi, novo partnerstvo, novo stanovanje, nova šola, skratka, da je to dovoljeno. Ker ona je vedno mislila, da tega ne sme početi in da je bilo vse, kar je naredila, narobe.« (socialna delavka)

Pogovor med njima je po besedah socialne delavke potekal predvsem tako, da je mati razmišljala o tem, kaj si želi in kaj naj naredi, da bo to lahko dosegla. Pogovarjali sta se o tem, kaj potrebuje s strani socialne delavke, da bi lahko izstopila iz kroga nasilja in dosegla osamosvojitve. Poleg psihološke podpore je mama potrebovala tudi »tehnične zadeve«. S tem izrazom socialna delavka označuje zagotovitev denarja, stanovanja, oblačil za otroke in podobno. Drugače pa je mama potrebovala predvsem nekoga, s komer bi lahko delila svojo stisko. V primerih, ko si ni upala sama sprejeti odločitve, je prišla k socialni delavki in se z njo pogovorila. Prišla je, ko je potrebovala potrditev. Mama o svojem sodelovanju s socialno delavko razmišlja zelo pozitivno, saj socialna delavka »na vsako mojo prošnjo pozitivno odgovarja« in »mi pomaga z besedami, me bodri, da bo.«

O preteklih dogodkih sta se mama in socialna delavka redko pogovarjali.⁸ Usmerjeni sta bili v reševanje trenutnega problema ali težave. »S tem, da imam jaz vedno, ko se z njo pogovarjam, v svojih mislih te vzorce, ki jih je ona dobila in jih je treba spreminjati.« (socialna delavka) O teh vzorcih, načinih ravnanja se pogovarjata predvsem v smeri spreminjanja, tako da mati sama razmišlja, kako bi lahko naredila drugače in kakšen bi bil rezultat drugačnega vedenja. Ob tem ji vedno da »možnost, da preveri svoje želje, svoje potrebe in tudi, da naredi napako« (socialna delavka). Prav tako se zdi socialni delavki pomembno, da ob koncu pogovora mater vpraša, »kako se počuti, da mi pove, ali jo še kaj bremeni, ali je bilo kakšno vprašanje, ki si ga mogoče ni upala postaviti ali ni želela, ali bi se vseeno o tem pogovorili, če karkoli od tega obstaja.« (socialna delavka) Vedno torej preveri njeno počutje in če se mati ne počuti dobro, se o tem tudi pogovorita in skušata morebitne nejasnosti ali zadržke osvetliti.⁹

Odločitev socialne delavke, da bo krepila mati in njen položaj v odnosu, je pripeljala do materine odločitve, da partnerja zapusti in se v prvi fazi zaščiti z odhodom v varno hišo. Vsa nadaljnja ravnanja in odzive očeta na nov položaj je socialna delavka postavila kot podlago opredelitvam očeta kot tistega, ki poskuša z nasilnim vedenjem doseči svoje cilje, ki hoče ves čas nadzorovati nekdanjo partnerko in otroke, kot tistega, ki manipulira z otroki, da bi prišel do matere, in v končni posledici kot tistega, ki mu mora biti prepovedan stik z materjo in otroki, da se prepreči nadaljnja škoda. Zaradi ravnanja očeta v odnosu z njegovimi otroki seveda ni bilo dvoma, da je otroke treba zaščiti. Na drugi strani je bila mama prikazana kot tista, ki svojo situacijo uvideva, ki je zaradi razpada zunajzakonske skupnosti v stiski in potrebuje pomoč ter oporo, predvsem pa se je kot pomembna točka pokazalo to, da je mati pripravljena sodelovati.

Sklep

Proučevani primer jasno pokaže, da sta zakonodaja in strokovna doktrina posameznih strok pomemben okvir delovanja, znotraj katerega pa bistveno vlogo pri reševanju problemske situacije igra interakcija med udeleženiimi akterji. Tako je treba opozoriti na zmožnost delovanja (angl. *agency*) posameznika, ki glede na svoje interpretacije, vrednote in pripisane pomene

⁸ V tem segmentu se kaže večina socialne delavke, ki se je pri pogovoru z mamo usmerjala v prihodnost in v premagovanje problema. Socialno delo je namreč naredilo premik od preteklosti, problema in vprašanju 'zakaj' k rešitvi, virom moči in vprašanju, 'kako' (Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc, 2000: 183, 187).

⁹ Pomembnost povratnih informacij vseh udeleženiimi akterjev, preverjanja vzpostavljenih dogovorov v pogovoru, preverjanja uspešnosti uresničevanja pogovora in preverjanja razumevanja klientovega razumevanja rešitve problema poudarjata tudi Čačinovič Vogrinčič in Šugman Bohinc (2000: 178).

deluje in se odloča. Reševanje in ukrepanje v primerih nasilja v družinah je odvisno od vsega, kar v odnos med žrtvijo in strokovnjakom prineseta obe strani, obenem pa na razplet vplivajo tudi zunanji dejavniki. Prav zato je vsako reševanje problemskih situacij nasilja v družinah specifično in odvisno od prepleta številnih dejavnikov tako na strani strokovnjakov kot na strani udeležencev v primeru in tudi zunanjih dejavnikov.

Rezultat sodelovanja med uporabniki storitev in strokovnjaki različnih institucij je produkt interakcije med vsemi udeleženi, zato je družbeno konstruiran in tako odseva kulturno-zgodovinski kontekst, v katerem živimo. Ker lahko bistvena znanja o kulturnem kontekstu podajo antropologi, bi bilo ključnega pomena za dobro delovanje in ukrepanje v primerih nasilja v družinah tudi vključevanje antropološke stroke. Ta znanja niso bistvena samo pri srečevanju s pripadniki kulturnih manjšin ali s priseljenci, ki izhajajo iz povsem druge kulture, temveč tudi pri srečevanju s pripadniki lastne kulture, ki na podlagi lastnih izkušenj, virov, socialnih mrež, interpretacij in razumevanj razmišljajo in odločajo o sebi.

Literatura

- ANIČIČ, K. (2007): Vpliv socialnih mrež na procese ne/reševanja nasilja. V *Na poti iz nasilja: prakse dela proti nasilju nad ženskami*, ur. Špela Veselič, 90–96. Ljubljana, Društvo SOS telefon.
- BOURDIEU, P. (2002): *Praktični čut*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- CHEAL, D. (2008): *Families in Today's World: a Comparative Approach*. London in New York, Routledge.
- CINK, T. (2008): Organizacijski dejavniki stresa v profesiji socialnega dela. *Socialno delo* 47 (1–2): 1–21.
- ČONČ, M. (1990): Kriči tiho, da ne slišijo sosedje ... V *Nasilje nad ženskami: zlasti v družini: seminar, Louran*, 22. – 24. 3. 1990, ur. Zoran Pavlovič, 116–124. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- DeMAUSE, L. (1982): *Foundations of Psychohistory*. New York, Creative Roots, INC.
- DVORŠEK, A. (2010): Uvodna beseda. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 5–6. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- FILIPČIČ, K. (2002): Miti o nasilju v družini. V *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*, ur. Zoran Kanduč, 60–77. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- FRANGEŽ, D. (2010): Spolna zloraba otroka kot oblika nasilja v družini. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 95–113. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- HERMAN LEWIS, J. (1996): Pozabljena zgodovina. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 33–68. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KELLY, L. (1996a): Spolno nasilje in feministična teorija. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 69–97. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KELLY, L. (1996b): »Ne vem, kako naj temu rečem«: Opredelitev spolnega nasilja. V *Spolno nasilje. Feministične raziskave za socialno delo*, ur. Darja Zaviršek, 99–124. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- KORBIN, J. E. (2004): Child Abuse and Neglect. V *Encyclopedia of Medical Anthropology : Health and Illness in the World's Cultures*, ur. Carol R. Ember in Melvin Ember, 301–305. New York, Springer.
- MURGEL, S. (2010): Nasilje v družini z vidika dejavnosti centrov za socialno delo. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 115–130. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- NEWMAN, D. M. (1999): *Sociology of Families*. Thousand Oaks (Kalifornija), London in New Delhi, Pine Forge Press.
- PUHAR, A. (2004): *Prvotno besedilo žuljenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana, Studia humanitatis.

- RENER, T. (1990): Preliminarije k razmerju med družino in politiko. *Časopis za kritiko znanosti* 136/137: 6–11.
- RENER, T. (2006): Težave s pojmom družine. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, ur. Tanja Renner et al., 13–26. Koper, Annales.
- REPIČ, T. (2008): *Nemi kriki spolne zlorabe in novo upanje*. Celje, Celjska Mohorjeva družba.
- SEDMAK, M. (2006): Nasilje v družinah. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, ur. Tanja Renner et al., 163–190. Koper, Annales.
- SELIČ, P. (2006): Pravica ne biti žrtev nasilja. V *Zloraba in nasilje v družini in družbi. XII. spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega*, ur. Jože Balažič in Pavle Kornhauser, 9–21. Ljubljana, Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.
- SELIČ, P. (2010): Dejavno odkrivanje in pogostnost nasilja v družini: podatki in osnova za sodelovanje med strokami. V *Nasilje v družini: kazensko pravni, kriminalistični in kriminološki problemi*, ur. Anton Dvoršek in Liljana Selinšek, 31–44. Ljubljana, Fakulteta za varnostne vede.
- TERBOVC GLUŠIČ, T. (2007): Ženska z izkušnjo nasilja v sodnih postopkih. V *Na poti iz nasilja: prakse dela proti nasilju nad ženskami*, ur. Špela Veselič, 111–116. Ljubljana, Društvo SOS telefon.
- TOMORI, M. (2006): Otrok v nasilni družini – od priče in žrtve do izvajalca nasilja. V *Zloraba in nasilje v družini in družbi. XII. spominsko srečanje akademika Janeza Milčinskega*, ur. Jože Balažič in Pavle Kornhauser, 27–35. Ljubljana, Inštitut za sodno medicino Medicinske fakultete.
- UREK, M. (2005): *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana, Založba /*cf.
- VAN DER ENT, D. W. (2001): *Nasilje nad ženskami – odgovornost policije: za kvalitetnejše delo policije v primerih nasilja nad ženskami*. Ljubljana, Ženska svetovalnica.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. (1990): Notranjost družine: soočenje in odgovornost. *Časopis za kritiko znanosti* 136/137: 21–26.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. in ŠUGMAN BOHINC, L. (2000): Učinkovitost (uspešnost) razgovora v socialnem delu z družino. *Socialno delo* 39(3): 175–189.
- VOGRINČIČ ČAČINOVIČ, G. (2006): Socialno delo z družinami: Razvoj doktrine. *Socialno delo* 45(3–5): 111–118.
- ZLOKOVIČ, J. in DOBRNJIČ DEČMAN, O. (2007): *Zaprte oči ne vidijo zla: trpinčenje, zanemarjanje in spolna zloraba otrok – odgovornost družine, družbe in šole*. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Viri

- KAZENSKI ZAKONIK RS. *Uradni list RS* 55/2008.
- PRAVILNIK O PREPOVEDI PRIBLIŽEVANJA KRAJU OZIROMA OSEBI. *Uradni list RS* 95/2004.
- PRAVILNIK O SODELOVANJU ORGANOV TER O DELOVANJU CENTROV ZA SOCIALNO DELO, MULTIDISCIPLINARNIH TIMOV IN REGISKIH SLUŽB PRI OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 31/2009.
- PRAVILNIK O OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI ZA VZGOJNO-IZBORAŽEVALNE ZAVODE. *Uradni list RS* 104/2009.
- PRAVILNIK O SODELOVANJU POLICIJE Z DRUGIMI ORGANI IN ORGANIZACIJAMI PRI ODKRIVANJU IN PREPREČEVANJU NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 25/2010.
- USTAVA RS *Uradni list RS* 331/1991.
- ZAKON O ZAKONSKI ZVEZI IN DRUŽINSKIH RAZMERJIH. *Uradni list RS* 69/2004.
- ZAKON O SOCIALNEM VARSTVU. *Uradni list RS* 3/2007.
- ZAKON O PREPREČEVANJU NASILJA V DRUŽINI. *Uradni list RS* 16/2008.
- ZAKON O POLICIJI. *Uradni list RS* 66/2009.

Cestni otroci in življenje zunaj tradicionalnih okvirov socializacije

¹ Metode so bile organizirane v skladu s konceptom cestnih raziskovalcev, kakršna sta Bemak (1996) in Aptekar (2000). Za specifična metodološka področja pa so bili uporabljeni pristopi, ki jih navajajo Flick (2002), Dewalt in Dewalt (2002) in Denzin (2009).

Uvod

Zdi se, da je pojav cestnih otrok medkulturno univerzalen. Otroke je na cestah namreč mogoče najti v veliki večini družb, ki poznajo urbano obliko življenja, pa naj gre za države v razvoju (prim. Aptekar, 1994; Dachner in Tarasuk, 2002; Naterer in Fištravec, 2006; Naterer, 2011) ali pa za razvite države (prim. Wright, Witting in Kaminsky, 1997). Tudi zgodovinsko gledano cestni otroci ne pomenijo kakšne posebne deviacije (prim. Agnelli, 1986). V nekaterih družbah so stalnica (prim. Aptekar, 1994), v drugih jih je mogoče opaziti ob zgodovinskih prelomih oziroma hujših socialnih, političnih in ekonomskih pretresih (prim. Bosewitz, 1988; ILO/IPEC, 2000; Lukašinska, 2002; Naterer in Fištravec, 2006 idr.). Kljub relativno dobri raziskanosti fenomena (prim. CSC 2002, 2003, 2004 idr.) pa glede percepcije in ocene števila cestnih otrok med raziskovalci ni pravega konsenza. Glavni razlog je v težavah z oblikovanjem univerzalne definicije cestnega otroka, partikularnosti številnih pristopov pri raziskovanju fenomena in specifikah, ki jih kažejo posamezni pojavi glede na svojo geografsko, kulturno in časovno lociranost.

Metoda

Za potrebe pričujočega prispevka sta bili uporabljeni dve vrsti podatkov, primarni in sekundarni. Primarni podatki so bili zbrani z lastnim terenskim delom med cestnimi otroki v mestu Makejevka na jugovzhodu Ukrajine. Terensko delo je potekalo med letoma 2000 in 2011 in je temeljilo na kombinaciji kvalitativnih in kvantitativnih metod.¹ Vzorec je zajemal 68 cestnih otrok, ki so med raziskavo živeli v štirih skupinah na različnih geografskih lokacijah v mestu (v središču Makejevke ter v mestnih četrtih Ziljoni in Puška-Daki).

Zbiranje kvalitativnih podatkov je temeljilo na metodi opazovanja z udeležbo, izvedbi fokusiranih, delno standardiziranih in etnografskih intervjujev ter pristopih s področja vizualne antropologije. Kvalitativni podatki so bili triangulirani delno na terenu, delno pa med analizo zbranih podatkov. Kvantitativna metoda je temeljila na vprašalniku, ki je bil oblikovan za zbiranje sociografskih podatkov. Sekundarni podatki so bili zbrani s pomočjo študij pojava cestnih otrok, ki so bile opravljene v 90 državah.

Cestni otroci kot globalni problem

Cestni otroci so globalni problem, saj jih je mogoče najti na vseh celinah in so značilni tako za države v razvoju kot tudi za visoko razvite družbe (prim. Aptekar, 1994; UNESCO, 1995; Lalor, 2004; Sondhi-Garg, 2004; Naterer in Fištravec, 2006; Naterer in Godina, 2011 idr.). Koliko je cestnih otrok na svetu, ni znano. Nekateri ocenjujejo, da jih je kar 150 milijonov, vendar te ocene očitno ne držijo, saj po večini vključujejo le otroke iz držav v razvoju, v nobeno oceno pa niso vključeni cestni otroci iz nekdanjih socialističnih in komunističnih držav. Tudi zgodovinsko gledano problem cestnih otrok ne pomeni posebnega odstopanja, saj je prisoten v večini preteklih socialnih kontekstov, v katerih je mogoče opaziti urbani način življenja oziroma brezdomnost (prim. Agnelli, 1986; Bosewitz, 1988 idr.).

Kljub časovni in prostorski razpršenosti kažejo cestni otroci v globalnem merilu številne karakteristike, za katere je videti, da so medkulturno univerzalne. Večina cestnih otrok je dečkov, starih od 12 in 15 let (prim. Aptekar, 1992, 1993, 1994; UNESCO, 1995; Lalor, 2004; Sondhi-Garg, 2004). Sirot je med cestnimi otroci izjemno malo (prim. Aptekar, 1992, 1993, 1994; Naterer, 2010 idr.), saj ima velika večina otrok vsaj enega od staršev, velikokrat pa so prisotni tudi člani razširjene družine. Cestni otroci prihajajo iz družin, ki bi jih lahko označili kot disfunkcionalne v tem smislu, da so zaradi ekonomskih, medosebnih in emocionalnih razlogov za otroke manj primerno okolje. Glavna univerzalna značilnost njihovih družin se kaže v specifični, matrifokalni obliki; očetje so praviloma fizično oziroma funkcionalno odsotni, otroci pa imajo ohranjene stike z materjo oziroma drugimi pripadnicami svoje primarne družine (Aptekar, 1994; Naterer in Godina, 2011 idr.). Čeprav so otroci deklarirani kot brezdomni, pa ohranjajo relativno tesne stike s svojimi družinami (prim. Baker, Panter-Brick in Todd, 1997; Marshall, 2003 idr.). Ti stiki se ohranjajo predvsem v obliki občasnih obiskov oziroma izmeničnih ciklov življenja doma in življenja na cesti (prim. Naterer, 2007, 2010).

Med glavnimi dejavniki, ki vplivajo na motivacijo za beg otrok na cesto, so modernizacija, nenadzorovana urbanizacija, ruralno-urbane migracije, politične, naravne in socialne katastrofe, revščina, dezintegracija družine ter zlorabna in disfunkcionalna družina. Medtem ko je v nerazvitih družbah glavni dejavnik revščina (prim. Sondhi-Garg, 2004), v zahodnih družbah izstopajo kot razlogi za odhod na cesto družinski spori (prim. Naterer, 2010), v postsocialističnih državah pa tranzicija kot skupek negativnih socialnih in ekonomskih vplivov na družino (prim. OLI/IPEC, 2000; Stephenson, 2001).

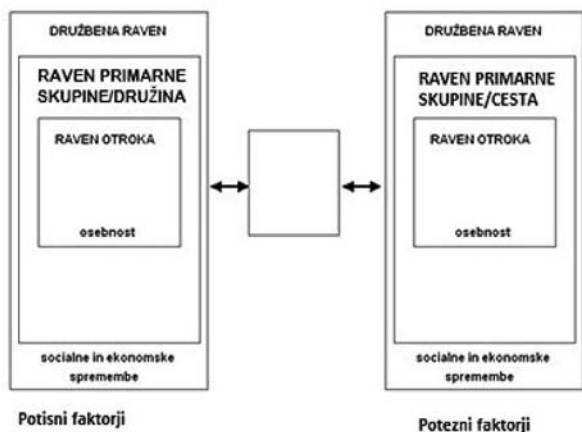
Cestni otroci so izjemno dobro integrirani v življenje na cesti. Velika večina jih je na cesti vključena v številne ekonomske aktivnosti, med katerimi izstopajo otroško delo, beračenje in zbiranje odpadnega materiala, v nekaterih državah pa tudi nelegalne dejavnosti, kot sta otroška prostitucija in prekupčevanje z narkotiki (prim. Baker, Panter-Brick in Todd, 1997; Marshall, 2003; Sondhi-Garg, 2004 idr.). Tudi za samo populacijo cestnih otrok je uporaba omamnih

² Baltuška je psihotropni narkotik, ki se je med cestnimi otroki v Ukrajini začel širiti med letoma 2004 in 2005. Narkotik je mešanica preparata za gripo (ki vsebuje pseudoefedrin), kalijevega permanganata, kisa in vode. Preparat sicer ne povzroča vidne fizične odvisnosti, je pa toksikološko izjemno nevaren in za socialno strukturo subkulture cestnih otrok izjemno pomemben (prim. Naterer, 2007, 2010, 2011).

³ Tako je kot serijo poteznih dejavnikov mogoče razumeti družbeno-politične spremembe, ki so nastopile ob osamosvojitvi Ukrajine (prim. Naterer in Godina, 2011). Osamosvojitve je povprečna ukrajinska družina občutila v obliki izjemne socialne krize v devetdesetih letih. Socialna kriza je med drugim povzročila tudi ekonomske migracije in povečevanje kriminala, obojemu pa so bili še posebej izpostavljeni odrasli moški, ki imajo v tem socialnem okolju tradicionalno nalogo vzdrževanja družine. Otroci so tako ostali doma s svojimi materami in drugimi ženskimi iz svoje družine. Družine so bile tako transformirane iz tradicionalnih sovjetskih družin, ki so bile relativno stabilne, v matrifokalne in izjemno nestabilne družine in so kot takšne osnova za oblikovanje problema cestnih otrok.

ki se najprej manifestirajo v družbi in vplivajo na otrokovo primarno skupino-družino, prek nje pa učinke prenesejo na raven posameznika.³ Na strani poteznih dejavnikov pa igra ključno vlogo otrokova vrstniška skupina, ki že živi zunaj tradicionalnih socializacijskih okvirov. Lastno raziskovalno delo (prim. Naterer in Fištravec, 2006; Naterer, 2007, 2010; Naterer in Godina, 2011) je pokazalo enega glavnih razlogov, ki ga otroci navajajo za odločitev za beg na cesto: »...zato, ker so vsi moji prijatelji na cesti«. Družbena raven igra na strani poteznih dejavnikov izjemno pomembno vlogo, ker na eni strani z obstoječo infrastrukturo omogočajo bivanje zunaj družinskih okvirov (Aptekar, 1994), po drugi strani pa s specifično, velikokrat neprimerno socialno politiko vzdržujejo življenje otrok na cesti (prim. Stephenson, 2001 idr.).

Shema 1: Potisni in potezni dejavniki

sredstev osnovna značilnost (prim. Aptekar, 1994; Naterer, 2007, 2010). Med univerzalno zastopanimi omamnimi sredstvi so tobačni izdelki, alkohol in inhalanti, prisotne pa so tudi lokalno specifične substance, kot so na primer khat, marihuana in baltuška.² Ena bistvenih medkulturno univerzalnih značilnosti cestnih otrok je, da se na cestah ne pojavljajo kot posamezniki, ampak vedno v skupinah, ki kažejo značilnosti subkultur.

Subkultura kot primarna socialna skupina

Z dejavniki, ki vplivajo na beg otrok na cesto, se ukvarja relativno veliko študij (prim. Baker, Panter-Brick in Todd, 1997; Marshall, 2003; Sondhi-Garg, 2004 idr.). Večina študij ugotavlja, da je glavni vzrok mogoče najti v družini, ki je bodisi razpadla bodisi za otroka ni primerno okolje. Tej ugotovitvi nikakor ni mogoče oporekati, videti pa je, da je za celostno razumevanje problema cestnih otrok nezadostna. Tako lastne raziskovalne ugotovitve (prim. Naterer in Fištravec, 2006; Naterer, 2007, 2010), kot tudi ugotovitve nekaterih drugih avtorjev (prim. Aptekar, 1994) kažejo, da izjemno pomembno vlogo igra tudi vrstniška skupina.

Za popolno razumevanje problema cestnih otrok je treba dejavnike bega na cesto razdeliti v dve kategoriji: potisne (*push*) in potezne (*pull*) (glej Shemo 1). Potisni dejavniki delujejo na treh ravneh: na ravni družbe, družine in posameznika in sicer v smeri z makro ravni na mikro raven. Na podlagi te sheme je mogoče analizirati družbene, politične, ekonomske in socialne dejavnike,

Skupina otrok na cesti ima veliko značilnosti subkulture, čeprav je ne moremo ena-

⁴ *Pacan* je slengovski izraz za člana subkulture, največkrat pa gre za vrstnike, ki so v dobrih odnosih.

⁵ *Guljat* je ruski izraz za pohajkovanje, v subkulturnem jeziku cestnih otrok pa ima poleg te konotacije še dodaten pomen. Gre namreč za subkulturni socialni kod, ki med cestnimi otroki vzpostavlja solidarnost, med sprtimi skupinami cestnih otrok pa alianso (prim. Naterer in Godina 2011).

čiti s klasično cohenovsko subkulturo (Cohen, 1955). Natančna analiza koncepta in delovanja subkulture cestnih otrok namreč kaže, da cestni otroci na eni strani sicer kažejo izrazito subkulturne značilnosti, kot so na primer serije prefabriciranih kolektivnih rešitev, rigidna socialna struktura, kratkoročni hedonizem in podobno. Na drugi strani pa kažejo značilnosti, ki jih ni mogoče umestiti v subkulturno teorijo (na primer odsotnost delinkventnega vedenja, socialne strukture, ki ne temeljijo na spolu, delno obrnjen sistem norm in vrednot in podobno) in so bližje konceptu neo-triba (Maffesoli v Muggelton in Weinzierl, 2003). Ker pa se pri raziskovanju cestnih otrok še vedno uporablja termin subkultura, ga bomo na tej točki s pridržkom uporabili tudi sami – subkulturo bomo razumeli kot sistem »skupnih razumevanj in formaliziranih praks, ki obstajajo kot distinktivni in enkratni konceptualni sistemi, ki pa imajo pomen samo v odnosu s koncepti in praksami v širši družbi.« (Davies, 2008: 313).

Subkultura je izjemno pomembna in je za otroke na cesti primarni preživetveni mehanizem. Ko otroci zapustijo primarne socializacijske okvire, na primer primarno družino oziroma alternativo, kot sta sirotišnica ali pa internat, subkultura deluje kot primarna socialna skupina na cesti, v nekaterih primerih pa celo kot simulacija primarne družine (Naterer, 2007, 2010). Posamezniku omogoči preživetje predvsem s tem, da ga opremi z novimi preživetvenimi strategijami, zagotovi mu materialno in emocionalno zaščito, opremi pa ga tudi s serijo statusov in vlog, ki jih otrok potrebuje za uspešno integracijo v življenje na cesti. Subkultura cestnih otrok izvaja resocializacijo, ki posameznika psihološko in socialno reorganizira. Tako ga vključi v obstoječe subkulturne socialne strukture ter ga naredi za člana skupine, opremi pa ga tudi s preživetvenimi strategijami, ki članu, tudi če bi zapustil skupino, bistveno poveča sposobnost preživetja. Podatki, dobljeni z metodo opazovanja z udeležbo med terenskim delom v Makejevki, so pokazali, da so otroci, ki še niso vstopili v skupino, torej živijo doma, a preživljajo čas s cestnimi otroki, manj kompetentni, pa tudi njihov socialni in kulturni kapital, vezan na cesto, je manjši (prim. Naterer, 2007, 2010).

Subkultura ima kot oblika socialne organizacije funkcionalno vlogo nadomestitve izostale družine, ponuja pa tudi alternativno obliko bivanja, ki je za preživetje otrok na cesti nujna. Subkultura prevzame socializacijo otrok v cestno življenje, iz otrok naredi akterje in jih opremi s kulturnim, subkulturnim in socialnim kapitalom, brez katerega otroci na cesti ne bi preživeli. Na ta način kljub temu, da življenje na cesti ni lahko in da otroci po mnenju številnih avtorjev (prim. Sondhi-Garg, 2004 idr.) predstavljajo viktimizirano in marginalizirano populacijo, številni cestni otroci kažejo boljše psihofizične karakteristike kot njihovi vrstniki, ki živijo doma (prim. Baker, Panter-Brick in Todd, 1997; Naterer, 2007, 2010 idr.). Subkulturna socializacija/resocializacija se začne že pred formalnim vstopom otroka v skupino cestnih otrok. Izvaja se skozi participacijo otroka v vsakodnevni aktivnosti skupine (prim. Naterer, 2007: 104–246), prek oblik sankcioniranja (prim. Naterer, 2002: 50–53) in vodi posameznika skozi proces prevzemanja nove, subkulturne individualne identitete.

Tako na primer Igor, 14 let, odgovarja na vprašanje, kako je začel živeti na cesti (odlomek iz dnevnika 2004):

»... preprosto, najprej živiš doma, potem pa na cesti ... družiš se s *pacanami*⁴ ... *guljaješ*⁵ ... in kar naenkrat si na cesti. Potem se vrneš domov, in nisi več na cesti ...

Koliko časa to traja? (A. N.)

... ne vem. Na si cesti tri, štiri, pet mesecev ... včasih več. Potem nekaj dni doma, pa spet na cesto.«

Pomembno je poudariti, da je identiteta cestnega otroka na tej točki pojmovana kot proces in ne kot stanje. Prevzemanje nove identitete ne pomeni neposredne repersonalizacije; otroci ohranijo svojo osebno zgodovino, že obstoječe mreže in imena (Beazley, 2002, 2003; Naterer in Godina, 2011). Z novo subkulturno identiteto dobijo nove elemente, ki se povežejo med že obstoječe, integracijska celota pa se kaže v statusu polnopravnega člana skupine cestnih otrok. Dober primer so lahko subkulturni vzdevki, ki ne izničijo pomena osebnega imena otroka. Nova identiteta torej deluje vzajemno z drugimi, že obstoječimi, in izmenično delovanje različnih identitet je ena temeljnih, če ne kar glavna predispozicija prilagodljivosti cestnih otrok.

Življenje na cesti v primerjavi z življenjem doma: primarni vs. sekundarni habitat

Primarni habitat skupine cestnih otrok je cesta, saj je glavno osišče življenja zunaj tradicionalnih socializacijskih okvirov. Specifični mehanizmi preživetja vežejo skupine na večja urbana središča z velikim pretokom prebivalstva (prim. Aptečkar, 1994), migracije znotraj mesta pa so izjemno omejene in kratkotrajne (Naterer, 2010). Kljub temu pa ima vsak posameznik tudi nabor individualnih alternativ življenju na cesti oziroma svoj sekundarni habitat. Največkrat je to dom, v katerem živi njegova primarna nuklearna oziroma razširjena družina, dom, v katerem živijo drugi sorodniki, prijatelji in znanci, sirotišnica, internat, deli infrastrukture, ki so namenjeni resocializaciji in reintegraciji cestnih otrok, vladne, nevladne in cerkvene organizacije in podobno. Cestni otroci praviloma svoje življenje na cesti osredičijo okoli primarnega habitata, medtem ko izkoristijo alternative iz nabora sekundarnega habitata v izrednih okoliščinah, kot je na primer ostra zima.

Tabela 1: Primarni in sekundarni habitat

Vsebina/izkušnja habitata	Primarni habitat	Sekundarni habitat
Mesto bivanja	Cesta	Dom, vladne/nevladne organizacije
Temelji socialne organizacije	Vzajemno prijateljstvo, ki temelji na delitvi	Pravila, odredbe, disciplina
Izkušnja socialne organizacije skupine	Svoboda, fleksibilnost	Striktност, kaznovanje
Vsebina/aktivnosti	Mamila, lepilo, <i>baltuška</i>	Specifični (eksterni) urniki
Omejenost	Relativno neomejen prostor	Omejen prostor
Motivacija	Integriran cikel življenja	Repeticija in pomanjkanje iniciative

Kljub vsem negativnim učinkom, katerim so otroci izpostavljeni v primarnem habitatu oziroma pred katerimi bi jih sekundarni habitat lahko zaščitil, pa se otroci največkrat odločajo za primarni habitat. Triangulirani podatki so pokazali, da je eksterna restrikcija in pomanjkanje občutka nadzora (glej tabela 2) tisto, kar jih od uporabe sekundarnega habitata največkrat odvrača:

»Najbolje mi je bilo v 'Detskoj derevnji' (tam je bival pozimi 2002 in 2003 – op. A. N.) ... vse smo imeli: hrano, oblekli so nas, družba je bila super ... nisem pa mogel ostati. Saj me poznaš ... doma sem na Puški (na cesti – op. A. N.), ha, ha ... Glej mi imamo tukaj (na cesti) stvari urejene po svoje ... Če komu kaj ni prav, lahko kadarkoli gre ... oni tam (v internatu) imajo pa stvari po svoje.« (Artur, 16 let)

⁶ Primarni habitat cestnih otrok v Makejevki socializira posameznike in takšna socializacija je velikokrat nekompatibilna s profilom, ki je zahtevan v sekundarnem habitatu.

Iz podatkov, zbranih med cestnimi otroki v Makejevki, izhaja ugotovitev, da je primarni habitat praviloma v konfliktu s sekundarnim,⁶ kar je glavna ovira pri resocializaciji in reintegraciji cestnih otrok. Ugotovitev je skladna s Chitradubovimi ugotovitvami (prim. Chitradub, 1998: 104) in na podlagi tega lahko razumemo tudi, zakaj otroci, ki so več časa preživel v sekundarnem habitatu, ta konflikt tudi težje razrešijo.

Po mnenju večine avtorjev je življenje na cesti za otroke izjemno težko (prim. Aptekar, 1992, 1993, 1994; UNESCO, 1995; Lalor, 2004; Sondhi-Garg, 2004 idr.), čeprav nekatere študije ugotavljajo, da je psihofizično stanje otrok, ki živijo na cesti, v povprečju boljše kot stanje njihovih vrstnikov, ki živijo doma (prim. Baker, Panter-Brick in Todd, 1997; Marshall, 2003 idr.). Podatki, ki so bili zbrani med cestnimi otroki v Makejevki, kažejo, da je življenje v primarnem habitatu na cesti prežeto s pomanjkanjem. Po besedah intervjuvancev pomanjkanja doma kljub relativno slabemu ekonomskemu položaju večine ukrajinskih družin niso izkušali. Pomanjkanje naj bi se kazalo predvsem v izostanku kuhanih obrokov hrane, čiste obleke in prenočevanja v postelji. Triangulirani podatki so pokazali, da navedene trditve sicer držijo, pokazali pa so tudi, da je situacija na cesti drugačna in velikokrat boljša kot doma (prim. Naterer, 2007, 2010; Naterer in Godina, 2011).

Hrana doma naj bi bila po besedah intervjuvancev dokaj enolična in pusta. Po večini naj bi starši kuhali krompir, riž, testenine in kašo, občasno pa tudi meso. Veliko naj bi bilo poceni zelenjave, predvsem kumaric, paradižnika in zelja. Podatki, zbrani s pomočjo opazovanja z udeležbo, kažejo, da otroci na cesti v primerjavi z navedeno situacijo doma jedo praviloma pogosteje in bolj raznoliko hrano. S tem, ko so prepuščeni sami sebi, je tudi od njih samih odvisno, kaj in kdaj bodo jedli. Kvalitativni podatki (prim. Naterer, 2010) kažejo tudi, da so otroci glede preskrbe s hrano izjemno kompetentni. Sami so bili namreč sposobni priskrbeti zadostne zaloge, bodisi denar bodisi protiusluge, ki so jim omogočale, da so velikokrat lahko med različnimi vrstami hrane celo izbirali. Večina jih je vsaj enkrat na dan imela tudi topel obrok, ki so ga kupili na tržnici oziroma avtobusni postaji. Med največkrat kupljenim toplim obrokom so otroci navedli instant juho 'Mivina', instant pire krompir s polivko 'Mivina', mini pice, hamburgerje in hotdoga. Podatki, zbrani z opazovanjem z udeležbo, so pokazali, da si skozi ves dan kupujejo tudi različne priboljške, predvsem 'piroške' (popularna vrsta polnjenege peciva), 'blinčike' (palačinke, polnjene z mesom, sirom ali marmelado), 'pičenje' (pecivo), 'bublike' (posebna vrsta suhega peciva), čokoladice in druge sladkarije ter brezalkoholne pijače in pivo. Sadja in zelenjave niso kupovali, saj so ju praviloma dobivali zastonj.

Glede obleke je nekoliko drugače. Glavni problem je za otroke čistoča obleke, saj imajo malo možnosti, da bi obleko oprali. Pri tem pa je treba poudariti, da je čas uporabe obleke na cesti veliko krajši in da otroci umazano obleko preprosto zavržejo in oblečejo novo. To večinoma kupijo v trgovinah z rabljenimi oblekami, včasih pa jo dobijo tudi pri nevladnih organizacijah, mestni socialni službi ali pa pri radodarnih posameznikih. Poseben problem pa je obutev, ki je otroci ne morejo dobiti tako, kot lahko dobijo obleke, saj zahteva natančno

⁷ Termin *tipluha* (tudi *tepluha*) med pripadniki subkulture cestnih otrok referira na prostor, ki ga cestni otroci uporabljajo kot prenočišče oziroma skrivališče. To je slengovski izraz, ki izhaja iz besedne zveze *tepla trasa* (rus. toplovodna napeljava). V slengu cestnih otrok termin *tipluha* referira na katerikoli prostor, ki ga skupina uporablja kot prenočišče in skrivališče.

določeno številko noge, v trgovinah z rabljenimi oblekami pa je tudi praviloma dražja od drugih stvari.

»... največkrat dobim obleke od dobrih ljudi, teh, ki nam pomagajo. Včasih nam dajo tudi kaj tete na tržnici ... pa tudi v *second handu* (trgovina z rabljenimi oblekami in obutvijo – op. A. N.) velikokrat kaj najdem za kopejke (drobiž – op. A. N.).« (Dima, 14 let)

»Največji problem so čevlji. Ne moreš obuti kar vsega ... *Second handi* imajo drage čevlje, pa tudi kvaliteta je usrana ... največkrat dobim čevlje od ljudi na tržnici.« (Saška, 17 let)

Prenočevanje naj bi bilo po navedbah otrok doma občutno boljše kot na cesti. Otroci so v intervjujih navedli, da so doma imeli posteljo, ki je bila v primerjavi s prenočišči na cesti veliko bolj čista, predvsem pa varna (prim. Naterer, 2010). Otroci so si na cesti sicer našli varna prenočišča, za katera pa je jasno, da se z domačo posteljo ne morejo primerjati, saj so izpostavljena vremenskim razmeram in velikokrat tudi nevarna. Največkrat gre za podzemne sisteme toplovodne napeljave, ki jih otroci v svojem slengu imenujejo *tipluha*.⁷ Otroci za prenočevanje občasno uporabijo tudi stojnice na tržnici, nedograjena in zapuščena poslopja v okolici tržnice oziroma skrite koticke v grmovju.

Andrej, 14 let (odlomki iz intervjuja):

»Najbolj varen si v tipluhi ...

Zakaj? (A. N.)

Ker je skrita ... ni vsem na očeh ... pa tudi noter ne moreš, če si prevelik (vhodi v tipluhe so izjemno ozki in za odrasle skoraj neprehodni – op. A. N.) ... tam lahko mirno spiš, bolje je kot na cesti. No, varen si tudi *na računalnikih* (lokal, ki ponuja najem računalnikov, Cyber cafe – op. A. N.). Tam plačaš 10 griven (ukrajinska nacionalna valuta – op. A. N.) in igraš igre vso noč, ali pa spiš.«

Saška, 16 let:

»... ti ne veš, kako je pri nas doma. Podgane nam laufajo po hiši ... zadnjič so me bolhe pogrizle do krvi, samo poglej moje noge.«

Edi, 11 let:

»Poleti spimo zunaj, na cesti pač. Včasih na tržnici, pod stojnicami ... včasih v *kanalih* (ostanki nedograjenih jaškov) ...«

V zvezi z nasiljem so otroci povedali, da je na cesti situacij, v katerih so izpostavljeni različnim oblikam nasilja, veliko. Pri tem jih je veliko povedalo tudi, da je bila njihova družinska situacija prav tako velikokrat zlorabna in da se od situacije na cesti razlikuje le po vrsti oziroma obliki nasilja. Ko so otroci govorili o nasilju doma, so največkrat omenjali psihično in fizično nasilje, predvsem s strani očetov, spolnega nasilja pa doma naj ne bi bilo. Na cesti je situacija s tega vidika zelo podobna; otroci so v intervjujih poročali o številnih psihičnih in fizičnih nasilnih dejanjih, predvsem s strani ljudi, ki jih srečujejo na cesti, s strani policije in s strani članov skupine ter drugih cestnih otrok. Kljub temu pa so jasno izrazili stališče, da raje ostanejo na cesti, kot pa da bi se vrnil domov. Videti je, da otroci nasilja na cesti ne razumejo na enak način kot nasilje v družini. Medtem ko je nasilje v družini razumljeno kot nedvoumna oblika zlorabe, pa nasilja na cesti ne razumejo tako, saj menijo,

da je takšno pač življenje na cesti.

»*Musari*⁸ nam težijo ... vedno, ko je kaj narobe, pridejo k nam ... mi smo prvi na vrsti! Sem (na cesto – op. A. N.) sicer ne hodijo pogosto, vedno pa pridejo, ko morajo izpolniti normo (količino ur, ki jo morajo oddelati – op. A. N.) ... potem nam včasih težijo, včasih samo pridejo in nas naderejo, največkrat pa nas naženejo, da naj se poberemo s ceste ...« (Artur, 16 let)

»Včasih nas preganjajo ... največkrat nam težijo narkomani in policija ... pa tudi s pacanami iz drugih skupin se kdaj spremo.« (Tolik, 14 let)

Poudariti je treba, da so cestni otroci že kot pripadniki cestne subkulture evidentno bolj izpostavljeni nasilju kot otroci, ki živijo doma in preživljajo prosti čas na cesti. Cestni otroci v Makejevki menijo, da je tako zaradi splošnega prepričanja, da za cestne otroke nihče ne skrbi, in tako tudi sankcije v primerih kršitve njihovih pravic za storilca ne morejo biti hude. Čeprav skupina daje določeno stopnjo zaščite za posameznika, to ne izključuje vseh oblik zlorabe. Pravzaprav ko skupina eliminira ali omili eno obliko viktimizacije, hkrati vzpostavi novo, namreč tisto, ki ji posameznik postane izpostavljen s tem, ko vstopi v subkulturo (prim. Naterer, 2010).

Vizije prihodnosti in možnosti resocializacije in reintegracije

Številni avtorji, ki so v svoje delo vključili tudi raziskovanje projekcije lastne prihodnosti cestnih otrok, poudarjajo, da otroci svoje prihodnosti ne vidijo enoznačno temno (prim. Chitradub, 1998; Sondhi-Garg, 2004 idr.); v nekaterih primerih so vizije prihodnosti izjemno pozitivne (prim. Chitradub, 1998; Magazine, 2003 idr.). Tudi podatki, ki so bili zbrani med cestnimi otroki v Makejevki, kažejo podobno situacijo. Večina cestnih otrok teži k tistemu, kar bi na splošni kulturni in socialni ravni lahko opisali kot normalno. Sedemintrideset vprašanih otrok (54,4 %) je povedalo, da imajo načrte za prihodnost, 31 (45,6 %) pa jih ni imelo. V intervjujih navedeni načrti so največkrat vključevali delo v tovarni (8 otrok, 21,6 %), poklic voznika (12 otrok, 32,4 %), različna dela na tržnici (10 otrok, 27 %) ipd. (na primer delo v mehanični delavnici ali na gradbišču). Vsi otroci so kot glavni cilj za prihodnost navedli akumulacijo denarja oziroma realizacijo lastnega koncepta normalnosti. Večina otrok (29 otrok, 78,4 %) je povedala tudi, da si želi imeti družino in da je dobra služba osnovni pogoj za oblikovanje družine in normalno starševstvo.

Otroci, ki so imeli za prihodnost oblikovane aspiracije, so navedli tudi relativno podrobne postopke, kako bodo svoje individualne načrte izpeljali. Vsak je bil v intervjuju sposoben podrobno opisati postopek, kako bo dosegel svoj zastavljeni načrt za prihodnost, vključujoč rešitve za potencialne težave, oblikovan pa so imeli tudi časovni okvir realizacije in učinke, ki jih bo realizacija po njihovem mnenju imela. Navajamo odlomek iz zapiskov z 19. avgusta 2009:

»Presenečen sem bil nad Vadjimovo projekcijo lastne prihodnosti. Elaborirana je do zadnjega detajla: na poti iz bolnišnice sva sedela na avtobusu in imel sem (spet) svoj trenutek slabosti. Najraje bi ga kar nadrl.

‘Kaj bo s tabo?’ sem ga mirno vprašal.

‘Kako to misliš?’ me je začudeno pogledal.

‘Kaj bi ti sploh rad s svojim življenjem? Bi rad kar umrl?’

⁸ *Musar* v ruščini pomeni smeti in je hkrati slengovski izraz za policiste. Slengovski izraz je hkrati tudi osnova za oblikovanje opisov različnih predmetov, ki jih uporablja policija (na primer policijski avto otroci imenujejo *musaravoz*, kar je mogoče prevesti kot avto smetarjev).

⁹ Terensko delo je v letih 2002, 2004, 2006, 2009, 2010 in 2011 je vključevalo tudi analizo delovanja projektov *Detskaja derevnja* (Otroška vas – projekt namenjen resocializaciji cestnih otrok, ki ga izvaja nevladna organizacija M.art.in Club), Dobri pastor (program namenjen pomoči cestnim otrokom), programov uradne socialne službe, programa namenjenega sirotam, zapuščenim in zanemarjanim otrokom fundacija Renata Ahmetova in projekt Republika Pilgrim (krščanski socialni projekt v mestu Mariupol). Po poročanju predstavnikov teh organizacij je delovanje projektov sicer do neke mere uspešno, se pa vsi projekti razen projekta Republika Pilgrim soočajo z izjemno visoko stopnjo povratništva, iz česar je mogoče sklepati, da je resocializacija in reintegracijski cestnih otrok izvedena neuspešno oziroma nepopolno.

¹⁰ Program Republika Pilgrim je tovrstna spoznanja inkorporiral v svoje delovanje in po poročilih izvajalcev programa je to eden temeljnih dejavnikov uspešne resocializacije cestnih otrok. Kot primer je mogoče navesti sistem oblikovanja dnevnih aktivnosti, ki otrokom omogoča, da sodelujejo pri načrtovanju svojega urnika in tako ohranijo občutek nadzora nad svojim življenjem, ali pa sistem interne socialne regulacije skupine, ki skupini otrok, vključenih v resocializacijski program, postavi pravila, hkrati pa jim omogoči, da jih samoregulacijsko izpeljejo in tako ohranijo občutek nadzora nad dogajanjem v skupini znotraj resocializacijskega programa.

prakse in standardi so problematični le na splošni kulturni ravni, medtem ko na ravni subkulture in posameznika pomenijo normo. Ker gre za dve definiciji normalnosti, je treba konflikt med primarnim in sekundarnim habitatom iskati v socialni organizaciji in strukturi subkulture v odnosu do občue ukrajinske družbe. V tem kontekstu pa je mogoče opaziti, da konflikt oblikuje sistem vrednot subkulture cestnih otrok, ki je z vidika občue ukrajinske kulture egoističen (glej tabelo 2).

Iz povedanega izhaja, da morajo resocializacijski programi v svojem jedru integrirati elemente dveh realnosti; subkulturne, ki se je izoblikovala na cesti in pomeni za cestne otroke ultimativno realnost, in občue kulturne, ki je za otroke samo ena od potencialnih realnosti in jo lahko izberejo ali pa tudi ne. Resocializacijske in reintegracijske programe je treba oblikovati tako, da bodo zamenjali tisto vsebino, ki jo ponuja življenje na cesti in je percipirana kot nesprejemljiva, za bolj družbeno sprejemljivo vsebino. Pri tem pa je treba kolikor le mogoče ohraniti formo, strukturo in funkcije elementov sistema vrednot, ki jih je oblikovala subkultura¹⁰ in jih prevesti v družbeno sprejemljivejšo in za posameznika varnejšo obliko.

Nekoliko se je zamislil in mi odgovoril: 'Rad bi bil šofer avtobusa.'

No, sem se samemu sebi zarežal, pa se gremo igrice.

'In kako boš to izpeljal?' sem ga nekoliko cinično vprašal.

'No,' se je Vadjim zamislil. 'Najprej moram dobiti vozniški izpit, za katerega najprej potrebujem stalni naslov in nekaj denarja. To pravzaprav ni problem. Potem moram dokončati izobraževanje in opraviti izpit. Potem se moram zaposliti pri nekom, ki ima tovornjak, in zaslužiti dovolj denarja, da si kupim svojega. Tudi to ni problem, poznam namreč nekoga na tržnici, kjer bom lahko delal. Potem pa bom služil ... samo najprej moram pa nehati z baltuško!'

Bil sem frapiran! Absolutno točno je opisal celoten postopek.

'In,' sem mu pomignil, 'kdaj bova začela?'

'V ponedeljek,' mi je odvrnil nadvse mirno.«

Kljub temu pa je treba poudariti, da resocializacijski in reintegracijski programi, ki so cestnim otrokom v Makejevki na voljo, ne zagotavljajo zadovoljivih rezultatov.⁹ Omenili smo že, da je za primarni habitat cestnih otrok v Makejevki značilna relativno visoka stopnja zlorabnosti in neprimernosti (prim. Aptekar, 1994; Chitradub, 1998; Lalor, 1998; CSC, 2004 idr.), vseeno pa je treba še enkrat poudariti, da ta habitat pomeni relativno visoko strukturirano obliko življenja zunaj družine in drugih alternativ in ga je ravno zato nemogoče togo zamenjati z drugo alternativo, na primer strukturo, ki jo ponuja sirotišnica oziroma internat. Konflikt, ki nastaja med enim in drugim habitatom, ne izhaja iz kontrakturnosti cestnih otrok, saj ti praviloma niso delinkventni (prim. Aptekar, 1994; Chitradub, 1998; Naterer in Fištravec, 2006 idr.). Seveda je povsem jasno, da so nekatere prakse in standardi, ki jih najdemo pri subkulturi cestnih otrok, na primer intravenozno uživanje baltuške, v nasprotju s standardi percepcije otroka v ukrajinski družbi. Te

Tabela 2: Obče kulturne in podtalne vrednote v primerjavi s subkulturnimi vrednotami cestnih otrok v Makejevki

Formalne delovne vrednote (Young v Gelder in Thornton, 1997: 73)	Podtalne vrednote (Young v Gelder in Thornton, 1997: 73)	Vrednote cestnih otrok v Makejevki
odložena zadovoljitev	kratkoročni hedonizem	kratkoročni hedonizem
načrtovanje novih akcij	spontanost	spontanost
soglasnost z birokratskimi pravili	egoekspresivnost	egoekspresivnost
fatalizem, visok nadzor nad detajli in majhen nad smerjo	avtonomija, nadzor nad obnašanjem v detajlih in smerjo	avtonomija, nadzor nad obnašanjem v detajlih in smerjo
rutina, predvidljivost	nove izkušnje, vznemirljivost	nove izkušnje, vznemirljivost
instrumentalni odnos do dela	aktivnosti, ki so same sebi namen	aktivnosti, ki so same sebi namen
težka produktivnost pri delu je razumljena kot vrednota	zaničevalni odnos do dela	zaničevalni odnos do dela

»Bil sem že povsod ... v Cerkvi Rema, Martinu, povsod ... pa nisem dolgo zdržal ... tukaj (na Puški) sem doma. Že dolgo sem tukaj in tukaj so vsi moji prijatelji. Tukaj bi rad živel in umrl.« (Artur, 18 let)

Literatura

- APTEKAR, L. (1988): *Street Children of Cali*. Durham, Duke University Press.
- APTEKAR, L. (1989): Characteristics of street children fo Columbia. *Child Abuse and Neglect* 13(3): 427–439. Dostopno prek: www.sjsu.edu/faculty/laptekak/pub.html (7. marec 2009).
- APTEKAR, L. (1992): Are Columbian street children neglected? The contributions of ethnographic and ethnohistorical approaches to the study of children. *Anthropology and Education Quarterly* 22(4): 326–349. Dostopno prek: WWW.SJSU.EDU/FACULTY/LAPTEKAR/PUB.HTML (7. marec 2009).
- APTEKAR, L. (1993): Columbian street children: Gamines and Chupagruesos. V *Worlds of the Childhood*, ur. Wozniak. R. H., 465–474. New York, Harper Collins College Publishing. Dostopno prek: www.sjsu.edu/faculty/laptekak/pub.html (7. marec 2009).
- APTEKAR, L. (1994): Street children in the developing world: a review of their condition. *Cross-Cultural Research* 28(3): 195–224. Dostopno prek: <http://ccr.sagepub.com> (7. marec 2009)
- APTEKAR, L. (2000): *New Directions on adolescent research: developing a cross-cultural methodology for working with street children*. Prezentacija. The European Association for Research on Adolescence, 2. junij 2000.
- BAKER, R., PANTER-BRICK, C. IN TODD, A. (1996): Methods used in research with street children in Nepal. *Childhood – A Global Journal of Child Research* 3(2): 171–193.
- BAKER, R., PANTER-BRICK, C. IN TODD, A. (1997): Homeless street boys in Nepal: Their demography and lifestyle. *Journal of comparative family studies* 28(1): 129–146.
- BEAZLEY, H. (2002): Vagrants wearing make-up: Negotiating spaces on the streets of Yoyakarta. *Urban studies* 39(9): 1665–1683.

- BEAZLEY, H. (2003): The construction and protection of individual and collective identities by street children and youth in Indonesia. *Children, Youth and Environments* 13(1). Dostopno prek: www.colorado.edu/journals/cye/13_1/Vol13_1Articles/ (10. februar 2009).
- BEMAK, F. (1996): Street researcher – A new paradigm redefining future research with street children. *Childhood – A Global Journal of Child Research* 3(2): 147–156.
- BOSEWITZ, R. (1988): *Waifdom in the Soviet Union, Features of the Sub-Culture and Re-Education*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Wien, Peter Lang.
- BOURDIEU, P. (1984): *Distinction: a social critique of the judgment of taste*. V *The Post-subcultural Reader* 2003, ur. Muggleton, D. in Weinzierl, R., 31–33. Oxford, New York, Berg.
- BOURDIEU, P. (1993): *The field of cultural production*. New York, Columbia University Press.
- CHITRADUB, S. (1998): *The Culture of Street Children in Thai Society*. Wales, Development Consultancy Services.
- COHEN, A. K. (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York, The Free Press.
- DACHNER, N. in TARASUK, V. (2002): Homeless »squeegee kids«: food insecurity and daily survival. *Social Science and Medicine* 54(7): 1039–1049.
- DAVIES, M. (2008): A Childish Culture? Shared understandings, agency and intervention: an anthropological study of street children in northwest Kenya. *Childhood* 2008(15): 309.
- DENZIN, N. K. (2009): *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New Jersey, Transaction Publishers.
- DEWALT, K. M. in DEWALT, B. R. (2002): *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Lanham, Rowan & Littlefield Publishers Inc.
- FLICK, U. (2002): *An Introduction to Qualitative Research*. London, Sage Publication Ltd.
- GELDER, K. IN THORNTON, S. (UR.) (1997): *The Subcultures Reader*. London and New York, Routledge.
- ILO/IPEC WORKING PAPER. (2000): *In-depth Analysis of the Situation of Working Street Children in Saint Petersburg*. Poročilo. St Petersburg, ILO/IPEC.
- LALOR, K. (2004): Child sexual abuse in Tanzania and Kenya. *Child Abuse and Neglect* 28(8): 833–844.
- LEVENSTEIN, S. (1994): *Street Children in Brazil: Background, Problems and Some Inovative Programmes*. South Africa, University of South Africa Press.
- LUKAŠINSKI, I. (2002): *Street Children in Latvia: Problems and Solutions*. Riga, Nordik Publishing House.
- MAGAZINE, R. (2003): Action, personhood and the gift economy among so-called street children in Mexico City. *Social Anthropology* 11(3): 303–318.
- MARSHALL, R. (2003): *Return to Innocence: A Study of Street Children in the Caribbean: Theory, Research and Analysis*. Trinidad, West Indies University Press.
- MUGGLETON, D. in WEINZIERL, R. (UR.) (2003): *The Post-Subcultural Reader*. Oxford, New York, Berg.
- NATERER, A. 2002. Otroci iz tipluhe. V *Subkulture 1, prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj*, ur. Andrej Fištravec, 12–57. Maribor, Subkulturni azil.
- NATERER, A. in FIŠTRAVEC, A. (2006): Makejevka – subkultura cestnih otrok. *Družboslovne razprave* 22(53): 75–91.
- NATERER, A. (2006a): Otroci iz tipluhe: elementi zasvojenosti in razvoj narkomanske subkulture. V *Subkulture 4/5, prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj*, ur. Andrej Fištravec, 28–56. Maribor, Subkulturni azil.
- NATERER, A. (2007): *Bomži, cestni otroci iz ukrajinske Makejevke*. Maribor, Subkulturni azil.
- NATERER, A. (2010): *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- NATERER, A. in GODINA, V. V. (2011): Bomzhi and their subculture: An anthropological study of the street children subculture in Makeevka, eastern Ukraine. *Childhood, A Global Journal of Child Research* 18(1): 20–38.

- SONDHI-GARG, P. (2004): *Street Children: Lives of Valor and Vulnerability*. New Delhi, Reference press.
- STEPHENSON, S. (2001): Street children in Moscow: using and creating social capital. *The Sociological Review* 49(4): 530–547.
- UNESCO (1995): *Working with Street Children*. Paris, United Nations Educational.
- UNICEF (2005): *Situation of Child Abandonment in Romania 2005*. Dostopno prek: www.unicef.org/romania/resources.html (7. januar 2007).
- WEINZIERL, R. IN MUGGLETON, D. (2003): What is 'post-subcultural studies' anyway? V *The Post-Subcultural Reader*, ur. Muggleton, D. in Weinzierl, R. 3–26. Oxford, New York, Berg.
- WITTIG, M. C. W., WRIGHT, J. D. in KAMINSKY, D. C. (1997): Substance use among street children in Honduras. *Substance Use and Misuse* 32(7–8): 805–827.
- YOUNG, J. (1971): The subterranean world of play. V *The Subcultures Reader*, ur. Gelder, K. In Thornton, S. 71–80. London and New York, Routledge.

Otroci in ulica v brazilskem mestu

¹ Kot večina avtorjev uporabljamo tokrat izraz »otroci« za otroke in mladostnike do 18. leta.

² Terensko antropološko delo sem opravljala po metodi opazovanja z udeležbo, pri čemer sem pisala dnevnik opazovanj in osebni dnevnik. Opazovanje z udeležbo pomeni, da raziskovalec zbira podatke z opazovanjem vsakdanjega življenja izbrane skupine in piše terenske zapiske o vsem. Potrebno je, da z izbrano skupino ljudi živi dlje časa, vsaj eno leto, in se od njih uči jezika (Godina, 1998: 269). Opravila sem tudi nestrukturirane intervjuje z otroki, mladimi, strokovnjaki in z ljudmi, ki sem jih srečevala.

Uvod

V brazilskem mestu Corumbá, ki leži v osrednje-zahodni regiji Brazilije, v državi Mato Grosso do Sul, so otroci¹ na cesti (*crianças na rua*) velika težava. Tako trdijo prebivalci in institucije, ki se z otroki in mladostniki ukvarjajo. V mestu je bilo ustanovljenih nekaj preventivnih programov, da bi otroke spravili s ceste, saj je to okolje zanje nevarno zaradi prostitucije, spolnih zlorab, pedofilije, orožja in drog. Številne družine živijo v revščini. Starši pogosto delajo cele dneve, tako da doma nihče ne pazi na otroke. Nekateri starši ne zaslužijo dovolj, zato delajo še otroci. Med domačini pa velja tudi prepričanje, da so v Corumbá otroci, ki živijo na cesti (*crianças da rua*).

S temo cestnih otrok v mestu Corumbá sem se ukvarjala v času antropološkega terenskega dela² od oktobra 2006 do marca 2007. Izhodišče sta bila že prej omenjeno mnenje prebivalcev mesta o fenomenu cestnih otrok in lastna opazovanja v času prostovoljskega dela (od oktobra 2002 do avgusta 2003) v tem mestu.

Cestni otroci v Braziliji

Cestni otroci so realnost Brazilije že vsaj dve stoletji (Leite v Carreira, 1999; Venâncio v Miranda, 2005). Carreira brazilске otroke in mladostnike s ceste imenuje »družbeni simptom« (Carreira, 1999: 45). Simptom ni naključje. Kaže politične in socialno-ekonomske razmere in nakazuje, da družba z njim nekaj pridobi. Številke so različne, leta 2011 naj bi bilo cestnih otrok okoli

24 milijonov, pri čemer večina dela na cesti, manjšina pa tam živi (Unicef, 2011). Leta 2010 je bilo po podatkih Brazilskega inštituta za geografijo in statistiko (IBGE) v Braziliji več kot 190 milijonov prebivalcev, med njimi 62 milijonov otrok in mladih do 19. leta, kar je skoraj tretjina prebivalcev. To bi pomenilo tudi, da je v Braziliji več kot tretjina otrok povezanih s cesto.

Unicef je otroke v povezavi s cesto razdelil v tri kategorije: kandidati za cesto ali otroci v nevarnosti so tisti, ki živijo v revnih družinah in s svojim delom prispevajo v družinski proračun. Otroci na cesti so tisti, ki z družinami ohranjajo povezavo, vendar zaradi stiske v družini tudi delajo. Otroci s ceste pa so tisti, ki na cesti živijo in so bili zapuščeni ali poslani iz družin, s katerimi so stiki redki ali jih ni. (De Moura, 2002: 357; Naterer, 2010: 33)

Rizzinijeva in Lusk (1995: 392) ugotavljata, da nasprotno od splošno razširjenega mnenja večina otrok ne živi ves čas na cesti. Apteekar (1994) navaja, da v državah v razvoju, kamor je šel tudi Brazilijo, okoli tri četrtine do 90 odstotkov cestnih otrok na cesti dela, vendar živijo doma in s svojim delom zaslužijo denar za dodatek k družinskim dohodkom.

Lusk (glej Apteekar, 1994) je razvil štiri kategorije otrok, ki jih je mogoče najti na cesti. Ena skupina so revni otroci, ki delajo in se vračajo k družini čez noč, obiskujejo šolo in večinoma niso delinkventi. Druga skupina so neodvisni delavci na cesti, vez z družino se prekinja, šolo obiskujejo čedalje redkeje in so čedalje bolj delinkventni. Tretji so otroci cestnih družin, ki so revne in živijo ter delajo na cesti, ali iz brezdomnih družin. Četrta skupina so otroci, ki so z družino pretrgali stike in živijo na cesti. Zadnja kategorija so pravi cestni otroci.

Nekatere definicije razdelijo otroke glede na stopnjo cestnega življenja – počasi se odmikajo od doma, na cesti ostajajo čedalje dlje in se končno preselijo na cesto (Apteekar, 1994).

Za cestne otroke v Braziliji Nancy Sheper-Hughes in Daniel Hoffman opažata, »da uporabljata v Braziliji ta termin višji, premožnejši razred, da opiše otroke nižjega razreda, za katere pa sploh ni nujno, da v resnici živijo na cesti. Velikokrat se torej zgodi, da so kot cestni otroci opredeljeni tisti otroci, ki živijo pri svojih družinah, na cesti pa le opravljajo delo oziroma tam preživijo del svojega časa.« (Sheper-Hughes in Hoffman v Naterer, 2010: 46)

Med vsemi cestnimi otroki v Braziliji je večina fantov (Rizini in Lusk, 1995; Apteekar, 1994).

Razlogi za obstoj cestnih otrok

Med najpogostejšimi razlogi za odhod otrok na cesto navajajo avtorji destrukturirano družino, revščino in potrebo po prinašanju dodanega zaslužka družini. Prepoznati je mogoče idejo o linearno vzročni povezavi – velike revne družine in težak položaj v državi pripeljeta do migracij v mesta. V mestu družina zaradi slabih razmer ni več trdna in cesta postaja za otroke čedalje bolj privlačna. Ko so otroci na cesti, so del drugačne socialne realnosti in se upirajo normam in vrednotam, ki jih povečujejo zahodne družbe (De Moura, 2002: 358).

Večinoma izhajajo iz revnih in številnih družin ter gredo na cesto predvsem zato, da nekaj zaslužijo in pomagajo pri vzdrževanju družine (Carreira, 1999: 54).

Različni avtorji navajajo podobne razloge za odhod na cesto. Pri tem je pogosto izpuščen kontekst in splet dejavnikov socialnega, kulturnega, geografskega in zgodovinskega okolja (prim. De Moura, 2002: 357).

»V teoriji sprejeti in največkrat navajani dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje pojava cestnih otrok, so tako: slabe razmere v družini, revščina, brezposelnost, preobremenjenost družine, dezintegracija družine, neodgovorno starševstvo, odsotnost staršev, nasilje v družini oziro-

ma širšem socialnem okolju, zanemarjanje in zloraba otrok, alkoholizem in narkomanija. Nikakor pa ni mogoče zanikati individualne komponente, ki jo je mogoče najti v psihologiji posameznega otroka in ki se kaže v dejstvu, da otroci na cesto bežijo kot posamezniki in ne kot populacija.« (Naterer, 2010: 37–38)

Leite meni, da gredo otroci na cesto, ker je to ena najboljših možnosti zanje (glej Carreira, 1999: 51). »Cestne otroke razumemo kot visoko kompetentne akterje z izjemnim socialnim in kulturnim kapitalom, ki jim omogoča preživetje na cesti. Večina obstoječih kategorizacij cestnih otrok namreč predstavlja cestne otroke kot žrtve brez alternative, s čimer pa se na podlagi opravljenega pregleda študij cestnih otrok v svetu, predvsem lastnih raziskovalnih izkušenj, ne moremo strinjati.« (Naterer, 2010: 36)

Družina

Destrukturirana družina, ki je najpogosteje navajan, za nekatere pa najpomembnejši razlog za odhod otrok na cesto, naj bi bila posledica modernizacije. V njej ne živita oba starša. Centralni lik je mati, oče je funkcionalno neprisoten ali pa ga ni. Različni avtorji opredelijo starše cestnih otrok kot moralno oporečne (prim. De Moura, 2002: 358).

Polovica otrok prihaja iz družin z obema staršema (oče ni nujno biološki oče), v 34 odstotkih primerov je prisotna samo mama, 10 odstotkov jih je iz dezintegriranih družin, preostali pa živijo s skrbniki ali drugimi mladimi (Rizzini in Lusk, 1995: 394).

Večinoma naj bi izhajali iz matrifokalnih gospodinjstev, v katerih matere pogosto menjujejo partnerje. Carreira kot komentar na to stigmatizirano podobo matere dodaja, da je njena vloga tudi vloga gospodarja hiše, pri čemer se vloga moških niti ne omenja, saj večinoma niti niso prisotni (Carreira, 1999: 54).

Po mnenju Apteekarja (1994: 4) je v patrifokalni strukturi odhod od doma pogostejši pri hčerah, v matrifokalni pa pri sinovih, kar naj bi veljalo tudi za Brazilijo.

Lusk zanika, da bi bila razlog za odhod na cesto družina, ki zanemara otroke ali je nasilna, saj so otroci v številnih intervjujih povedali, da »so na cesti zato, da delajo in služijo denar, ker ga doma ni dovolj« (prav tam: 11).

Carreira (1999: 51–54) opozarja na past stigme. Večina cestnih otrok izhaja iz revnih družin, vendar vsi otroci iz revnih družin ne gredo na cesto. Ravno tako je mogoče, da so družine cestnih otrok destrukturirane. Takih družin je v Braziliji veliko, vendar vsi otroci iz destrukturiranih družin ne gredo na cesto.

Revščina

Pri revščini, ki jo navajajo kot razlog odhoda otrok na cesto, avtorji pokažejo dva načina določanja definicije (Narayan, 2000; da Silva in Neder, 2010). Prvi je denarni – dohodek je razdeljen na vse osebe v gospodinjstvu in če je nižji od določene meje, so revni. Nekateri namesto tega raje uporabijo kupno moč. Vendar lahko na tak način revščino precenimo, ker ne upoštevamo npr. različnih dejavnikov ruralnih področij, ali pa podcenimo, ker izpustimo druge dejavnike, kot so pogoji za doseganje možnosti v življenju, pismenost, svoboda, zdravje, enakost ipd. Večdimenzionalna opredelitev revščine upošteva različne dejavnike, tudi denarnega. Tako lahko pri opredelitvi revščine bolj upoštevamo tudi posameznika, ne samo objektivna številska merila, saj revščino povzročajo različni, med seboj povezani dejavniki.

V raziskavi, ki so jo na podlagi večdimenzionalne opredelitve revščine izvedli leta 2007 v Braziliji, so merili parametre s področij: značilnosti domovanj (material zidov, osvetljenost ipd.), možnosti za sanitarije, izobraževanje, možnosti za delo, razlog za nesamostojnost, denarna revščina. Ob upoštevanju samo denarne dimenzije je raziskava pokazala 20,08-odstotno revščino, večdimenzionalni pogled pa 40,33-odstotno (da Silva in Neder, 2010: 23). Za državo Mato Grosso do Sul, kjer se nahaja Corumbá, je raziskava pokazala po denarni dimenziji 25,57-odstotno revščino, po večdimenzionalni pa 40,45-odstotno (da Silva in Neder, 2010: 24). Po podatkih IBGE, kjer je upoštevana denarna dimenzija, je bilo leta 2000 v tej državi 37 odstotka revnih, do leta 2008 se je njihovo število zmanjšalo na 24 odstotkov (Rochas et al., 2010: 27).

Leta 2010 je bil v Braziliji povprečen mesečni dohodek na osebo 668 realov,³ pri čemer je polovica ljudi prejela do 375 realov, kar je bilo manj, kot je takrat znašala najnižja zajamčena plača – 510 realov, 25 odstotkov ljudi pa je prejelo do 188 realov na mesec (IBGE). Če dohodke družine razdelimo na vse družinske člane, je 16 milijonov ljudi živelo z mesečno vsoto, nižjo od 70 realov, kar je vlada postavila kot mejo skrajne revščine (Unicef, 2011).

Med vsemi revnimi je kar 40 odstotkov otrok do 14. leta. Med vsemi otroki v starosti do 11 let jih 48 odstotkov živi v revščini, v starostnem obdobju od 12 do 17 let pa jih v revščini živi 38 odstotkov (IBGE).

Delo

Večina otrok na cesti dela, pazijo in čistijo avtomobile, pomagajo pri prenašanju, zbirajo in prodajajo ipd. Delo na cesti ni le problem, ampak je za večino otrok predvsem razlog odhoda na cesto. Delajo zaradi pomoči družini, nekateri pa tudi zaradi nevzdržnih razmer doma (spolno, fizično nasilje), osebnih potreb, poskusa vključevanja v družbo ali ker so prisiljeni delati za preživetje (Carreira, 1999: 55).

Estatuto da Criança e do Adolescente – Statut otroka in mladostnika – je zakon, ki opredeljuje pravice otrok in mladostnikov ter med drugim opredeli tudi otroško delo. Pod otroško delo v Braziliji šteje delo z namenom zaslužka za mlajše od 16 let. Z namenom učenja smejo delati že od 14. leta naprej, težja dela pa od 18. leta naprej (di Giovanni, 2004: 15).

Otroci delajo na cesti legalno ali ilegalno in s tem prinesejo dohodek družini, na kar so mnogi ponosni (Rizzini in Lusk, 1995: 392).

Mednarodna organizacija za delo ocenjuje, da se 16,1 odstotka mladostnikov v starosti od 10 do 14 let ekonomsko udejstvuje (Unicef, 2011). V starostni skupini od 5. do 17. leta dela 4,8 milijona otrok in mladostnikov (Direitos da Criança).

Delež mladih v starosti od 10 do 17 let, ki so delali, je od leta 1992 do leta 2004 upadel za 36,4 odstotka. V starostnem obdobju od 5 do 9 let je leta 1992 delalo 636.248 otrok, leta 2004 pa 248.594 otrok (Somavia, 2010: 21).

Po drugih podatkih je leta 2001 med otroki v starosti od 5 do 15 let delalo tri milijone otrok, kar je bilo 8,5 odstotka otrok od vseh 36 milijonov v tej starostni skupini. S 16 leti, ko je dovoljeno vstopiti na trg dela, začne delati več kot 23 odstotkov deklet in 41 odstotkov fantov (Kassouf, 2004: 55).

V državi Mato Grosso do Sul je leta 2007 v starosti 5 do 17 let delalo 11,83 odstotka otrok in mladih, leta 2009 pa 9,08 odstotka (FNPETI).

Vsi otroci na cesti ali s ceste ne delajo in tudi vsi otroci, ki delajo, ne spadajo v ti dve skupini.

⁴ V mestu se ne uporablja izraza favela, ki je poznan za revne predele v nekaterih večjih brazilskih mestih.

⁵ Rasa v Braziliji pomeni preplet različnih dejavnikov, kot so barva kože, fizionomija, razred, kraj prebivanja ipd. V popisu prebivalstva leta 2010 se je veliko prebivalcev opredelilo za pripadnike bele, rumene, črne, rjave ali mešane rase.

Otroci na ulicah mesta Corumbá

Mesto Corumbá je cvetelo do začetka 20. stoletja, leži namreč ob reki Paragvaj, ki je bila edina pot za dostop v notranjost celine. V mestu je bilo največje rečno pristanišče na celini, z gradnjo železnice pa je izgubilo strateško vlogo in od takrat se sooča z večjo revščino. Leta 2010 je bilo v občini 103.703 prebivalcev, okoli 90 odstotkov jih je živelo v mestu Corumbá. Okoli 37 odstotkov vseh prebivalcev je otrok in mladostnikov do 19. leta starosti.

Študije cestnih otrok v Corumbá

Izsledke raziskav za mesto Corumbá o cestnih otrocih je bilo mogoče najti samo na tamkajšnji državni univerzi (Universidade Federal do Mato Grosso do Sul).

V raziskavi cestnih otrok v mestu Corumbá leta 1993 (Contini in Kassar, 1995) so uporabili izraza *otroci s ceste* za tiste otroke, ki so izgubili povezavo z družino in so živeli na cesti, in *otroci na cesti* za tiste, ki živijo pri starših ali sorodnikih in na cesti iščejo dopolnitev zase, npr. hrano, prosti čas ipd. (Contini in Kassar, 1995: 10). Nahajali so se na odprtih tržnicah, okoli trgovin in na trgih v središču mesta. Našli so 170 otrok, večina (84 %) med 6. in 14. letom, med katerimi je bilo 41 deklet (24 %) in 129 fantov (76 %). Z družino jih je živelo 85 odstotkov, s sorodniki 11 odstotkov, en odstotek z družino, ki jih je posvojila, skupaj jih je bilo torej 96 odstotkov uvrščenih v skupino otrok na cesti. Pri mnogih so ugotovili, da se doma dogaja nasilje, povezano s spolno zlorabo. Družino 75 odstotkov otrok sta sestavljala oče in mati, 16 odstotkov otrok samo mati in 3 odstotke samo oče, 5 odstotkov pa jih ni imelo staršev. Med temi otroki jih je 57 odstotkov delalo – pazili so avtomobile, nosili vreče, prodajali so malenkosti. Čeprav jih je 42 odstotkov reklo, da ne delajo, so bili številni pogovori z njimi opravljeni v času, ko so pazili avto ali nosili vreče.

Raziskava družin otrok na cesti v mestu Corumbá v letih 1999 in 2000 (de Barros in Kassar, 2003) je temeljila na intervjujih s 17 otroki in njihovimi družinami. Samo devet družin je imelo stalen dohodek. Otroci so v vseh družinah prispevali k družinskim dohodkom, razpon tega prispevka pa je bil od 3 do 80 odstotkov. Večina družin je živela v slabih razmerah (nizek nivo higiene in sanitarij, barake iz lesa).

Razlogi za obstoj cestnih otrok

V nadaljevanju je predstavljen zelo kratek oris področij, omenjenih med glavnimi razlogi za odhod otrok na cesto v Braziliji. Osnova so bili pridobljeni podatki in lastno raziskovanje.

Revščina je v mestu Corumbá opazna že na prvi pogled. Vsi revni predeli mesta⁴ so na obrobju, le eden je blizu središča. Rasna pripadnost,⁵ v Braziliji v veliki meri določa tudi družbeni razred in posledično tudi kraj bivanja v mestu. Za leto 2010 navaja statistika 40-odstotno revščino, pri čemer je bila meja revščine na prebivalca mesečna vsota, nižja od polovice minimalne plače. V tistem letu je bila občina Corumbá druga najrevnejša med 11 občinami v državi Mato Grosso do Sul. V letu 2008 je revščina upadla za 12 odstotkov. (IBGE; Rochas et al., 2010: 27). Med otroki je bilo revščino zaznati v pomanjkanju toplejših oblačil, hrane in šolskih potrebščin, v slabem zdravju ipd.

⁶ *Projeto Criança e Adolescente Feliz.*

⁷ *Conselho Tutelar* (mogoč prevod bi bil Varovalni svet) je občinska institucija, katere glavna naloga je skrb za otrokove (0–12 let) in mladostnikove (12–18 let) pravice, ki jih prinaša Statut.

Družine sem spoznavala med obiski prijateljev in pri obiskovanju drugih družin, ko sem delala pri projektu *Veseli otroci in mladostniki*,⁶ namenjenem otrokom revnih. Družine z veliko otroki so v mestu Corumbá pogoste. Revnejše družine živijo večinoma v majhnih hišah, mnoge v lesenih, ki v mrazu ne omogočajo dovolj zavetja. V zadnjih letih gradi občina cenejše majhne hiše za revne. V prostem času so otroci pogosto okoli hiše ali v njej, kjer so tudi starši oziroma odrasli. Ne glede na družbeni razred je ideal staršev in skrbnikov, da so otroci ves čas doma oziroma na varnem. Družine, kjer je prisotna samo mati, so pogoste, vlogo očeta pa prevzema tisti moški, ki je takrat materin partner. Stalnica v družini je torej ženska (matrifokalna ureditev). Radi živijo v bližini sorodnikov, ki lahko občasno za krajši ali daljši čas poskrbijo za katerega od otrok. Otrok gre k sorodnikom iz različnih razlogov – zaradi nesoglasij, ker si želi družbe sestričen in bratrancev, biti v drugem delu mesta ipd. – kar je v tem okolju sprejemljivo. Spolna zloraba otrok je skrb zbujujoča, zabeleženi so tudi primeri prodaje lastnih otrok za prostitucijo ipd. Pomembnost teme nakazujejo različni programi (npr. *Sentinela za področje spolnih zlorab*), seminarji in raziskovalne naloge na državni univerzi v mestu.

Koordinator ustanove *Conselha Tutelar*⁷ meni, da je destrukuirana družina vsaka, ki ni sestavljena iz očeta, mame in otrok. Med njih uvršča tudi družine z očimom ali mačeho. Po njegovem mnenju so med njimi družine, ki nimajo dostopa do redne prehrane, šolanja, ali kjer sta prisotna alkohol, droga, skratka družine, kjer ni primernih materialnih ali psiholoških možnosti za otrokov razvoj (iz intervjuja, 30. januar 2007).

O otroškem delu je veliko govora, še posebno zaradi Statuta otroka in mladostnika. Veliko otrok pomaga staršem pri dejavnostih, ki jih opravljajo za preživetje, predvsem pri prodaji ali strežbi, kar se pozna tudi pri zmanjšanem delu za šolo. Delajo tudi otroci na cesti. Če dobijo delo ali zaposlitev, začne veliko mladih delati kmalu po končanem šolanju ali takoj, ko starost to dopušča. Ob delu potem končujejo osnovno ali srednjo šolo – večerno izobraževanje, običajno po 18. uri, ponuja več šol. Znak tega so tudi redni in izredni univerzitetni programi, kjer so predavanja popoldne in zvečer. Statut pa nekateri otroci uporabijo tudi drugače, in sicer staršem zagrozijo s prijavo na sodišču, če bodo morali pomagati pri domačih opravilih.

V iskanju cestnih otrok

Namen terenskega dela je bil poiskati cestne otroke in raziskati njihovo življenje. Uporabljena sta izraza, ki so ju uporabljali avtorji v raziskavah v mestu Corumbá in tudi nekateri drugi strokovnjaki: otroci s ceste za tiste, ki na cesti živijo, in otroci na cesti za tiste, ki tam samo delajo (prim. De Moura, 2002; Naterer, 2010; Contini in Kassari, 1995).

Informatorji, domačini, katerih imena so spremenjena, so izrazili svoje mnenje, kje se nahajajo cestni otroci in kaj počnejo.

Julio, profesor pri projektu za otroke in mladostnike, je menil, da so tam, kjer so fliperji. »Po mestu jih je manj, ker naokoli kroži avtomobil *Concelha Tutelar*, ki jih lahko ustavi. Večinoma so pri fliperjih, če pa so že zunaj, so na *çaçimbi* (izvir potoka s tolmunom) ali na obrežju reke. Dejansko pa so bolj notri.« (iz dnevnika, 1. december 2006)

»Ves čas pazijo avtomobile pred velikimi trgovinami, so pred vrati restavracij in prosijo, so pred centrom za vozišče izpite in pred zaporom, kjer pazijo avtomobile in prostore za par-

⁸ *Panoff* je supermarket, v mestu so trije. *Laça de Ouro* je restavracija z živo glasbo.

kiranje. Jih je med 25 in 30.« (Flavia, zaposlena na Conselhu Tutelar; iz intervjuja, 2. januar 2007)

»Pred *Panoffom*, *Laça de Ouro*,⁸ v pristanišču se kopam.« (Carlos, mladostnik v zavetišču; iz dnevnika, 30. januar 2007)

»Cesta je vse, kar ni dom, tudi sosed, prijatelj ..., če ne veš, s kom je. Če ne more biti pri miru doma, je na cesti. /.../ Prej so bili na parkirišču pred *Panoffom*, zdaj je tam čuvaj. Nekoč so bili na pokopališču. Kopali so po grobovih, iskali zlate zobe, verižice ... Danes je tam čisto in čuvaj. Nekoč so se kopali v reki, danes se tam perejo avtomobili, umazano je, ni zanesljivo ... Više ob pristanišču, ampak zdaj so tam turistične ladje. /.../ Nekoč so bili na trgu, zdaj jih ni, ker je tam policija.« (Lu Maria, vodja projekta za otroke in mladostnike; iz intervjuja, 9. januar 2007)

»Otrok s ceste je med 10 in 12, ki nimajo kam iti. Takih, ki se vračajo domov, pa je med 35 in 45.« (Koordinator Conselha Tutelar; iz intervjuja, 21. januar 2007)

»Na dan dobim okoli 10 realov. Dam jih mami.« (Marcelo, otrok pred *Panoffom*, 13. februar 2007)

Otrok s ceste kljub informacijam domačinov ni bilo mogoče najti. Občasno je bilo pred eno od trgovin, predvsem v popoldanskih urah, vendar ne vsak dan, videti nekaj otrok, dva do pet fantov, med njimi ni bilo mladostnikov nad 14 leti. Pazili so avtomobile, niso bili povezani med seboj in tja niso prihajali vsak dan. Možnosti za zaslužek so prinašali tudi različni dogodki, kot so karneval, junijske zabave, kjer so prodajali, pomagali na stojnicah ipd. Z denarjem so pomagali svoji družini, nekateri so si kupili drogo (iz dnevnika, 30. januar 2007 in 13. februar 2007). Nihče od njih ni živel na cesti. Tisti brez družin so živeli v zavetišču za otroke ali za mladostnike, občasno pa so prespali na kakšem kraju, ki je poznan kot prenočišče uporabnikov drog.

Primerjava in razprava

Razlogi za odhod na cesto so v mestu Corumbá podobni kot v drugih delih Braziliije: revščina, potreba po zaslužku, veliko družin je destrukturiranih in matrifokalnih, vendar bi za potrditev družine kot razloga za odhod otrok na cesto potrebovali več raziskovanja. Treba je dodati še osebne razloge, saj si nekateri otroci sami izberejo cesto (prim. Naterer, 2010; Leite, 1999). Glede na definicije in številke, ki jih avtorji navajajo za cestne otroke v Braziliji, v mestu Corumbá ne pridemo do tako visokega odstotka. Tudi če vzamemo najvišje ugotovljeno število (170 – prim. Contini in Kassar, 1995), je to še vedno manj kot en odstotek otrok in mladih. Za samo mesto je to dober podatek, ker pa šteje vsak otrok, je potrebno razmišljati o mogočih, ukrepih. Pri številu otrok na cesti je treba upoštevati, da mlade, starejše od 14. leta, redko srečamo med otroki na cesti, saj so večinoma vpeti v različne dejavnosti (delo, preprodaja, pritožne dejavnosti med odraslimi). Večina cestnih otrok so fantje.

Odpira se vprašanje, kako to, da je v mestu Corumbá v primerjavi s preostalimi Brazilijo tako malo otrok in mladih na cesti. Ugotovljenih je bilo nekaj razlogov, nekatere so navedli tudi informatorji. V vsakem primeru bi bile potrebne nadaljnje raziskave.

- Majhno, izolirano mesto, v katerem je težje biti neopazen ali poskrbeti, da te ne poznajo.
- Povezanost širše družine, ki pomaga pri finančnih težavah, težavah v družini, skrbi za otroke, če jim umrejo starši.

- Močan lik matere. Čeprav je to lik, ki nekatere otroke, še posebej fante, odvrča in zato odidejo od doma (prim. Aptekar, 1994), je tudi lik, ki zaseda posebno, spoštovanja vredno mesto; igra torej dvojno vlogo.
- Dejavnosti Conselha Tutelar: avto, ki kroži po mestu, hiter odziv na klice o težavah v družinah.
- Pomen skupnosti: za identiteto posameznika je zelo pomembno, da je sprejet v različnih skupnostih, ki jim želi pripadati, hkrati pa se skupnost odzove v primeru zaznavanja težav.
- Prisotnost preventivnih programov, pri čemer nekateri nudijo tudi prehrano, nekaj šolskih potrebščin, botrstva iz tujine za stroške šolanja.
- Možnost zaslužka iz drugih virov, npr. zbiranja konzerv, preprodaje drog.
- Strah pred zavetiščem, kamor bi otroka ali mladostnika lahko dali.
- Dovoljenje, da se mlajši od 16 let lahko udeležijo dogodkov po 22. uri, ipd.

Sklep

Kljub velikemu odstotku revščine v mestu Corumbá ni ali skoraj ni otrok s ceste. Število otrok na cesti je majhno glede na celotno populacijo otrok v mestu in v primerjavi z Brazilijo. Otrok na cesti je več kot otrok s ceste in večinoma so to fantje, kar je podobno podatkom za Brazilijo.

V mestu še vedno vlada prepričanje, da je veliko otrok na cesti in da so tam ves čas. Morda je treba postaviti vprašanje, kdo potem je *criança na rua*, otrok na cesti, za Corumbaense.⁹ Ideal v mestu Corumbá je, da so otroci, kadar niso v šoli ali na kaki drugi dejavnosti, ves čas doma. Če niso doma, pa naj bodo vsaj tam, kjer imajo primeren nadzor. Ne glede na ugotovitve je za antropologa pomembno to, kar pravijo ljudje sami.

Razpravi o cestnih otrocih de Moura dodaja pogled iz drugega zornega kota: cestni otroci so socialni konstrukt. Ta, kot vsak konstrukt, ne opisuje samo fenomena, ampak s poseganjem na področje vrednot in čustev prinaša stigma – revnih družin, ubogih otrok, cestne kulture –, ki je negativna. Zato ostajajo cestni otroci socialno izključeni (prim. de Moura, 2002).

Primarna težava niso otroci in za to niso krive samo družine. Preplet dejavnikov, kjer nosijo svojo odgovornost tudi država in državljani, je družino potisnil v težke okoliščine, pri tem pa seveda ne smemo zanikati posameznikove osebne odgovornosti. »Dokler ne izkusiš, kaj pomeni imeti lačnega otroka, je težko razumeti, da si proti, da obtožijo pedofila, ki ga je zlorabljal. Ker je dajal otrokom hrano. Lakota boli.« (udeleženka seminarja; iz dnevnika, 24. januar 2007) Samo celosten pristop prinaša spremembo situacije, socialni konstrukt cestnih otrok pa k temu ne vodi. Biti na cesti namreč pomeni, da je otrok del sveta, ki je drugačen od večinskega, torej pripada »drugim«. Svet odraslih skuša izboljšati njegov položaj, a otrok ostaja socialno izključen. Cestni otrok je predvsem otrok, ne »kriminallec«, »ničvrednež«. Ta otrok mora biti subjekt, ne objekt.

Literatura

- APTEKAR, L. (1994): Street Children in the Developing World: A Review of Their Condition. *Cross-cultural Research* l. 3(28): 195–224. Dostopno prek: <http://www.sjsu.edu/faculty/laptekar/pub.html> (11. oktober 2012).
- CARREIRA, A. F. (1999): As Crianças e adolescentes de rua no Brasil. *Re-criação, Revista do CREIA* l. 4(1): 45–58.
- CONTINI, M. L. J. in KASSAR, M. C. M. (1995): Meninos de rua versus crianças: desafios de uma pesquisa. *Re-criação, Revista do CREIA* l. 1(1): 29–34.

- DA SILVA, A. M. R. in NEDER, H. D. (2010): Abordagem das capacitações: um estudo empírico sobre pobreza multidimensional no Brasil. *Conferência Latino Americana e Caribenha sobre Abordagem das Capacitações e Desenvolvimento Humano*. Dostopno prek: <http://www.pucrs.br/eventos/alcadeca/?p=programacao> (11. oktober 2012).
- DE BARROS, A. A. in KASSAR, M. C. M. (2003): Significado econômico das atividades das crianças/adolescentes de (ou na) rua para suas famílias. *Re-criação, Revista do CREIA* l. 8(2): 31–40.
- DE MOURA, S. L. (2002): The Social Construction of Street Children: Configuration and Implications. *British Journal of Social Work* 32: 353–367.
- DI GIOVANNI, G. (ur.) (2004): *Aspectos qualitativos do trabalho infantil no Brasil*. Brasília, Organização Internacional do Trabalho.
- FÓRUM NACIONAL DE PREVENÇÃO E ERRADICAÇÃO D TRABALHO INFANTIL (FNPETI). Dostopno prek: <http://www.fnpeti.org.br> (11. oktober 2012).
- GODINA, V. V. (1998): *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- DIREITOS DA CRIANÇA. POSTAL DOS DIREITOS DA CRIANÇA E DO ADOLESCENTE. Dostopno prek: <http://www.direitosdacrianca.org.br> (11. oktober 2012)
- INSTITUTE BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTADÍSTICA (IBGE). Dostopno prek: www.ibge.gov.br/home (11. oktober 2012).
- KASSOUF, A. L. (ur.) (2004): *O Brasil e o trabalho infantil no início do século 21*. Brasília, Organização Internacional do Trabalho.
- NARAYAN, D. (2000): *Can anyone hear us? Voices of the poor*. New York, Oxford University Press
- NATERER, A. (2010): *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- RIZZINI, I., in LUSK, M. W. (1995): Children in the streets: Latin America's Lost Generation. *Children and Youth Services Review* l. 3(17): 391–400.
- ROCHAS, D. C. F. M. A., DATHEIN, R., LIMA, E. F. in DE OLIVEIRA, A. A. (2010): Políticas e programas de combate à pobreza e desenvolvimento das capacidades humanas: uma análise comparativa dos municípios do estado do Mato Grosso do Sul. *Conferência Latino Americana e Caribenha sobre Abordagem das Capacitações e Desenvolvimento Humano*. Dostopno prek: <http://www.pucrs.br/eventos/alcadeca/?p=programacao> (11. oktober 2012).
- SOMAVIA, J. (2010): Accelerating action against child labour. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. *International Labour Conference, Geneva*. Dostopno prek: <http://www.ilo.org> (11. oktober 2012).
- UNICEF BRASIL. Dostopno prek: <http://www.unicef.org.br/> (11. oktober 2012).
- UNICEF (2011): *O direito de ser adolescente: Oportunidade para reduzir vulnerabilidades e superar desigualdades*. Brasília, Fundo das Nações Unidas para a Infância.

Otroštvo pod mavrico

Raziskave, razprave in družinske realnosti

Uvod

Otroci, ki odraščajo z dvema staršema istega spola, ki sta v partnerskem razmerju, postajajo čedalje bolj vidni v javnem prostoru, predvsem ko se nanje nanašajo politične razprave, vezane na spremembe v evropskih in drugih zakonodajah. Vendar to običajno ne pomeni, da imajo v njih tudi svoj glas, da so njihove izkušnje zares relevantne za razpravo, ampak so predvsem 'objekt' znotraj diskurzivnih praks, kjer se njihovi domnevni interesi uporabljajo v argumentacijah (predvsem) nasprotnikov in zagovornikov enakih pravic za vse različne oblike družinskega življenja.

Tovrstnim razpravam je bilo mogoče slediti tudi v Sloveniji, najbolj intenzivno predvsem v prvih mesecih leta 2012, pred referendumom o Družinskem zakoniku. V nobeni od razprav, kjer je bila osrednja tema podpihovanje sovražnosti in zburjanje moralne panike z izjavami o neustreznosti družinskega življenja z dvema staršema istega spola na eni strani, in dokazovanje nasprotnega na drugi, ni bilo prostora za glas otrok, ki živijo v navedenih družinah. Zakaj je bilo tako, je mogoče najti več ustreznih interpretacij, navajam le tri pomembnejše 'tokove':

- V razpravo sploh niso bili povabljeni, četudi bi se čutili interpelirane, da spregovorijo (ker otroci in mladi ne veljajo za polnopravne sogovornike, npr.).
- V razpravo bi lahko bili povabljeni, vendar se interpelaciji niso odzvali zaradi strahu pred homofobijo (otroci in starši so ocenili, da je v Sloveniji 'prenevarno' izkazovati kakršnokoli, četudi posredno navezavo na istospolno usmerjenost).
- Ker razprava pravzaprav ni bila o njih, se niso niti čutili interpelirane (pobudnikov razprave, torej nasprotnikov nove zakonodaje, pravzaprav ni zanimalo, kaj je realnost teh otrok in mladih).

Koliko je bila razprava pravzaprav zares o otrocih, ki odraščajo v družinah, kjer sta oba starša istega spola, je pokazala tudi raven ignorance (s strani nasprotnikov nove zakonodaje) znanstvenih razprav in raziskav na področju tovrstnih družin, še posebej izidov in izzivov za otroke in mlade, ki v njih odraščajo.

¹ Družine, kjer sta oba starša istega spola in sta v partnerskem razmerju, nosijo v strokovni literaturi in družbenih poime-novanih različne oznake (istospolne, netradicionalne itd., za razpravo o tem glej: Sobočan, 2009; Kuhar in Sobočan, 2010). Izraz 'mavrične družine' odločnej-še uvaja pred kratkim izdana publikacija *Mavrične družine grejo v šolo* (Zaviršek in Sobočan, 2012).

Raziskave s področja istospolno usmerjenih staršev in družin ter otrok, ki odraščajo v njih

Raziskav na navedenem področju je na voljo že precej, segajo pa vse v 80. leta prejšnjega stoletja (za pregled razprav glej npr. Parks, 1998; Tasker, 1999; Stacey in Biblarz, 2001; Anderssen et al., 2002; Perrin, 2002; Lesbian & Gay Parenting, 2005; Gartrell in Bos, 2010). Te študije so pokazale, da ni razlik med otroki, ki odrastejo v istospolnih družinah, in tistimi, ki odrastejo v različnospolnih družinah, ne v otroštvu, ne v mladosti, ne v odrasli dobi. Ameriško pediatrično združenje (Perrin, 2002) in Ameriško psihološko združenje (Lesbian & Gay Parenting, 2005) sta izdali poročila, ki zajemajo pregled številnih raziskav o starševstvu, odraščanju ipd. v mavričnih družinah,¹ in obe dokazujeta, da empirični podatki in ugotovitve ne podpirajo splošnih predsodkov in stereotipov o življenju v družinah, kjer sta starša istega spola. Raziskave so pokazale, da gre otrokom v osebni in socialni razvoju dobro (največ raziskav je o družinah z dvema staršema ženskega spola), da ne doživljajo kriz ali stisk v duševnem zdravju nič pogosteje kot osebe, ki so odrasle v različnospolnih družinah (Golombok et al., 1983; Patterson, 1994; Tasker in Golombok, 1997; Chan et al., 1998; Wainright et al., 2004), da ne doživljajo več vrstniškega nasilja kot drugi otroci (Tasker in Golombok, 1997; Vanfraussen et al., 2002; Lindsay et al., 2006), da njihova spolna usmerjenost ni pogosteje homoseksualna kot pri populaciji, ki je odrasla v različnospolnih družinah, in da so njihove spolne vloge jasno definirane (Tasker in Golombok, 1997; Golombok, 2000; Wainright et al., 2004). Nekatere študije govorijo tudi o kvalitetnejšem in enakovrednejšem odnosu med starši in otroki v mavričnih družinah v nasprotju s številnimi heteroseksualnimi družinami (Flaks et al., 1995; Brewaeys et al., 1997; Golombok et al., 1997; Chan et al., 1998a). Kakovost odnosov med otroki in nebiološkimi starši je primerljiva z odnosi med otroki in biološkimi materami (Vanfraussen et al., 2002; Bennett, 2003). Hkrati raziskave jasno kažejo, da spolna usmerjenost staršev ni relevantna za razvoj otrok (npr. Ryan-Flood, 2009). Raziskave dokazujejo, da procesi znotraj družine (npr. kakovost starševstva in navezanost) pomembno vplivajo na otrokov razvoj, nima pa takšnega vpliva struktura družine (npr. koliko staršev ima otrok in katerega spola so). To so ugotovili z različnimi raziskavami o družinah – tako z raziskavami znotraj družin, v katerih so otroci in starši povezani biološko, kot tudi z raziskavami o družinah, v katerih so bili otroci posvojeni, pa tudi z raziskavami v družinah s heteroseksualnimi starši in v družinah s homoseksualnimi starši (npr. Erich et al., 2009; Lansford et al., 2001; Chan et al., 1998). Tudi novejša raziskava raziskovalcev Farr, Forrsell in Patterson, ki so primerjali isto-spolne in različnospolne družine, v katerih so bili otroci posvojeni, je pokazala, da so procesi v družini pomembnejši kot struktura družine: ne glede na spolno usmerjenost staršev so otroci najboljše odraščali v družinah, v katerih so starši npr. uporabljali učinkovite vzgojne tehnike in bili zadovoljni v svojem partnerskem odnosu (Farr et al., 2010).

Pregled raziskav s področja družin z dvema materama ali dvema očetoma pa ne kaže zgolj na to, da spolna usmerjenost odraslih ne vpliva niti na zmožnosti starševstva niti na razvoj otrok, ki z njimi odraščajo, ampak nazorno oriše tudi, kakšen je raziskovalni interes v zvezi z otroki in njihovim otroštvom in odraščanjem. Večji del raziskav o otrocih iz neheteronormativnih dru-žin je namreč usmerjen k raziskovanju tveganj in psihosocialnih izidov pri otrocih, predvsem zato, ker je fokus raziskav na tem področju primarno vezan na pridobivanje informacij glede osrednjega vprašanja: ali je življenje z dvema (istospolno usmerjenima) staršema istega spola

kakorkoli pomanjkljivo ali tvegano? Raziskovalno zanimanje govori predvsem o tem, da se tudi znanstvene epistemologije ne morejo izogniti zahtevam heteronormativnosti, ki prežema naše družbeno življenje. Raziskovalni interes bi se zagotovo moral od dokazovanja 'ustreznosti' tovrstnega družinskega življenja premakniti k ugotavljanju, zakaj so nekatere družinske oblike še vedno izključene in marginalizirane (socialno, pravno itd.), ter kako se ohranjajo diskurzi o njihovi 'drugačnosti' in 'pomanjkljivosti' (Hicks, 2005; Sobočan, 2011a). Še pomembnejše od tega, posebej dragocene so/bodo študije, ki se zares osredinjajo na izkušnjo otrok (ne pa zgolj na vidike 'ustreznosti' njihove vedenjske, psihološke, socialne in spolne prilagojenosti, celo normativnosti), zunaj tangente primerljivosti in primerjanja z normo (torej z otroki, ki odraščajo z mamo in očetom) in iskanja drugačnosti na predpostavki drugosti (*otherness*). Gre torej za antropološke, etnografske in sociološke raziskave, kjer so v središču otroci in mladi – njihova pričevanja, razumevanja, izkušnje in prakse, ki izhajajo (tudi) iz konteksta odraščanja z dvema materama ali dvema očetoma.

Takšne raziskave lahko naredijo še korak naprej od zgodb o žrtvah in zgodb o uspehu, ki trenutno dominirajo pri raziskovanju tovrstnih družin. Narativi v prvem sklopu govorijo o »inherentni drugačnosti« otrok zaradi njihovih družinskih okoliščin: ta je potencialno povod diskriminacije in nasilja, zato takšni narativi kličejo in legitimirajo politično akcijo k enakosti, ki jo utemeljujejo skozi drugačnost. Narativi v drugem sklopu govorijo o tem, da so ti otroci »absolutno enaki, takšni kot vsi«, in na podlagi 'istosti' utemeljujejo pravico do enakosti. Čeprav so si ti narativi na prvi pogled nasprotni (kar implicira 'avtentičnost' enih in 'neavtentičnost' drugih), pa se pravzaprav ne izključujejo, saj je mogoče različne vidike življenja in odraščanja v družinah legitimno opazovati in koncipirati z več gledišč – razlika v gledišču ustvarja le različno kontekstualizacijo, ne zmanjšuje pa 'resničnosti' ugotovitev. Prvi sklop namreč po navadi govori predvsem o odzivih družbe (okolice, vrstnikov itd.) na otrokovo družinsko realnost, drugi sklop je usmerjen k raziskovanju osebnostnega razvoja, prilagojenosti in dosežkov otrok. Oboji narativi so za razumevanje družinskega in družbenega življenja izjemno pomembni, vendar – prvi otroke viktimizirajo, da bi odgovorili na določena vprašanja, drugi jih z istim ciljem unificirajo, izbrisujejo njihovo specifično izkušnjo. Oboji narativi tudi utrjujejo pomen heteronormativnosti. Čeprav ugotovitve raziskav govorijo o otrocih, in pogosto tudi zanje, pa jih obenem tudi objektivirajo: nujna je torej še tretja komponenta – narativi, kjer ti otroci zares spregovorijo, z zmanjševanjem tega, koliko je v merilni instrument vpeta vnaprejšnja anticipacija njihove drugačnosti ali prisila v istost.

Družine: težave s spolom in spolno usmerjenostjo

Koncepta drugačnosti in istosti govorita predvsem o tem, da se oboji narativi ne morejo izviti heteronormativnosti (in jo zato tudi do neke mere utrjujejo). Norma heteroseksualnosti in pripadajočih spolnih vlog ter predvsem binarna delitev na normo in nenormo je temelj, referenčna mreža večine interakcij. Večina raziskav do zdaj je torej merila predvsem okoljske dejavnike, ki vplivajo na otroštvo in na razvoj otrok (družbene in družinske dejavnike: prepletanje interakcij med otrokom, njegovo/njeno družino in okolico): brez upoštevanja teh, ključnih dejavnikov, si raziskovanja otroštva sploh ni mogoče predstavljati. Zato so novi pristopi v raziskovanju otroštva v družinah, kjer sta oba starša istega spola, velik epistemološki izziv: tako kot 'opazovalci' lahko opazujejo le skozi svoje kontekstualno stališče, ki je vnaprej omejeno z

določnim okvirom, tako se tudi 'opazovani' nanje odzivajo na način, ki se je izoblikoval skozi iste družbene norme in pričakovanja. Glavna os teh pričakovanj in konceptualizacij je seveda homoseksualnost. Tisto, kar še posebej spreminja kontekst, je spolna usmerjenost staršev, s katerimi otrok odrašča, oz. predvsem družbeno prepoznanje oz. nedvoumnost, da otrok odrašča z istospolno usmerjenimi odraslimi. Družinsko življenje se konstruira na veliko načinov, v obliki, ki jo navajam (dva starša istega spola), je mogoče identificirati nekaj kombinacij: nekateri otroci živijo z dvema ženskama (npr. mamo in babico), drugi imajo dva očeta (npr. biološkega in socialnega – novega partnerja mame); veliko otrok pa odrašča tudi z odraslimi, ki ne prakticirajo (le) heteroseksualne spolnosti. Kljub temu pa zaskrbljenost in nestrpnost povzročata predvsem ena od teh kombinacij: starša istega spola, ki v svoji partnerski zvezi prakticirata homoseksualnost. Zakaj je prav ta kombinacija družbeno tako zelo sporna? Dve vstopni točki se zdita še posebej goreči: neprikrita homoseksualnost in vprašanje delitve dela med spoloma.

Četudi morda homoseksualnost postaja tudi v medosebnih odnosih depatologizirana in so homoseksualni posamezniki in skupine manj demonizirani in izključeni kot nekoč, pa tovrstno 'sprejemanje' pogosto še vedno vključuje zavezanost k in prakticiranje molka o identiteti lastne spolnosti ali celo 'načina življenja'. Smith npr. piše o tem, da je 'homoseksualni državljan' v zameno za nekatere pravice do sprejetosti v družbi zavezan, da ostaja glede svoje seksualnosti zaprt znotraj družbeno in pravno določenih meja zasebnosti (Smith v Richardson, 2000: 269).

Ward in Winstanley (2003) uporabljata pojem 'odsotna prisotnost', s katerim opišeta dinamiko vpliva prisilnega molka med seksualnimi manjšinami; Švab in Kuhar (2005) pišeta o prozornem klozetu in intimnem državljanstvu (Kuhar, 2010), s čimer opišeta prisilo in konsenz k nevidnosti in molku o lastni (isto)spolni usmerjenosti. Homoseksualnost je tako sprejeta, 'dopuščena', dokler odrasli svojo spolno aktivnost ali identiteto omejujejo na zasebne prostore lastnih stanovanj ali neheteroseksualnih okolij, torej v stran od javnega prostora, ki je heteroseksualen. Takšen tesno, vakumsko zaprt (četudi prozoren) mehurček, ki preprečuje kontaminacijo (navidezno spolno nevtralnega) javnega s homoseksualnostjo, postane v primeru družinskega življenja zelo krhek in se hitro razpoči. Čeprav ima večina družin v slovenskem prostoru dobre izkušnje v medosebnih odnosih tudi po razkritju (Sobočan, 2009), pa je strah pred splošno vidnostjo, in predvsem vidnostjo v zakonodaji, ki tudi tovrstnim družinam priznava nekakšen (sicer ne polnopravni) družinski status, generiral precej glasen odpor. Četudi tovrstne družine obstajajo, jim je – kadar starši razkrijejo svojo homoseksualno partnerstvo, in na podlagi tega partnerstva in skrbstvenega odnosa s svojimi (nebiološkimi) otroki zahtevajo status družine – vstop v institucijo družine, kot družbeno prepoznanih odnosov med starši in otroki, prepovedan.

Ta 'prepoved' pa ne izhaja le iz odklonilnega odnosa do (neprikrite) homoseksualnosti, ampak tudi iz odklonilnega odnosa do rušenja uveljavljenih spolnih vlog in pripadajoče delitve dela in moči. Heimes in Weiner (2000) pišeta o treh glavnih izzivih, s katerimi tovrstne družine rušijo ustaljeni red: ideoloških (saj destabilizirajo fiksirane spolne vloge in fantazme o tem, kdo oz. kaj je oz. je lahko mati), strukturnih (saj spreminjajo družinsko konstelacijo, ki je uveljavljena kot edina prava/pravilna) in biogenetskih (reprodukcija, ki velja za eno osrednjih domen normativne družine, ni omejena več zgolj na heteroseksualni spolni odnos, niti na asistenco medicine). Priznavanje različnih oblik družin kot legitimnega družinskega bivanja pomeni predvsem destabilizacijo vloge in primata podobe normativne družine – mati (ki neguje otroke), oče (ki otroke vzgaja) in njuni (biološki) otroci. Čeprav je tovrstna družina pravzaprav novum, uveljavljen nekaj več kot zadnji dve stoletji, je iz perspektive spola, nacio-

nalnih interesov, z ekonomskih vidikov itd. njena ekskluzivnost izjemnega pomena tudi za ohranjanje struktur in odnosov moči v družbi.

Prvi odziv večine na destabilizacijo spolnega reda in kršenje prisilnega molka manjšine je odpor; je poskus okrepiti in znova vzpostaviti razmerja moči, ki so se za trenutek zamajala. Zato je bila ob prvem valu javne vidnosti in zahteve po enaki obravnavi reakcija reaktivna.

Čeprav sem prispevek začela s trditvijo, da postajajo v zadnjem času otroci in mavrične družine, v katerih živijo, čedalje bolj vidni, pa to nikakor še ne izbrisuje njihove nevidnosti, ki se kaže za osrednjo značilnost življenja tovrstnih družin v Sloveniji. Družine namreč svojo družbeno legitimiteto črpajo predvsem iz dveh virov: bioloških in pravnih vezi. V družinah, kjer sta partnerja istega spola, so po navadi otroci biološko povezani le z enim ali nobenim od staršev; obenem jim naš zakonodajni sistem ne priznava družinskega statusa, saj družina nastane s poroko staršev (ki v Sloveniji ni mogoča med dvema partnerjema istega spola) ali posvojitvijo otroka.² Družbena neprepoznavnost tako obenem hkrati ustvarja in ohranja kulturne drže do neheteroseksualnih družin in partnerstev, ki žal še vedno oblikujejo družbeno nezaželeno obliko družinskega življenja. Prva raziskava o mavričnih družinah v Sloveniji (Sobočan, 2009) je pokazala, da je nepoznavanje tovrstnih neheteronormativnih oblik družinskega življenja skupaj s prevlado bioloških odnosov pogosto povod vprašanjem, kot sta: »Čigav je pravzaprav ta otrok?« in »Katera je otrokova prava mama?« Druga raziskava na področju istospolnih družin pri nas je pokazala, da družinsko življenje mavričnih družin spreminja tako splošne družbene koncepte o tem, kaj/kdo je družina, kot tudi kdo/kaj je starš, ter s tem zamaje tako meje, s katerimi je navidezno ograjena heteroseksualnost, kot tiste, s katerimi naj bi bila ograjena homoseksualnost (Sobočan, 2011a).

² Kolikor je znano, so v Sloveniji trenutno štirim mavričnim družinam tudi pravno priznane starševske vezi v primeru obeh staršev: dva moška para, kjer je šlo za potrditev odločbe o posvojitvi v tujini in dva ženska para, kjer so starševske pravice posledica posvojitve biološkega otroka partnerke.

Domače okolje: moralni homofobi

Kadar se majoje in prestopajo ograje, se seveda prebudijo in aktivirajo varuhi meje. Učinki varovanja (navideznih) meja definicij družine so bili v Sloveniji v zadnjem času še posebno vidni v obliki nestrpnosti, sovražnega govora, homofobije, usmerjenih proti tistim, ki domnevno želijo prestopati te meje – homoseksualnim odraslim. Pravzaprav ni avtorjev in raziskav, ki bi se ob razpravi o vidikih homoseksualnosti lahko izognili razpravi o homofobiji, v zadnjem času pa so tudi pri nas že na voljo raziskave, ki kažejo različne oblike homofobičnega nasilja in homofobičnih odzivov (npr.: Velikonja in Greif, 2001; Švab in Kuhar, 2005; Kuhar et al., 2008; Magić, 2008; Maljevac in Magić, 2009; Tuš Špilak, 2010; Kuhar, 2011; Magić in Janjevak, 2011; Kuhar et al., 2011; Kuhar, Humer in Maljevac, 2012). Nekateri od teh raziskav so osredinjene posebej na otroke in mlade (ki so sami homoseksualno usmerjeni) ter njihovo doživljanje odzivov okolice. Pričevanja homoseksualno usmerjenih mladih o izkušnjah z okolico orisujejo odnos do homoseksualnosti v Sloveniji: in tovrstne odzive je mogoče pričakovati v vseh situacijah, ki jih je mogoče povezati s homoseksualnostjo, saj homofobija za svoje tarče ne izbira le homoseksualnih oseb, ampak pravzaprav uporablja 'homoseksualizacijo' za legitimizacijo nestrpnosti, sovražnosti in nasilja. Homofobija je tako mehanizem, ki homoseksualnost uporablja kot orodje, ki sploh omogoča sovražnost: homoseksualnost postane moment, s katerim

³ Glej tudi: 'nova homofobija', ki pomeni nasilje in diskriminacijo proti različnim družbenim skupinam (Kuhar, Humer in Maljevac, 2012: 53; avtorji navezujejo tudi na: Rener, 2009; Ule, 2005; Švab in Kuhar, 2005).

⁴ Homofobija (in homofob) ne označuje le nasilnega, diskriminatornega dejanja ali ideje posameznika ali skupine. Kot pišejo Kuhar, Takacs in Kam-Tuck Yip (2012: 16), lahko govorimo tudi o učinkih »družbenih in kulturnih norm in vrednot, ki eksplicitno in implicitno konstruirajo homoseksualnost kot 'drugega'.«

⁵ Pojem 'moralni homofob' seveda zveni kot oksimoron, vendar gre za posameznika, skupino ali idejo, ki jo je mogoče identificirati kot homofobno, sama sebe pa predstavlja kot moralno, skozi izvajanja na podlagi določenih družbenih, kulturnih pogosto tudi verskih vrednot.

ali na podlagi katerega posameznik ali skupina dobi zaznambo drugosti.³ Homofob⁴ za svoje izvajanje potrebuje posameznika ali pojav, zaznamovan s homoseksualnostjo: naj gre za samoidentifikacijo osebe, proti kateri je nasilje usmerjeno (osebe, ki so homoseksualne), ali pa za zunanje pripisovanje homoseksualnosti (osebe, ki jim je mogoče 'prilepiti' homoseksualnost). Take odzive je torej mogoče pričakovati tudi v primeru otrok iz mavričnih družin, saj je seksualnost staršev preprosto uporabiti za 'homoseksualizacijo' njihovih otrok.

Pri tem je pomembno, da se na takšen način oblikuje tudi glavni (zgolj moralni, ne pa tudi racionalni) argument proti mavričnim družinam oz. proti odraščanju otrok v mavričnih družinah. Homofob ni več nasilnejš in nestrpnejš – je nekdo, ki opozarja na blagor otroka, ki želi otroku zdravo in dobro otroštvo, ki kliče k varovanju pred starši, ki s svojo homoseksualnostjo ogrožajo otroka, in ga domnevno izpostavljajo homofobičnemu nasilju, ki ga tovrstni moralni homofob⁵ prepozna v družbi. Čeprav je moralni homofob sam generator nestrpnosti in

odzivov v družbi, na katere se sklicuje, je njegovo izvajanje učinkovito, saj s formiranjem viktimizacije otrok mobilizira čustva. Mobilizacija čustev je še zlasti učinkovita zato, ker moralni homofob pravice otrok predstavi kot nasprotno agendi odraslih, ki se po njegovi interpretaciji v klicu po enakosti družin borijo zgolj za svoje (ne pa tudi za otrokove) pravice in zadovoljevanje svojih (ne pa otrokovih) potreb. Ta perverzni preobrat predstavi starše kot nasilne, kot tiste, ki s svojo homoseksualnostjo seksualizirajo otroka in so mu torej nevarni. To seksualiziranost moralni homofob identificira (vsaj) na dva načina: kot simbolno – družbeno, torej kot kontaminacijo otroka s homoseksualnostjo staršev, ki bo prinesla negativne odzive okolja (v šoli itd.), pa tudi kot moralno in identitetno seksualizacijo, saj se njegov argument razširja tudi na strah, da se od takšnih staršev otrok ne more 'naučiti' normativne seksualnosti, tj. heteroseksualnosti.

Otroci in starši iz mavričnih družin v Sloveniji

Odnos do homoseksualnosti v Sloveniji, ki ga potrjujejo raziskave o homofobiji in ki so ga dobro ilustrirale javne razprave o Družinskem zakoniku, pomeni tudi ozadje za razumevanje, da tudi starši in otroci iz mavričnih družin lahko pričakujejo nestrpen odnos, diskriminacijo in nasilje, in zato tudi težko spregovorijo o svoji družinski realnosti. Pretekle raziskave na področju istospolnih partnerjev in družin, ki jih le-ti ustvarjajo, so bile naravnane eksplorativno: bile so odprte pomenom in temam, ki so jih intervjuvani posamezniki koncipirali kot posebej relevantne v zvezi z njihovo družinsko realnostjo. Prva raziskava je tako predstavila teme, povezane z dinamiko znotraj družine in teme, ki jasneje definirajo položaj tovrstnih družin v družbi (Sobočan, 2009). Naslednja raziskava je identificirala rastoče zavedanje o neenakem položaju in obravnavi, strategije za uveljavljanje legitimnosti tovrstnega družinskega življenja in potencialne učinke za koncepte družine in homoseksualnosti (Sobočan, 2011a). Od začetka letošnjega leta pa so na voljo tudi rezultati raziskave, ki je bila osredinjena na specifično temo v življenju mavričnih družin (Zaviršek in Sobočan, 2012). Obenem je to tudi prva raziskava pri nas, v

kateri so o svojih izkušnjah z dvema staršema istega spola ali istospolno usmerjenostjo svojih staršev spregovorili mladi. Raziskava je bila del širšega raziskovalnega projekta, kjer so raziskovalke iz Nemčije, Švedske in Slovenije⁶ raziskovale presečišče med družbo, šolo, mavričnimi družinami in otroki, ki odraščajo v njih (Streib Brzič in Quadflieg, 2011). V okviru raziskave je bilo v vseh treh državah intervjuvanih 34 otrok in 63 staršev iz mavričnih družin ter 30 strokovnjakinj in strokovnjakov.⁷

Če upoštevamo javni odnos do homoseksualnosti v Sloveniji, je očitno, da je za vsakdanje življenje istospolnih staršev značilno pričakovanje homofobičnih odzivov okolja. Da bi svoje družine in svoje otroke zavarovali pred tovrstnimi odzivi, so razvili različne oblike ravnanj, s pomočjo katerih poskušajo zaščititi svoje otroke pred odzivi nestrpnega okolja tako, kot čutijo, da je v njihovem primeru najbolje. Pri tem je pomembno, da gre za odziv na odnos in pritiske družbe, ki sporoča, da so mavrične družine nezaželena oblika družinskega bivanja – grožnja izhaja iz že omenjenega družbenega sankcioniranja neprikrite homoseksualnosti in destabilizacije ustaljenih vlog.

Čeprav je vsaka družinska zgodba o ravnanju drugačna, je bilo na podlagi 18 poglobljenih intervjujev s starši mogoče oblikovati razumevanje vsaj nekaterih strategij pri ravnanju s (pričakovano) homofobijo. Vsi starši pričakujejo homofobične odzive ali celo nasilje, hkrati pa je življenje otrok v šoli nemogoče povsem uravnavati, nadzorovati, zato se s to pričakovano nevarnostjo spoprijemajo na različne načine. Starši doživljajo nenehne pritiske, npr. da morajo 'upravičevati' in dokazovati 'primernost' svojega družinskega življenja in se boriti za priznanje starševskega statusa obeh staršev, tako na simbolni kot pravno-formalni ravni. Navedeno 'upravičevanje', dokazovanje in trud za enake možnosti so zelo zahtevni in pritiski lahko ustvarjajo tudi negotovost, strah in spodbujajo ohranjanje nevidnosti. Biti prepoznan kot »tak kot vsi« ali »normalen« po mnenju številnih staršev morda še vedno zagotavlja največ varnosti za otroke iz mavričnih družin, še posebno v okolju, ki ne prepozna in ne pozna modelov, kako naj otroci in starši iz mavričnih družin delujejo in predstavljajo svojo družino v šoli in širšem okolju. Strategije staršev je mogoče razvrstiti v tri sklope, ki razlikujejo različne pristope staršev, različne ravni razumevanja, kaj bi lahko bilo koristno za njihove družine v šoli, kaj starši iz mavričnih družin razumejo kot odprt pristop, pa tudi kako (re)konstruirajo 'normalnost'.

Strategije prehajanja⁸ pomenijo odziv na družbena pričakovanja, da mora imeti vsak otrok očeta in mamo, ker je na tak način konstruirana 'prava' družina. Tako lahko pričakujemo, da bo npr. otrok, ki živi z dvema materama in ima očeta (tj. otrok, ki je bil rojen v različnospolni skupnosti ali pa ima neanonimnega darovalca ali očeta), sprejet drugače kot tisti, ki nima očeta ali je bil spočet z anonimno darovano moško celico, saj bo lažje odgovoril na vprašanje o tem, kdo/kje je njegov oče. Način, kako svojo družino približati normativnemu vzorcu, je torej mogoč prek vključenosti biološkega očeta ali prek legitimacije družinskih odnosov skozi biološko povezanost (npr. partnerka otrokove matere je v javnem kontekstu predstavljena kot mamina sestra). S prehajanjem se družine varujejo pred 'seksualizacijo' – torej pred prepoznanjem homoseksualnosti staršev in 'mankom' enega od staršev ter posledično 'nelegitimnostjo' tovrstne družinske oblike in družinskih odnosov. Ob tem je treba poudariti, da so respondenti spregovorili tudi o nasilju in diskriminaciji otrok, ki so v šoli povedali, v kakšni družini živijo. Rigidnost in fiksi-

⁶ Raziskovalke v raziskavi, financirani iz EU-programa DAPHNE II, so bile Uli Streib-Brzič in Christiane Quadflieg (Humboldtova univerza v Berlinu), Malena Gustavson in Irina Schmitt (Univerza v Lundu) ter Darja Zaviršek, Ana M. Sobočan, Silke Bercht in Maja Pan (Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo).

⁷ Kot avtorica raziskave o starših predstavljam v tem prispevku predvsem ta del. Za razpravo o otrocih glej Zaviršek in Bercht, 2012.

⁸ Koncept prehajanja (*passing*) izhaja iz teorije Ervinga Goffmana, ki je pisal o upravljanju identitet v povezavi s stigmo.

⁹ Zaradi majhnega števila primerov se praksa na tem področju šele razvija. Kot kažejo pogovori s tistimi, ki so v postopkih posvojitve, je odsotnost drugega biološkega starša v vseh pogledih ključna. Glej tudi Sobočan, 2011b.

ranost meja sprejetega koncepta družine obenem tudi omejuje starševski status zunaj nuklearne matrice: pravno in simbolno (ne pa tudi na ravni vsakdanjih interdružinskih praks) dva starša pomenita izključenost tretjega starša (npr. v konstelaciji mati-mati-oče). To dokazuje tudi imperativ socialnih služb glede primerov posvojitve biološkega otroka partnerja ali partnerke – iz razmerja z otrokom mora biti otrokov oče izključen ne le pravno, ampak tudi fizično in simbolno.⁹ Ne le, da takšna strategija varuje družino pred homofobičnimi odzivi; gre tudi za prisilo v izbiro, kateri od staršev bo v javnem prostoru izključen, zato se starši redko odločajo za izključitev drugega biološkega starša (npr. če je bil otrok rojen v heteroseksualni zvezi).

Takšna strategija obenem perpetuira nevidnost mavričnih družin v družbi: nevidnost je tako hkrati izkušnja mavričnih družin (nevidnost v pravnem in simbolnem pomenu, otroci v slikanicah in šolskih učbenikih ne morejo najti podob svoje družinske realnosti itd.), zaradi pričakovane nestrpnosti in negativnih odzivov na neheteronormativno družinsko realnost pa privolitev v nevidnost oziroma ohranjanje nevidnosti postane tudi strategija mavričnih družin. Medtem ko strategije prehajanja pomenijo predvsem selektivni izbor, kdaj in kdo bo poznal družinsko situacijo, in so pomembne tudi zato, ker omogočajo vključenost drugega biološkega starša v družinske odnose, so strategije varovanja povezane s (polno) nevidnostjo partnerskih odnosov med odraslimi, pri čemer partnerji sploh ne prevzemajo vidnega starševskega odnosa z otrokom. Starši torej skritost svoje spolne usmerjenosti razumejo kot varovanje otrok pred tem, da bi tudi sami postali del nje; to pomeni, da nekateri starši iz strahu, da ne bi bremenili svojih otrok, niti z njimi ne spregovorijo o svojem (isto)spolnem razmerju. Ta način ravnanja je pogosto povezan tudi z vprašanji skrbništva nad otroki (strah pred tem, da bi nekdanji heteroseksualni partner zahteval polno skrbništvo nad otrokom in bil zaradi pričakovane homofobije in diskriminatornega odnosa tudi uspešen).

Tudi zato, ker se za starševske pravice ni treba bati na takšen način, se za razkritje v javnem prostoru najpogosteje odločajo starši, kjer so se otroci rodili dvema staršema istega spola in kjer gre za skupno načrtovanje družine med dvema partnerjema istega spola. Tako se npr. oba starša (biološki in socialni) razkrijeta kot otrokova starša v šoli in drugje. V raziskavi so starši, ki so bili pred otrokovimi učiteljicami razkriti kot socialni starši – partnerji bioloških staršev – poročali, da to pogosto vključuje veliko naporov, npr. biti morajo zelo aktivni v odnosu do učiteljev, ki pa so pogosto hladni, distancirani: nekateri učitelji se le s težavo privajajo na enakovredno starševsko vlogo socialnega starša, pa vendar se sčasoma in zaradi vztrajnosti starša tudi na to vlogo privadijo in jo sprejmejo. Zato starši velik pomen vidijo predvsem v 'izobraževanju' učiteljev, ker hočejo, da bi njihovi otroci v šoli lahko odkrito govorili o svoji družinski realnosti, brez nesporazumov, skrivanja ali dvomov. Ob tem so se vsi ti starši strinjali, da je zelo pomembno, kako se človek pozicionira: kot 'potencialna žrtev homofobije' ali kot 'enakovredni starš, ki želi le vse najboljše za svojega otroka, tako kot večina staršev'. Drugo, odprto pozicijo vidijo kot priložnost za dosego enakovrednega položaja in udeležnosti; hkrati pa verjamejo, da je izjemno pomembno otroka vzgajati tako, da bo samozavesten in bo imel pozitivno samopodobo.

Mladi, ki so bili intervjuvani v okviru te raziskave v Sloveniji, še niso imeli izkušnje tovrstnega 'družinskega ponosa': tudi pri njih se je kot najpomembnejša strategija pokazal molk o svoji družinski realnosti. Izkušnje mladih govorijo o tem, da je njihova okolica (vrstniki, učiteljice in učitelji v šoli, sorodstvena mreža itd.) implicitno želela, pričakovala in tudi nagrajevala tovrstni molk. Strategija prisilnega molka je tako delno zaščitila otroke in mlade pred nasiljem, obenem

pa pustila sledi v njihovem doživljanju samih sebe in odnosov z drugimi. Izkušnje otrok v vseh treh državah kažejo, da so razprti med avtonomijo (na eni strani do svojih staršev in na drugi do odklonilne okolice – vrstnikov, drugih pomembnih odraslih itd.) in lojalnostjo (enako kot prej). Koncept ‘normalnosti’ je bil namreč za vse mlade in otroke zelo pomemben: njihove strategije ravnanja z okolico in pričakovano homofobijo so bile tesno povezane z občutki ‘denormalizacije’ (Streib Brzič in Quadflied, 2011) in težnjo po sprejetosti ter željo po sprejemanju njihovih družin kot običajnih. Pripadnost je bila izjemno pomembna v obeh primerih – v svoji družini in v svoji vrstniški skupini ali drugih nedružinskih kontekstih. Kako velika je teža tega konflikta, je, kot je pokazala raziskava, odvisno od velikosti pričakovanj in pritiskov heteronormativne okolice.

Sklep

Otroci iz mavričnih družin zagotovo imajo tudi nekatere specifične izkušnje, povezane z njihovo družinsko situacijo. Gustavson in Schmitt npr. za opisovanje njihove izkušnje uporabljata izraz Stefena Lyncha, »kulturno queer« (Gustavson in Schmitt, 2011: 161): izkušnja asociativne stigmatizacije, torej stigmatizacije, ki jo pridobijo skozi ‘homoseksualizacijo’ na podlagi spolne usmerjenosti njihovih staršev in obenem tudi izkušnja asociativne pripadnosti LGBTQ skupnosti.

K razumevanju in upoštevanju vloge njihovih izkušenj lahko pripomorejo tudi nove raziskave otroštva, npr. na področju antropologije, etnografije in sociologije, ki otroštvo in otroke koncipirajo zunaj matric prilagodljivosti, uspešnosti ali viktimizacije, in skozi kritično raziskovanje razkrivajo izkušnje otrok in mladih skozi perspektivo, relevantno za njih same. Novejše raziskave otroke in mlade prepoznavajo kot družbene akterje, ki niso preprosta preslikava, žrtve ali uporniki svoji okolici ali staršem, ampak dejavno soustvarjajo pomene v družbi. Pri tem je seveda treba upoštevati tudi metodološke premisleke, povezane s tem, kako odrasli sploh razumemo, kaj je perspektiva otrok, ter z refleksijo pričakovanj otrok v zvezi z njihovo vlogo v raziskovanju (kaj predvidevajo, da se od njih pričakuje), in tudi, kot piše Caputo (1995: 33), z nenehnim zavedanjem pozicij moči med odraslimi in otroki, kadar so sogovorniki.

Naj se vrnem k trem alinejam, ki sem jih navedla v uvodu v zvezi z nedavno družbeno razpravo o družinah in otrocih: ta je pokazala, da bo za participacijo in resnično sprejemanje izkušnje otrok in otroštva treba premagati tri glavne ovire. Treba je: prepoznati otroke kot enakopravne sogovornike, kot eksperte svoje izkušnje; omogočiti varen in spodbuden prostor, kjer bodo glasovi otroštva sploh lahko spregovorili; onemogočiti zlorabo otrok kot objektov, skozi katere se uveljavljajo različne agende (ki pogosto niso nujno v korist otrok ali celo z njimi nimajo utemeljene povezave).

Literatura

- ANDERSSON, N., AMLIE, C. in YTTEROY, E. A. (2002): Outcomes for Children with Lesbian or Gay Parents. A Review of Studies from 1978 to 2000. *Scandinavian Journal of Psychology* 5: 335–351.
- BENNETT, S. (2003): Is there a Primary Mom? Parental Perceptions of Attachment- Bond Hierarchies within Lesbian Adoptive Families. *Child and Adolescent Social Work Journal* 3: 159–173.
- BREWA EYS, A. in HALL, E. V. (1997): Lesbian motherhood: The impact on child development and family functioning. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology* 1: 1–16.

- CAPUTO, V. (1995): Anthropology's silent 'others': A consideration of some conceptual and methodological issues for the study of youth and children's cultures. V *Youth cultures: A Cross-cultural Perspective*, ur. Vered Amit-Talai in Helena Wulff, 19–42. London/New York, Routledge.
- CHAN, R. W., RABOY, B. in PATTERSON, C. J. (1998): Psychosocial adjustment among children conceived via donor insemination by lesbian and heterosexual mothers. *Child development* 2: 443–457.
- CHAN, R. W., BROOKS, R. C., RABOY, B. in PATTERSON, C. J. (1998): Division of labor among lesbian and heterosexual parents: Associations with children's adjustment. *Journal of Family Psychology* 2: 402–419.
- CLARKE, V., KITZINGER, C. in POTTER J. (2004): Kids are just cruel anyway': Lesbian and gay parents' talk about homophobic bullying. *British Journal of Social Psychology* 4: 531–550.
- ERICH, S., LEUNG, P. in KINDLE, P. (2005): A comparative analysis of adoptive family functioning with gay, lesbian and heterosexual parents and their children. *Journal of GLBT Family Studies* 4: 43–60.
- FARR, R. H., FORSELL, S. L. in PATTERSON, C. J. (2010): Parenting and child development in adoptive families: Does parental sexual orientation matter? *Applied Developmental Science* 3: 164–178.
- FLAKS, D. K., FISHER, I., MASTERPASQUA, F. in JOSEPH, G. (1995): Lesbians choosing motherhood: A comparative study of lesbian and heterosexual parents and their children. *Developmental Psychology* 1: 105–114.
- GARTRELL, N. in BOS, H. (2010): US National Longitudinal Lesbian Family Study: Psychological Adjustment of 17-Year-Old Adolescents. *Pediatrics* 1: 1–9.
- GOLOMBOK, S. (2000): *Parenting: What Really Counts?* London, New York, Routledge.
- GOLOMBOK, S., SPENCER, A. in RUTTER, M. (1983): Children in Lesbian and Single Parent Households: Psychosexual and Psychiatric Appraisal. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 4: 551–572.
- GOLOMBOK, S., TASKER, F. in MURRAY, C. (1997): Children Raised in Fatherless Families from Infancy: Family Relationships and the Socio Emotional Development of Children of Lesbian and Single Heterosexual Mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 7: 783–791.
- GUSTAVSON, M. in SCHMITT, I. (2011): Culturally queer, silenced in school? Children with LGBTQ parents, and the everyday politics of/in community and school. *Lambda Nordica* 2/3: 159–187.
- HAIMES, E. in WEINER, K. (2000): 'Everybody's Got a Dad ...' Issues for Lesbian Families in the Management of Donor Insemination. *Sociology of Health & Illness* 4: 477–499.
- KUHAR, R. (2010): *Intimno državljanstvo*. Ljubljana, Škuc.
- KUHAR, R., MALJEVAC, S., KOLETNIK A. in MAGIČ, J. (2008): *Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, Legebitra.
- KUHAR, R., KOGOVŠEK ŠALAMON, N., HUMER, Ž. in MALJEVAC, S. (2011): *Obrazi homofobije*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- KUHAR, R. in SOBOČAN, A. M. (2010): Družina – osnovna celica ... ideoloških spopadov. *Socialno delo* 5/6: 277–281.
- KUHAR, R., TAKACS, J. in KAM-TUCK YIP, A. (2012): Introduction to the Sociological Case Studies. V *Confronting Homophobia in Europe. Social and Legal Perspectives*, ur. Luca Trappolin, Alessandro Gasparini in Robert Wintemute, 13–20. Oxford, Portland, Hart Publishing.
- KUHAR, R., HUMER, Ž. in MALJEVAC, S. (2012): Integrated, but Not Too Much: Homophobia and Homosexuality in Slovenia. V *Confronting Homophobia in Europe. Social and Legal Perspectives*, ur. Luca Trappolin, Alessandro Gasparini in Robert Wintemute, 51–78. Oxford, Portland, Hart Publishing.
- LANSFORD, J. E., CEBALLO, R., ABBEY, A. in STEWART, A. J. (2001): Does family structure matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather, and stepmother households. *Journal of Marriage and Family* 3: 840–851.
- LINDSAY, J., PERLESZ, A., BROWN, R., MCNAIR, R., VAUS, D. DE PITTS, M. (2006): Stigma or Respect:

- Lesbian-parented Families Negotiating School Settings. *Sociology* 6: 1059–1077.
- AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION (2005): *Lesbian e' Gay Parenting*. London, American Psychological Association.
- MAGIĆ, J. (2012): *Homofobija na naši šoli?* Poročilo. Ljubljana, Legebitra.
- MAGIĆ, J. (2008): *Povej naprej: Raziskovanje, spremljanje in beleženje primerov diskriminacije, kršitev pravic in nasilja nad istospolno usmerjenimi v Sloveniji v obdobju med novembrom 2007 in novembrom 2008*. Poročilo. Ljubljana, Legebitra.
- MAGIĆ, J., JANJEVAK, A. in KUCHAR, R. (2011): *Oprostite, gospa učiteljica, ali ste lezbijka? – Raziskovalno poročilo o položaju LGBT učiteljev v slovenskem izobraževalnem sistemu*. Ljubljana, Legebitra.
- MALJEVAC, S. in MAGIĆ, J. (2009): Pedri raus!: Homofobično nasilje v šolah. *Sodobna Pedagogika* 126: 90–104.
- HICKS, S. (2005): Is Gay Parenting Bad for Kids? Responding to the 'Very Idea of Difference' in Research on Lesbian and Gay Parents. *Sexualities* 2: 153–168.
- PARKS, C. A. (1998): Lesbian Parenthood: A Review of the Literature. *American Journal of Orthopsychiatry* 3: 376–389.
- PATTERSON, C. J. (1994): Children of the lesbian baby boom: Behavioural adjustment, self-concepts, and sex-role identity. V *Contemporary Perspectives on Lesbian and Gay Psychology: Theory, Research and Application*, ur. Beverly Greene in Gregory M. Herek, 156–175. Beverly Hills, CA, Sage.
- PERRIN, E. C. (2002): Technical Report: Co-parent Adoption or Second-parent Adoption by Same-sex Parents. *Paediatrics* 2: 341–344.
- RENER, T. (2009): Homoseksualnost in šola: stališča študentk in študentov do obravnave homoseksualnosti pri pouku. *Sodobna pedagogika* 126: 106–120.
- RICHARDSON, D. (2000): Claiming Citizenship? Sexuality, Citizenship and Lesbian/Feminist Theory. *Sexualities* 2: 255–272.
- SOBOČAN, A. M. (2009): Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno delo* 1/3; 65–86.
- SOBOČAN, A. M. (2011a): Female same-sex families in the dialectics of marginality and conformity. *Journal of Lesbian Studies* 3: 384–405.
- SOBOČAN, A. M. (2011b): Enostranske posvojitve v istospolnih družinah v praksi socialnega dela. *Socialno delo* 6: 369–378.
- SOBOČAN, A. M. (2012): Starši iz mavričnih družin v Sloveniji. V *Mavrične družine grejo v šolo: perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana M. Sobočan, 35–50. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- STACEY, J. IN BIBLARZ, T. (2001): (How) Does Sexual Orientation of Parents Matter? *American Sociological Review* 2: 159–183.
- ŠVAB, A. in KUCHAR, R. (2005): *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- TASKER, F. (1999): Children in Lesbian-led Families: A Review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 2: 153–166.
- TASKER, F. in GOLOMBOK, S. (1997): *Growing up in a lesbian family: Effects on child development*. New York, Guilford Press.
- TUŠ ŠPILAK, N. (2010): Obravnavanje istospolnih družin v slovenskih vrtcih. *Socialno delo* 5/6: 351–360.
- TRAPPOLIN, L., GASPARINI, A. in WINTEMUTE, R. (UR.) (2012): *Confronting Homophobia in Europe. Social and Legal Perspectives*. Oxford, Portland, Hart Publishing.
- VELIKONJA, N. in GREIF, T. (2001): Anketa o diskriminaciji na osnovi spolne usmerjenosti. *Lesbo* 11/12: 15–23.

- VICTOR, S. B. in FISH, M. C. (1995): Lesbian mothers and their children: A review for school psychologists. *School Psychology Review* 3: 456–479.
- WARD, J. IN WINSTANLEY, D. (2003): The Absent Presence: Negative Space within Discourse and the Construction of Minority Sexual Identity in the Workplace. *Human Relations* 10: 1255–1280.
- WAINRIGTH, J. L., RUSSEL, S. T. in PATTERSON, C. J. (2004): Psychosocial adjustment, school outcomes and romantic relationships of adolescents with same-sex parents. *Child development* 13: 1886–1898.
- VANFRAUSSEN, K., PONJAERT-KRISTOFFERSEN, I. in BREWA EYS, A. (2002): What does it mean for youngsters to grow up in a lesbian family created by means of donor insemination? *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 4: 237–252.
- ZAVIRŠEK, D. in BERCHT, S. (2012): Izkušnje otrok in mladih iz mavričnih družin v Sloveniji. V *Mavrične družine grejo v šolo: perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana M. SOBOČAN, 51–84. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.
- ZAVIRŠEK, D. in SOBOČAN, A. M. (UR.) (2012): *Mavrične družine grejo v šolo: perspektive otrok, staršev in učiteljic*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

Vztrajanje pri nedolžnosti otročva

Neokonservativizem in družbenospolna ideologija v globalno trženi mladinski književnosti

Podobe otroštva in predstave o idealnem otroku se skozi zgodovinska obdobja spreminjajo. Vsebinska zapolnjenost otroštva je tesno povezana s kulturno specifičnimi sklopi filozofij, ekonomsko-političnimi sistemi in praksami, ki določajo in uravnavajo družbeno sprejemljivo naravo in pojavnost otroštva. V polpretekli zgodovini zahodne Evrope so bile na novo porajajoče se zasnove otroštva in vloge, ki jih je otrok lahko zasedal, neposredno povezane s širšimi družbenoekonomskimi premiki in spremembami obstoječega političnega reda, kar je porodilo premik od kalvinističnega gledanja na otroka kot izprijenega in prežetega z izvirnim grehom k racionalni zasnovi otroka v razsvetljenstvu in pozneje k romantičnemu idealu nedolžnega otroka (Kuznets, 1994; Ariés, 1991; Murray, 1998). Zato otroštvo kot izkušnja in družbena kategorija ni povsem naravna ali brezčasna univerzalnost, ampak je prej del skozi čas spreminjajočih se jezikovno-materialnih praks ter s tem povezanih vzvodov moči. V tem pogledu je vsak etablirani koncept otroštva tudi neposredno vsrkan v načine opomenjanja in zagovora širših družbenih ureditev, ki veljajo v nekem času in prostoru, pri čemer podoba otroka zavzema pomembno družbenopolitično in simbolno vlogo, ki pa po svoji teži in dosegu nujno ne sovpa z dejanskim položajem in vedenjem resničnih otrok.

V globalno trženi književnosti za mlado bralstvo od konca 20. stoletja nastajajo premiki v načinu vzpostavljanja in utrjevanja kolektivnega imaginarija otroštva, ki znova težijo k obujanju in vzpostavljanju romantične ideologije o nedolžnosti otroštva in z njo povezano idealizacijo nedolžnega otroka. To je v ostrem nasprotju z družbenokritičnim realizmom sedemdesetih let in pozneje postmodernističnim pisanjem za otroke v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Za romantični imaginarij nedolžnega otroka je značilno, da otroka postavlja kot družbeno nezaznamovan in idealiziran lik. Ideologija nedolžnega otroštva tako ne priznava in z različnimi postopki upovedovanja namerno briše razumevanje, da je tudi otrok sam vedno že družbeno umeščen in zgodovinsko specifičen subjekt, ki obstaja v konkretnem času in prostoru. Zato je ponovno vpeljevanje romantičnega imaginarija nedolžnega otroštva, ki otroka postavlja za transcendentalnega, tj. zunaj dosega časa in družbenih tokov, in to prav v obdobju poglobljajočih se neenakosti

in razslojevanj, ki neposredno krojijo usodo in omejujejo možnosti samorealizacije tako odraslih kot otrok, posebna vrsta političnega diskurza, promocija nedolžne podobe otroka pa posebna vrsta politične kategorije.

Tovrstna ikonizacija otroka, kot dokazujemo v nadaljevanju, temelji na ponovnem vpeljevanju in spremljajoči naturalizaciji izrazito konservativnih in rigidno zastavljenih družbenospolnih shem. Tako imaginarij nedolžnega otroštva, katerega pripovedno ozadje napajajo konservativne družbenopolne politike, znova prihaja med nas prek svetovno trženih komercialnih uspešnic za otroke, njihovih prevodov in filmskih priredb, med katerimi poleg Pullmanove *Njegove temne tvori* prednjači prav serialka *Harry Potter*, in sicer v času, ko se je zdelo, da so progresivna literarna, feministična in druga gibanja vsaj delno že dosegla predruugačenje bivanjskih možnosti, ki pa jih protiprogresivna reakcija ponovno krni. Komercialno naravnane uspešnice, ki temeljijo na ponovnem oživljanju romantične predstavnosti o nedolžnosti otroštva in ki čedalje bolj tudi izrinjajo preostalo vrsto književne produkcije za mlado bralstvo ali pa jo vsaj marginalizirajo, s seboj prinašajo družbeno dematerializacijo in simbolično obstranjenje otroka kot subjekta; imaginarij otroštva, ki ga pri tem snujejo, pa je le navidezno nevtralen in prav tako le navidezno univerzalno isti za vse njegove literarne protagoniste. Kajti, kot pokažemo v nadaljevanju, ideološkost tovrstne literature se kaže v tem, da na eni strani skriva in briše razgled nad družbeno specifičnostjo otroka, po drugi in komplementarni strani pa s tem manevrom otroka hkrati postavlja za odlagalnišče in skrito varovalo konservativnih vpisov, med drugim tudi omejujočih spolnih shem (Burcar, 2007). S tem pa se znova utrjuje in naturalizirata togi dualizem in hierarhična organiziranost konstruktov maskulinosti in femininosti, deškosti in dekliskosti, kar vodi v notranje razdvajanje in tiho diferenciacijo navidezno nevtralnega otroštva nedolžnosti na dvoje hierarhično organiziranih kategorij. V moči tovrstne literature je, da konstrukte maskulinosti in femininosti znova priponudi in naturalizira kot domnevno neproblematične in neoporečne danosti prav pod krinko promocije odraslemu pogledu všečne nedolžnosti, tj. navidezne družbene nedotaknjenosti in neproblematičnosti otroštva.

Problematičnost romantične ideologije nedolžnega otroštva

Za imaginarij nedolžnega otroštva, ki ga je vzpostavilo romantično gibanje, je značilno, da briše razumevanje otroka kot subjekta in ga namesto tega pretvarja v statično, vedno in povsod enako obliko simbolne pojavnosti, ki naj bi obstajala zunaj primeža družbenih določil. To doseže tako, da otroka diskurzivno ogradi od obdajajočega sveta, s tem da ga prestavi v za ta namen posebej ločeno in vsebinsko preoblikovano območje narave. Znotraj humanistične ekonomije pomenov, ki jo je prineslo razsvetljenje in jo je pozneje na svoj način prevzela romantika, je narava ločena od kulture in osmišljena kot posebna vrsta bivanjskosti, ki naj bi jo zaznamovale kaotičnost, neracionalnost in hkrati iz teh projekcij izhajajoča posebna vrsta statičnosti oziroma nespremenljive stalnosti. Zato naj bi narava, ki je v tej igri pomenov metaforično opremljena s posebej odbranimi človeškimi lastnostmi, stala nasproti racionalni in urejeni kulturi, pa čeprav je z njo soobstoječa in prepletena, saj umetno ločeni kategoriji izhajata druga iz druge, tvoreč eno in isto bivanjsko enoto. Narava v tej dihotomiji pomenov nastopa kot utelešenje povsem ločene vrste bitnosti oziroma družbene nezaznamovanosti, pristnosti in hkratne nespremenljivosti. Prav s prestavljanjem otroka v območje narave pa romantična ideologija ne doseže le tega, da otroka opremi s posebnimi in naknadno projiciranimi lastnostmi, povezanimi z naravo. S tem manevrom je otrok predvsem

preosmišljen kot tisti, ki ne obstaja tukaj in zdaj, saj je s tem, ko je prestavljen in izenačen s poljem posebne vrste ločene bivanjskosti ali narave, hkrati izvzet iz obstoječega družbeno-političnega prostora in kronološko zgodovinskega časa. Kot poudarja Jo-Ann Wallace, je otrok v romantični ideologiji nedolžnega oziroma domnevno družbeno nezaznamovanega otroštva s pomočjo prestavljanja, enačenja in zaklepanja v za to posebej preosmišljeno območje narave umetno prekovan v obliko bitja, ki naj bi bila ne le ločena od realnega sveta odraslih, temveč iz njega iztrgana in torej obstoječa zunaj aktualnega družbenega prostora (Wallace, 1995: 290).

Tako ikona nedolžnega otroka, ki so jo izumili romantični pesniki za potrebe lastne promocije, v svojem jedru skriva dvojen paradoks: na eni strani gre namreč za uprizarjanje otrokove prisilne izpraznjenosti, ki se kaže v obliki desubjektivizacije otroka, tj. razlaščenja in končnega odvzema otrokove družbeno-zgodovinske umeščenosti, njegovih osebnostnih potez, večplastne psihološke modalnosti in različnih sposobnosti dojemanja in zaznavanja okolice, po drugi strani pa gre, kot poudarja Jo-Ann Wallace, za hkratno vnazajsko uprizarjanje posebne vrste napolnjenosti, tj. ekscesa, ki se kaže v obliki nevprišljive naravne prezence in prvobitnosti otroku pozneje pridanih lastnosti, povezanih z naravo (Wallace, 1995: 291). S tem ko je romantični diskurz nedolžnega otroštva le-tega konceptualno premestil in zlil z naravo, ga je namreč tako kot naravo opremil z vrsto posebnih projiciranih človeških lastnosti, kot so čustvenost, senzibilnost in domišljijaskost (Pifer, 2000: 20). Tako je otroka hkrati tudi izenačil s statusom *plemenitega divjaka*, ki lahko najbolje uspeva zunaj primeža civilizacijskih oziroma socializacijskih posegov, torej le, če je prepuščen samemu sebi. V vanj projicirani čistosti in ustvarjalno domišljijaskem naboju pa je bil tak otrok postavljen ne le za bitje, ločeno od sveta odraslih in povsem drugačno, ampak tudi za posebno vrsto samozadostnega bitja. Imaginarij nedolžnega otroštva, ki se je zajedel v vse pore družbenega življenja šele v drugi polovici 19. stoletja, so namreč ob koncu 18. stoletja vzpostavili angleški pesniki z Wordsworthom na čelu, da bi s pomočjo na novo ustvarjene podobe nedolžnega otroka utrdili lasten položaj, pomen in vlogo, ki naj bi jo kot pesniki in misleči posamezniki zasedali v družbi.

Podoba nedolžnega otroka je tako od svojega nastanka delovala predvsem kot politična kategorija. Romantična ideologija nedolžnega otroštva je s seboj prinesla konstrukcijo transcendentnega in izoliranega otroka, ki naj bi lebdel zunaj družbenih vplivov in vpisov. Takšna konstrukcija otroka pa je rabila predvsem tudi utrjevanju prepričanja o domnevni samozadostnosti, samoizvornosti in genialnosti uma romantičnega pesnika, ki se je rešil vpetosti v lastno telo in spon zunanjega sveta. Romantični pesniki so namreč na podlagi tako posebej prikrojene in poustvarjene kategorije idealnega otroka tudi sebi naredili status ustvarjalnega genija, ki naj bi bil sposoben povsem ločeno in neodvisno od obstoječe družbe tvoriti univerzalno sliko sveta in podajati njeno pretanjeno, večplastno in objektivno razumevanje (Plotz, 2001: 24). Romantični pesniki so ikoni nedolžnega, v svetu narave prebivajočega in hkrati samozadostnega otroka naredili vrsto posebnih lastnosti, kot sosta idealizem in animizem (Plotz, 2001: 15). To naj bi bile specifične sposobnosti, na podlagi katerih naj bi otroci lahko avtomatično, povsem nezavedno in neposredno dostopali do izvornih pomenov, ki naj bi jih skrival svet narave in ki so odraslemu s prehodom v svet kulturnih norm in razpršenih uvidov nedosegljivi. Pri tem je še zlasti pomembna sposobnost holističnega mišljenja ali celovitega dojemanja sveta, ki so jo romantični pesniki pripisali v naročju narave počivajočemu in v osami delujočemu samozadostnemu otroku. Nedolžni otrok naj bi potemtakem izkazoval sposobnosti neokrnjenega in primarnega razumevanja sveta kot celote. Prav te lastnosti so si naredili in prisvojili romantični pesniki, tako da so jih najprej projicirali v preoblikovano kategorijo idealiziranega otroka. Trdili so namreč, da tako moč holističnega in vsestranskega razumevanja sveta kot tudi sposobnost

instinktivnega tvorjenja zaokroženih pomenskih sklopov pripada v otroštvu vsem, v odraslosti pa le nekaterim izbranim ljudem (Plotz, 2001: 15). Romantična kategorija z naravo zlitega nedolžnega otroka, kjer je otrok postavljen za sebi lasten vir misli in idej, je romantičnim pesnikom omogočila, da so torej vzpostavili in utrdili pozicijo romantičnega pesnika kot utelešenja avtonomne misli. Ta naj bi bil v nasprotju z drugimi sposoben homogenega zaznavanja in holističnega miselnega obvladovanja sveta. Iznajdba nedolžnega, z naravo izenačenega in vase domišljijsko pogreznjenega, a samozadostnega in transcendentalnega otroka je, kot poudarja Alan Richardson, nadaljevanje »maskulinističnega razsvetljskega projekta« (Richardson, 1999: 27). Če nadgradimo Richardsovo misel, se to kaže prav v širjenju iluzorične predstave o avtonomni zavesti, transcendentalni in samozadostni individualnosti posameznika, ki naj bi bil sposoben razmišljati neodvisno od družbenih procesov in njihovih vplivov, pa čeprav je v resnici sam njihov produkt in skriti podaljšek.

Romantični diskurz nedolžnega ali nezaznamovanega otroštva je vzpostavil konstrukt otroka, ki je povsem okleščen kakršnegakoli pridiha ali znamenja njegove vpetosti v družbene procese, skozi katere dejansko poteka otrokova subjektivizacija. S tem ko otroka simbolično-retorično prestavlja v za to posebej preoblikovano in ločeno območje narave, označujoč ga za obstoječega zunaj realnega prostora in časa, ta ideologija sistematično briše vpogled v to, da je tudi otrokova identiteta večplastna in kompleksna, saj od vsega začetka nosi vpise tako razrednih, rasnih, spolnih in etničnih umestitev kot tudi geopolitičnih in neokolonialnih diskurzov. Hkrati pa je ta identiteta vedno dialoška; je torej sama izpogajana in odvisna tudi od načina odzivanja, gibanja in delovanja samega otroka v tako ponujenem mu svetu (Flynn, 2002: 160). Romantična ideologija nedolžnosti otroštva torej sistematično odmika pogled od zavedanja in razumevanja »načinov, na katere je otrok vpet v zgodovinske okvire določene družbeno-politične, kulturne in ekonomske matrice« (Flynn, 2002: 160), saj ga na tej točki s prestavljanjem v območje narave načrtno izvotljuje in hkrati za nazaj naknadno zapolnjuje s projiciranimi lastnostmi, ki pritičejo poustvarjeni čutnosti, senzibilnosti in statičnosti narave. S tem manevrom pa ustvarja svojevrstno slepoto za razumevanje položaja dejanskega otroka v družbi, kar ni naključje.

Obujanje romantične predstavnosti o nedolžnosti otroštva namreč deluje kot strateška oblika uspavala in terapevtskega odmika od problematične sedanosti, kjer se z globalno ekspanzijo in hkratnim prestrukturiranjem kapitalistične politično-ekonomske ureditve povečujejo revščina, neizobraženost, sistemsko izkoriščanje in možnost preživetja tako odraslih kot otrok, kar med drugim izhaja tudi iz vedno večje privatizacije in posledično nedostopnosti osnovnih dobrin javnega značaja. Tako obujanje in promocija nedolžnosti otroštva, ki poteka na ravni globalno trženih komercialnih uspešnic za mladino nastopa kot depolitiziran govor o otroštvu in v širšem prostoru sovpada z nastopom in okrepitvijo ideologije neoliberalizma v 90. letih prejšnjega stoletja. Ideološki vpisi nedolžnosti otroštva, ki vztrajajo pri brisanju otrokove družbene tukajšnosti in zdajšnosti, so odsev zahtev specifičnega politično-ekonomskega sistema po nevtralizaciji kategorije otroka. Temeljijo na odpravi gledanja na otroka kot še enega subjekta, ki je sicer nenehno izgrajujoč in zato vpet v najrazličnejše procese ideoloških naslavljanj in identitetnih postajanj, med katere seveda spadajo tudi politično-ekonomski diskurzi.

Zato tudi vsakršno ponovno obujanje in vračanje koncepta nedolžnega otroštva v kolektivni imaginarij otroštva ni le poskus vtihotapljanja zgolj nostalgичnega gledanja na otroštvo, ampak tudi vztrajanje pri koncipiranju posebne predstave o identiteti otrok in še dovoljenega razpravljanja o njihovem dejanskem položaju. Diskurz nedolžnosti otroštva, ki je otroka skušal prikazati kot družbeno neznamovanega, pri čemer ga je tudi radikalno raztelesil in razosebil, je

sam temeljil na vnažajskem projiciranju specifičnih družbeno pogojenih pričakovanj in še dopustnih načinov gnetenja otrokove subjektivitete. Pod pretvezo nedolžnosti otroštva in njegove navidezne nevtralnosti namreč skozi vse 19. stoletje poteka tudi vedno bolj stopnjevana družbenospolna shematizacija in diferenciacija otroka; temu pa se pridružuje vzporedna voajeristična erotizacija, ki jo spremlja zahteva po usmerjeni in enoznačno zakoličeni seksualizaciji otroka. Kot je v svoji študiji pokazala Anne Higonnet (1998), je bilo to najvidneje v načinu romantičnega slikanja in poznejšega fotografiranja otrok, ki se je iztekel v množično, medijsko podprto poglobljenje po tihem erotiziranih podob nedolžnega otroka.

Vpise nedolžnosti na slikarska platna, ki jim je bilo lastno predstavljanje otroka v območje psihološke in telesne brezsubstančnosti in posledične razosebljenosti, je spremljala tiha, a izrazita erotizacija otroških, še zlasti dekleških teles. To je denimo razvidno tudi iz klasične slike romantičnega portretiranja *Girl with Kittens* (Deklica z mucami), kjer je, kot navaja Anne Higonnet (1998: 76), deklica, ki s platna zre v oči opazovalca, portretirana skupaj z mačkami, tako da se ji ena muza okoli razgaljenega ramena, druga pa ji sedi v naročju. Seveda je slikanje otrok skupaj z živalmi, večinoma hišnimi ljubljenci, še ena od tehnik upodabljanja čim bolj nesnovnega, razosebljenega otroka. Tu namreč ni šlo le za simbolno primerjavo, ampak za poudarjeno pretapljanje in izenačevanje otrok z živalmi in naravo, kjer po določenih kulturnega imaginarija ni prostora za dejavno zavest, ki bi jo otrok lahko opazoval, presojal in se zavedal obdajajočega sveta kot tudi samega sebe. Hkrati ta portret, kot poudarja Higonnetova (1998: 118), povsem klišejsko v duhu takratnega časa odseva tisto, kar je bilo razumljeno kot žensko spogledovanje. Deklica na sliki spogledljivo nastavlja pogledu opazovalca ramo, s katere je zdrsnil rokav, medtem ko v naročju simbolično pestuje mačko. Higonnetova poudarja, da je deklica tako približana in izenačena s podobo odrasle ženske na način, ki seksualizira telo deklice in hkrati infantilizira seksualnost odrasle ženske (1998: 38).¹

Vsi ti načini upodabljanja otrok so z uveljavitvijo imaginarija nedolžnega otroka doživeli množično reprodukcijo. Tako je romantična ikona idealnega nedolžnega otroka postala tržno blago; otrok sam pa je bil spremenjen v predmet in vzvod potrošnje. Prvi zametki tega procesa so bili vidni že v samih začetkih oglaševalske industrije. Tako je na prehodu v 20. stoletje eden izmed prvih oglasov za priznano britansko podjetje, ki se je ukvarjalo z izdelavo mila, prvič postavil deklico v središče široke oglaševalne časopisne kampanje (Higonnet, 1998: 61).² Tej tržni erotizaciji otroka, ki se je prikladno skrila za idealno kulturno varovalo in ideološko krinko nedolžne izpraznjenosti otroka, je mogoče v najrazličnejših oblikah slediti tudi danes. Vse osnovne tehnike snovanja romantične ikone nedolžnega otroka s poudarkom na njegovi družbeni izventukajšnjosti in brezsnovnosti so namreč še vedno trdno zasidrane v današnjem svetu in so hkrati podstat vzporedno tiho potekajoče erotizacije otroka samega. Čeprav nas je torej romantično gibanje že zdavnaj zapustilo, nam je ostal njegov način mišljenja in videnja tradicionalnega otroštva, ki je v telesno brezsnovnost otroka vpletel posebno vrsto erotizirane

¹ Podobno velja tudi za sliko deklice, naslovljeno *Cherry Ripe* (ta besedna zveza ima v angleščini dvoumen pomen). Na sliki je deklica oblečena v prevelika oblačila odrasle ženske, pozornost pa usmerja h genitalnim delom svojega telesa, tako da se na tem mestu snežno belega predpasnika njene roke v črnih rokavicah stikajo v poudarjen trikotnik (Higonnet, 1998: 50).

² Na sliki je milo, ki naj bi bilo osrednja točka pozornosti, le nakazano z milnimi mehurčki, ki okvirjajo sliko. Prav tako ni jasno viden obraz otroka, saj je ta obrnjen proč od opazovalca, proti umivalniku in notranjosti kopalnice. Kar se tu prodaja, je dejansko telo otroka samega, ki je hkrati prisotno in odsotno; je tu in ga hkrati ni. Zorni kot, kot meni Higonnetova, je namreč postavljen tako, da ne gledamo in ne moremo videti niti oglaševanega mila niti obraza otroka, ampak predvsem stegujoče se noge, spodnje hlačke in zaobljeno zadnjico deklice, ki kukajo izpod njenega krila in zasedajo osrednji del slike (Higonnet, 1998: 61–62).

³ Ista načrtna, preišljena in poblagovljena seksualizacija otrok, ki je znotraj patriarhalnega sistema vedno zadevala deklice, pod krinko deklinke nedolžnosti danes namreč zajema vse, od trženja oblačil, kot so na primer kratke majice za petletnice s sloganom, izpisanim na prsah, »candy kisses for little misses – sexy but shy« (Joanne Harris, 2004: 241), do oglaševalskih in drugih medijskih podob ter prireditvev, kot so lepotna tekmovanja za deklice, ki so se uveljavila zlasti v ZDA.

⁴ O tem najbolj skrajno pričajo prav novodobna lepotna tekmovanja, kjer so udeleženke potisnjene pod soj žarometov kot kokete v modnih oblačilih, razprtih živo rdeče obarvanih ustnic in sugestivno migajočih bokov.

in danes že povsem poblagovljene draži.³ Poustvarjena nedolžnost, tj. prisilna razosebljenost in nadeta brezsnovnost otroka, je v svoji osnovi torej dvorezna. In kontradiktorno zastavljena. V okrilju navidezno nevtralnega označevalca nedolžnosti se lahko procesi popredmetenja, komercializacije in ozko zamejene (hetero)seksualizacije otroka nevprašljivo stekajo v oblikovanje in vzpostavljanje natančno odmerjenih in zato kulturno določenih pojavnosti otroških teles in subjektov. To znotraj patriarhalne heteronormativne matrice še zlasti velja za deklinke subjekt, ki je sicer ovit v simbolni celofan nedolžnosti ali sentimentalne čistosti, a je obenem vedno tudi že koncipiran kot feminini seksualni objekt. Zanj naloženo ohranjanje nedolžnosti je dvojni napor, ko uprizarja patriarhalnemu očesu dražljivo in privlačno hojo po nevarno tanki vrvi, razpeti med izkazovanjem nemočne predružbenosti na eni strani in spogledljivo erotičnostjo

popredmetenega ženskega telesa na drugi.⁴ Dikcija nedolžnosti torej zakriva, da je pod njeno oznako otrok-deklina vedno že patriarhalno »odrasliziran« (Giroux, 1998: 247), zaradi česar je nedolžnost tudi s tega vidika vedno že političen projekt.

Namesto zavedanja, da je subjektivizacija kompleksen, večplasten in spremenljiv proces, vsakokratno ponovno oživljanje romantične ikone nedolžnega otroka vtihotaplja zahtevo po koncipiranju identitete otroka (in s tem tudi odraslega) kot izvorno preproste, enovite in vedno že stabilne pojavnosti. To pa je mogoče doseči prav in samo s simbolično prestavitvijo otroka v območje raztelesene brezsnovnosti, tj. v imaginarno območje nedolžnosti, sentimentalne čistosti in družbene nezaznamovanosti, kjer je mogoče tudi uprizarjati fikcijo nečesa, kar je, kot bi rekel Derrida, »[...] preprosto, nedotaknjeno, normalno, neoporečno, standardno, samoidentično [...]« (Derrida v Pace, 2002: 327). To uprizarjanje neproblematično preproste in povsod iste identitete otroka je torej mogoče šele tedaj, ko diskurz otroštva gradi na upodabljanju otroka kot ahistoričnega, tj. obstoječega zunaj aktualnega časa in prostora. Tako je otroštvo odraslemu ponovno približano kot vedno že nesporno preprost, zlahka dosegljiv in domnevno nedolžen, neproblematičen pojav. S tem retoričnim zasukom postane otroštvo umetno ločeno od konkretnih diskurzov identitetnih naslavljanj in družbenih umeščanj, za katerimi stojijo politično-ekonomske prakse proizvajanja neenakosti, ki gradijo na ustvarjanju, reproduciranju in poglobljanju prav razrednih, spolnih, rasnih in etničnih konstruktov drugačnosti in odklonskosti od prvega dne otrokovega obstoja. Obujanje ideologije nedolžnega otroštva odmika pogled od družbene tukajšnosti in zdajšnosti otroka samega, ki namesto govora o moralnih vrednotah zahteva proučevanje, razumevanje in spopad s strukturalnimi neenakostmi, ki dejansko proizvajajo stiske in vodijo v razpad družbe. In prav zato imaginarij nedolžnega otroštva v vseh teh pogledih deluje kot prikladna politična kategorija.

Novodobno ukoreninjanje imaginarija nedolžnega otroka skozi literarno socializacijo

Za vsa literarna besedila je značilno, da nastopajo kot ena od diskurzivnih oblik opomenjanja družbe. To pomeni, da z idejami, ki jih posredujejo, in razmerji moči, ki jih snujejo znotraj

besedilnih svetov, neposredno sodelujejo pri vzpostavljanju in potrjevanju določenih družbenih predstav in ureditev. Pri tem gre lahko na eni strani za nereflektirano ali preišljeno zrcaljenje, ponavljanje in potrjevanje družbeno-simbolnega reda, temelječega na konstruktih neenakosti, hierarhičnosti in podrejenosti ter iz tega izhajajoče naturalizacije ozko zamejenih subjektivnih pozicij. Na drugi strani pa gre lahko za preizpraševanje tovrstnega materialno-simbolnega reda, razklepanje njemu podpornih demagogij in razgradnjo enoznačnih in omejujočih identitetnih pozicij, iz česar lahko izhaja tudi vzporedno ponujena drugačna, transformativna vizija medosebnih odnosov in procesov umeščanja in graditve posameznice ali posameznika in širše družbe. Prav s preizpraševanjem ali pa potrjevanjem omejujočih simbolnih redov, katerih sledi in vpisi so neizogibno vtakani v književna besedila, slednja implicitno delujejo tudi kot oblika regulativnega diskurza. Na podlagi preizpraševanja ali pa potrjevanja omejujočih simbolnih redov namreč ne sodelujejo le pri soustvarjanju in opomenjanju zunajbesedilne realnosti, do katere tako vedno vzpostavljajo določeno razmerje, temveč tudi pri procesih literarne socializacije. Prav slednji so povezani s samim širjenjem ali oženjem načina samogledanja in samorazumevanja beročih posameznikov. Povedano drugače, s snovanjem besedilnih svetov, ki temelji na razklepanju in premoščanju ali pa utrjevanju denimo hierarhično poustvarjenih konstruktov moči in ozko, premočrtno zastavljenih identitetnih okvirov, literarna dela neposredno sodelujejo pri vzpostavljanju tega, kakšne vrste samopredstav in posledično možnosti delovanja v realnem svetu naj bi bile posredno dovoljene in še na voljo neki skupini posameznikov in posameznic. Vse to pa velja tudi za književnost, pisano za mladino, ki v nasprotju s splošnim prepričanjem o mitu nedolžnega otroštva seveda ni izvzeta iz ideoloških mehanizmov.

Na to sta v drugi polovici prejšnjega stoletja, s tem pa tudi na načine tvorjenja in nastavljanja omejujočih identitetnih okvirov ter s tem povezanega umeščanja bralstva opozorila predvsem družbenokritični realizem in postmodernistično pisanje. Za te pristope je značilno, da otroka obravnavajo v luči njegove vpetosti v sheme družbenih neenakosti, socialno-ekonomskih in drugih oblik razslojevanja, s tem pa tudi v luči jezikovno-materialnih praks in spremljajočih oblik identitetnih naslavljanj, ki so sestavni del otrokove realnosti. To pomeni, da znotraj najrazličnejših žanrov tega pisanja otroški in mladinski junaki niso apriorno slikani kot nedolžni in torej postavljeni za vir nedotakljive čistosti in sentimentalnosti, temveč so prikazani predvsem kot izrazito kompleksne in večplastne psihološke in telesne modalnosti. Pri tem je pomenljivo, da ti pripovedni postopki vedno kažejo, da se te modalnosti vzpostavljajo v navezi z zgodovinsko specifičnimi družbenimi procesi in kulturno pogojenimi praksami tvorjenja subjektivitete. Osrednje mesto pri pripovednem raziskovanju in razumevanju procesov subjektivizacije je znotraj tega pisanja namenjeno zasledovanju ustroja in načina delovanja materialnega in jezikovno-simbolnega reda, iz katerega izhajajo subjektivne pozicije in družbene norme, na katerem temelji njihovo povratno privzemanje ali zavračanje ter seveda kritično preizpraševanje in konstruktivno preoblikovanje.

Seveda ideologija romantičnega nedolžnega otroštva ob vzponu družbenokritične literature ni povsem poniknila, saj je zaradi svoje sentimentalne tržne vrednosti še naprej obvladovala produkcijo shematične žanrske literature. Ob prehodu v 21. stoletje pa se pod vplivom dobičkonosno naravnanih korporacijskih politik čedalje bolj uveljavljajo marketinške poteze, ki produkcijo shematične literature agresivno krepijo, tudi z njenim vpletanjem v vzporedno tržene izdelke, kot so igrače, obleke in filmi. Predvsem pa je skrb zbujujoče, da ta tržna logika odriwa na rob in duši produkcijo angažiranega pisanja in drugih podobnih vrst pisanja za otroke. Literarni kritiki z Gail Murray na čelu opažajo (Murray, 1998: xix), da to vrsto litera-

⁵ Ciljno občinstvo te serialke je bilo namerno dvojno, kar je razvidno že iz načina tiskanja platnic. Odraslim so bili namenjeni izvodi, katerih posebej tiskane platnice so bile umirjenih barv in globljih motivov, medtem ko so bile izdaje, namenjene mladim bralcem, opremljene s platnicami pisanih barv in preprostih motivov.

ture med mlajšimi bralci izpodriva ponovno prebiranje novih serijsko zastavljenih pustolovskih romanov, srhljivk in detektivk. Med mladostniško generacijo pa se namesto družbenokritičnih romanov, ki obravnavajo odtujenost mladostnika in raziskujejo ustroj in delovanje družbe, vztrajanje pri ozaveščanju otroka in ga spodbujajo k družbeni akciji, uveljavljajo predvsem klišejski ljubezensko romantični romani. Enako pomenljivo je, da tudi

čedalje več odraslih posega tako po bolj intenzivno trženih klasikah otroške literature (Griswold v Murray, 1998: 211) kot po na novo oživljeni literarni produkciji romantične ikone nedolžnega otroka, ki ga ob koncu 20. stoletja med drugim utelešajo knjižne izdaje *Harryja Potterja*.⁵

Serialke *Harryja Potterja* so v zadnjem času najbolj nazoren primer tržno vodenega in globalnega oživljanja romantične ikone nedolžnega otroka, ki temelji na hkratnem vtihotapljanju in ponovni naturalizaciji navidezno preživelih konservativnih družbenospolnih shem. Te pa v resnici vseskozi nastopajo v službi restrukturalizacije in ekspanzije kapitalističnega reda, kjer gre za segmentacijo in hierarhično strukturacijo plačanega in neplačanega, ali izrazito podplačanega dela žensk, ter njihovega ponovnega potiskanja v zasebno sfero. Tudi pri tej serialki gre tipično za ponovno zabrisovanje in odmikanje pogleda od družbenih specifičnosti otroka na eni strani in hkratnega postavljanja otroka za odlagališče in skrito varovalo konservativnih spolnih shem na drugi prav v imenu oživljanja domnevno nevtralnega polja nedolžnosti otroštva.

Tako je imaginarij nedolžnega otroštva v knjigah *Harryja Potterja* povezan z vzpostavljanjem posebne vrste nedolžnega otroka, tj. junaško nedolžnega otroka dečka. Ta je aktivni in hkrati odrešiteljski lik, ki se zaradi svoje moralne nepokvarjenosti in nedolžnosti, ki pa jo lahko poraja le popolna izvotljenost zunajdružbeno osmišljenega oziroma brezčasnega otroka, ki ga ne obremenjuje svet družbeno-materialnih praks – vedno postavlja na stran in v bran silnic dobrega. Kot posebej zaznamovani otrok Harry s svojo nedolžnostjo, tj. družbeno nedotaknjenostjo oziroma čistostjo in iz nje izhajajočo samozapriseženostjo silnicam dobrega, v maniri triumfalne maskulnosti uspešno nastopa kot simbolični obrambni zid, varovalo in ščit odraslega sveta pred zlom v njem samem. V moči tega otroka je, da zgolj s pomočjo svoje nedolžnosti in ker je bil »zaznamovan z nečim dobrim« (Rowling, 1997a: 197), zaradi česar ne bo »nikoli prestopil na stran temnih sil« (Rowling, 1997a: 197), uspešno brani svet pred silami zlega, pri čemer se postavlja tudi na stran in v bran svojih paternalističnih pokroviteljev, ki bedijo nad njegovimi dejanji ali pa ga celo po tihem usmerjajo. Zaradi svoje nedolžnosti Harry nastopa kot posebej izbrani varuh in odrešitelj celotnega človeštva, kajti v njegovi moči je, da v imenu in v dobro odraslega sveta uspešno premaguje zlo, ki ga ustvarja odrasli svet sam. To pa je seveda mogoče le pod pogojem, da otrok ostaja nedolžen, zato se tudi njegov nabor izkušenj vedno za nazaj razveljavi. Na novo pridobljene izkušnje osrednjega junaka se namreč v izteku vsakega od prvih štirih delov vedno izničijo, tako da pripovedi izbrisejo otrokov spomin; otroka samega pa prek bolniške postelje povrnejo v naročje vsakdana. Tako je osrednji junak *Harryja Potterja* vsakokrat posrkan nazaj v območje romantične ikonografije nedolžnega, tj. izkustveno nezaznamovanega in posledično izvotljenega otroka.

Pri tem je za zgodbe v knjigah *Harryja Potterja* značilno, da dosledno ustvarjajo obrobno pozicijo edinega osrednjega dekleškega lika Hermione, na račun katere sočasno gradijo osrednjo pozicijo deških protagonistov. Serialka tako dekleške like simbolno pripušča v imaginarij otroštva in jedro pripovedi, a le zato, da bi jih skupaj s sopostavljenimi ženskimi liki v istem hipu tudi že diskvalificirala in tako iz tega besedilnega sveta ponovno izvrgla. S pomočjo različnih diskur-

zivnih prijemov, kot bomo pokazali v nadaljevanju, jih zvaja na raven manka, kaosa, nezadostnosti, odklonskosti in motečnosti ter posledičnega nesovpadanja z jedrom družbe, medtem ko deški lik in njegove paternalistične pokrovitelje sočasno postavi v središče kot aktivno, enovito in glavno osebnost. Graditev navidezno avtonomno delujočega, samozadostnega in heroičnega otroka, ki sam brani vse človeštvo pred moralnim razkrojem v vlogi univerzalno nedolžnega otroštva, torej temelji na simbolni pripustitvi in hkratnem izgonu edinega vidnega dekliškega lika iz jedra imaginarija otroštva, kot ga snujejo besedila. Kajti pri tem serialka Hermiono, ki nastopa kot utelešenje vedočega otroka na podlagi aktivizacije stereotipov femininosti in maskulnosti, nenehno onemogoča in onesposablja v njenem delovanju, da bi jo dokončno vzpostavila zgolj za nem in v ozadje umaknjen ali pa deškim protagonistom v podporo oblikovan lik. Pri tem besedilo nenehno briše, smeši in razveljavlja razpon in dejansko vlogo njenega znanja, ki pa je ključnega pomena za junaško delovanje in uspešnost nedolžnega otroka dečka. To je še zlasti izstopajoče, ko ti dve komponenti ne ostajata neopazno in izrecno vpeti v okvir podpore in utrjevanja hegemonične maskulnosti: junaškosti in avtonomnosti prvopostavljenega Harryja in drugih deških likov.

Pri tem gre za načrtno krčenje in odvzemanje edine prave moči, ki jo premore Hermiona. Za ta dekliški lik je značilno, da iznajdljivo črpa iz velikanske zakladnice entuziastično pridobljenega znanja o urokih in tudi izjemno večje upravlja s svojo čarobno palico. Operacija krčenja Hermionine moči doseže vrhunec logične neskladnosti že v prvem napetem dogajanju v prvi serialki, *Kamen modrosti*, ko Hermiona nastopi kot vzorna učenka, ki z lahkoto izvede tudi najtežje vaje iz čaranja. Mimogrede pouči še nejevoljnega sošolca Rona o skrivnostih pravega rokovanja s čarobno palico in izvajanja urokov, kot je denimo prav tisti, s katerim jo bo Ron pozneje rešil iz krempljev nevarnega trola. V naslednjem zapletu, ki kliče po naglem ukrepanju zunaj šolskega razreda, pa zgodba Hermioni ne dopušča, da bi odlično znanje, ki jo v očeh Rona in Harryja dela za pravo važičko in tečnobo, dejansko tudi uporabila. Ob soočenju s pretečo nevarnostjo v podobi kot gora velikega, nasilnega trola se Hermiona le nebogljeno tresoč stiska ob steno, dokler se »od strahu ne sesede na tla«, medtem ko se Harry »pogumno in neumno obenem« zakadi v orjaka, Ron pa »iz plašča potegne svojo palico« ter zakriči »prvi urok, ki mu pride na misel: 'Wingardium Leviosa!'« (Rowling, 1997b: 131) V tem klasičnem prizoru, ki ga izpostavljajo kritične analize *Harryja Potterja* (Heilman, 2003; Burcar, 2002 in 2004), iznajdljivi, znanja polni in obvladovanja čarovniške palice večji Hermioni ni dovoljeno, da bi se v soočenju z nevarnim trolom s svojim širokim znanjem postavila sebi v bran. Namesto tega avtorica od nje zahteva, da svojemu znanju in veščinam navkljub ostaja pasivna in se opre na domnevno bolj iznajdljive, racionalne in pogumne deške protagoniste.

Deška protagonista Harry in Ron sta tako v vseh delih odločna tako, da z včasih nekoliko nespametnimi, a vselej drznimi dejanji v končni fazi razrešujeta nevarne situacije in uganke čarovniškega sveta. To pa lahko med drugim počneta na podlagi okoriščanja z znanjem, ki si ga po tistem izposodita ali se ga priučita pri Hermioni, ki dejansko tvori podstat njune junaške iznajdljivosti, premetenosti in samostojnosti. Pri tem si lastita vse zasluge, pa čeprav je njuno prilaščanje in utrjevanje osrednje pozicije odvisno od skritega priliva Hermioninih dobronamernih nauk in koristnih podatkov. Medtem ko je pri Hermioni izposojeno znanje deških protagonistov v diskurzni prijemih zgodbe preosmišljeno in posledično prikazano tako, kot da bi bilo lastno dečkoma samima, pa je taisto znanje hkrati razvrednoteno in v izjavah obeh – pa tudi drugih – deških junakov označeno kot piflarsko, drugorazredno znanje. Hermiona je namreč v svoji zavzetosti za učenje in želji po razumevanju sveta večkrat opisana, kot da se pri

odgovarjanju na zastavljena vprašanja v razredu ali podajanju obrazložitve zunaj razreda oglašaj lajnasto naučeno in govori, kot da bi »požrla učbenik« (Rowling, 2000: 78). Podcenjevanje in smešenje Hermioninega znanja se kaže tudi v posamičnih izjavah Rona in Harryja, ki Hermionina prizadevanja, da bi razvozlala detektivske skrivnosti, sprevrtačajo v ironično posmehljivost: »Mislim, da hoče še pred božičem prebrati celo knjižnico.« (Rowling, 1998: 189) In čeprav je to čedalje bolj prezirano znanje osnova junaškemu delovanju in uspehu predvsem osrednjega deškega junaka, je Hermionino izkazovanje tega znanja vedno prikazano kot moteče ambiciozno, vsiljivo in ukazovalno ali pa po nepotrebnem razkazovano in nadležno, zaradi česar naj bi dekliško protagonistko njena okolica upravičeno zavračala ali grajala in skušala utišati:

»Hermiona je zavihala rokave plašča, prefinjeno zamahnila s palico in rekla: 'Wingardium Leviosa!'

Pero se je dvignilo z mize in se ustavilo kakšen meter nad njunima glavama.

'Prekrasno!' je kriknil profesor in zaploskal. 'Poglejte, Hermioni je uspelo!'

Ron je bil na koncu ure zelo slabe volje. 'Nič čudnega, da je nihče ne mara,' je rekel Harryju, ko sta se prebijala po nabito polnem hodniku. 'Vsi vedo, kakšna zoprna važička je.'«

(Rowling, 1997b: 129)

Zato v svetu *Harryja Potterja* Hermionino razvrsteno in domnevno neuporabno papirnato znanje dobi etiketo drugorazrednosti in nepomembnosti tudi v izjavah deklice same. V tej čedalje bolj skrčeni in na obrobje umeščeni vlogi vedočega otroka Hermiona osrednjega deškega protagonista naslavlja z izjavami, kot so: »Pomisli, kaj si že vse storil! ... *Harry, izjemen čarovnik si, veš.*« (Rowling, 2003b: 281) Medtem ko sama zase pravi: »Jaz samo veliko berem in mogoče sem tudi bistra, ti pa si tako ... pogumen.« (Rowling, 1997b: 220) Zgodba Hermioni tako odreka vso avtoriteto in jo dela nemočno in odvisno od drugih akterjev. Prav in zgolj na ta način pa jo tudi končno pripusti v Harryjev in Ronov prijateljski krog. Tej navezi deških protagonistov se namreč deklica lahko pridruži le pod pogojem, da bo vedno govorila s »šibkim« ali »krotkim glasom« (Rowling, 2003a: 293) in kot taka nastopala in delovala v senci drugih deških akterjev na čelu s heroično nedolžnim Harryjem.

Vsakokrat, ko se edina dekliška protagonistka v *Harryju Potterju* loteva razreševanja problemov na lastno pest ali ko želi udejanjiti lastne odločitve neodvisno od mnenja in potreb deških junakov, doživi polom. Tako na primer v *Dvorani skrivnosti* na svoji zadnji, ključni raziskovalni nalogi, ki jo popelje v knjižnico, Hermiona doživi srečanje z Mrlakensteinovo kačo, v katerem okameni. Medtem ko negibno leži v bolniški postelji, njene oči pa so široko odprte in steklene, iz njene v pest stisnjene dlani moli listek neprecenljive vsebine, na katerem je jasno zapisana rešitev problema, ki ga mora Harry samo še izbežati iz njenega prijema. Čeprav rešitev uganke v resnici pripada Hermioni, je Harry tisti, ki mu je v nadaljevanju podeljena oblast nad razumevanjem in s tem ravnanjem z uganko. Ko namreč v prisotnosti okamenele Hermione glasno prebere rešitev, je ta prikazana kot Harryjeva končna domislica, na račun katere prevzema pobudo in hiti reševati svet pred prihodom zlih sil: »Pod tem sta bili s Hermionino pisavo napisani samo dve besedi. Vodovodne cevi. Harryju je vse postalo jasno. 'Ron,' je dahnil, 'to je tisto. Pošast v dvorani je bazilisk, velikanska kača! ...'« (Rowling, 2000b: 238–239) Hermionin prispevek, ki je rezultat njene bistrosti, trdega raziskovalnega dela in pridobljenega znanja, je v končni posledici odmišljen kot nič, sama pa dokončno potone v dogajalno ozadje, ki ga

prinaša pasivnost bolniške postelje. Še več, Hermiona ni le preprosto pretvorjena iz deklice, ki se sprva neodvisno poda v lastno avanturo, v osebo drugotnega, obstranskega pomena, ko eden njenih redkih samostojnih podvigov propade. V izteku pripovedi Hermiona znova nastopi v utišani in podporni vlogi osrednjemu deškemu junaku, saj zmagovitemu Harryju priteče naproti z vzklikom: »Rešil si uganko! Rešil si uganko!« (Rowling, 2000b: 278) To dokončno naturalizira zamenjavo vlog, saj Harryja znova potrdi kot edinega nespornega akterja, ki ima hkrati domnevno njemu lastno znanje, za katero pa vemo, da si ga po tihem izposoja pri razvrednotenem in v ozadje porinjenem dekliškem liku.

Medtem ko za lik Hermione velja, da je odrinjen na rob dogajanja, ko skuša prevzeti pobudo in nastopati samostojno, velja zanj prav isto tudi tedaj, ko nastopa v navidezno enakovredni avanturistični navezi z osrednjima deškima junakoma, Harryjem in Ronom. V teh primerih je Hermionina vloga namreč zasnovana tako, da mora deškima protagonistoma prej ali slej odstopiti prednost, najpogosteje tako, da zaradi nerodno ali nepravilno uporabljenega znanja kar sama poskrbi za lastno odstranitev s prizorišča osrednjega dogajanja. Ne smemo pozabiti, da taisto znanje deluje brezhdbno, če je najprej vgrajeno v dejanja deških protagonistov. Deklici tako ni pod nobenim pogojem dopuščeno, da bi lastno znanje in organizacijske pobude obračala sebi v prid, in se zato skupaj z deškimi junaki neposredno udeleževala avanturističnih podvigov. Namesto tega je skozi vrsto upovedovalnih prijemov dekliški lik vedno znova umaknjen v ozadje, od koder nemočno opazuje razvoj dogodkov, ali pa svojima junakoma še naprej nemo in požrtvovalno stoji ob strani.

Hermiona tako nastopa zgolj kot pomočnica, ki skrbi za razvoj Ronovih in Harryjevih avantur (Heilman, 2003: 224), sama pa je že v naslednjem trenutku izločena in potisnjena na obrobje. Kako v zgodbah o Harryju Potterju poteka snovanje te drugorazrednosti dekliškega lika, je razvidno denimo iz primera, ko Hermiona v *Dvorani skrivnosti* pripravi zahteven čarobni napoj, s katerim poskrbi za Harryjevo in Ronovo uspešno telesno preobrazbo (pretvori ju v nasprotnika iz Malfojevega tabora). Tako jima omogoči, da se v vlogi klasičnega detektivskega para, s Harryjem kot prvopostavljenim in Ronom kot njegovim zvestim pomočnikom, odpravita razreševanju naloge naproti. Pri tem pa ji spodleti njena lastna metamorfoza, saj se po nesreči spremeni v mačko, kar jo spravi v neutolažljiv jok in spet v bolniško posteljo.

Hermioni je torej dovoljeno, da svoje znanje izkazuje samo v zakulisju osrednjega dogajanja, in sicer le, če ga namenja napredovanju in samopožrtvovalni oskrbi deških protagonistov oziroma utrjevanju njihove pozicije avtonomnosti, junaškosti, moči in avtoritete. Povedano drugače, dekliški junakinji je naloženo, da samostojno deluje le še v nevidnem zakulisju, torej izključno v ozadju deškemu nedolžnemu otroku pripadajočega osrednjega dogajanja; tu dekliški lik s svojim znanjem poslej po tihem napaja podporme stebre napredovanja drugih. Iz tega ozadja lahko občasnoma izstopi zgolj ob privolitvi ali na zahtevo deškega protagonista – torej takrat, ko ji Harry in Ron to dobrohotno dopustita ali izrecno odobrita, najpogosteje z vzklikom: »Hermiona, naredi [vendar] že kaj.« (Rowling, 1997b: 200–201) V tem odseva širši vzorec vzpostavitve Hermione kot dekliškega subjekta znotraj paradigem maskuliniteti in femininosti falocentričnega simbolnega reda, pa tudi kot utelešenja vedočega otroka, čigar pojavnost zaznamuje nepretrgano diskurzivno postavljanje na raven obrobnosti in drugorazrednosti (Burcar, 2002: 135). Hkrati pa ta postavitev na način freudovskega *Unheimlich* razkriva nevzdržnost mita družbeno nezaznamovanega in izvenzunajčasnega, nedotakljivega nedolžnega otroka, kot se kaže predvsem v skriti odvisnosti deških protagonistov s Harryjem na čelu od dotoka informacij s strani razvrednotene dekliške protagonistke.

Potiskanje dekliške protagonistke iz središča dogajanja v njegovo zakulisje pomeni tudi postavljanje novih pregrad in določil, s katerimi zgodbe serialke *Harry Potter* še dodatno zamejujejo prostor in slabijo možnosti dekličinega samostojnega nastopanja. To pomeni, da je na obrobje umaknjeni in poslej v ozadju deških dejanj tiho ždeči dekliški protagonistki dopuščeno, da uporablja svoje znanje in sposobnosti, vendar tako, da jih samožrtvujoče in skrito pogledom drugih usmerja v prid uspešnosti in napredovanju osrednjih deških protagonistov, zlasti Harryja. To je denimo med drugim razvidno iz prizora v *Kamnu modrosti*, ko požrtvovalna Hermiona neopazno izvede protiurok, s katerim med tekmo quidditcha na lastno pest onesposobi enega od profesorjev:

»Hermiona se je prebila na tribuno, na kateri je sedel Raws, in je zdaj tekla po dolgi vrsti za njim. ... Končno je prišla do Rawsa, počepnila in zašepetala nekaj dobro premišljenih besed. Iz njene palice je na Rawsov plašč švignil moder plamen. Ko je Raws ugotovil, da je njegov plašč v plamenih, je minilo že skoraj pol minute. Po vrišču, ki ga je zagnal, je Hermiona sklepal, da ji je uspelo. Hitro je ukazala plamenom, naj se zberejo v kozarec, ki ga je potegnila iz žepa, in stekla nazaj – Rawsu ne bo nikoli jasno, kaj se mu je zgodilo. To je zadostovalo. Harryju je že uspelo splezati nazaj na metlo.«

(Rowling, 1997b: 142)

S tem dejanjem dekliška protagonistka reši Harryja, mimogrede pa mu še pomaga, da ujame zlati zviz, s čimer prisluži svojemu moštvu zmago in bleščeče zaključni tekmo kot nesporni športni junak.

V podporno ozadje prestavljeni dekliški protagonistki zapleti zgodb občasno sicer dovolijo, da za kratek čas izstopi iz obrobne in zoženega manevrskega prostora, vendar le ko ji Harry ali Ron izrecno dopustita – to pa se zgodi vedno tedaj, ko njuna lastna prizadevanja ne obrodijo zaželenih sadov oziroma ko jima poide še zadnja trohica moči, s katero bi lahko zadovoljivo obvladovala nastale situacije; denimo, ko se v enem od stranskih prizorov želita znebiti neposlušnega Nevilla:

»Neville! se je razjezil Ron. 'Spravi se spat in ne bodi tak osel!'

'Nisem osel!' se je raztogotil Neville. 'V vaše dobro bi vas rad ustavil! Sploh pa si sam rekel, da ne smem pustiti, da drugi hodijo po meni!' [...] Harry se je obrnil k Hermioni: 'Naredi že kaj,' je rekel obupano. Hermiona je stopila proti Nevillu. 'Neville,' je rekla, 'res mi je zelo, zelo žal.' Dvignila je čarovniško palico. 'Petrificus totalus!' je vzkliknila in palico usmerila v Nevilla. Dlani so mu tlesnile ob stegna. Noge so mu skočile skupaj. Popolnoma je otrdel, se zamajal, potem pa treščil na nos.«

(Rowling, 1997b: 200–201)

V takšnih situacijah, ki so za razvoj dogodkov drugotnega pomena, deška protagonista Hermiona kot zanesljivemu, če tudi že razvrednotenemu in vedno manj priznanemu viru znanja dobrohotno namenita zanj odločilno vlogo, ki izhaja iz njenega koristnega poznavanja in obvladovanja urokov. Tako pa dekliška protagonistka v celotni seriji *Harry Potter* in spremljajočem imaginariju otroštva nastopa kot tiho vezivo, ki Harryju in njegovemu prijatelju Ronu omogoča premagovanje nepričakovanih nevednosti; s tem pa, pomenljivo, medvrstično podaljšuje in krepi njuno vzajemno tovariško vez, tudi potem, ko se zdi, da so njune zmožnosti skupnega in učinkovitega delovanja že zdavnaj izčrpane. Sama pri tem ostaja ne le izključena ter natančno kontrolirana oseba obstranskega pomena; zanjo (še) dopusten način pojavljanja

je namreč natančno odmerjen in zamejen znotraj koordinat obnašanja, ki je podporno in samožrtvujoče v prid deških junakov.

Za prisotnost glavne deklinške protagonistke v knjigah o Harryju Potterju je torej značilno diskurzivno prestavljanje v območje nadzorovane obrobnosti in zakulisnosti. V ozadje potisnjena Hermiona lahko stopi v ospredje v vlogi vpoklicane dobre vile, ki z zamahi prasketajoče čarobne palice deškemu akterjem v danem trenutku voljno priskoči na pomoč in poskrbi za ugoden razplet problema, ta pa ji že zapoveduje takojšen umik v ozadje. Iz ozadja, v katero jo prestavlja zgodba, deklinška protagonistka torej občasno izstopi, da bi se zopet neizogibno pogreznila vanj. Od tam pa lahko zgolj deluje anonimno in okrnjeno, v duhu usmiljenosti in dajanja pomoči drugim, da bi s tem pripomogla k njihovemu napredovanju, uspehu in končni slavi. Zato v tem performativnem krogotoku razvrednotenja in izrinjanja vedočega deklinškega lika na raven blede in neme pojavnosti še zdaleč ni naključje, da Hermiona v eni ključnih epizod *Kamna modrosti* (glej zgornji odlomek, ko onesposobi Rawsa) rešuje in ohrani Harryja pri življenju prav z nabito polne gledalske tribune, torej skrita v anonimnosti, ki jo daje množica. To njena dejanja simbolno dokončno postavlja v ozadje osrednjega dogajanja, ki ga v tem primeru ponazarja tekma quidditcha na igrišču, jih poriva v nevidnost in dela zlahka spregledljive, medtem ko Harryja ponese v višave vsesplošnega občudovanja in športne slave.

Deklinška protagonistka je tako priključena deški družbi kot drugorazreden, zgolj spremljalni in obrobni lik, nikakor pa ne kot enakovredna partnerka. V tem pogledu je razpon njenega (še dopustnega) udejstvovanja strogo omejen in nadziran, saj besedilo od nje zahteva, da svoje znanje anonimno in v senci osrednjih deških protagonistov razdaja v korist njihovih junaških uspehov. V tej navezi pa lahko nastopa povsem samoiniciativno samo pod pogojem, da odigra vlogo negovalke. V ospredje neovirano in uspešno stopi, ko v katerem od stranskih prizorov za deškimi junaki predano popravlja in odstranjuje škodo, skrbi za njihovo zdravje in polne želodce ali pa za njihovo splošno korist. To je denimo razvidno iz naslednjega dogodka:

»V tistem trenutku se je v dnevno sobo prekucnil Neville. Nikomur ni bilo jasno, kako mu je uspelo priti skozi luknjo. Nekdo mu je namreč z urokom zvezal nogi. Vsi so se začeli krohotati, razen Hermione, ki je skočila pokonci in izvedla protiurok.« (Rowling, 1997b: 161)

Hermiona kot vedoči je v odnosu do deških likov otrok tako zreducirana na izključno oskrbovalno in zato izstopajoče podporno in podrejeno vlogo. Njeno znanje in večje rokovanje s čarobno palico dokončno dobi obrise obrobnosti in simbolične vključenosti Hermione kot vedočega otroka v imaginarij romantično-nedolžnega heroičnega otroštva del iz serije *Harry Potter*. Simbolična pripustitev deklice kot vedočega otroka v jedro imaginarija nedolžnega otroštva v teh avanturistično shematičnih besedilih izhaja iz ponovnega obujanja konservativnih družbenospolnih shem femininosti, na katere se lepijo diskurzivni postopki sprotnega izključevanja in razvrednotenja vedočega otroka.

Diskurzivno odriavanje deklinške protagonistke na obrobje imaginarija otroštva, ki poteka prav skozi onemogočanje in predružačenje pomena njenega znanja ter posledično načinov njenega udejstvovanja, pa je v zgodbah še dodatno podčrtano z zavračanjem pomena in tehtnosti njenih izjav. V tretjem in četrtem nadaljevanju *Harryja Potterja* se odriavanje Hermione na margino – še zlasti ko podaja svoja mnenja – čedalje bolj opazno veže tudi na procese, ki ne upoštevajo ali pa zanikajo vrednost njenih izjav in s tem odvzemajo slišnost in prepoznavnost njenemu glasu. Pri izražanju svojih stališč je namreč Hermiona (1) največkrat prekinjena ali grobo zavrnjena (npr. »Hermiona je začela vročekrvno razlagati, vendar so se njene besede izgubile v vrvežu.«

(Rowling, 2000a: 210)); (2) za njene izjave se drugi namenoma ne zmenijo (»Ne!« je kriknila Hermiona. »Učiteljica nam je prepovedala leteti. Vsem boš nakopal težave.« [Harry se] ni zmenil zanjo. [...] Sedel je na metlo, se trdo obrnil in poletel navzgor in še više.« (Rowling, 1997b: 112)); (3) največkrat pa ji je v Harryjevi in Ronovi prisotnosti kar naravnost zaukazano, naj umolkne (»Nehaj,« je Ron ostro zaukazal Hermioni, ki je že odprla usta ... Hermiona ga je ubogala in obmolnila.« (Rowling, 2000a: 202)).

Tovrstne obravnave deški in moški liki v serialki *Harry Potter* vsekakor niso deležni. Osrednji deklinški lik pa se v vlogi vedočega otroka kaže kot vedno bolj utišan, kajti brž ko ni postavljen v izključno oskrbovalno in podporno vlogo, je označen za nadležno, motečo in po nepotrebem brbljajoče bitje. Osrednja deklinška protagonistka je v *Harryju Potterju* torej predstavljena kot oseba, ki se po nepotrebem in moteče vriva in vmešava v procese presojanja in oblikovanja odločitev, ki v besedilnem svetu pripadajo le moško-deškim združbam. Besedilno vračanje in utrjevanje pozicije nedolžnega otroka je v *Harryju Potterju* torej tesno povezano s sočasnim utišanjem, postopno razveljavitvijo in izbrisom ali pa uničenjem vedočega otroka pod pogojem, da je ta najprej postavljen kot feminini subjekt. Deklinški protagonistki je tako dovoljeno, da svoje znanje potihoma izkazuje le v zakulisju osrednjega dogajanja, in sicer tako, da ga vgrajuje v napredovanje ali požrtvovalno oskrbo deških likov, s čimer oblikuje in utrjuje njihovo pozicijo avtonomnosti, moči in avtoritete. Njene poskuse, da bi uporabila znanje sebi v prid, zgodba izpodnaša, tako da jih obrača proti njej ali pa jo v tovrstnem početju preprosto imobilizira. Hermionino izkazovanje znanja je, namesto da bi ji prineslo lastno napredovanje, ovrednoteno kot moteče, pretirano ambiciozno in samodestruktivno, kar velja tudi za ostale maloštevilne profesionalne ženske tega besedila, ki so prav tako opremljene s predznaki animaličnosti ali pa so diskvalificirane tako, da so vse po vrsti – če delujejo neodvisno od svojih superiornih moških avtoritet – označene za vir nesposobnosti in destruktivnega kaosa. Na podlagi redukcije deklinško-ženskih likov na raven simbolične odvečnosti, manka ali kaosa, besedilo s pomočjo tovrstnih diskurzivnih prijemov deški subjekt v vlogi junaško nedolžnega otroka izgnete in postavi za obliko aktivne, enovite in osrednje pojavnosti.

Za to svetovno trženo uspešnico, ki je bila prevedena v več kot 36 jezikov in prodana v več kot devet milijonov izvodih, velja, da osrednjo deklinško protagonistko, kot tudi druge ženske like, v svoje jedro sicer pripušča, a z izrecnim namenom, da bi jih v istem hipu tudi že diskvalificirala in izvrgla. S pomočjo različnih prijemov besedilo deklico spravlja na raven nezadostnosti in odklonske drugosti, medtem ko sočasno na podlagi tega manevra dečka in njegove paternalistične pokrovitelje postavlja v središče dogajanja kot aktivno, enovito in glavno osebnost. Tako je ponovno vračanje in utrjevanje pozicije nedolžnega otroka v kanoniziranih besedilih za otroke na prehodu v 21. stoletje neposredno povezano s sočasno marginalizacijo, utišanjem in končnim izbrisom oziroma diskvalifikatorno odstranitvijo deklice in njenih odraslih sopojavljalok. To pa je širše gledano sovpadno s sorodnimi procesi v družbi, saj se pod pritiski neoliberalizacije in ekspanzije kapitalizma izvaja tudi tiha prestrukturizacija položaja in statusa žensk na slabše. Tu so med drugim ponovno najbolj na udaru prav ženske, ki ne privolijo le v vlogo matere in gospodinje, ampak so tudi ženske z izobrazbo in profiliranimi poklici. Potekajoča razgradnja javnega sektorja (vrtci, jasli, domovi za starejše) in njegova privatizacija namreč znova predvidevata tudi večje prelaganje skrbstvenih dolžnosti na neplačano zasebno sfero, kjer po poglobljajoči se ali znova uvedeni delitvi dela največji delež bremena znova nosijo ženske. Hkrati danes pod pritiski neoliberalizacije čedalje bolj prihaja do izraza t. i. feminizacija revščine, ki je med drugim povezana tudi z množičnim potiskanjem žensk v razvrednotene

in nekvalificirane poklice znotraj servisnega sektorja na zahodu in najslabše plačanega ročnega ali proizvodnega dela v izvozno naravnanih državah t. i. tretjega sveta. To je drugorazredno obravnavana delovna sila, ki je z uvedbo fleksibilizacije tudi prva najhitreje odpuščena in se je posledično prisiljena zatekati k iskanju zaslužka za preživetje v sivi ekonomiji, kjer poleg priložnostnega dela pomočnice na domu postaja prevladujoči izhod v sili prav prisilna prostitucija.

Otrok deček v teh delih tako nastopa kot ekskluzivni nosilec univerzalnega otroštva, dekliška junakinja pa kot tista, ki nemo sledi njegovim vragolijam, kršenju in razveljavljanju pravil ter hkratnemu izkazovanju racionalnosti in sposobnosti razreševanja perečih vprašanj. Zadnje pa je v celoti odvisno od razvrednotenja dekliškega znanja, njegove pripojitve k osrednjemu deškemu protagonistu in pretvorbe dekliške protagonistke v obrobno in podcenjeno figuro. Na tovrstnih diskurzivnih manevrih v serialkah *Harry Potter* tudi temelji graditev samozadostnega in avtonomno delujočega maskulinističnega subjekta oz. nedolžnega otroka junaka, ki rešuje človeštvo pred silami zlega. Prav v tem pa se tudi skriva past romantične ideologije nedolžnega otroštva: s tem ko otroka postavlja za nezaznamovano, zunajdružbeno in torej izvotljeno, sentimentalno čisto bitje, ga v resnici pretvarja v mejno in simbolno figuro. Ta romantična ikona otroka, ki naj bi bila domnevno izvzeta iz družbenih procesov in razlaščena kakršnihkoli konkretnih materialnih specifičnosti, kvečjemu nastopa le še kot simbolno odlagališče projiciranih želja in nostalgicnih videnj odraslega sveta. V tem pa se skriva tudi bistvo ponovnega oživljanja ikonografije nedolžnega otroštva, ki seveda ni nevtralna in nedolžna. V istem zamahu namreč služi ponovnemu obujanju, reprodukciji in naturalizaciji preživetih hierarhičnih konstruktov maskulnosti in femininosti, ki jih kapitalizem potrebuje pri segmentaciji različno ovrednotene in podcenjene feminizirane delovne sile, kot tudi odvrčanju kritičnega pogleda od dejanskih procesov družbeno-političnih umeščanj in naslavljanja otrok.

Literatura

- ARIÉS, P. (1991): *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana, Škuc.
- BURCAR, L. (2002): Od čarobne palice Harryja Potterja k mitskim razsežnostim imaginarija otroštva. *Otrok in knjiga* 54: 134–140.
- BURCAR, L. (2004): The splashy comeback of fantasy genre in children's literature – REINVENTING THE MYTH OF THE »EVE WOMAN«. *Interlitteraria* 9: 246–266.
- BURCAR, L. (2007): *Novi val nedolžnosti. Kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrouta?* Ljubljana, Sophia.
- FLYNN, R. (2002): Affirmative Acts': Language, Childhood, and Power in June Jordan's Cross-Writing. *Children's Literature* 30: 159–185.
- HEILMAN, E. (2003): Blue Wizards and Pink Witches: Representations of Gender, Identity and Power. V *Harry Potter's World: Multidisciplinary Critical Perspectives*, ur. Elisabeth E. Heilman, 221–239. New York, Routledge.
- HIGONNET, A. (1998): *Pictures of Innocence. The History and Crisis of Ideal Childhood*. London, THAMES AND HUDSON.
- MURRAY, G. (1998): *American Children's Literature and the Construction of Childhood*. New York, Twayne Publishers.
- KUZNETS ROSTOW, L. (1994): *When Toys Come Alive: Narratives of Animation, Metamorphosis, and Development*. New Haven in London, Yale UP.
- PACE, P. (2002): Staging Childhood: Lewis Hine's Photographs of Child Labor. *The Lion and the Unicorn* 26: 324–352.

- PIFER, E. (2000): *Demon or Doll? Images of the Child in Contemporary Writing and Culture*. Charlottesville in London, University Press of Virginia.
- PLOTZ, J. (2001): *Romanticism and the Vocation of Childhood*. New York in Basingstoke, Palgrave.
- RICHARDSON, A. (1999): Romanticism and the end of Childhood. V *Literature and the Child: Romantic Continuati-
ons, Postmodern Contestations*, ur. James Holt McGavran, 23–43. Iowa City, University of Iowa Press.
- ROWLING, J. K. (1997a): *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London, Bloomsbury.
- ROWLING, J. K. (1997b): *Harry Potter. Kamen modrosti*. Ljubljana, Epta.
- ROWLING, J. K. (1998): *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London, Bloomsbury.
- ROWLING, J. K. (2000a): *Harry Potter and the Goblet of Fire*. London, Bloomsbury.
- ROWLING, J. K. (2000b): *Harry Potter. Dvorana skrivnosti*. Ljubljana, Epta.
- ROWLING, J. K. (2003a): *Harry Potter and the Order of Phoenix*. London, Bloomsbury.
- ROWLING, J. K. (2003b): *Harry Potter. Feniksou red*. Ljubljana, Epta.
- WALLACE, J.-A. (1995): Technologies of 'the child': towards a theory of the child-subject. *Textual Practice* 9/2: 285–302.

Sezamov projekt »Ulica je naša«

Uvod

Življenjski prostor, v našem primeru prostor Ljubljane, opredeljujeta dve znanstveni disciplini: urbanizem in arhitektura. To počneta v skladu z lastnimi teoretskimi paradigmi, pa tudi z estetskimi 'zapovedmi', ki jih prevzemata. Njuno delovanje je vseprisotno in zatorej učinkuje na naše vsakdanje življenje. Določata nam, kje in kako naj živimo, kaj je zasebni in kaj javni prostor, zakaj ubrati eno pot in druge ne in podobno ... V marsičem določata tudi, kdo in kdaj sme uporabljati kateri prostor (čemur se kmalu, če ne že takoj, prilagodijo tudi represivni organi). V tej estetizaciji in funkcionalnosti prostor torej tudi označujeta, mu dajeta komunikacijski družbeni pomen. S projektom »Ulica je naša« poskušamo v združenju Sezam na novo označiti prostore v mestu. Cilj projekta je označitev tistega prostora, ki je v mestu tako po njegovem namenu in kot po ljudeh, ki se tam zadržujejo, zapostavljen. Govorimo o javnih prostorih, ki so namenjeni otrokom, vendar ne o tradicionalnih igriščih. Govorimo torej o prostoru, ki a priori pripada nečemu drugemu kot otroški igri. S pomočjo umetniškega poseganja v sicer tradicionalno urbanem tkivu želimo vidno označiti prej omenjeni prostor tako, da bi ustvarili novo komunikacijo glede na njegovo drugo funkcionalnost. V svoji novi podobi je vseskozi izražal govornico igre, sanj in prostosti. Izražati se je moral in se še mora tako, da so ga otroci dojemali in ga še dojemajo kot svoj prostor (vzporednico lahko potegnemo z ilustriranjem otroških knjig, ki šele z ilustracijami dobijo nekakšno svojo zunanjo podobo, da gre za otroške, torej drugačne knjige). Izraziti mora navsezadnje tudi zmožnost nenehnega spreminjanja in tolerantnosti.

Glavna sila, ki nas je vlekla k idejni zasnovi tega projekta, je pojav ti. citizacije mestnega jedra. Ta pomeni praznjenje mestnega središča, ki je živahno zgolj ob delovnih dneh dopoldne, ko se množice zaposlenih vanj valijo in nato popoldne tudi izginejo. Zato so se trgovine in lokali začeli seliti v trgovska središča. In ta trend se je pred desetimi leti, ko smo s projektom tudi začeli, nakazoval tudi pri nas. Preživljanje sobotnih popoldnevov in nedeljskih dopoldnevov v trgovinskih središčih postaja oblika socialnega življenja; ne le potreba po nujnih nakupih, ampak način preživljanja prostega časa. Nič čudnega, da trgovci takšen način socialnega

življenja spretno izkoriščajo za organiziranje tistih dejavnosti, ki bodo pritegnile še več ljudi in ki bodo omogočile še večjo potrošnjo. Največja in najbolj hvaležna investicija je investicija v malčke. S tem seveda ni nič narobe; človek se mora nekako preživljati. Problem vidimo predvsem v tem, da se ta populacija seli iz javnih prostorov v zasebne, potrošnje polne prostore. Praznjenje mesta namreč demotivira vsakogar, ki pride vanj: dnevnega migranta, turista, sprehajalca, nakupovalca in ne le stanujoče v mestu. Zato smo kot strategijo oživitve mestnega jedra ponudili projekt, usmerjen k otrokom in družinam.

Z uspešno mestno politiko oživljanja mestnega središča se je naša paradigma nekoliko spremenila. Zdaj v večji meri problematiziramo proces izginjanja javnih prostorov, ki so lahko namenjeni otrokom, mladim ali starim. Ulica, ki je bila pred prihodom avtomobilskega prometa prostor igre otrok, je postala otrokom sovražno in nevarno okolje, a v zadnjem desetletju se je tudi pri nas začel proces vračanja ulic pešcem. Nastale so tako imenovane »peš cone«. Cone, kjer naj bi ulica zopet bila javni prostor, namenjen vsakomur in vsem. Ta sicer na prvi pogled pozitivni trend izpodpiranja avtomobilov iz mestnih jeder je imel seveda tudi svoj povsem specifični notranji naboj. Bil je tesno povezan s komercialnimi dejavnostmi, z nastajanjem trgovskih kompleksov, verig različnih restavracij hitre prehrane, gostinskih lokalov in barov. Otroci so, tako kot vsi ljudje, zdaj zaželeni, a predvsem kot potrošniki. S svojim projektom smo skušali ta komercializirani prostor preseči.

Za izvajanje projekta smo izbrali prostor na Cankarjevem nabrežju v Ljubljani, pred kavarno Maček, kjer od sredine junija do sredine septembra vsako soboto od desete do trinajste ure potekajo delavnice. To je čas sobotnega obiska tržnice, torej najbolj obiskanega dopoldneva središča Ljubljane v tednu. Tako praktično zavzamemo del najbolj gostinsko zapolnjenega središča Ljubljane. To pa je tudi naš namen.

Zakaj se nam zdi samoumevno, da so na Cankarjevem nabrežju lahko le gostinski lokali s svojimi vrtovi, tako da človek ne more več nikamor sesti, ne da bi moral ob tem plačati pijāčo? Kot da je ta prostor vnaprej oddan gostinskim lokalom. Mi menimo ravno nasprotno; javni prostor je po definiciji prostor ali območje, ki je dostopno vsem, ne glede na raso, spol, socialni status, starost ... Zanj ni treba plačati vstopnine, niti niso tisti, ki vstopajo, izpostavljeni kakršnikoli segregaciji. Po vsebini pa je javni prostor kraj, kjer se odvija (uresničuje) naše javno življenje, pa tudi vsaka oblika urbanosti. Je osnovni »material« mesta in skupnosti in kot tak pogoj za socialno in družbeno dimenzijo bivanja. Javni prostor je zatorej prav tako naš prostor kot prostor gostincev in imamo enako pravico ta prostor zavzeti kot oni. Seveda morajo obstajati tudi gostinski vrtovi, a morajo imeti neko mejo. Ko se v soboto dopoldne ali ob poletnih večerih sprehajaš po tem nabrežju, dejansko skorajda ne moreš mimo. Tam ni več prostora niti za normalen sprehod, kaj šele za otroško igro ali kaj drugega. Zato smo si namenoma izbrali prav ta prostor, ki smo ga z uporabo različnih materialov (predvsem tekstila in drugih mobilnih, lahkih materialov) označili. Izbrali smo prostor, ki je namenjen zgolj ustvarjanju dobička, in ga za nekaj časa spremenili v prostor igre in zabave. Ta prostor je namenjen vsem in vsakomur. Ne samo in zgolj konzumentom blaga, ki ga ponujajo restavracije in lokali na tem najbolj atraktivnem prostoru Ljubljane, temveč tudi mimoidočim, bežnim obiskovalcem, otrokom, ki stanujejo v bližini, otrokom, ki so na obisku pri vrstnikih, ali družinam, obiskovalcem mesta itd. Igralni prostor je kombinacija stalnega pohištva in trenutne improvizacije, ne estetizira mestne politike, temveč s svojim prisvajanjem politizira vprašanje rabe javnih prostorov. Na začetku smo na Cankarjevem nabrežju nastopili skupaj z »Art marketom« in »Miniteatrom«, zavzeli smo pravzaprav celotno obrežje. Danes smo ostali samo še mi na račun gostinskih lokalov.

Naš projekt je specifičen in avtentičen tudi zato, ker se hoče razlikovati in ker se razlikuje od šolskih, učno-vzgojno usmerjenih programov, ker se razlikuje od vrtčevskih, skupinskih programov, kjer se dela z že znanimi skupinami otrok, oziroma kjer se otroci poznajo med seboj. Razlikuje pa se tudi od igranja na dvorišču. Tu sprejemamo otroke in mlade, ki se med seboj ne poznajo, različnih starosti, od najmlajših, ki so šele shodili, do starejših, ki jih potegnemo zraven bodisi kot tiste, ki sodelujejo kot ustvarjalci, bodisi kot tiste, ki pomagajo učiti druge. Skušamo pripraviti atraktivne, zanimive, vesele, prijazne delavnice (včasih v obliki tabora, drugič cirkusa, tretjič peskovnika) z usposobljenimi mladimi mentorji, ki pritegnejo večje število otrok, mladih in njihovih staršev. Za ta namen smo iskali inovativne mlade ljudi (večinoma umetnike ali pa bodoče umetnike in likovne pedagoge) z različnimi znanji, spretnostmi in sposobnostmi, ki so otroke vedno znova presenečali z izbiro tem, materialov in tehnik dela. Tako smo sestavili skupino petnajstih umetnikov oziroma mentorjev. Umetniki vabijo otroke v odkrivanje nepoznanega notranjega sveta, v svet domišljije in idej. Menimo, da otrok ni treba animirati, saj so tega sposobni sami. Otroci so lahko sami sebi v zabavo. Vsaka delavnica izrazi individualnost »umetnika«, ki jo je zasnoval. Čeprav gre za enkratno in skupinsko delo otrok ali pa mladine, se čuti nevidna roka posameznika iz ozadja.

»Ulica je naša« se torej razlikuje od Hiše eksperimentov, ki temelji na približevanju znanosti otrokom. Naše delavnice temeljijo na približevanju umetnosti otrokom in mladim na avtentičen način, z umetniki samimi. Ti so namreč izjemno pomemben povezovalni dejavnik pri graditvi osebnosti otrok, pri iskanju pravic do kulturnega življenja in pri odpravi socialnih pregrad na nevsiljiv način. Poudariti je treba tudi, da so delavnice brezplačne in torej dostopne za vse. V Sezamu spodbujamo srečevanje ljudi in skozi čas nam je uspelo realizirati nove svobodne prostore igre in socialnega povezovanja vseh starosti in generacij. Zahvala gre sodelavcem, ki delijo svoje izvirne ideje in energijo.

Simbolno projekt uokvirja prostor, vendar mu hkrati daje atribut transparentnosti. S svojo obliko in načinom delovanja govori o svoji začasnosti, toda hkrati tudi o tem, da se ga da postaviti kratko malo takoj, in to kjerkoli v mestu. Tam, kjer si ne glede na vse, to želijo otroci – manjšina z najmanj pravicami. Posebej takrat, ko ne predstavljajo dragocene investicije za prihodnost. Torej v trenutku, ko se zgolj brezskrbno igrajo in ne učijo in ubogajo.

Eden ključnih delov projekta je tudi prenos naše intervencije v prostoru na druge medije: fotografiranje, videoposnetke. Ti lahko še večjemu številu ljudi z uporabo svetovnega spleta pokažejo umestitev te nove označitve v širši urbani prostor s ciljem, da prostor lahko interaktivno spreminja vsakdo po svojih lastnih željah in afinitetah. S tem projekt vidno in sam po sebi spreminja kulturno podobo mesta samega. In sicer tako, da omogoča prepoznavanje mestnih

prostorov z očmi in značilnostmi življenjske prakse otrok. V pogledu na nabrežje tako ne vidimo več le streh hiš, ceste, reke in gostinskih plačljivih vrtov, temveč tudi vesel, lahkoten, koloritni prostor nečesa drugačnega in spreminjajočega se.

Izginjanje prostorov za otroško igro, izginjanje otroških iger je proces, ki ne govori zgolj o krčenju javnih prostorov, ne govori zgolj o nastajanju otrokom sovražnih prostorov, govori predvsem o subtilnem procesu nadzorovanja in obvladovanja najnežnejšega obdobja človekovega življenja. Priča smo procesu spreminjanja otroka, sveta otroških iger, sanjarij in fantazij, v nadzirani proces kapitalizacije, proces dolgoročnega investiranja. Tu ni prostora za igre in sanje oziroma je možen samo in edino takrat, ko se ga naveže na možnost potrošnje staršev. In prav temu se želimo s projektom »Ulica je naša« zoperstaviti. Otrok na ulici ni nujno sinonim za nevarnost in slabo družbo. Otrok na ulici je utrip tega mesta. Otrok gre spet v mesto, ne igra se samo doma in bitka z novo tehnologijo (še en pereč problem naše družbe, kar se tiče socializacije otrok) je vsaj za nekaj uric dobljena. Na ulici (realno) spozna zanimive nove ljudi, vrstnike, starejše in mlajše od sebe. Starši pa v družbi drugih staršev za trenutek postanejo in se, kot smo opazili, včasih igrajo še sami, še zlasti moški. Projekt oziroma idejo »Ulica je naša« smo razširili na različne prostore. Veliko delavnic namreč prirejamo »gverilsko«, in sicer se naključno postavimo v mestno jedro in priredimo brezplačne otroške delavnice za vse. Gre za inovativen pristop in inovativno rabo prostora, ki na eni strani ponuja neko uporabno, brezplačno preživljanje prostega časa in po drugi strani zastavlja politična, urbanistična, arhitekturna in socialna vprašanja.

Literatura

SEZAM. ZDRUŽENJE MLADIH, STARŠEV IN OTROK. Dostopno prek: www.zdruzenje-sezam.si (12. oktober 2012).

ARHITEKTOV BILTEN. MEDNARODNA REVIIJA ZA TEORIJU ARHITEKTURE (2008): XXXVIII(177/178).

Dostopno prek: www.ab-magazine.com/177-178.html (12. oktober 2012).

Otroška igrišča kot odraz prevladujočih konceptov otroštva

Analiza na primeru razvoja ljubljanskih
otroških igrišč od druge polovice
19. stoletja do leta 1945.

Prizor iz peskovnika kot analogija pozicije otrok v današnji zahodni družbi

Izkušnjo mesta tvorijo posamezni prostori in njim pripadajoči prizori – urbane vsakdanjosti, mimo katerih stopamo, se jih udeležujemo, ne da bi se o njih spraševali. Navsezadnje pojem vsak dan definiramo kot »kulturne prakse, ki se razumejo same po sebi, o katerih ni treba nenehno razmišljati, prakse, ki delujejo – kar tako« (Köstlin, 1999: 140). Med urbane samoumevnosti danes spadajo tudi otroška igrišča oziroma »urejene površine za otroško igro ob stanovanjskih poslopih, vrtcih in šolah, v parkih in kopaljških« (Slovenski etnološki leksikon, 2007: 397). Na njih pa se vsak dan zvrstijo takšni in drugačni (in prav tako samoumevni) »prizori iz peskovnikov«.

Peskovnik je prostor, kjer odrasli pustijo svoje otroke z namenom, da bi se tam pogovarjali, igrali ali delali z minimalno potrebo po vmešavanju [staršev]. Tako se lahko odrasli, ki so našli sredstvo, kako zamotiti otroke, posvetijo resnim življenjskim stvarjem ... Če otroci postanejo glasni in začnejo motiti starše, jim prinesejo novih igrač. Če uporabniki peskovnika v igri zavzamejo nasprotni strani in začnejo drug drugega tolči po glavah, bodo starši pritekli, juniorjem bolj ali manj nepristransko prisolili zaušnico, pomirili situacijo in nato, najverjetneje v znak kesanja, prinesli svežega peska in igrač, potrepljali uporabnike peskovnika po glavah in naposled ponovno izginili v svet odraslih poslov in opravkov. (Sternlieb v Ward, 1978)

Gornje vrstice seveda lahko beremo dobesedno, se morda namuznemo ob lahno ciničnem podtonu v opisu »peskovniškega koda obnašanja«, ki otrokom in staršem na otroških igriščih dodeljuje karakteristične vloge. Pa vendar, ko se ozremo onkraj dobesednega, »prizor iz peskovnika« dobi nove razsežnosti.

Sternlieb je v gornjih vrsticah peskovnik (otok brezskrbne otroške igre) zamejil od preostalega okolja (sveta odraslih poslov in opravkov), načrtal ostro ločnico med svetom otrok in svetom odraslih ter se s tem dotaknil ključne dihotomije, na kateri temelji današnji, v zahodni družbi prevladujoči koncept otroštva. Konvencija o otrokovih pravicah iz leta 1989 otroka definira kot sfero zaščitenosti in nedolžnosti, ločenosti od politične sfere, javne sfere in od dela (Zidar, 2003: 360). »Prizor iz peskovnika« lahko torej beremo tudi kot analogijo »protektivnega otroštva« (Zidar, 2003), ki opredeljuje položaj otrok v današnji zahodni družbi.

Govoriti o samoumevnosti, »naravnosti« otroških igrišč, je zmotno v tolikšni meri, kolikor je napačno govoriti o otroštvu zgolj kot o biološki danosti, saj gre v resnici za družbeni konstrukt, ki je tako kulturno kot zgodovinsko variabilen (Ariès, 1959; Zidar, 2003; Montgomery, 2009). Ideja o prostorskem načrtovanju za otroško igro ni tu že od nekdanj in kar sama po sebi. Rodi se lahko šele v družbi, ki že priznava specifično »naravo« otroka (Ariès, 1959: 128), oziroma v družbi, ki je že definirala, bolje rečeno skonstruirala njegove specifične potrebe in pravice. Potreba po posebnih prostorih, namenjenih izključno igri, v svojem bistvu torej že predvideva, če uporabimo termine Bergerja in Luckmanna, »objektivizirano, institucionalizirano, legitimizirano in naposled ponotranjeno« (v Zidar, 2002: 6) ločnico med odraslim in otrokom. Medtem ko je prvi pogoj za rojstvo ideje odkritje otroštva, je drugi prav zagotovo rojstvo družbene zavesti o vzgojnem pomenu igre. O otroških igriščih se lahko začne razmišljati, jih začne načrtovati šele znotraj miselnosti, ki otrokom pripiše (če ne celo predpiše!) igro. Pripoved o otroških igriščih je pravzaprav zgodba o družbenem pojmovanju otroka in tudi družbenem pojmovanju igre.

Sama ideja, ki poganja ustanavljanje igrišč, torej črpa iz zahodnega koncepta otroštva (temelji na ločnicah otrok/odrasli, igra/delo), se naposled preslika v prostor in materializira v obliki igralnih otokov. S tem pa ustvarja dodatno ločnico – na prostorski ravni. Otroke trga iz realnega okolja (s tem odtuji spontani otroški igri) ter usmerja v posebno načrtovane in oblikovane prostore (za usmerjeno, nadzorovano in zaščiteni otroško igro). Podoba in igralne vsebine otroških igrišč prej kot o otroku povedo kaj o odraslih – so vedno znova odslikava prevladujočih konceptov otroštva in družbenega razumevanja otroške igre.

Rojstvo otroka

Otroštvo je moderna ideja (Montgomery, 2009: 51). Tradicionalna družba otroka v smislu koncepta z natančno definiranimi potrebami in pravicami (ki se razlikujejo od potreb in pravic odraslih) še ni poznala (Ariès, 1959). Toliko bolj je bilo otroštvo »obdobje tranzicije, ki je hitro minilo in ki je bilo prav tako hitro zopet pozabljeno« (Ariès, 1959: 34). Takoj ko je otrok lahko živel brez stalne podpore matere ali dojilje, ga je odrasli svet posrkal vase (Ariès, 1959: 128).

Zamejitev sfere otroštva od odraslosti je rezultat dolgotrajnega procesa. Marija Zidar prepoznava množično šolanje, znanstvene diskurze in sisteme vednosti (pedagogiko, didaktiko, medicino, psihiatrijo, psihologijo ipd.), mladoletniško sodstvo in naposled meščansko družino kot tiste štiri mehanizme, ki so otroka iztrgali iz sveta odraslih, ga od njega zamejili in naposled definirali kot specifično kategorijo (Zidar, 2000). Kot je poudaril Ariès, je sama ideja o otroštvu kot ločeni kategoriji svoj vrhunec doživela v 19. in 20. stoletju, in sicer s sentimentalizacijo otroštva znotraj meščanske družine, ki je na otroka začela gledati kot na »še nepripravljenega za življenje ... in zatorej izpostavljenega posebni obravnavi, nekakšni karanteni, preden se mu je dovolilo pridružiti odraslim« (Montgomery, 2009: 51). Zаметke otroških igrišč je torej treba začeti iskati v času izoblikovanja meščanskega koncepta otroštva.

Igra kot otrokova osnovna pravica in potreba

Igra »je delovanje, ki poteka iz notranje nuje in ga spremlja svojevrstno ugodje, nima zavestnega zunanjega namena, marveč ima svoj namen samo v sebi, delovanje, ki ga določata gon po

dinamičnem oblikovanju in gon po statični predanosti« (Kuret, 1959: 17). Iz »notranje nuje« se otroci igrajo že od nekdaj, oziroma kot poudarja Tanja Tomažič, je otroška igra nekaj najstarejšega na svetu (1999: 7). Lancy poudarja, da raziskave antropologov kažejo na prisotnost otroške igre v vseh obravnavanih kulturah (Montgomery, 2009: 144). Igro potemtakem lahko razumemo kot zgodovinsko in kulturno univerzalnost. Drugače je z družbenim pojmovanjem otroške igre. Dihotomija, ki odraslemu pripisuje delo, otroku pa izključno igro, poudarjata Zelizer in Nieuwnhuys, je osrednja značilnost specifičnega zahodnega pojmovanja otroštva (Montgomery, 2009: 149). Ta pa se, kot smo videli, rodi šele v konkretni točki družbene preteklosti.

Danes sicer igro pojmuje kot samoumevni, nujno potrebni sestavni del otroštva (Kuret, 1959; Tomažič, 1999), vendar ni bilo vedno tako. Družba je morala prepoznati pomembnost igre tako za telesni kot za duševni razvoj otroka in jo umestiti na lestvico otrokovih (prav tako družbeno konstruiranih) potreb in pravic. Bistveno vlogo je pri tem prav gotovo odigrala moderna, od razsvetljenstva naprej razvijajoča se pedagogika. Začeni s Jean Jacques Rousseaujem in njegovim pedagoškim delom »Emil ali o vzgoji« (1762), nato z imeni, kot so Johann Amos Komensky, Johann Heinrich Pestalozzi, Johann Friedrich Herbart in Friedrich Fröbel, si je igra počasi izborila mesto v vzgoji otroka (Aick, 1963).

Družbeno priznavanje vzgojnosti igre je odpiralo pot razvoju otroških igrišč ob poslopih vrtcev. V otroških vrtcih pedagoga Friedricha Fröbla danes iščemo prve zametke otroških igrišč (Aick, 1963). Šolska otroška igrišča pa so si svoje mesto ob šolskih poslopih najverjetneje izborila šele prek telesne vzgoje.

Opredelitev igre kot osnovne otrokove pravice in potrebe, prepoznanje njene vzgojnosti, zveni kot »nekakšna bleščeča zgodba o uspehu« (Zidar, 2002: 44). V podobnem tonu se bere delo o kulturni zgodovini otroških igrišč, ki jo je sam avtor naslovil z »Osvoboditev otroka« (Aick, 1963). Zahodna družba v vlogi protagonista se bori za lepšo otrokovo prihodnost, zaščititi od igre preganjane in zaradi igre kaznovane otroke in jim podari prostore, kjer je igra ne samo dovoljena, temveč tudi zaželena. Vendar je vsakršno opravičevanje vzgojnih ravnanj s termini, kot sta »pravica« in »potreba«, bolj sporno, kot se zdi na prvi pogled (De Batistič, 1993). Pod krinko zaščite in skrbi za blaginjo otrok se namreč v obeh pojmih skriva ne toliko biološko upravičena kot družbeno skonstruirana predstava o tem, kaj je za otroka dobro (De Batistič, 1993).

Sodobni zahodni koncept otroštva torej predvideva, da bo z igro potešil otrokove osnovne potrebe in pravice. Kakšna mora torej biti?

Mnenja o tem se spreminjajo skozi čas. Predstave o »edini pravi« igri polnijo igrišča z najrazličnejšimi vsebinami, jih »enkrat urejajo v nekakšna prilagojena telovadišča, drugič v podobe pravljičnih gradov in dežel, enkrat jih barvajo, drugič ne [...]« (Simoneti, 2010: 46)

Peskovnik – fiktivni svet, igralni otok sredi realnega »sveta odraslih poslov in opravkov«

Otroci se že od nekdaj igrajo kjerkoli, kadarkoli in s čimerkoli. Pri igri se poslužujejo svojega celotnega okolja in pri (samostojni!) izbiri lokacij za igro jih privlači vse prej kot pospravljen, urejen in oblikovan svet odraslih (Ward, 1978). Izkušnjo neformalnih prostorov, na katerih poteka spontana otroška igra, si otroci preteklosti delijo z otroki sedanjosti. Z opisi igralnih koticov svojega otroštva v Ljubljani konec 19. stoletja, kot jih je v svojih Spominih podal Janko Mlakar, bi se lahko (več kot 100 let pozneje) poistovetil tudi marsikdo izmed nas.

¹ Janko Mlakar nam je podal slikovit opis dneva, ko je kot osemletnik odšel »na tuzen«, kar je bila oznaka za potepanje, ki so jo uporabljali otroci na Mlakarjevi šoli na Grabnu. Poleg tega se je med počitnicami skoraj vsak dan s skupino prijateljev odpravil v Tivoli. Preden so prišli do mestnega parka, so morali (seveda brez spremstva odraslih) prehoditi skoraj ves center Ljubljane (Mlakar, 1975).

Tovrstnim prostorom otroške igre je napovedala vojno industrializacija skupaj z urbanizacijo. S širitvijo mest in večanjem prebivalstva v njih se krčijo razpoložljivi prostori za spontano otroško igro. Tiste, ki preostanejo, družba začne žigosati kot otrokom nevarne in neprimerne za njihovo igro. Maja Simoneti navaja oceno predsednika Roosevelta iz leta 1906, »da so mestne ulice prenevarne za igro, da je večina res dobrih iger na njih prepovedana, ker so poleti prevroče in ker so prepolne ljudi in

kriminala« (Roosevelt v Simoneti, 2010: 45). Podobno miselnost zasledimo na začetku dvajsetih let 20. stoletja v razpravi, ki je potekala v zvezi z ljubljanskim centralnim otroškim igriščem. S pomočjo mestne občine ustanovljena in s šolskimi oblastmi vodena »institucija formalne otroške igre« je obsodila neformalne prostore (mestne ulice in dvorišča), kjer so se rade volje igrali ljubljanski mestni otroci.

Industrializacija pospeši vzpon novih, formalnih prostorskih oblik za usmerjeno in varno otroško igro. Na prelomu iz 19. v 20. stoletje postanejo otroška igrišča obvezna sestavina urejanja industrijskega mesta (Simoneti, 2010).

Nastane vprašanje, koliko je družbeno favoriziranje formalnih prostorov za otroško igro obenem zgolj posledica industrializacije in urbanizacije. Prav gotovo se je zaradi rasti mest in zgoščevanja prebivalstva povečalo število nevarnosti, vendar se mora za samim svarjenjem pred nevarnostmi odraslega sveta skrivati še kakšen drug razlog.

Močan vpliv na miselnost zahodne družbe je imelo (in še vedno ima) razumevanje otroštva kot časa nedolžnosti (Mills, 2000). »Nedolžnega otroka« je treba zaščititi, in sicer ne samo glede nege, temveč glede »ohranitve stanja ignorance, nevednosti o posameznih področjih življenja, za katera odrasli menijo, da bi bilo bolje, če bi za prebivalce sveta otroštva ostala skrivnost« (Mills, 2000: 12). Izgubo nedolžnosti z odraščanjem (z vstopom v svet odraslih torej) predvideva tudi Hendrickov koncept »romantičnega otroka« (1997).

Prostori spontane otroške igre, ki so bili del realnega okolja, niso mogli zagotoviti ustreznih distance do sveta odraslih in njihovih »skrivnosti«. Med zadnje Postman prišteva spolna razmerja, denar, nasilje, bolezen, smrt, družbena razmerja in jezik (Postman v Mills, 2000: 12). S »skrivnostmi« so se lahko srečali otroci, ki so se (v igri) samostojno gibali po mestu. Nekaj primerov pohajanja, ki je bilo že od nekdanj priljubljeno opravilo mestnih otrok, se je v Spominih dotaknil Janko Mlakar.¹ Opisi njegovih vrstnikov prej kot na nedolžne otroke spominjajo na koncept »delinkventnega otroka« (Hendrick, 1997). Hendrick, ki je raziskoval konstrukcije in rekonstrukcije otroštev na območju Velike Britanije od začetka 19. stoletja do danes, pod konceptom razume otroka, ki je že okusil realno, odraslo življenje, ki deluje samostojno in pri tem ne potrebuje zaščite odraslih (Hendrick, 1997). Logično, da bodo v družbi, ki otroštvo definira kot obdobje nedolžnosti, odvisnosti in s tem potrebe po zaščiti s strani odraslih, tovrstni otroci opredeljeni kot »neotroci«. Zato jih je treba prevzgojiti, preoblikovati nazaj v »ustrezen« koncept. Morda lahko na cilj centralnega otroškega igrišča v Ljubljani, ki je z vzgojno igro skušalo odtujiti mladino potepanju in postopanju po mestu, gledamo tudi iz tega zornega kota.

Otroška igrišča trgajo otroke in njihovo igro iz realnega okolja ter jih plasirajo v ustvarjene, fiktivne prostore. S tem pa materializirajo ločnico, iz katere sama ideja pravzaprav črpa, in celo poglobljajo prepad med svetom odraslih in svetom otrok. Kaže, da sodobna mesta otrokom namenoma odrekajo odgovornost in družbeno koristne funkcije, ki bi jih do svojega bivalnega okolja lahko nosili, izpolnjevali sami (Ward, 1978).

Mestne zelene površine in otroška igrišča

Konec 18. stoletja se v meščanstvu rodijo nova kultura gibanja, osrednje mesto zavzame hoja. Sprehod postane priljubljena prostočasna aktivnost meščanstva, nedeljski sprehod pa, če stopimo še korak dlje, proti sredini 19. stoletja preraste v simbol meščanske družinske kulture (König, 1996; Warneken, 1991).

Pod vplivom razsvetljske miselnosti »nazaj k naravi« se je rodilo novo občutenje, novo pojmovanje narave oziroma, kakor se je izrazila Gudrun König, doživljanje le-te kot »estetskega užitka« (1996: 31). Nov kod gibanja (pomen hoje in sprehoda) se je združil z novim pojmovanjem narave (nov kod zaznavanja). Da pa sta se lahko v popolnosti razvila, sta potrebovala še posebno »fizionomijo javnega prostora« (König, 1996: 38).

Potreba meščanov, išoč »zdravja, oddiha in zabave v naravnem okolju« (Šterbenc Svetina, 2007: 17) na javnem zelenju, je začela v 19. stoletju spreminjati podobe mest. Pod vplivom Ilirskih provinc začetek 19. stoletja tudi v Ljubljano prinese novo urbanistično idejo o mestu, ki »ga prepletajo in z okoljem vežejo zeleni drevoredi in za javnost odprti plemiški parki, ideal mesta pa ni več klasična tržna zasnova, temveč obzidana zelena ureditev« (Suhadolnik, 1994: 18). Znotraj parkov, zelenja in sprehajalnih poti pa je urbanizem 19. stoletja posebno mesto dodelil tudi otroku. Najverjetneje ni naključje, da se o posebnih prostorih za otroško igro začne razmišljati v obdobju, ki otroka prepozna za posebno, od sveta odraslih ločeno kategorijo.

Kot poudarja Ariès, meščanska družina s sentimentalizacijo družinskih vezi na novo opredeli oziroma odkrije pojem otroštva (Montgomery, 2009: 51). Poleg intimizacije družinskih vezi meščanska družina pozna (in prakticira) tudi njihovo javno manifestacijo – družinski sprehod, ugotavlja Gudrun König, se rodi v 19. stoletju (1996: 224). Pri tem se poslužuje repertoarja družabnih prostorov, ki jih ponuja mesto – tudi zelenih površin. Med obiskovalci, ki so iskali zdravja, oddiha in zabave v naravnem okolju, so torej tudi otroci – otroci kot del meščanske družine.

Damjan Ovsec je Tivoli označil za prvi park v Ljubljani, kjer je bilo poskrbljeno tudi za zabavo otrok (Ovsec, 1994: 81). Od prvih omemb v drugi polovici 19. stoletja, prek raznovrstnih pojavnih oblik v 20. stoletju, vse tja do današnjih dni, smo tako priča urejanju posameznih površin, namenjenih tudi otroški igri. Drobcji informacij, ki pričajo o njihovem obstoju, se skrivajo v arhivskem gradivu in časopisju obravnavanega obdobja. Njihova povezava in primerjava s podatki iz sekundarnih virov pa sestavita, če se omejimo samo na osnovno faktografijo, naslednjo zgodbo.

Prvo otroško igrišče v ljubljanskem Tivoliju naj bi se nahajalo ob Lattermannovem drevoredu (Slovenski etnološki leksikon, 2007: 397). Kaže, da je igrišče ležalo v neposredni bližini ljubljanskega »Praterja«, in sicer ob tistem kraku Lattermannovega drevoreda, ki je povezoval Šiško z Gradiščem. Franc Vardjan na podobnem mestu (stičiče Loiber haupt Commercial Strasse – današnja Celovška in Lattermanns Alle – krak Lattermannovega drevoreda) omenja otroško igrišče (kot del rokokojskega kavarniškega vrta) iz druge polovice 19. stoletja (Vardjan, 1994: 26). Zgodba o urejanju igrišč se nadaljuje približno dve desetletji pozneje – pod taktirko mestnega vrtnarja Vaclava Hejnica. Med njegova pomembnejša dela spada ureditev južnega parka med Lattermannovim drevoredom (današnjim Jakopičevim sprehajališčem) in ribnikom v letih 1925 in 1926 (Vardjan, 1994: 33). Novo parkovno ureditev prikazujeta dobro ohranjena Hejnicova načrta, ki ju hrani Zgodovinski arhiv Ljubljane. V prvem načrtu sta vrisani dve igrišči (pravokotne in okrogle oblike). Nahajali sta se v parku vzporedno z Lattermannovim drevoredom. Na drugem načrtu pa med nasadi opazimo večjo ograjeno površino s pripisom »Athena«. To so prostori Ženskega športnega kluba Atena, nadaljevanje Ženskega telovadnega društva z začetka dvajsetih let 20. stoletja (Pavlin, 2004: 69). Hejnicovo delo je po njegovi smrti nada-

ljeval vrtnar Anton Lap. Skupaj z Jožetom Plečnikom sta leta 1931 ob železniški progi uredila trikotni park z vodnjakom in otroškim igriščem (Vardjan, 1994: 35, 38). V medvojnem obdobju se omenjenim igriščem pridruži še »otroški paradiz« ob tivolskem ribniku, ki so ga po načrtih arhitekta Borisa Kobeta dokončali leta 1943. Na njem se ljubljanski otroci igrajo še danes.

Otroško igrišče, bi lahko povzeli, je v tem času pravzaprav poimenovanje za peščene, travnate otoke znotraj parkovne ureditve, kjer se »tolerirata« (če uporabimo nekoliko bolj čustveno nabit izraz) živahnost in radovednost otrok, predvsem pa njihovo prosto gibanje. Zadnje je bilo v preostalem delu parka, predvsem v nasadih in na travnikih, nezaželeno in močno regulirano, bodisi z napisi kot »Ne uničuj nasadov!«, »Hoditi po travi strogo prepovedano« ali s prisotnostjo čuvaja (Ovsec, 1994: 90). Otroška igra in z njo povezan »živžav« sta smela potekati le na določenih, vnaprej odrejenih prostorih, in nikakor nista smela motiti urejenega sveta odraslih.

Otroška igrišča v primežu kulture telovadbe in športa

Pripovedi o telovadbi, športu in otroških igriščih se prepletata. Otroških igrišč najverjetneje ne bi bilo brez rojstva in razvoja te specifične telesne kulture. Pedagoška misel dolgo ni ločevala med igro, športom in telovadbo oziroma, kot se izrazi Gerhard Aick, »se je dolgo mislilo, da je zaposlitveni gon pri odraščajočih mogoče zadovoljiti z ritmiko, gimnastiko in športno igro« (1963: 8). Posledice tovrstne miselnosti so prisotne še globoko v 20. stoletju. Načrtovalci igrišč so dolgo favorizirali zgolj gibalni moment (telesno aktivnost in motoriko), in to v veliko škodo drugih bistvenih sestavnih delov otroške igre.

Razsvetljenska miselnost ni nastopila samo proti »zasedenosti« odraslih, razsvetljenska medicina in pedagogika sta čedalje bolj kritizirali tudi telesno neaktivnost otrok. Prosto in svobodno gibanje se je čedalje bolj propagiralo tudi pri meščanskem naraščaju (König, 1996; Warneken, 1991). Bistveno vlogo na področju vzgajanja novega razsvetljenskega koda gibanja so odigrali filantropisti, ki so »sklicujoč se na antične tradicije favorizirali tekanje, skakanje, nošenje, plezanje in balansiranje« (König, 1996: 208). Od drugih pobudnikov gibalne kulture so se razlikovali po dejstvu, da so svoje ideale izvajali tudi v praksi, in sicer z ustanavljanjem filantrupinumov (Stepišnik, 1968). Gojenci teh posebnih šol so se gibalni, urili in preizkušali svoja telesa pretežno v naravi, na svežem zraku in na temu primernih napravah. Seveda filantrupinumov ne smemo enačiti s sodobnimi igrišči. Zasledimo pa v njih elemente, ki do neke mere orišejo tudi dogajanje na današnjih igriščih. Navsezadnje ne moremo mimo opažanja, da plezalne konstrukcije, ki si jih je za svoje gojence umislil filantropist Guths Muths, neverjetno spominjajo na igrala, po katerih plezajo otroci sedanosti.

Filantropiste prištevamo med prve sistematizatorje organiziranega prebujanja telesne kulture (Stepišnik, 1968: 30). Šele meščanstvo je znalo to »tehnično stran sistemov povezati, razširiti in dati telesni vzgoji širšo vsebino: poleg nalog biološke in zdravstvene narave ji je naložilo še naloge v zvezi z moralno, družbenopolitično in estetsko vzgojo« (Stepišnik, 1968: 30). To »širšo vsebino« so telesni vzgoji na našem ozemlju dali Sokoli. Telovadec je moral postati »v telesnem, moralnem in estetskem pogledu čim boljši član družbenopolitične skupnosti« (Stepišnik, 1968: 104).

V drugi polovici 19. oziroma proti koncu 19. stoletja se s sokolskim telovadnim gibanjem v slovenskem prostoru razširijo telovadba, šport in planinstvo ter njihovo društveno organiziranje. Telesnokulturno življenje pa na Slovenskem doživi pravi razcvet v času med obema vojnoma (Stepišnik, 1968; Pavlin, 2004; Osjak, 2003).

Sredi cvetoče društvene klime in vzpona telovadne, športne miselnosti naletimo v medvojni Ljubljani na omembe posebnih prostorov za otroško igro. Številna telovadna društva in športni klubi med svoje dejavnosti uvrščajo tudi »otroška igrišča«. V časopisju obravnavanega obdobja se tako omenjata otroški igrišči ženskega odseka Gospodarskega naprednega društva in Ženskega športnega kluba Atena v Tivoliju. S pomočjo arhivskega gradiva se da rekonstruirati celo obstoj posebne institucije – Centralnega otroškega igrišča v Ljubljani.² Vsebinska tovrstnih igralnih prostorov kaže na specifično razumevanje odnosov med otroško igro, prostim časom (razvedrilom, zabavo) ter telovadbo in športom. Še najbolj se mu približa oziroma ga povzame Linnea M. Anderson: »Naravni instinkt v otrocih prebujajo željo po igri in zabavi, zaradi česar lahko skrenejo tudi na napačno pot. Rekreativna usmerja in izčisti instinktivno željo po igri.« (Anderson, 2003)

Obravnavana igrišča favorizirajo predvsem gibalni moment otroške igre. Bolj kot na samozaposlitev otrok pa na igriščih naletemo na organizirano rekreacijo (učitelji vodijo telovadne, športne igre ipd.).³ Če rekreacijo razumemo kot »bistveno za fizično, duhovno in moralno blaginjo posameznika ter ključnega pomena za moderno, demokratično, industrijsko družbo« (Anderson, 2003), lahko tudi trdimo, da so otroke na tovrstnih igriščih vzgajali v telesno, moralno in estetsko ustrezne (če se še enkrat opremo na sokolsko miselnost) bodoče člane skupnosti. Linnea M. Anderson poudarja, da so »igrišča današnjega dne [pravzaprav] republika jutrišnjega« (Anderson, 2003). Taka igrišča otroka dojemajo v smislu Hendrickovega »otroka naroda« (1997: 49). Državne oblasti začnejo posegati v vsakdan otroka, ko tega začnemo pojmovati kot potencial oziroma kot investicijo v narodovo prihodnost. Otroci postanejo del nacionalnega interesa.

² Mestna občina je leta 1922 (zaradi pomanjkanja razpoložljivih prostorov ob šolskih poslopih) izročila ljubljanskim osnovnim in meščanskim šolam v uporabo dve parceli v Trnovskem predmestju. Eno so uredili v centralni šolski vrt (za vzgojo šolske mladine z delom na vrtu), na drugi parceli so uredili centralno igrišče (za vzgojo telesa in duha z gibanjem). Centralni šolski vrt in igrišče sta bila opuščena leta 1934.

³ Idealna zasnova Centralnega šolskega igrišča (ki pa ni bila nikoli izvedena) naj bi imela zaposlene učitelje. Ti naj bi vodili mladinske igre in lahko atletske vaje (tek, razni skoki, metanje kopja ali diska). Poleti bi igre in vaje dopolnjevali s poletnimi športi (kapanje in plavanje) pozimi pa z drsanjem, sankanjem in smučanjem. Dejavnosti primerna naj bi bila tudi oprema igrišča (raznovrstna telovadna orodja, žoge, kolenice ipd.)

Otroški vrtec, šolski vrtovi ter sodobni trendi pri urejanju otroških igrišč – tri plati iste zgodbe

V sedemdesetih letih 20. stoletja publikacija Zveze prijateljev mladine omenja igrišča, kjer je »čedalje pogostejša tudi zaposlitev otrok z negovanjem cvetja in oskrbovanjem manjših domačih živali, ki so ponekod stalni prebivalci na igriščih« (Klanjšek, 1975: 12). Med pomembno opremo za tovrstna igrišča pa se navaja igralno vrtno orodje (loplate, grablje, motike ipd.) (Badjura in Šarec, 1973: 53). Sodobni trendi pri oblikovanju otroških igrišč so (tudi v 21. stoletju) usmerjeni v posnemanje narave (Simoneti, 2010: 44). Sterilnost klasičnih igrišč naj bi zamenjala podoba, ki s favoriziranjem naravnih materialov (voda, pesek, blato, skale, les ipd.), bolj kot k estetiki teži k življenjskosti (Simoneti, 2010).

Koliko so tovrstne vsebine realna potreba urbanih otrok? Spontana igra se vedno prilagodi danim razmeram. Mestni otroci dvigala nebotičnikov, vozičke v supermarketih vključijo v repertoar igrač in na prostorih, ki jih ponuja mesto (ceste, dvorišča ipd.), se ne igrajo nič manj radi kot v naravi ali na podeželju (Ward, 1978). Kaj je torej tisto ozadje, ki polni igrišča z elementi podeželja in narave?

Fenomen »simulacij podeželske izkušnje« (Ward, 1978: 191) v mestu bi lahko razumeli kot materializiran odgovor na potrebe urbanega prebivalca po neurbani izkušnji. Po odtujenem, po izgubljenem se namreč vedno hrepeni. Zaradi distance oziroma zaradi dejstva, da življenje mestnega prebivalca ni več neposredno vezano in odvisno od narave, ta izgubi značaj surovosti, neizprososti – karakteristike, pred katerimi so se (ironično) ravno podeželski prebivalci zatekali v mesta. »Sentimentalna ruralnost« (Ward, 1978: 192) se lahko rodi šele v urbanem okolju. Vse izkušnje narave in podeželja (lepote rastlin, živali in spremljajoči zvoki ter vonjave) dobijo novo, z nostalgijo nabito vsebino (Ward, 1978).

Prepričanost o pozitivnih učinkih narave na otroka ni novost. Že Rousseau je v delu »Emil ali o vzgoji« (1762) poudaril, da mora prava vzgoja otroka najprej ločiti od pokvarjene družbe, ga vzgajati v naravi (Aick, 1963). Družba pojme otrok, narava, otroška igra ali delo spleta v najrazličnejše medsebojne povezave. Te se manifestirajo v Fröblovem otroškem vrtcu, na šolskih vrtovih in na sodobnih igriščih.

Vzgojnemu pomenu otroške igre je konec 18. in v začetku 19. stoletja pot začrtal nemški pedagog Friedrich Fröbel (Aick, 1963). Pri tem se je oprl na novo institucijo – otroški vrtec. Nemška beseda »Kindergarten« (skovanka besed »das Kind« – otrok in »der Garten« – vrt) v sebi združuje dve komponenti. Prvo lahko razumemo kot »vrt otrok«, se pravi kot prostor, kjer se otroci s pravilno nego razvijajo in rastejo. Pojmovanje otroka se v tem primeru približa konceptu »otrok kot žival« (Mills, 2000: 26). Na enačenje otrok z rastlinami ali živalmi naj bi med drugim kazala terminologija, ki so jo avtorji uporabljali pri opisovanju otrokove vzgoje (Mills, 2000). Alenka Puhar je opozorila na tiste izraze v slovenskem prostoru, ki so kazali na krutost discipliniranja (v telesnem in duševnem smislu): prirezovanje, krotenje in udomačevanje (Puhar, 2003: 134). Metafor iz sveta narave pa se je v svojih delih posluževal tudi Friedrich Fröbel. Vendar je z besedami, kot so rast, razcvet in uspevanje, kazal predvsem na pozitiven pristop v odnosu do negovanja otrok:

Rastlinam in živalim, mladim rastlinam in živalim, damo časa in prostora, vedoč, da se notranji zakoni, ki delujejo v vsakem izmed njih, le tako primerno razcvetijo in zrastejo; mlade živali in mlade rastline pustimo v miru, skušamo jih obvarovati vseh nasilnih vplivov, vedoč, da bi v nasprotnem primeru motili njihov razcvet in zdrav razvoj. [...] Starši!, tudi vaši otroci bi lahko tako postali cvetoča in vsestransko razvita bitja. (Fröbel, 1826: 11, 12)

V pojmu otroški vrtec pa se skriva tudi prostorska komponenta pomena. Prvotno je bil otroški vrtec dejansko »vrt za otroke«, zemljišče na prostem, deloma zasajeno z rastlinjem, predvsem z drevesi (Pavlič, 1990: 8). Na njem pa so otroci po principu Fröblovega pedagoškega sistema negovali vsak svojo gredico ali pa izvajali gibalne igre. Gerhard Aick je te Fröblove prostore označil kot prva prava otroška igrišča v modernem pomenu besede (Aick, 1963).

Fröblove gredice najdemo tudi na šolskih vrtovih. Bile so prostor, kjer naj bi se učenci osnovnih (ljudskih) in meščanskih šol v praksi seznanili s kmetijskimi panogami in njihovimi postopki, kot npr. s sadjarstvom, vinogradništvom, čebelarstvom, vrtnarstvom ipd. Vzgojna vloga narave skozi igro (v Fröblovih vrtcih) preraste v vzgojno vlogo narave – skozi delo (na šolskih vrtovih).

Sklep

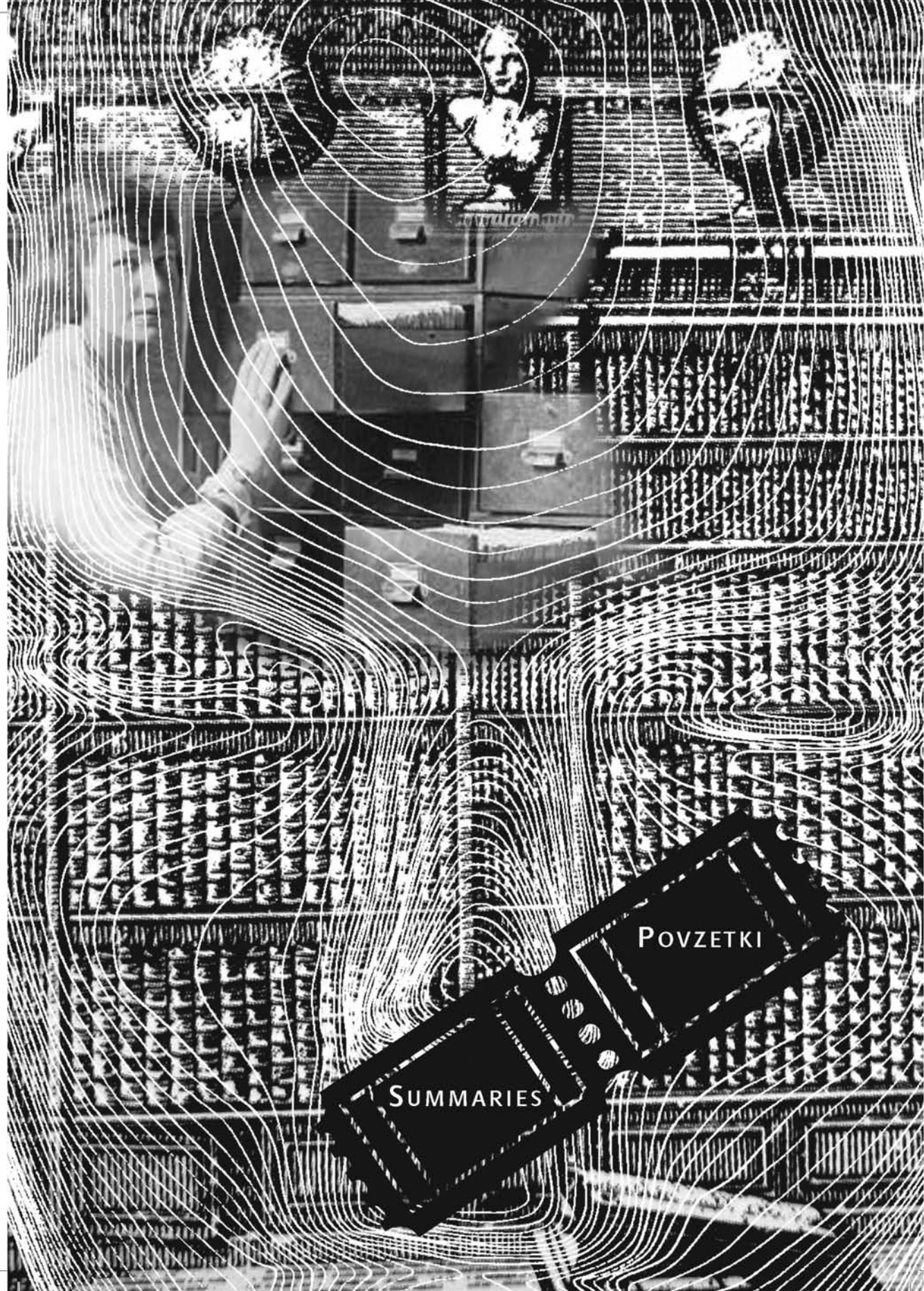
V članku smo skušali pokazati, da ideja, ki poganja ustanavljanje otroških igrišč, črpa iz zahodnega koncepta otroštva, se preslika v prostor in tam materializira kot igralni otok (s čimer ustvarja nadaljnjo ločnico med sfero otrok in odraslih).

Poleg omenjenega smo na otroška igrišča pogledali tudi iz perspektive, »[...] kako so se različne generacije in družbene skupine odzvale na družbene, ekonomske in politične izzive posameznih obdobj.« (Hendrick, 1997: 3) Otroška igrišča (na območju Ljubljane) smo skušali interpretirati kot logičen odziv na niz sprememb, ki so nastopile (povečini) z začetkom 19. stoletja. Industrializacija z urbanizacijo, razvoj meščanstva skupaj z njegovim načinom življenja, razvoj telesne kulture (telovadbe in športa) ter teoretične/moderne pedagogike so elementi, katerih prepletanje in medsebojno vplivanje je ustvarilo podlago, na kateri so vzklile prve »(pra) oblike« otroškega igrišča.

Literatura

- AICK, G. (1963): *Die Befreiung des Kindes: Kleine Kulturgeschichte des Spiels und des Kinderspielplatzes*. Hamburg, Hans Christians Verlag.
- ANDERSON, L. M. (2003): *The Playground of Today is the Republic of Tomorrow: Social Reform and Organized Recreation in the USA, 1890–1930*. Dostopno prek: http://www.infed.org/playwork/organized_recreation_and_playwork_1890-1930s.htm (17. oktober 2012).
- ARIÈS, P. (1959): *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Paris, Librairie.
- BADJURA, T. IN ŠAREC L. (1973): Sestavine otroškega igrišča. V *Otroška igrišča*, ur. Anita Dolanc, 29–54. Ljubljana, Zveza prijateljev Mladine Slovenije.
- BATISTIČ, M. DE (1993): Otrokove potrebe? *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 160/161: 45–57.
- FRÖBEL, F. (1826): *Die Menschenerziehung*. Dostopno prek: <http://www.froebelverein-keilhau.de/downloads/diemenschenerziehung.pdf> (17. oktober 2012).
- HENDRICK, H. (1997): Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present. V *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, ur. Allison James in Alan Prout, 34–61. London, Washington, Falmer Press.
- KLANJŠEK, A. (1973): Igrišče – otrokov življenjski prostor. V *Otroška igrišča*, ur. Anita Dolanc, 7–15. Ljubljana, Zveza prijateljev Mladine Slovenije.
- KÖNIG, G. (1996): *Eine Kulturgeschichte des Spaziergangs. Spuren einer bürgerlichen Praktik 1780–1850*. Wien, Böhlau.
- KÖSTLIN, K. (1999): Wissenschaftliche Orientierungen und gesellschaftliche Entwicklungen – ein Dialog: Volkskunde. V *Mensch - Gesellschaft – Wissenschaft: Versuche einer Reflexiven Historischen Anthropologie*, ur., v: Gert Dressel in Bernhard Rathmayr, 139–151. Innsbruck, Studia.
- KURET, N. (1959): *Igra in igrača v predšolski dobi*. Maribor, Obzorja.
- MESTNA OBČINA LJUBLJANA. DOKUMENTACIJA: LJU 24 (Mestni šolski svet v Ljubljani 1870–1928); LJU 26 (Krajevni šolski svet v Zgornji Šiški); LJU 29 (Krajevni šolski svet v Spodnji Šiški); LJU 397 (Krajevni šolski odbor 1870–1939); LJU 480 (Mestni ljudski odbor Ljubljana, prosveta in kultura), LJU 474/2 (Mestni ljudski odbor Ljubljana, Serija 2, Poverjenišтво za komunalno gospodarjenje); LJU 334 (Načrti).
- MILLS, R. (2000): Perspectives of Childhood. V *Childhood Studies: A reader in Perspectives of Childhood*, ur. Jean Mills in Richard Mills, 7–38. London, New York, Routledge.

- MLAKAR, J. (1975): *Spomini: 1. del*. Celje, Mohorjeva družba.
- MONTGOMERY, H. K. (2009): *An Introduction to Childhood: Anthropological perspectives on Children's Lives*. Chichester, West Sussex – Malden, Wiley-Blackwell.
- OSJAK, L. (2003): Množične oblike družabnega življenja sokolov in orlov. V *Podobe družabnosti*, ur. Monika Kokalj Kočevar, 51–60. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- OVSEC, D. (1994): Iz življenja Tivolija skozi čas. V *Tivoli – ljubljanski mestni park*, ur. Jože Strgar. Ljubljana, Kmečki glas.
- PAVLIČ, S. (1990): *Predšolske ustanove na Slovenskem: 1834–1945*. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- PAVLIN, T. (2003): Telovadba in šport med družabnostjo, stroko in narodnostjo. V *Podobe družabnosti*, ur. Monika Kokalj Kočevar, 61–70. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- PUHAR, A. (2003): *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- SIMONETI, M. (2010): Igrišča za otroke 21. stoletja. *Mladina* 24: 44–47.
- SLOVENSKI ETNOLOŠKI LEKSIKON (2007): Ljubljana, Mladinska knjiga.
- STEPIŠNIK, D. (1968): *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- SUHADOLNIK, J. (1994): Stavbni razvoj v Ljubljani (1144–1895) in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana. *Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 2: 11–25.
- ŠTERBENC SVETINA, B. (2007): *Ljubljanski mestni park Tivoli v 20. stoletju: Preživljanje prostega časa in družabno življenje v parku do druge svetovne vojne*. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- TOMAŽIČ, T. (1999): *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej.
- VARDJAN, F. (1994): Tivolski park od nastanka do danes. V *Tivoli – ljubljanski mestni park*, ur. Jože Strgar. Ljubljana, Kmečki glas.
- WARD, C. (1978): *The Child in the City*. London, Architectural press.
- WARNEKEN, B. J. (1990): Bürgerliche Emanzipation und aufrechter Gang: Zur Geschichte eines Haltungsideals. *Das Argument* 179: 39–49.
- ZIDAR, M. (2002): *Oris družbene konstrukcije otroštva na Slovenskem*. Diplomsko delo. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- ZIDAR, M. (2003): Nove-stare reprezentacije otrok in otroštva: Dekonstrukcija »protektivnega« otroštva. *Teorija in praksa* 2: 357–374.

POVZETKI

SUMMARIES

OTROK IN OTROŠTVO

23–32 Katarina Majerhold

Otroci in otroštvo

Med sočutjem, reparacijo in ljubeznijo do sebe in Drugega

Članek argumentira, da je podoba otroštva zgodovinski produkt (določen s prostorom in časom) in da v današnjem času potrebujemo nov pristop k pojmovanju otrok in otroštva. Hkrati pa ne trdimo, da je to univerzalno za vse prostore in čase, ampak je eden od vidikov, ki so bili do zdaj zanemarjeni in jih je treba dodati k naši dosedanji vzgoji in izobraževanju otrok. Naše pisanje ni pogojeno s kakšno funkcionalno instrumentalno teorijo, kakršna je bila npr. Freudova, ki je otroštvo in otroka ter sploh vse postavljala v funkcijo seksualnosti, tj. reprodukcije (za določene potrebe). Nasprotno, v članku trdimo, da je čustveni angažma, ki je potreben med otrokom in materjo oz. skrbnico/skrbnikom, pomemben tako za mater kot za otroka, kot tudi za mirno in srečno družinsko življenje ter mirnejšo demokratično, ljubečo in sočutno družbo.

Ključne besede: Aries, Nussbaum, Solomon, Greenspan, čustva, sočutje, ljubezen, empatija, vzgoja, morala, otroštvo, reparacija, demokratična svobodna, enakopravna družba.

Katarina Majerhold je filozofinja, urednica, scenaristka in neodvisna raziskovalka. Ukvarja se s filozofijo čustev, filozofijo ljubezni, veselja in sreče, filozofijo klovnanja in etiko. V letu 2012 je izdala monografije *Živeti, Ljubav u filozofiji, What Philosophy Can Tell you about Your Lover* (katarina.majerhold@gmail.com)

33–44 Barbara Turk Niskač

Predšolski otroci kot soudeleženci v raziskavi

Pristop vizualne antropologije

Na področju slovenske etnologije in kulturne ter socialne antropologije so otroci, predvsem pa predšolski otroci, še vedno v precejšnji meri izvezeti iz raziskovanja. Avtorica v članku preizpraša vlogo predšolskih otrok kot soudeležencev v etnografski raziskavi s poudarkom na uporabi vizualnih metod. Pri tem problematizira sodobne trende v raziskovanju otrok, ki se osredinjajo na njihovo delovalnost ter predstavljane perspektiv in glasov otrok.

Ključne besede: antropologija otrok in otroštva, vizualna antropologija, kolaborativne in participatorne metode, perspektive in glasovi otrok, delovalnost.

Barbara Turk Niskač je mlada raziskovalka in asistentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Za doktorsko disertacijo opravlja raziskavo o socializaciji in inkulturaciji v predšolskem obdobju. Objavlja poljudne članke ter znanstvene prispevke s področja antropologije otrok in otroštva ter vizualne antropologije. (barbara.turkniskac@ff.uni-lj.si).

45–52 Teja Močnik

Od šole rocka do generacije 2000

Reproduktivni in inovativni vidiki delovanja otrok v procesu socializacije

Sodobno pojmovanje inkulturacijskih in socializacijskih procesov se navezuje na dejavno vlogo otrok v njih. Otroci so prepoznani kot družbeni akterji z zmožnostmi vplivanja na družbeno realnost. Specifične vidike socializacije, kjer so še posebej izpostavljeni zmožnost reproduciranja, inoviranja ter moč vrstniških skupnosti, je William Corsaro povzel s pojmom interpretativne reprodukcije. Članek prikazuje, kako se s pomočjo glasbe kot inspirativnega in kohezivnega dejavnika oblikuje vrstniška skupnost, kako otroci s pomočjo glasbenih elementov reproducirajo družbeno realnost, hkrati pa tako vstopajo na področje družbenih inovacij, saj je glasba podlaga za ustvarjanje novih kulturnih po-

menov, s katerimi se otroci uveljavljajo in postajajo del družbene in kulturne realitete tudi kot njeni sotvorci.

Ključne besede: interpretativna reprodukcija, ustvarjalnost, vrstniške skupnosti, otroška participacija, glasba.

Teja Močnik je etnologinja in kulturna antropologinja, v zadnjem času vse bolj tudi prozaistka. Piše kratke zgodbe. Na strokovnem področju se posveča antropologiji otrok in otroštva. Znotraj tega na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pripravlja doktorsko disertacijo o predadolescentih in načinih njihovega vključevanja v družbo. Svoje prispevke objavlja v znanstvenih, strokovnih in literarnih revijah. (teja.mocnik@gmail.com).

67–81 Ana Lampret

Rdeči noski

Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem

Avtorica se v članku ukvarja z vprašanjem, kakšno vlogo imajo Rdeči noski, klovni zdravniki, v bolnišnicah in drugih ustanovah, ki jih obiskujejo. Pri tem razlaga pojme zdravja in bolezni, ki so za razumevanje vplivov humorja na zdravje in zdravljenje ključni. Avtorica posledično ugotavlja, kako klovni zdravniki vplivajo na posameznikovo izkušnjo bolezni in hospitalizacijo. Osredinja se tako na psihološke kakor na socialne vplive, ki jih imajo klovni zdravniki na bolnike. Pri tem avtorica obravnava predvsem otroke, katerih bolnišnična izkušnja je velikokrat povezana s strahom pred bolečino in neznanim okoljem. Rdeče noske pri tem predstavlja kot dejavnost, ki blaži otrokov strah, skrbi za preusmerjanje otrokove pozornosti in na drugi strani vpliva tudi na starše, ki so zaradi otrokove bolezni velikokrat najbolj obremenjeni.

Ključne besede: Rdeči noski, humor, bolnišnica, otroci, bolezni

Ana Lampret je diplomirala iz etnologije in kulturne antropologije z nalogo *Vključenost humorja v slovenski zdravstveni sistem: antropološka raziskava vloge humorja pri zdravljenju bolezni na primeru programa 'Rdečih noskov'*. Od leta 2008 deluje v Društvu za po-

moč trpečim in bolnim Rdeči noski kot klovnesa zdravnica in v letu 2011/2012 tudi kot asistentka projekta. S prispevkom na temo prisotnosti humorja v bolnišnicah je sodelovala tudi na EAEN 2011 (*European Affective Education Network Conference*) ter na znanstvenem posvetu medicinske antropologije 2012 (lavrinc.ana@gmail.com).

101–115 Tina Palaić

Nasilje v družinah

Institucionalna intervencija

Avtorica se v prispevku ukvarja z vprašanjem institucionalnega ukrepanja v primerih nasilja v družinah, njeno delo pa temelji na raziskavi konkretnega primera nasilja v družini. Zakonodajo in strokovno doktrino posameznih strok, ki so vključene v reševanje tovrstne problematike, vidi kot pomemben okvir delovanja, bistveno vlogo pa daje individualnim praksam posameznih strokovnjakov, žrtve in storilca. Pokaže na pomen jezika pri prepoznavanju nasilnih dejanj in lastnega položaja žrtve, prav tako pa opozori, da je prepoznavanje žrtve in storilca proces. Pokaže tudi na skupno graditev zgodbe, ki se oblikuje v interakciji med žrtvijo in socialno delavko/delavcem.

Ključne besede: nasilje v družinah, institucionalno ukrepanje, interakcija, individualne prakse.

Tina Palaić je diplomirala iz etnologije in kulturne antropologije z delom *Med teorijo in prakso: antropološka raziskava dogajanja ob institucionalnem ukrepanju v primerih nasilja v družinah*. Sodeluje z ISA Institutom, Institutom za psihološko svetovalne razvojne projekte, kjer izvaja CAP program – program primarne preventive za preprečevanje zlorab in zanamarnjanj otrok. Na Oddelku za pedagogiko in andragogiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani končuje vzporedni dodiplomski študij in pripravlja diplomsko nalogo v povezavi z omenjenim programom. Sodeluje s Slovenskim šolskim muzejem, kjer izvaja različne projekte, v katerih povezuje svoja antropološka in pedagoška znanja (tiu.tinna@gmail.com).

116–127 Andrej Naterer

Cestni otroci in življenje zunaj tradicionalnih okvirov socializacije

Cestni otroci so pojav, ki ima v sodobnem svetu globalne razsežnosti. Med univerzalnimi značilnostmi cestnih otrok izstopajo distribucija po spolu, povprečna starost, specifična matrifokalna oblika primarne družine, glavni razlogi za beg na cesto in subkulturna organizacija skupine na cesti. Za cestne otroke je prav subkultura tista socialna skupina, ki je po eni strani pomemben potezni dejavnik, ki vpliva na otrokovo odločitev za beg na cesto, po drugi pa na cesti tudi simulira izostalo družino. Prek lastnega, subkulturnega sistema vrednot se med primarnim in sekundarnim habitatom cestnih otrok ustvarja konflikt, ki onemogoča ustrezno resocializacijo in reintegracijo cestnih otrok in katerega je mogoče premagati le s pomočjo integracije elementov subkulturnega socialnega sistema v resocializacijske programe.

Ključne besede: cestni otroci, življenje na cesti, subkultura, Makejevka, Ukrajina

Andrej Naterer je doktor in docent, antropolog in sociolog. Ukvarja se z antropološkim raziskovanjem cestnih otrok, sociologijo mladine in raziskovanjem različnih življenjskih stilov. Je avtor številnih znanstvenih in strokovnih člankov, znanstvene monografije *Bomži, cestni otroci v Makejevki* in prihajajočega dokumentarnega filma z istim naslovom, ter urednik zbornika *Subkulture* (andrej_naterer@hotmail.com).

128–136 Alenka Oblak

Otroci in ulica v brazilskem mestu

Cestni otroci so realnost Brazilije in raziskovalci kot najverjetnejše razloge za njihov obstoj navajajo okoliščine v družini, revščino in potrebo po sodelovanju otrok pri družinskem proračunu. Nekatere ocene števila cestnih otrok predvidevajo, da je v Braziliji ena tretjina otrok tako ali drugače povezana s cesto. Drži to za vsa brazilska mesta? V mestu Corumbá na zahodu Brazilije, kjer je avtorica med opravljanjem antropološkega terenskega dela skušala raziskati

ta fenomen, je bilo cestne otroke težko najti, kljub prepričanju domačinov, da jih je veliko. Pri tem se je soočila s klasičnim antropološkim vprašanjem: se lotiti teme z vidika raziskovalca ali z vidika domačinov?

Ključne besede: cestni otroci, otroci na cesti, Brazilija, Corumbá, antropološka raziskava.

Alenka Oblak je socialna pedagoginja, podiplomska študentka socialne in kulturne antropologije, izvajalka izobraževanja in avtorica publikacij s področja nevladnih organizacij, prostovoljstva, mednarodnih projektov, globalnega učenja, okoljske vzgoje, mladinskega dela. Ukvarja se s procesi učenja, potenciali neformalnega učenja in igre, medkulturnega sodelovanja, razvojem prostovoljstva v Sloveniji in v mednarodnem prostoru, razvojem mladinskega dela in z raziskovanjem ozadij, ki vplivajo na človekovo vedenje in čustva (alenka.oblak@gmail.com).

137–148 Ana M. Sobočan

Otroštvo pod mavrico

Raziskave, razprave in družinske realnosti

Članek posega na področje življenja družin, kjer sta oba starša istega spola in živita v partnerskem razmerju, ter implikacij za otroštvo v tovrstnih družinah. Na kratko oriše pomembnejše raziskave s tega področja in zagovarja pomen subspecializacije antropologije, etnologije in sociologije otroštva in razširitivjo na raziskave izkušenj otrok iz tovrstnih družin. Avtorica se naveže tudi na trenutne razprave o družinah v javnih diskurzih, povezanih s spremembami v zakonodaji, in ob tem razpravlja tudi o homofobiji. Uvaja pojem moralnega homofoba, ki nestrpnost do homoseksualno usmerjenih oseb legitimira z domnevnimi interesi otrok. V drugem delu prispevka avtorica predstavi mednarodno raziskavo, ki je bila namenjena otrokom iz mavričnih družin in izkušnjam mavričnih družin v šoli. Navedena raziskava pomeni tudi prvo raziskavo pri nas, v kateri so o svojih izkušnjah z dvema staršema istega spola ali istospolno usmerjenostjo svojih staršev spregovorili mladi. Kot posebej relevantne za doživljanje otrok in razumevanje konteksta, v katerem živijo mavrične

družine v Sloveniji, predstavi strategije staršev pri ravnanju z (anticipiranimi) družbenimi odzivi na njihovo družinsko življenje.

Ključne besede: mavrične družine, homoseksualnost, homofobija, raziskave o mavričnih družinah, šola, otroštvo.

Ana M. Sobočan je magistra študij spola ter raziskovalka in asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Z raziskovanjem področja istospolnih družin se ukvarja od leta 2006, ko je opravljala prvo sistematično raziskavo na to temo v Sloveniji, od takrat je napisala več člankov, poglavij v knjigah in prispevkov, ter o temi spregovorila na kongresih, posvetih in za medije. Sicer pa je njeno osrednje raziskovalno delo vezano na etiko v socialnem delu in dileme, ki se pojavljajo v socialnodelovni praksi (AnaMarija.Sobocan@fsd.uni-lj.si).

149–164 Lilijana Burcar

Vztrajanje pri nedolžnosti otroštva

Neokonzervativizem in družbenospolna ideologija v globalno trženi mladinski književnosti

Članek poudarja, da ponovno obujanje diskurza nedolžnega otroštva nastopa kot ideološki diskurz in depolitizirana oblika govora o otrocih in otroštvu. Ta ideologija nedolžnosti v času poglobljenega razslojevanja in konsolidacije neoliberalnega kapitalizma odvrta pogled od otroka kot družbeno zaznamovane in kompleksne modalnosti, ki je tudi sam predmet medsebojno soizgradnih razrednih, rasnih, spolnih in etničnih umestitev. Pomembno vlogo pri obujanju ideologije nedolžnega otroštva ima agresivno tržena komercialna literatura, ki s ponovnim ukoreninjanjem ideologije nedolžnega otroštva na eni strani skriva in briše razgled nad družbeno specifičnostjo otroka, po drugi in komplementarni strani pa s tem manevrom otroka sočasno postavlja za odlagališče in skrito varovalo konservativnih vpisov, med drugim tudi omejujočih družbenospolnih shem.

Ključne besede: nedolžnost otroštva, neokonzervativizem, neoliberalni kapitalizem, komercialne uspešnice, spol.

Lilijana Burcar je doktorica literarnih ved in docentka na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Ukvarja se s feministično teorijo in študijami spolov, socialno pravičnostjo, postkolonialnimi in neokolonialnimi študiji ter sodobno britansko in ameriško književnostjo. Je avtorica knjige *Novi val nedolžnosti v otroški književnosti: Kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousta?* in številnih objav v domačih in tujih znanstvenih in strokovnih publikacijah (lilijana.burcar@guest.arnes.si).

165–168 Bor Kirn

Sezamov projekt »Ulica je naša«

Projekt *Ulica je naša* temelji na dveh osnovnih silnicah. Prva je nakazujoča citizacija Ljubljane, druga pa komercializacija javnega prostora. S projektom smo skušali izpostaviti ta dva procesa in se jima tudi zoperstaviti z delovanjem, ki temelji na premisi, da javni prostor pripada vsem, da je tu za nas, za našo uporabo in da mora ostati brezplačen: projekt je torej boj za javni prostor za vse. Ta boj poteka s praktično izvedbo delavnic, s sodelovanjem z mestom Ljubljana in prek medijev, še zlasti prek svetovnega spleta.

Ključne besede: javni prostor, *Ulica je naša*, citizacija, komercializacija prostora, ustvarjalne delavnice, poseg v prostor.

Bor Kirn je filozof in sociolog kulture. Občasno dela na Združenju mladih, staršev in otrok Sezam. Ukvarja se predvsem z ekološkimi projekti in mladimi (bor.kirn@gmail.com).

Otroška igrišča kot odraz prevladujočih konceptov otroštva

Analiza na primeru razvoja ljubljanskih otroških igrišč od druge polovice 19. stoletja do leta 1945

V članku avtorica postavi pod drobnogled otroško igrišče. Obravnava ga kot odraz specifičnega zahodnega koncepta otroštva. Ideja, ki poganja ustanavljanje prostorov, namenjenih otroški igri, povzema dihotomijo otrok/odrasli, igra/delo, se preslika v prostor in materializira v obliki igralnih otokov sredi odraslega »sveta poslov in opravkov«. Avtorica predvideva, da je razvoj otroških igrišč in njihovih vsebin vedno treba razumeti tudi kot odgovor na družbene izzive posameznih obdobj. Niz sprememb, ki so nastopile (povečini) z začetkom 19. stoletja (izoblikovanje meščanstva in njegovega načina življenja, razvoj javnih zelenih površin, razvoj kulture telovadbe in športa, industrializacija skupaj z urbanizacijo ter razvoj moderne pedagogike), je tudi v Ljubljani narekoval razvoj različnih oblik otroških igrišč. V njih pa avtorica skuša prepoznati dodatne konstrukcije otroštva.

Ključne besede: otroško igrišče, koncepti otroštva, igra, javne zelene površine, telovadba in šport, šolski vrt, vrtec, Friedrich Fröbel.

Urša Kikelj je etnologinja in kulturna antropologinja ter absolventka vizualnih komunikacij. Raziskuje na področju antropologije otrok in otroštva, zanima jo urbani prostor. Omenjene tematike je podrobno obravnavala v diplomskem delu *Ljubljanska otroška igrišča* na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete ter v diplomskem delu *Usmerjevalni sistem do ljubljanskega otroškega igrišča »Pod gradom«*, ki ga končuje na Visoki šoli za dizajn (u.kikelj@gmail.com).

SUMMARIES

CHILD AND CHILDHOOD

23–32 Katarina Majerhold

Children and childhood

Between compassion, reparation and love for one's self and others

This article argues that the image of childhood is a historical product (determined by a given time and space) and that today, a new approach to defining children and childhood is required. At the same time, the author does not claim universality in all places and at all times, but views this as merely one of the aspects which to date has been overlooked and which must be added to our perceptions of child rearing and education. The article is not guided by a functional instrumental theory such as that of Freud, who viewed childhood and the child – and pretty much everything – as a function of sexuality or reproduction (for certain needs). On the contrary, the author argues that the emotional engagement required between child and mother or care-giver is important for both the mother and the child and also for peaceful, happy family life and a more peaceful, loving and compassionate society.

Key words: Aries, Nussbaum, Solomon, Greenspan, emotions, compassion, love, empathy, child rearing, morality, childhood, reparation, democratic freedom, equal society.

Katarina Majerhold is a philosopher, editor, screen writer and independent researcher. Her work pertains to the philosophy of emotions; the philosophy of love, joy and happiness; the philosophy of clowning; and ethics. In 2012 she published monographies entitled *Živeti, Ljubav u filozofiji, od antike do Freuda*, *What*

Philosophy Can Tell you about Your Lover (The Gift) (To Live, Love in Philosophy, from Ancient Greece to Freud, What Philosophy Can Tell you about Your Lover (The Gift) (katarina.majerhold@gmail.com).

33–44 Barbara Turk Niskač

Preschool children as co-participants in research

The visual anthropology approach

In the field of ethnology and cultural and social anthropology in Slovenia, children, and especially preschool children, are for the most part still left out of research. In this article, the author examines the role of preschool children as co-participants in ethnographic research with an emphasis on the use of visual methods. She problematises current trends in research with children which focus on their activeness and on presenting the perspectives and voices of children.

Key words: the anthropology of children and childhood, visual anthropology, collaborative and participatory methods, perspectives and voices of children, activeness.

Barbara Turk Niskač is a Research Fellow and Assistant at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts in Ljubljana. She is currently preparing a doctoral dissertation that involves research into socialisation and enculturation in the preschool period. She publishes articles about anthropology of children and childhood, as well as visual anthropology (turkova@gmail.com).

45–52 Teja Močnik

From School of Rock to the 2000 generation

Reproductive and innovative aspects of the functioning of children in the process of socialisation

Current definitions of enculturation and socialisation processes are linked to the active role played by children in these processes. Children are recognised as social actors with the potential to influence social reality. William Corsaro has used the term "interpretive reproduction" to summarise specific aspects of socialisation

where special emphasis is placed on the possibility of reproduction, innovation and the power of peer groups. The article shows how a peer community takes shape through the use of music as an inspirational and cohesive factor, how children use musical elements to reproduce social reality and how, at the same time, they enter into the field of social innovation, where music provides a basis for creating new cultural meanings through which children gain validity and become both a part of social and cultural reality and its co-creators.

Key words: interpretive reproduction, creativity, peer community, child participation, music.

Teja Močnik is an ethnologist and cultural anthropologist. Her work focuses on the anthropology of children and childhood. She is currently preparing a doctoral dissertation at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of the Arts in Ljubljana on pre-adolescents and the ways they are included in society (teja.mocnik@gmail.com).

67–81 Ana Lampret

Rdeči noski

Including humour in the Slovenian health-care system [specifically at the Pediatric Clinic of Ljubljana]

In this article the author examines the role of *Rdeči noski* («Red Noses»), clown doctors in hospitals and other social institutions. In her research, she identifies issues of health and illness which are of key importance in trying to gain an understanding of the impact of humour on health and treatment. This leads to a discussion of the influence of clown doctors on an individual's experience of illness and hospitalisation. The focus is on the psychological as well as the social effects that clown doctors have on patients. Children, whose experience of hospitalisation is many times connected to a fear of pain and an unknown environment, are discussed in greater detail. The *Rdeči noski* are presented as an activity that lessens the child's fear and refocuses his or her attention on the one hand, and, on the other, as a factor that has an impact on the parents, who are many times the most burdened by their child's disease.

Rdeči noski, humour, hospital, children, sickness.

Ana Lampert holds a degree in Ethnology and Cultural Anthropology. Her diploma thesis was entitled »Including Humor in the Slovenian Health Care System: Anthropological Research of the Role of Humour in Treating Illness and the 'Rdeči noski' Programme«. Since 2008, she has been working with the Rdeči noski Association for Helping the Suffering and the Sick as a clown doctor, and in 2011/2012 she became a project assistant. With her contribution on the presence of humour in hospitals, she also took part in the EAEN Conference in 2011 (European Affective Education Network Conference) and in a scientific discussion on medical anthropology in 2012 (lavrinc.ana@gmail.com).

101–115 Tina Palaić

Violence in families

Institutional intervention

The author analyses institutional intervention in cases of family violence, with reference to a survey on the specific case of domestic violence. She sees the law and the scientific principles of the disciplines involved in solving domestic violence problems as an important framework for action, but ultimately attributes the key role to the individual practices of professionals, victims and perpetrators. She discusses the importance of language in the process of identifying violent acts and the victim's own position, as well as in the process of victim and perpetrator identification and the creation of a shared story between victim and social worker.

Key words: domestic violence, institutional intervention, interaction, individual practices.

Tina Palaić holds a degree in Ethnology and Cultural Anthropology. Her diploma thesis was entitled »Between Theory and Practice: Anthropological Research on the Actions that Accompany Institutional Intervention in Cases of Violence in the Family«. She works with the ISA Institute (the Institute for Psychological Consultation Development Projects), where she conducts the CAP programme, a programme for primary prevention

aimed at preventing abuse and child neglect. She is currently pursuing a second degree, and is in the process of completing her studies at the Department of Educational Sciences at the Faculty of Arts in Ljubljana. She is preparing a diploma thesis linked to the programme mentioned above. She also works with the Slovenian School Museum, where she conducts various projects which bring together her anthropological and pedagogic knowledge (tiu.tinna@gmail.com).

116–127 Andrej Naterer

Street children and life outside the traditional framework of socialisation

Street children are a global phenomenon in the modern world. Some of the most evident universal characteristics of street children pertain to gender distribution, average age, specific matrifocal structure of their original families, main reasons for leaving home and the subcultural organisation of groups on the street. Subculture constitutes one of the most important pull factors in children's decision to run away, and also provides a simulation of the child's absent family. Through the subcultural system of values, a conflict between primary and secondary habitat emerges, preventing adequate resocialisation and reintegration. This conflict could be resolved through the integration of elements of the subcultural social system in resocialisation programmes.

Key words: street children, life on the street, subculture, Makiivka, Ukraine.

Andrej Naterer holds a PhD and is a lecturer, anthropologist and sociologist. He works with anthropological research of street children, the socialisation of young people and research on high-risk lifestyles. He is the author of a number of scientific articles and the book *Bomži, cestni otroci v Makejevki* (»Bomži, Street Children in Makiivka«) and the forthcoming documentary film of the same name. He is also editor of the anthology *Subkulture* (»Subculture«).

Children and the street in a Brazilian city

Street children are a reality in Brazil. As the most likely reasons for their existence, researchers have cited circumstances in the family, poverty and the need for children to contribute to the family budget. Some estimates of the number of street children claim that in Brazil, one third of all children are connected to the street in some way. But is this true of all Brazilian cities? In the city of Corumbá in western Brazil, where the author attempted to research this phenomenon alongside her anthropological field work, street children were hard to find, despite the locals' belief that there are a number of them in the city. She was thus confronted with the classical anthropological dilemma: To pursue the topic from the point of view of the researcher or from the point of view of the natives?

Key words: street children, children on the street, Corumbá, anthropological research.

Alenka Oblak is a social pedagogue and post-graduate student of social and cultural anthropology. She conducts educational sessions and is the author of publications in the field of non-governmental organisations, volunteer work, international projects, global learning, environmental education, and work and young people. She works with learning processes, the potential of informal learning and play, intercultural collaboration, the development of volunteer work in Slovenia and internationally, the development of the work among young people and research into the background factors that impact a person's behaviour and feelings (alenska.oblak@gmail.com).

Children under the rainbow

Research, discussions and family realities

This article touches upon the field of the lives of families where both parents are of the same sex and living in a partner relationship and on the implications that families of this kind have for childhood. It briefly outli-

nes important research in this field and advocates for the importance of a sub-specialisation of the anthropology, ethnology and sociology of childhood which could take shape by including research on the experiences of children living in these kinds of families. The author also takes into account the current debates on families in public discourses linked to legislative changes, and in this context also discusses homophobia. She introduces the term "moral homophobia", which denotes the legitimisation of intolerance towards homosexually oriented persons by invoking the supposed interests of the child. In the second part, the author presents an international research project aimed at children from rainbow families and the experiences of rainbow families in school. This research also constitutes the first research in Slovenia in which young people speak about their experiences with two same-sex parents or the same-sex orientation of their parents. She presents the strategies used by parents in dealing with (anticipated) social responses to their family life as being especially relevant for children's experiences and an understanding of the context.

Key words: rainbow families, homosexuality, homophobia, research on rainbow families, school, childhood.

Ana M. Sobočan holds a masters degree in gender studies and is a researcher and assistant at the Faculty of Social Work of the University of Ljubljana. She has been working with research on same-sex families since 2006, when she conducted the first systematic research on this subject in Slovenia. Since then, she has authored multiple articles in both journals and books and has spoken on the subject at congresses and discussions and in the media. Her main research work focuses on ethics in social work and dilemmas that arise while practising social work (AnaMarija.Sobočan@fsd.uni-lj.si).

149–164 Lilijana Burcar

Adhering to the innocence of childhood

Neoconservatism and social gender ideology in globally distributed youth literature

This article emphasises how the reawakening of the discourse of innocent childhood takes the shape of an ideological discourse and a depoliticised form of speaking about children and young people. This ideology of innocence, coming as it does at a time of intensified stratification and the consolidation of neoliberal capitalism, diverts attention from the child as a socially marked and complex modality who is also the object of interlacing class, race, gender and ethnic constructions. Aggressively marketed commercial literature plays an important role in evoking the ideology of childhood innocence. By once again implanting an ideology of childhood innocence, literature of this kind hides and effaces the perspective of the social specificity of the child on the one hand and, at the same time and complementarily, establishes the child as a repository and secret last resort for conservative messages, including those involving restrictive social gender schemes.

Key words: the innocence of childhood, neoconservatism, neoliberal capitalism, best sellers, gender.

Lilijana Burcar holds a PhD in literary studies and is a lecturer at the English Department at the Faculty of Arts in Ljubljana. Her work involves feminist theory and gender studies, social justice, postcolonial and neocolonial studies and modern British and American literature. She is author of the book *Novi val nedolžnosti v otroški književnosti: Kaj sporočata Harry Potter in Lyra Srebrousta?* («Innocence's New Wave in Youth Literature: What are Harry Potter and Lyra Silvertongue Saying?») and a number of publications

165–168 Bor Kirn

SEZAM's *Ulica je naša* project

The *Ulica je naša* («The Street is Ours») project is based on an awareness of two forces at work in Ljublja-

na: the urbanisation of Ljubljana and the commercialisation of public space. With the project, we attempted to address these two processes and to oppose them through our actions, which were based on the premise that public space belongs to everyone, that it is here for us, for our use, and that it must remain free to use. The project can therefore be described as a struggle for a public space for all. This struggle is taking place through hands-on workshops and in cooperation with the City of Ljubljana. It also makes use of the media, in particular the internet.

Key words: public space, *Ulica je naša*, urbanisation, commercialisation of space, creative workshops, incursions into a space.

Bor Kirn is a philosopher and cultural sociologist. He occasionally works with the SEZAM Association of Parents and Children. He works mostly with environmental projects and young people (bor.kirn@gmail.com).

169–178 Urša Kikelj

Children's playgrounds as an expression of the dominant concepts of childhood

Analysis based on a case study of the development of children's playgrounds in Ljubljana from the second half of the 19th century to 1945

The author analyses the phenomenon of children's playgrounds as a reflection of a specific – western – concept of childhood. The idea that drives the formation of play spaces translates the dichotomy adult/child, play/work into spatial terms; the concept of »play islands« floating in »the sea of adult business« takes this idea even further. The author suggests that the development of children's playgrounds be viewed as a response to the social challenges of specific eras. In Ljubljana, a series of changes at the beginning of the 19th century (the emergence of a middle class lifestyle, the development of the public green, gymnastic and sport movements, industrialisation alongside urbanisation and the formation of modern pedagogics) dictated the evolution of different forms of playgrounds. It is in this city that the author attempts to detect further constructions of childhood.

Key words: playgrounds, concepts of childhood, play, public green, gymnastics and sport, school garden, kindergarten, Friedrich Fröbel.

Urša Kikelj is an ethnologist and cultural anthropologist and is currently completing her study of visual communication. She conducts research in the field of the anthropology of children and childhood, and her main interest is urban areas. She dealt with this subject matter in detail in the diploma thesis entitled »Ljubljana Children's Playgrounds«, which she submitted at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of the Arts in Ljubljana, and in the diploma thesis entitled »Orientation System for Guiding Visitors to the Pod Gradom Children's Playground in Ljubljana«, which she is currently completing at the Academy of Design in Ljubljana (u.kikelj@gmail.com).